

Іван Кужельний

Звеничів і звеничівці

Іван Кужельний

**ЗВЕНИЧІВ
І ЗВЕНИЧІВЦІ**

Чернігів
Видавництво «Десна Поліграф»
2014

УДК 94(477.51)
ББК 63.3 (4УКР-4ЧЕР)
К 88

Кужельний І.Д.

К 88 Звеничів і звеничівці. – Чернігів: Десна Поліграф, 2014. – 440 с.: 48 с. іл.

ISBN 978-966-2646-69-6

Ця книга про історію села Звеничів, що на Ріпкинщині, заснованого на правому березі літописної річки Свинь більше як тисяча років тому, незвичайні долі його людей, їх героїку і трудову звитягу, палку любов до рідного краю.

Воно не потрапило на сторінки давніх літописів, але відоме на Чернігівщині своєю давньоруською державною фортецею, гарнізон якої контролював тут єдиний сухий «коридор» серед непрохідних Замглайських боліт на найкоротшому стратегічному шляху з Києва і Чернігова «у радимичі» (по-сучасному до Білорусі), курганним могильником, іншими археологічними пам'ятками. А ще одним з найбільш значних скарбів арабських монет і срібних виробів X ст. у Східній Європі, знайденим тут у минулому столітті.

У книзі розповідається про топоніміку села, подано великі добірки надзвичайних подій та пригод і веселих усмішок звеничівців.

УДК 94(477.51)
ББК 63.3 (4УКР-4ЧЕР)

ISBN 978-966-2646-69-6

© Кужельний І. Д., 2014

З СИНІВСЬКОЮ ЛЮБОВ'Ю

«Рідна земля – ти ж мати наша», – кажуть у народі. З нею пов'язане все наше буття, заповітні мрії і сподівання. У які б краї не закинула нас доля, дороговказом завжди буде місце на землі, де ти народився, де твій батьківський поріг. Бо тут «дитинства запах не прочах», бо тут «нуртують щастя рідні броди».

Скільки житиму, стільки й згадуватиму незабутню «картинку». Щоразу, коли з гучномовця у нашій сільській оселі лунала пісня «Земле моя», що стала народною, у виконанні славетного Дмитра Гнатюка та супроводу Державної академічної капели бандуристів України і Національного оркестру народних інструментів України, мати полишала будь-яку роботу, сідала на широкому ослоні біля печі, зачаровано слухала і підспівувала:

*Чом, чом, чом, земле моя,
Так люба ти мені, так люба ти мені?
Чом, чом, чом, земле моя,
Чарує так мене краса твоя?...*

Цей величаво-піднесений гімн рідному краю до глибини зворушував душу, по вінця наповнював нашу хату синівською любов'ю до нього, високим патріотичним прагненням творити добро на землі:

*...Тим, тим, тим, дитино, знай,
Що тут уперше світ уздріла з ранніх літ!
Тим, тим, тим, дитино, знай,
Що води ці й ліси –твій рідний край!
Тут, тут, тут діди твої
Пролили кров свою за віру і народ!
Тут, тут, тут усі твої
Найближчі серденьку і дорогі!...*

*Таким для мене і моїх земляків є рідне село Звеничів. З ма-
льовничою греблею на літописній Свині – притоці рукотворної
річки Замглай, що несе свої чисті води у красуню Десну; високи-
ми валами колись неприступної давньоруської фортеці-городи-
ща, спорудженої у першій половині X століття. Її дружинники
контролювали тут найкоротший шлях з Києва і Чернігова, що
пролягав через вузький перешийок непрохідного Замглайського
болота « у радимичі » – Гомельське Посожжя.*

*Як стверджують науковці, на сучасній території Звеничева
було тоді невелике місто, яке зі значною вірогідністю і донині
зберегло свою давньоруську первісну назву.*

*У другій половині минулого століття на посаді Звеничівсько-
го городища було знайдено скарб арабських монет – дирхемів
та срібних виробів – одного з найбільших скарбів X ст. у Схід-
ній Європі, що підтверджує про важливе економічне значення
поселення в ту пору.*

*Вабить око звеничівців простора будівля колишньої Петро-
павлівської церкви, відомої з писемних джерел початку 18 сто-
ліття.*

*Звеничів – село козацьке. Цікаво, що у козацьку добу мав тут
заїжджий двір прадід великого письменника Миколи Гоголя Си-
мон (Семен) Лизогуб. На чолі з отаманом свого куреня сільські
козаки ходили у далекі бойові походи: до Царицина на Волзі,
кримського Перекопу, балтійської фортеці Орешек, донського
Азова, польського Замостя...*

*Під час тимчасової німецької окупації в роки Великої Вітчиз-
няної війни у селі діяла підпільна антифашистська група. Ри-
зикуючи життям, місцеві патріоти тимчасово переховували
першого секретаря Чернігівського райкому партії, єврея Симо-
на Катаманіна.*

*У 50-ті роки минулого століття тут гостював з «робочим
візитом» у армійського друга Прокопа Хоменка майбутній Ге-
рой України, автор Акту проголошення незалежності України,*

перший Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді Левко Лук'яненко, якого нині називають совістю нації.

З особливою прихильністю ставився до Звеничева видатний український письменник, лауреат Державної премії України імені Шевченка, уродженець сусіднього Петрушина Володимир Дрозд, який мав у селі близьку рідню. Він не раз згадує його у своїх художніх творах.

Звідси походять родом заслужений будівельник України Іван Костирко, доктор економічних наук, професор Микола Кужельний, художник, майстер gobеленів Анатолій Хоменко.

Тут і моє коріння з прадавніх козацьких літ. З бабусиної казки. З щирої маминої молитви. З щедрого батькового саду...

Моє рідне село, як і тисячі таких в Україні, забуте у політичних чварах столичною владою, стрімко занепадає і вимирає. Ви тільки вдумайтесь: у 1922 році тут було 176 дворів, де мешкала майже тисяча людей. А тепер постійних мешканців трохи більше за сотню.

Та попри всі життєві негаразди, його милозвучне ім'я звучить в серцях нащадків славних звеничівських козаків, які розлетілися по всьому світу. Але, де б вони не жили, з гордістю називають себе звеничівцями. Для них село – берег одвічної синівської любові, столиця сонячної доброти.

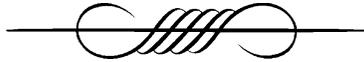
Щиро порадів, коли в Інтернеті натрапив на групу «Звеничев», де гуртуються ті, хто тут народився, мешкають або мешкали їхні батьки, діди, прадіди, щоб згадати минуле, поділитись новинами, порадити, допомогти...

Пригадалася давня, як світ, істина: людина не може жити без пам'яті про минуле. Бо, як стверджує народна мудрість, той, хто не шанує минулого, не вартий сучасного. Пам'ять – це корінь, що тримає нас на рідній землі.

Наше родинне дерево міцно вросло у віки. Його коріння напуває крону цілющими соками матінки-землі, наповнює дужою силою нову зав'язь – наступні покоління. Пам'ятати про ці корені – значить мати міцний зв'язок з історією.

Щоб пам'ять про минуле ніколи не згасала, не зникала без сліду, я упродовж багатьох років по крихітці збирав матеріали про історію рідного села, досліджував його топоніміку, записував розповіді про незвичайні події, долі людей та їх життєрадісні усмішки. Ось так і народилася ця історико-краєзнавча книга. Перед цим окремі її матеріали були опубліковані на сторінках обласних газет «Чернігівський вісник», «Деснянська правда» у всеукраїнському науковому журналі «Сіверянський літопис» та деяких інших виданнях.

Це перша спроба на основі достовірних даних з архівних та наукових джерел, спогадів односельців заглянути в глибину століть, відтворити головні етапи розвитку типового поліського села на Чернігівщині, історія якого невід'ємна від історії нашої держави, українського народу.

Розділ перший

**У ЛЕГЕНДАХ
І ПЕРЕКАЗАХ,
ПОШУКАХ
І ЗНАХІДКАХ**

ЧЕРНІГІВ, ГОРОДНЯ, ТУПІЧІВ, РІПКИ У «МЕТРИЦІ» СЕЛА

Географічні координати села Звеничів: 51° 41' 52" північної широти, 31° 17' 49" східної довготи. Знаходиться воно на крайньому сході Ріпкинського району Чернігівської області. Його територія межує на півночі і північному сході з Городнянським, на півдні – з Чернігівським районами. Середня висота над рівнем моря – 121 м, площа 1,92 кв. км. Тут 20 вулиць, кутків і провулків.

Село лежить за 9 кілометрів від «великої дороги» – міжнародної автотраси Санкт-Петербург – Одеса. Про це інформує вказівник з його назвою, вперше встановлений на повороті за Великими Осняками весною 2012 року з нагоди проведення в Україні чемпіонату Європи з футболу.

До найближчого залізничного полустанку Осняки на лінії Чернігів-Гомель – 11 кілометрів.

У далеку давнину понад сто років перебувала наша земля під монголо-татарським гнітом. З 1350 до 1500 року – у складі Литовського князівства.

Звеничів, як поселення, у письмових джерелах вперше згадується 1666 року. Та, без сумніву, село існувало й раніше.

До «смутних часів» на початку 17 століття наша земля була під владою Московського царства. За Деулінським перемир'ям 1619 року, після послаблення Московії, на Чернігівщині знову почала господарювати Польсько-Литовська держава. Поляки утворили тут «Дукатус Сіверський», яким управляв «адміністратор сіверських провінцій» королевич Владислав, а по селах – польські старости.

У 1635 році новий король Польщі Владислав IV перетворив «Дукатус Сіверський» на Чернігівське і Новгород-Сіверське воєводства. Звеничів входив до складу Чернігівського повіту

Чернігівського воєводства. Поляків з їхнім адміністративно-територіальним поділом вимела з нашого краю Визвольна війна українського народу 1648-1654р.р. на чолі з Богданом Хмельницьким.

Після Зборівського договору на Лівобережжі України було запроваджено полковий устрій, який зосереджував в одних руках адміністративну, військову та судову владу Гетьманщини. Звеничів входив до складу козацької Ройської сотні Чернігівського полку.

Після скасування в Україні у 1782 році полкового адміністративного устрою село ввійшло до складу новоствореного Городнянського повіту Чернігівського намісництва.

У 1796 році Чернігівське і Новгород-Сіверське намісництва були об'єднані у Малоросійську губернію. Повітовий статус Городні було ліквідовано. Звеничів перейшов до складу Чернігівського повіту.

Із заснуванням 27 березня 1802 року Чернігівської губернії було знову відновлено Городнянський повіт. З цієї пори і аж до 1923 року він об'єднував одне місто, один посад, одну слободу, шість містечок (в тому числі Ріпки) і 230 сіл та хуторів.

У 1850 році губернія ділилась на 12 округів, а округи на волості. У Городницькому (Городнянському) окрузі було три волості Репіцька (Ріпкинська), Хотуничська та Хотівльська. Найближчим до Звеничева було Ріпкинське волосне правління. Зазначимо, що волость як нова адміністративна одиниця була встановлена ще 7 серпня 1797 року указом російського царя Павла I.

У 1861 році після скасування кріпацтва у Чернігівській губернії під час чергової хвилі реформи місцевого самоврядування було відкрито 10 нових волостей державних селян та козаків. Серед трьох з них у Городнянському повіті – Тупичівська, до якої з тої пори входив Звеничів і Пилипів хутір біля нього.

У 1893 році Тупичівська волость належала до 2 стану, 2-ї

дільниці земельного начальника, 2-го судового слідчого, 2-го поліцейського урядника Городнянського повіту.

За радянської влади виконавчий комітет Звеничівської сільської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів за адміністративним поділом належав до Тупичівської волості Городнянського повіту Чернігівської губернії. Таких волостей у повіті було 10. Тупичівська об'єднувала 33 сільські общини.

7 березня 1923 року Президія ВУЦВК прийняла постанову «Про адміністративно – територіальний поділ України», за якою стара адміністративна система (волесть-повіт-губернія) замінювалась на нову (район-округ-губернія). З 2-3 повітів організовувався один округ.

Колишня Тупичівська волость стала основою для заснування Тупичівського району, який ввійшов до складу новоствореного 12 квітня 1923 року Сновського округу з центром у м.Сновськ (нині Щорс). До цього округу входило 11 тогочасних північних районів Чернігівщини. Сновський округ було ліквідовано 3 червня 1925 року.

10 грудня 1924 року згідно з постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВЦВК) та Ради Народних комісарів УСРР «с.Звеничів Тупичинського (требаТупичівського –І.К.) Сновської округи перечислено до Бобровицького району Чернігівської округи». 29 квітня 1929 року президія Чернігівського окрвиконкому підтримала прохання Бобровицького райвиконкому і з'їзду Рад Бобровицького району до ВУЦВК про перейменування Бобровицького району у Чернігівський район. У цьому клопотанні йшлося: «Принимая во внимание, что Бобровицкий район территориально расположен около города Чернигова, а Бобровицкий райисполком находится не в с. Бобровица, а Чернигове, так как в с. Бобровице нет для этого соответственных условий...» .

Чернігівська губернія була ліквідована 3 червня 1925 року. Її територія залишалася у складі Глухівського, Конотопського, Ніжинського та Чернігівського округів, підпорядкованих безпо-

середньо столиці України – на той час Харкову. 15 жовтня 1932 року було утворено Чернігівську область.

У зв'язку з цим відбулися і деякі місцеві адміністративні зміни. Зокрема, 21 листопада 1932 року до всіх партосередків «столичного району» було надіслано ось таку телефонограму: «Постановою уряду Чернігівський район ліквідовано. Утворено Міськраду, до приміської смуги якої приєднано всі села колишнього Чернігівського району. На честь Міськради приурочено широку хлібну валку в день 27 листопада, забезпечте участь в цій валці всіх без винятку колгоспів та одноосібників».

У червні 1936 року знову відновлено діяльність органів управління Чернігівського району.

Та Звеничів у цей час уже належав не до нього, а до Тупичівського району, відновленого на початку 1935 року.

21 січня 1959 року Тупичівський район було ліквідовано. Його територію в основному було передано до Городнянського району. Окремі населені пункти відійшли до Чернігівського і Щорського районів. А Звеничів – до складу Великовіської сільради Ріпкинського району. Адже це село було єдиним населеним пунктом, що знаходився по іншій бік Замглайського болота, яке слугувало південною межею Тупичівського району. Звичайно, логічніше було б передати його знову до складу Чернігівського району. Та по-іншому розпорядилася тогочасна влада.

Дзвонами віків озивається, або Звідки пішла назва села Звеничів

Давньоруський Звеничів розташований по уявній прямій за 22 кілометри на північ від Чернігова. Його обійшли мовчанкою невсипущі літописці, хоч зрідні він в окрузі літописним Любечу, Оргощі і Листвену на заході, Гуричеву і Свенковичам на пів-

дні, біля мурів яких у годину міжусобиць не раз сходились гострі списи княжих дружинників.

Як свідчать літописи, тут проходив кордон між власне чернігівськими землями і тогочасною адміністративною одиницею – територією Сновської тисячі. Розділяли їх неосяжні, непрохідні замглайські болота, що тяглися аж від Дніпра до нижньої течії річки Свинь (права притока Десни, нині р. Замглай). 1)

У центрі боліт був лише єдиний вузький і довгий прохід по перешийку між Північним і Південним Замглаєм – найкоротший шлях із Києва та Чернігова «у радимичі» (по сучасному до братів-білорусів), який відігравав помітну роль в історії Чернігово-Сіверської землі Х-ХІІІ століть, а пізніше – великий поштовий тракт на Могильов, Полоцьк, Смоленськ, Псков, Санкт-Петербург і до Ліфляндії. 2)

Цей шлях, прохідний лише взимку та в спекотне літо, з боку Чернігова закривало невелике, але добре укріплене і майже неприступне Звеничівське городище 3) – державна фортеця з гарнізоном захисників. Воно й нині вражає своїми могутніми земляними валами.

1971 року на посаді Звеничівського городища випадково під час оранки городу було знайдено великий скарб арабських дирхемів і срібних виробів (а у 1985 році чернігівські археологи натрапили тут на другу його частину). 4)

Фахівці вважають звеничівський скарб одним з найбільших для Х століття у Східній Європі. Він підтверджує важливе економічне значення поселення в цей період Київської Русі.

Тут же серед пам'яток археології – древній курганний могильник 5), розташований на північному заході села, неподалік Звеничівського городища. У 70-х – на початку 80-х років минулого століття чернігівські археологи провели розкопки його курганів, під час яких виявлено чимало цікавих знахідок. Про все це читайте детально в наступному розділі книги.

Незважаючи на відсутність писемних свідчень, на думку вче-

них Звеничівське городище зберегло й донині свою давньоруську назву «Звеничів». б)

Звідки ж вона пішла? Яка таїна захована в милозвучному імені сучасного села Звеничів? Мовчать про це древні літописи.

Отож спробуємо розкрити її за близькими історичними аналогіями, пошукати розгадку у сільських легендах і переказах, які передаються з вуст в уста, з покоління в покоління.

У Іпатіївському літопису кілька разів згадується Звенигород – місто-фортеця 11-13 століть в Київській землі. Його місцезнаходження ученими не визначене.

1382 року вперше згадується ще один Звенигород – місто в Московській землі (сучасне місто Звенигород у Московській області).

Було давньоруське місто Звенигород і на Галичині (в 11-13 ст. центр удільного князівства). А ще згадаймо сучасну Звенигородку – районний центр на Черкащині. В усіх випадках назва міста складається з двох компонентів: звени (наказова форма дієслова дзвеніти) і старослов'янського слова город. Останнє, як компонент топооснови, досить-таки часто зустрічається у назвах давніх і сучасних міст.

За версією В. Нерознака 7), первинна назва міста Звенигородь, вірогідно, пов'язана з назвою річки. На його думку, вона бере свій початок від кореня «Звонъ» (у басейні Дністра є річка Звинеч, Звинячка, у басейні Оки – Звиняч, Звинячка, Звеняка). Всі ці назви – гідроніми, позначені характеристикою течії ріки, яка несе свої води з шумом, гримить, дзвенить.

В Україні є села близькі за своєю назвою із Звеничевом. У Чернівецькій області – Звенячин, у Тернопільській – Звиняч, у Волинській і Житомирській – Звиняче. У Ярославській області Російської Федерації є невелике село Звенячів. А з давньої історії відоме нам містечко Звеничев Бір. Тут за 40 верст від Казані вверх по Волзі влітку 1468 року бойова «застига» на чолі з князем Федором Ряполовським розгромила відбірне татарське

військо. Назви деяких цих населених пунктів без сумніву позначені характеристикою течії ріки.

Хтозна, можливо, текла колись з шумом, дзвеніла серед Замглайських боліт повновода річка Свинь, яка згадується в чотирьох найдавніших літописах у контексті певних драматично-історичних подій чернігівської землі, датованих 1152, 1157, 1176 р.р.. На правому березі цієї річки за часів Київської Русі у 9 на початку 10 століть було засновано сучасне село Звеничів. Отже, за логікою згаданого тут вченого В.Нерознака назва села походить від гідроніма Свинь. А брянський письменник І.Абрамов вважає, що в її основі слід бачити праслов'янське «су вел» – коричнева вода. Ці дві версії назви села Звеничів й подаються в сучасних літературних джерелах..

Припускаємо, що першоосною назви села міг бути корінь слова-гідроніма «Свин» (від давньоруського ймення річки «Свинь»). Можливо, спочатку і назва села звучала – «Свінічев». А згодом трансформувалась у «Звінічев» (корені цих слів так близькі за своїм звучанням –«Свін» і «Звін»). Бо ж так близькі у творенні за участю голосу і шуму приголосні на їх початку – дзвінка «з» і глуха «с». За місцем творення обидві вони передньоязикові. За слуховим сприйняттям – свистячі. Отже, легко доводиться їх фонематичність і регресивна асиміляція (уподібнення звуків), в основі яких лежать перелічені тут ознаки співзвучних приголосних «з» і «с».. До кореня додався суфікс «ів», «ев». За аналогією Чернігів – Звеничів. Поруч з ним – Вихвостів, Тупичів. З таким закінченням нині на Чернігівщині понад чотири десятки сіл.

У найближчій до Звеничева окрузі назви річок стали і назвами населених пунктів, на яких вони стояли, а саме Сновськ (давньоруська назва Седнева, потім майбутнього міста Щорс), Старий Білоус, Новий Білоус (приміські села Чернігівського району на р. Білоус), маленьке село Вир у Ріпкинському районі на березі річки Вир тощо.

Цікаво, що у першій відомій нам писемній згадці про село, як населений пункт, а саме у Переписній книзі 1666 року, сказа-

но, що село «Звінічев» розташоване на березі річки «Звінічев». Далі в письмових джерелах 17-18 століть ця річка іменується як Свинь.

Найдавнішу письмову згадку про «городище Звінічева» знайдено у документах Речі Посполитої (Волинська Метрика, 1616 р.).

У місцевій говірці назва села з давніх-давен звучить ласкаво і ніжно – «Звінічев» (саме такий її правопис постійно зустрічається в писемних джерелах минулих століть) 8) Та й не може воно звучати у мові селян по-іншому. Багата діалектна лексика села має у своєму запасі таке милозвучне слово як «звініть» («У екому усі звініть? У праваму, к теплу, у ліваму, к холаду», «Як звініть твая каса!», «Чуеш, як звуон звініть?» тощо). У ревізії посполитих 1713 року назва села записана на польський лад – Дзвінічев.

Одначе, «звін» цей, напевно, не лише від течії прадавньої річки Свинь, яка колись стоголосо несла свої весняні води, крутила у Звеничеві великі колеса водяного млина 9) Йосифа Рашевського – предка українського художника Івана Рашевського, який, напевно, мав також тут свої володіння.

Але повернімось ще до однієї наукової версії назви літописного міста Звенигород. С. Роспонт і М. Фасмер 10) тлумачать її майже однаково. Перший пропонує ось таке пояснення: коли наближались недруги, били у місті в церковні дзвони тривогу. У Фасмера: Звенигород – укріплене місто, в якому з наближенням небезпеки дзвонили, аби попередити про неї не лише своїх жителів, а й сусідніх поселень.

Саме ця версія повністю співпадає з переказами про назву села Звеничів.

Дев'яностоп'ятилітній дід Василь Львович Коваленко, 1888 року народження, розповідав мені буцімто в «городку» – центрі давньоруського городища стояла маленька дерев'яна церковка, яка мала такий гучний дзвін, що його було чути ген-ген далеко по всій окрузі. Аж на другому кінці широкого болота у Вихвостіві, Івашківці, навіть Седневі. Казали тоді: «Се звонять у Звінічеві».

За легендою ця церковка разом з маленькою дзвіницею і людьми, які тут молилися, нібито провалилася крізь землю. Про це й досі нагадують дві загадкові виямки в «городку».

Якщо на Всенощну прийти сюди і прикласти вухо до землі, то чути Великодній передзвін. Є старожили, які вірять цій легенді. Приходять на городище у святошну Пасхальну ніч, аби почути прадавній церковний дзвін і голоси своїх далеких предків.

Відтоді, як у селі закрили церкву, тут на святому місці, чи не щороку приїжджий священник святить паски.

За іншим сільським переказом – у сиву давнину звеничівці були людьми вільними, не корились насильникам. І, як тількино хтось із посланців можновладців їхав сюди збирати данину, вартовий калатав у дзвона, аби односельці сховали найцінніше добро у лісових нетрях чи непрохідних навколишніх болотах.

Найдавніша відома згадка про звеничівську церкву датується 1729 р.. За Рум'янцевським переписом від 10 червня 1767 р. у селі була дерев'яна церква з одним престолом святих апостолів Петра і Павла, а «во владении Звиничевского священника церковной земли 28 четверток, в длину 1876 саж., в ширину 1288 саж., сенокосов на 20 возов». 11)

Де стояла тоді церква, невідомо. Найвірогідніше, що на невеликому пагорбі у центрі села, де сходяться докупи аж 9 вулиць і кутків – Панський, Коваленків, Кужельний, Загребелля... Воістину наяву всі дороги вели до храму, який заново був тут збудований з найкращого смолистого бруса 1884 року. 12)

За спогадами старожилів, був він двокупольним, мав високу дзвіницю. Найбільше коштів на новобудову пожертвував бездітний багатий козак Митрофан Олександрович Кужельний, що жив неподалік у Кужельному кутку. Його звеничівці люб'язно запрошували хрестити своїх дітей. Як шановану людину, поховали Митрофана на цвинтарі біля церкви. Помер він 10 серпня 1914 року (прожив на білому світі 69 років). Над його могилою поставили красивий міцний надгробок, увінчаний іменем добродія, який, звісно, не зберігся.

Звеничівці в усі часи пишалися своєю Петропавлівською церквою, названою і освяченою на честь святих першOVERХОВНИХ апостолів Петра і Павла, її мелодійними дзвонами.

Та храму Божого у селі вже давно нема. Як пам'ять про святу церкву залишилось світле храмове свято Петра і Павла, яке селяни щороку відзначають 12 липня.

Свято це для звеничівців особливе. Уявіть собі на хвилинку. Кінець Петрівського посту. Ось-ось мали початись жнива: вінець хліборобської праці. Чекали їх з особливим благоговінням. Казали: «Петрів день із серпом іде», справа святого Петра – «жито зажинати». У сільських піснях, колядках Петро і Павло наділені рисами добрих орачів, сівачів:

*Святий Петро за плугом ходить,
Святий Павло волоньки водить.
А сам Господь-Бог пшеничку сіє,
А святий Ілля заволочує.*

Колись у цей день зранку селяни дружно йшли до красуні-церкви. А відстоявши молебень, всідалися з гостями за храмовий стіл, розговлялися холодцем з курятини, пампушками з пшеничного тіста, яєць і сиру (по-літературному «мандриками»). Назва цієї страви нібито від того, що мандруючи по світу, Петро з Павлом харчувалися дорожніми пампушечками-«мандриками».

З цим святом у селі пов'язано багато вірувань, красивих звичаїв. Скажімо, колись пастухи, що пасли корів (до війни їх було аж п'ять черід), у полі чи на лузі (на пастівнику) будували собі «петрівник» – землянку чи загорожу. Прикрашали його зеленою, квітами і разом обідали. А їли молочне, щоб корови добре доїлися. На Петра вперше після посту готували молочні страви: вареники із сиром і оті самі пампушки, якими «зозуля вдавила-ся» (то так її Бог покарав за те, що вкрала одну у Петра) і перестала кувати з цього часу.

Віддавна апостол Петро вважається у селян покровителем пастухів, пасічників, рибалок, охоронцем домашньої худоби.

Розповідала мені в дитинстві бабуся Ірина по материнській лінії, що за давнім звичаєм перед Петровим днем молодь звечора йшла в поле, проводила там всю ніч, щоб вранці побачити, як грає сонце. Дівчата збирали для ворожіння 12 квіток з 12 полів, клали їх під голову і говорили: «12 квіточок з різних полів – то 12 молодців. Хто суджений-ряжений, мені покажися і мене побач».

... За роки радянської влади було кілька спроб закрити у селі Петропавлівську церкву. Войовничі безбожники сталінської доби на початку тридцятих років, незважаючи на відчайдушний спротив віруючих, розтоптали ікони, познімали і вивезли бозна-куди дзвони, покидали з її голубих куполів хрести (нібито це зробив за півсотню карбованців уповноважений з району). У 1936 році почали перебудову церкви під клуб, хоч у ній з часу закриття уже господарювали сільрада, правління колгоспу та комсомольська організація. Завершили перебудову у кінці тридцять сьомого.. На західному фронті реконструйованого на світський манер даху прибили велику дерев'яну п'ятикутню зірку – символ нової соціалістичної доби.

У роки війни церкву було повернуто віруючим. Та не надовго. У сорок сьомому закрили. Знову ж таки при великому спротиві селян.

Але боже слово у людських душах не згасло. За церкву ще кілька років служила їм звичайна сільська хата самотньої баби Вавилихи (Марії Вавилівни Кужельної), яка жила неподалік городища. Сюди час від часу приїжджав священник з Тупичева, аби причастити і поспівувати парафіян. Потім була невеличка тимчасова молитовня в оселі самотньої дочки Юхима Костирки – Марії у кутку, який зветься Марковичі.

З тієї далекої пори збереглися церковні корогви, під якими й нині проводжають в останню путь на древнє городище тих, хто покинув світ божий.

Про церкву селянам ще довго нагадував один дзвін, якого вони відвоювали в тридцятих роках у тих, хто закривав храм. Його приладнали на дубовій перекладині поміж старими липами, що височіли обіч дороги на колишньому церковному цвинтарі. Скликав цей дзвін людей у лиху годину на пожежу, рятувати від нищівного вогню оселю, майно, худобу, а то й чиесь життя.

Та якийсь підлий вовкулака після храмового свята Петра у липні 1993 року нишком поцупив отого мідного дзвона (можливо, і з отієї прадавньої церкви) – останню історичну сільську святиню, аби продати його на чорному ринку як звичайну важку грудку цінного кольорового металу. 13)

У вісімдесятих роках минулого століття поруч зі мною працював один завзятий чоловік, який по всій області шукав дзвони для спорожнілої дзвіниці Чернігівського Спасо – Преображенського собору, що на стародавньому Валу. І досі шкодую, що не підказав тоді йому про старий звеничівський дзвін. Хай би його лункий голос мелодійно звучав з високої вежі патріарха соборів нашого Сіверського краю у стародавньому місті над Десною. Якби ж то знав, що хтось насмілиться підняти руку над святинею моїх земляків.

У селі побутує думка, що нібито звеничівський дзвін потайки було знято для відновленої Тупичівської церкви, в якій за радянських часів розміщувався Будинок культури. Якщо це й справді так, то у даному випадку задля Божої справи вчинили не по– Божому.

Дзвін для села у давні часи мав не лише культове призначення. Він був органічною частиною життя звеничівців. Відлічував час. Допомігав мандрівникові, який заблукав, знайти дорогу, сповіщав про пожежу, попереджав про появу ворогів, урочисто зустрічав переможців, вигравав під час народних гулянь.. Це не лише історичний, а й духовний символ села. І якби Звеничів мав свій давній чи сучасний герб, його б неодмінно прикрашав

церковний дзвін, чарівний спів якого і досі пам'ятають сільські старожили.

... Ось лише одна незабутня картинка з життя села кінця двадцятих років: прочани з миготливими пелюстками свічок чекають Пасхального торжества. До півночі – кілька хвилин.

Незмінний дзвонар-паламар з козацького роду Федот Прокопович Звиницький (як йому пасувало це єдине у селі прізвище) неквапливо піднявся по крутих сходах на високу дзвінницю, стис у обох руках сукані мотузки, гойднув било великого басового дзвону: Бом... бом... бом, – важко впав з високості на землю перший звук, другий, третій... За ним озвалися ніжніші «чоловічі і жіночі»: альт, тенор, перше і друге сопрано. І полилася довкруг світла симфонія Великоднього свята.

Процесія на чолі з священником отцем Степаном (в миру Степаном Герасимовичем Євфімовським, ровесником відміни кріпосного права), супроводжувана радісним одночасним биттям в усі дзвони, обійшла храм і влякла перед його зачиненими головними ворітьми. Немовби перед дверима Гроба Господнього. Батюшка, мов ангел у золотистих шатах, котрий сповістив мироносиць про Воскресіння Христове, протяжно затягнув:

– Христос воскрес из мертвых, смертию смерть поправ и сущим во гробех живот даровав.

Яке то було в селі світле радісне свято з пасками, крашанками та щирим христосанням...

Дзвін для усіх нас – то інструмент від Бога, якого славили спервовіку. Адже колись Всевишній наказав пророку Мойсею: «Зроби собі срібні сурми – у вигляді кута... І засурмлять у них, – і збереться до тебе громада...».

Під час переслідувань християн ідолянами правовірні не могли відкрито скликати на Божу службу і здійснювали це таємно через вістунів. Згодом за оповісників правила біла й клепала: дерев'яні дошки, мідні напівкруглі смуги. Найдовершенішим пристроєм став дзвін.

Винайшов «металевий голос» на межі IV-V століть святий

Павлин – єпископ Ноланський. А підказав йому як зробити оті срібні сурми сам Бог. Якось уві сні почув єпископ дивовижну мелодію, що притягувала його, кликала, тривожила душу. Він пішов на звук. І мелодія вивела його до сонячного поля, де росли прекрасні квіти небесного кольору – схилені голівки чарівних дзвіночків. Це вони дзвеніли йому уві сні. Це їхня пречиста польова пісня бентежила спраглу душу архієрея, змушувала серце частіше битися. Раптом, о диво! Єпископ помітив, що не одного його покликала ця неземна мелодія: зусібіч до поля наближалися люди, зачаровані божественними дивними звуками. І тоді Бог сказав святому Павлинові, що такої форми, як польові дзвіночки, мають бути срібні сурми.

Святий Павлин зробив дзвони. Чарівна квітка віддала витвору не тільки свою форму, а й назву (українською мовою маємо – дзвін, від «дзвіночки», російською – колокол, від «колокольчики»).

Однак лише на початку VII століття папа Римський Савеніан знайшов цьому ударному інструментові духовне його призначення. На Русі дзвони з'явилися майже одночасно з прийняттям християнства.

Дзвін ішов до людей не тільки тому, що був атрибутом християнської віри, а передовсім через те, що підіймав людей, гуртував, допомагав збагнути своє призначення на святій землі. Згадайте, О.І. Герцен назвав свій журнал містким словом – «Колокол», аби пробуджувати громаду. Потужний дзвін розбурхує наше нутро від духовної сплячки. А якими тонами озивається він у людині злій, нечестивій? Журними, гнітючими, дратівливими... Той же дзвін викликає у грішника почуття тривоги, духовної нудьги. А скількох самовбивць одхрестив церковний сигнал од відчайдушного кроку, змусивши замислитися над сутністю життя. Дзвін – це своєрідний камертон. Учені довели, що церковні дзвони – музика небес, музика, що лине від самого Бога – генерують ультратракторкі хвилі, що зцілюють людей від багатьох хвороб.

Отже, дзвін – то не просто сплав металів. То – жива душа. Це рух, це життя, що мобілізує людину на добрі діяння. Так назвала, розкриваючи таємниці церковного дзвону, цей дивовижний інструмент народна цілителька, академік Наталія Зубицька.

... До наших днів дійшли й інші легенди і перекази про назву Звеничева, в якій чути спів дзвонів. Ми вже згадували, що неподалік села через Халявин та Роїще і Роїську Слободу (центри козацької Роїської сотні Чернігівського полку, до якої входив і Звеничів) і далі на Велику Вісь, Чепігівку, Маслаківку, Буянки, Бурівку, Невклю, Олександрівку, Добрянку пролягав великий поштовий Петербурзький тракт (регулярний поштовий зв'язок між Черніговом і прикордонною Добрянкою було відкрито 1774 року). Відомо, що найближчі поштові станції на цьому шляху в роки Чернігівського намісництва були у Великій Вісі (для листів) і в Роїщі (для подорожніх). Цей шлях інтенсивно діяв до 1861 року, коли було відкрито нову шосейну дорогу з Чернігова до Гомеля через Великі Осняки, Вербичі, Постовбицю, Голубичі, Ріпки та Нові Яриловичі.

Як переповідав мені колишній директор сільської восьмирічки, історик Єгор Андрійович Мамчур, на Петербурзькому тракті чекали на багату здобич місцеві розбійники – «буяни» (нібито і село Буянки, що неподалік Звеничева, через них так назвали).

Це були бігли чоловіки, що повтікали від панів. Деякі з них викопали собі землянки у лісовій глухомані на території сучасного села. Час від часу вони робили набіги на згадану тут «велику дорогу». Це була своєрідна помста за панські побої і знущання. (А на карету державної пошти ніколи не нападали).

Зачувши спів дзвоників над дугами панської трійки, вони лаштувалися для нападу. Хвацько потирали у засідці руки і казали один одному: «О, вже звиніть!». Оце «звиніть» і послужило назвою села.

Дещо в іншій інтерпретації з посиланням на невідоме нам писемне джерело переповів мені переказ про назву села його

уродженець Федір Павлович Костирко, який мешкав у селищі Біла Вака Шальчининського району Литви:

– У 1935 році, коли я працював секретарем сільради, у крилосі церкви в спеціальному ящику знайшов багато книжок. Взяв одну товсту, з якої дізнався, що колись наше село Звеничів оточували могутні ліси, в яких переховувались розбійники. Через ліс до села вела тільки одна дорога, по якій їздили пани, чиновники, торговці.

Під високою горою, де коней не розженеш, чекали їх у засаді грабіжники. Слухали-прислухалися, коли дорога озветься дзвіночками над дугою баского коня. А зачувши його відлуння, стрімко йшли «на дзвін» за здобиччу.

Про своє «відкриття» я розповів багатьом звеничівцям. Згодом у село приїхав з району начальник відділу НКВС Цьолев і наказав принести товсту церковну книгу. Прочитавши те місце, яке я показав, суворо мовив:

– Запам'ятай, що то були не розбійники, а борці за народ. Вони грабували і знищували лише багатіїв, експлуататорів чужої праці.

А книжку назавжди забрав з собою.

Євдокія Яківна Хоменко (1899 року народження) у свій час записала від старожилів села ще одну легенду. Достовірний факт, що через Звеничів в давнину пролягав шлях до повітової Городні. За переказами тут серед дрімучих лісів і боліт була така дика і безлюдна місцевість, що можна було заблукати. Отож, щоб мандрівники не збилися з дороги, місцева влада виділила людину, яка мала в нічну чи туманну пору періодично бити в дзвін. Що, звичайно, було добрим орієнтиром для тих, хто їхав чи йшов цією дорогою. Звідси і назва – Звеничів. Тобто там, де дзвонять. 14)

Один з місцевих дослідників стверджує, що цим старовинним шляхом восени 1909 року віз звеничівець Сафон Кужельний на найкращому коні через село з Чернігова у сусідній Вихвос-

тів, де він жив у приймах, великого письменника-сонцелюба Михайла Коцюбинського (але це насправді художній домисел –І.К.), аби той розказав усьому світові про жахливу вихвостівську трагедію-самосуд, організований сільськими багатіями над повстанцями 1905 року.

Сам він, учасник тих подій, став прототипом образу Хоми Гудзя у повісті «Фата Моргана». 15)

Є серед переказів і такі, що тлумачать назву села від дзвінчків, які прив'язували домашній худобі на шию, щоб та не загубилась у лісових нетрях і чагарях.

Всі перекази зводяться до одного – дзвону, який і досі відлунує у такій ніжній, милозвучній назві сучасного села.

Село, багате на археологічні пам'ятки часів Київської Русі, не випадково потрапило в поле зору багатьох дослідників рідного краю як минулих, так і нинішнього століття.

Воно не раз згадується у художніх творах відомого українського письменника Володимира Дрозда, який народився у сусідньому Петрушині. Вела його до Звеничева родова стежка. Тут жила рідна тітка Наталка по батьку (Наталія Іванівна Велігорська по чоловіку) з сином Іваном та дочкою Катериною, в якій не раз у дитинстві гостював. І, мабуть, припало воно йому чимось до душі.

1992 року у столичному видавництві «Український письменник» вийшов його епічний роман «Листя землі» (книга доль і днів минулих), за який він удостоєний найвищої літературної нагороди країни – Державної премії України імені Т.Г. Шевченка.

«Десятиліттями я записував і збирав свідчення людей, які пройшли через великі випробування новітнього часу», – пише у передмові до неї автор.

На сторінках цієї чесної, правдивої і трохи незвичної для читача книги – кров і біль, і стогін багатостраждального народу нашого. У ній – гострий перебіг подій за останні сто років. Книга – художня. Ви не знайдете тут героїв з конкретними істо-

ричними іменами. Але, прочитавши її, впізнаєте долі багатьох петрушинців, звеничівців, великовисьців, хмельничан... Тієї ж Катерини Велігорської – двоюрідної сестри письменника, яка у післявоєнні роки назбирала на звеничівському полі торбинку житніх колосків і за це на довгі роки заgrimіла у жорстокі сталінські табори. Чи двоюрідного брата Івана Велігорського, що одержав строк за те, що після війни втік зі школи фабрично-заводської молоді на Донбасі, куди його силоміць відправила сільська влада.

Починається роман «Листя землі» і закінчується символічною картою краю, яку тримають над божим світом двійко симпатичних янголяток. На карті цій болото Замглай, села Звеничів, Велика Вісь, Сибєріж, Ловинь, Хмільниця, Листвен, Скиток...

У розілі «Книга Кузьми, сина Розумового» автор двічі згадує Звеничів.16)

Розійшовся цей роман з іменем села по світу білому за моря, океани сині. На одному з дарчих примірників книги письменник з гордістю написав: «Президенту України від Президента краю».

Отака ось історія звичайного поліського села Звеничів, у назві якого срібним співом озиваються дзвони віків.

Сіверянський літопис. – 2000. – №2. – С.154 -160.

З доповненнями.

ФОРТЕЦЯ НА ШЛЯХУ «У РАДИМИЧІ»

Хто першим ступив на незайману, предковичну звеничівську землю? Хто першим зігрів її своєю теплою долонею, аби мати кусень хліба для сім'ї, свого роду? Мовчать древні літописи. Мовчить історія.

Відомо лишень, що тут ще в епоху бронзи (2 тисячоліття до н.е.) і на початку перших століть нової ери жили люди.1) Народжували і виховували дітей, вирощували хліб, ловили рибу, по-

лювали та займалися бортним бджільництвом: відшуковували в лісі диких бджіл у дуплах дерев.

Першими поселенцями були слов'яни – сіверяни. Як стверджують їх сучасники, були вони схожі одне на одного. Високі, стрункі, широкоплечі, темнорусі, довговолосі, червонощокі. Відважні і войовничі. Щирі і привітні. Ясними світлими очима дивилися на світ божий. Любили повеселитися і забавитися, поспівати й потанцювати. Жили родами, себто рідними родинами, хоч і далекими. Шукаючи порятунку від постійних набігів чужоземців – войовничих хазарів, печенігів, половців, вони селилися у важкодоступних дрімучих лісах, на берегах широких річок і непрохідних боліт.

Ще донедавна (на початку двадцятого століття) з півночі до Звеничева підступали ліси. На околиці села під хутором Пасічний стояла лісопильня (тартак) пана Петра Дасюка (моя бабуся Ірина Степанівна по материнській лінії п'ять років служила у нього кухаркою). Як розповідав один з його нащадків, Іван Йосипович Дасюк, який мешкає у Звеничеві, тут виготовляли дубовий паркет для палаців вельмож. І не лише своїх, а й закордонних. Про вирубані дуби і досі на околиці села нагадує місцина, яка носить назву Поруб.

Тепер же від лісу, де колись водилась звірина: зубри, вепри, лосі, олені і ведмеді, й сліду не лишилось.

Пам'ятаю, як ще в п'ятдесяті роки минулого століття (до приходу меліораторів) Звеничів оточували непрохідні болота Південного Замглаю. Весною вони були вщерть заповнені водою. Скільки тут дичини водилося! Кублилися гуси, журавлі, качки, чайки, кулики, куріпки, лисухи... Годувало колись це болото село пташиними яйцями, в'юнами і карасями, щуками і линами, що вигулювали у затоках, медовими сотами диких бджіл, яких так багато роїлося у моху на купинах. Правда, часом було нелегко добратися селянам до всього цього багатства по болоту, яке хилиталося під ногами.

Все це було за якихось шість десятиків літ тому. А уявімо собі далеку-далеку добу Київської Русі.

...На десятки кілометрів вздовж південного берега болота тягнуться до Десни відроги Пристриженського лесового плато. Біля Звеничева вони позначені на топографічній карті висотою 154 метри над рівнем моря.

Спустившись тут у сиву давнину з Гори (місцева назва відрогів), якийсь сіверянський рід неподалік від Чернігова натрапив на невеликий утаємничений півострів, захований серед непрохідного болота, порослий густим лісом. Його ще й опоясувала повновода річка Свинь. Пізніше хтось з великокняжих дружинників, збираючи данину, дослідив округу і підказав своєму повелителю збудувати тут для захисту північних кордонів міцну військову фортецю – городок. А, може, і сам князь, об'їжджаючи свої володіння, гідно оцінив вигідне природне розташування поселення. Чому саме Звеничів привернув увагу державних стратегів-мужів Київської Русі?

На той час це поселення відіграло значну роль у середньовічній історії Чернігівської землі. Як свідчать літописи, саме тут, за якихось 20 верст на північ від Чернігова, проходив кордон між власне чернігівськими землями і територією Сновської тисячі.² Розділяло їх неосяжне Замглайське болото, що тягнулося від Дніпра і Сожу на заході аж до нижньої течії річки Свинь, що в районі сучасного села Улянівка (колишня назва Свинь) Чернігівського району впадала у Десну. Воно служило природнім сторожовим форпостом на північно-східних землях Чернігівського князівства. У центрі цього болота був лише єдиний вузький і довгий (близько 10 кілометрів) прохід по перешийку між Північним і Південним Замглаєм – найкоротший шлях взимку та й у сухе – пресухе літо з Києва і Чернігова «у радимичі» (по – сучасному до братів-білорусів).³

Як стверджують історичні джерела, слов'янське плем'я радимичів, як і в'ятичів, походить з ляхів, тобто західних слов'ян. Їх родовід починається від братів Радима і В'ятка. В'ятко прий-

шов і сів з родом своїм на річці Ока, а Радим на річці Сож – правій притоці Дніпра.4)

У 8-11 століттях його рід розрісся у величезне етнічне угруповання радимичі, що мешкало на південно-східних землях у межиріччі Дніпра і Сожу сучасної Білорусі.

Рубіж радимичів і київських володінь проходив приблизно по сучасному кордону Гомельської і Чернігівської областей, на південь від річок Терюха і Немильня.

Найстарішою і найкоротшою дорогою, яка з'єднувала в сиву давнину Чернігів і Гомель (Гомій) з Києвом, вважається так званий «київський тракт» – давній шлях «в радимичі», який згадується у «Повісті минулих літ» 1159 року. З Києва дорога вела до Чернігова, а потім поміж болотами Північний і Південний Замглай біля Звеничівської фортеці у напрямку сучасних білоруських сіл Глибоцьке та Марковичі до Гомеля.

Загальна довжина тракту між Черніговом і Гомелем складала в ту пору близько 130–150 км. Враховуючи розташування боліт і струмків, історики вважають, що і в X столітті сухопутна дорога з Чернігова до Гомеля пролягала саме по цьому маршруту.

Їздили сюдою сотні літ на Могильов, Полоцьк, Смоленськ, Псков і Новгород князі, бояри і дружинники, духовенство, купці, воєводи... Мчали зручною сухопутною дорогою на баских конях княжі гінці з берестяними чи пергаментними грамотами–посланнями для підлеглих, швидко збирали вони люд не лише на війну, а й на урочисті події.

Ось як про це написав у вірші «Замглай» (цитуємо уривок) чернігівський поет і краєзнавець Володимир Сапон:

*До радимичів путь тут вела
Із землі сіверян між лісами.
Як минали Звеничів, казали:
«Що за мглою там? Що там за мгла...»
Там тумани стелились низами,
Там болотна іржава вода,*

*Торфовища грузькі, трясовини,
А вночі нечистивого кпини,
Аж хололи в погоничів спини,
Жах ув очі купцям заглядав.
Там купецький товар стерегли
Здирці, таті і всякі заброди.
Ледве місяць над гатями сходив,
То чимдужч виганяли підводи
Із болота, туманів, зі мгли...*

З другої половини 18 століття і аж до спорудження шосе Чернігів – Гомель через Ріпки (1861р.) неподалік від Звеничева пролягав через Роїще і Велику Вісь Петербурзький поштовий тракт на Могильов, Полоцьк, Санкт – Петербург, Псков, Смоленськ і Ліфляндію, який згадує у капітальній праці «Черниговского наместничества топографическое описание» видатний описувач рідного краю другої половини 18 сторіччя О. Шафонський.

Ця нова стратегічна дорога через кілька десятиліть впала в око і істориком – військовиком М. Домонтовичу. Укладаючи відому книгу матеріалів для географії і статистики Росії, зібраних офіцерами Генерального штабу в Чернігівській губернії, яка вийшла у 1865 році, він згадує Замглай: «Это болото прилегает к Репкам и селениям Буянкам, Буровке, Звеничеву, Петрушину, Лопатину, Киселевке. Длина – 55 верст, ширина от 1/2 до 7 верст, грунт дна топкий. Через него устроена плотина у с. Буровки, на старой почтовой дороге из Чернигова в Санкт-Петербург; через это болото проходит шоссе на протяжении 9 верст». 5)

У сиву давнину літописний «шлях у радимичі» через Замглайське болото з боку Чернігова міцно закривала Звеничівська фортеця, відома з писемних джерел 19 століття як «земляной городок, городищем прозываемый»).6)

Науковці відносять тогочасний Звеничів до пам'ятників дружинного кола Чернігівської округи. У ту пору таких своєрідних контрольно-пропускних пунктів, що локалізувалися у межиріч-

чі Десни і Дніпра навколо княжого града Чернігова, було небагато. 7) Це – Шестовиця з потужним городищем Коровель, яке знаходилось в точці максимального зближення водних і сухопутних шляхів з Чернігова на Київ. Дружинники в Гущині контролювали гирло річки Білоус, по якій проходив водний шлях Чернігів – Любеч. У літописному Снові (нині Седнів) під пильним оком княжих «прикордонників» була річка Снов, яка впадає в Десну неподалік Чернігова. По той бік сучасної міжнародної автотраси Одеса-Санкт-Петербург за якихось півтора десятка кілометрів від Звеничева стоїть городище літописного Оргоща (село Рогоща). А Звеничівське городище було північним форпостом на підступах до княжого Чернігова. Як сверджують чернігівські археологи Г.О.Кузнецов, О.В.Шекун, В.П.Коваленко та А.Л.Казаков, які обстежували це давнє городище в 1976, 1985-1986 роках, його вали насипані на місці давньоруського поселення 9 початку 10 століть. 8)

Розташоване воно на північно-східній околиці Звеничева на невисокому (близько 3м) мисоподібному пагорбі, оточеному болотами. Поруч несла свої води в Десну літописна річка Свинь. Під час прокладання в п'ятдесятих роках минулого століття рукотворного русла сучасної річки Замглай, що нині хлюпочеться біля підніжжя валів городища, автор цих рядків на власні очі бачив як меліоратори викопували великі дубові уламки. Можливо, тут було колись русло літописної річки Свинь. Припускаємо, що саме ці уламки – залишки пристані, де колись прив'язували човни охоронці фортеці.

На таку думку наштовхує нас екскурс в історію, зроблений Чернігівським єпископом, істориком Філаретом Гумілевським. Згадуючи Замглай, він пише: «...болото это по рассказу старожиллов было судоходною речкою, служившее сообщением реки Десны с Сожем, что доказывается его течением с востока к западу, и тем, что на нем часто находили в недавние времена обломки водоходных суден». 9)

5 березня 1894 року вслід за часописом «Киевская старина»

газета «Черниговские губернские ведомости» у неофіційній частині видрукувала легенду про те, як річка Замглай болотом стала.

Через 100 літ потому, 14 квітня 1994р., її переповів читачам «Деснянської правди» дослідник історії рідного краю Володимир Сапон. У ній, зокрема, мовиться: «Були часи, коли по цьому широкому, тепер квітучому килиму несла свої води широка і повноводна річка, а по берегах її кипіло життя – торгівля, судноплавство; але час зітер сліди того колишнього життя, залишивши тільки згадки про минуле. Чи багато можуть сказати нині знахідки на берегах Замглаю: старі якори, напівзогнілі колоди з великими подвійними цвяхами – так звані зшиви, інші залишки річкових суден? Прошуміли віки... Відійшли у забуття діди, але нащадки добре пам'ятають «казки батьків». У цьому народному епосі збереглася і легенда про річку Замглай – колись широку і глибоку».

Ця легенда розповідає як у давнину в одному селі над Замглаєм (може і в Звеничеві) жила вдова із донькою – красунею. Якось дівчина купалася в річці і втопилася. Довго сиділа бідна мати на березі, чекаючи, що річка поверне тіло її доньки, та даремно. Від душевних переживань стала вдова чарівницею. І задумала вона вчинити зло річці. Закляла її словами: «Ой, будь же проклята ти, річко широка, глибока, будь проклята ти довіку, до страшного суду!» З такими словами кинула вона у неї плескату тарілку, від чого річка стала такою ж мілкою як тарілка. Потім зі словами прокляття вдовиця кидає сюди гілочку лози, аби вона заросла густими лозами. І нарешті кидає у річку густий гребінь, яким льон чешуть. І від того на її березі вирости лісові хащі. Прокляття згорьованої матері збулося.

Цю легенду, але трішки в іншій інтерпретації, я вперше почув у селі від Мотрони Григорівни Чириці, 1868 року народження (вмерла 1958-го), з якою у дитинстві пас за Греблею гусей.

– Он там, де тепер грузке замглайське болото, несла у давнину свої води широка річка, – розповідала бабуся. – По ній пла-

вали кораблі. Один з них, потрапивши у водоворот між Оленьовом і болотним городищем, що біля хутора Рудки, затонув. Загинув капітан корабля – єдиний син у матері. І прокляла вона річку, яка від того стала болотом, заросла травною. Оце місце, де нібито затонув корабель і досі старожили Звеничева називають Топило.

Після розповіді бабусі кортіло мені у дитинстві хоч краєчком ока заглянути в оте Топило. Неподалік цієї місцини селяни ще до меліорації заготовляли влітку на сіно осоку та айр (стрічки, лепеху) на підстилку худобі і для опалення осель. Гуртом склали їх в копички на високих купинах, а потім на довгих, триметрових, носилках-жердинах переносили на оденки (підвищені місця, вимощені пнями та корчами), де вивершували високі стоги на десятки, а то й сотні пудів, щоб взимку по сніжку перевезти їх до свого двору. Старі діди показували тут нам, допитливим дітлахам, невелике озерце Топило. І, щоб ми переконались яка там глибина, зв'язували дві-три жердини-носилки і опускали їх на дно. Казали, що його не діставали.

...Погляньмо на сучасну детальну «мисливську» карту Чернігівщини. На ній вся заболочена територія від Сожу до Десни густо позначена синіми жилками малих річок і меліоративних каналів. Головною водною артерією є річка Замглай (літописна назва Свинь). Отже, ймовірно, що вона маленькими чи великими притоками з'єднувала Десну з Сожем. За історичними переказами Замглай – не що інше, як заболочене дно давньої долини Дніпра. Хоч важко в це нині повірити.

Та повернімось знову до давньоруського Звеничівського городища. Сільський довгожитель Василь Львович Коваленко (по – сільському дід Бозиль), 1888 року народження, якось розповідав мені, що нібито землю для цієї військової фортеці возили річкою Свинь з території Гори, що між Великою Віссю і Чепігівкою. Старожили цих сіл залюбки покажуть вам і сьогодні це історичне місце ліворуч сучасної асфальтованої дороги, яке називають «тарілками».

Майже тисяча літ минуло відтоді, як захисники-сіверяни насипали вали фортеці-городища. Але вона й досі вражає своєю могутністю, стоїть як пам'ятник вічності. Отже, яке воно, оце городище? Його майданчик неправильної форми (65 на 45м), витягнутий з південного заходу на північний схід.

Тут дві лінії оборонних споруд, які складаються з валів та ровів. Вали городища ніколи не розорювалися і добре збереглися. Тільки північна ділянка зовнішнього валу знищена селянами та колишнім місцевим колгоспом уже в наші часи під час прокладання дороги на болото. Востаннє – у 70-80-ті роки минулого століття.10)

Висота внутрішнього валу 3-3,5м; зовнішнього -2,5-3м. Ширина підошви відповідно 18-20 та 5-18 м. Рови досить замулені, хоч на окремих ділянках глибина їх ще й тепер сягає 2,5-3м при ширині 10-12м. Між майданчиком городища та внутрішнім валом проходить ще один рів (глибина 1-1,5м, ширина -10-12м). Зовнішній рів простежується лише з напольного боку. В'їзд на городище роташовується із західного (напольного) боку, а пішохідні виходи поміж валами – з усіх чотирьох сторін. Нині майданчик та вали городища зайняті центральним сільським кладовищем (тут з давніх літ ховають померлих).

Під час обстеження городища чернігівські археологи знайшли уламки кружального посуду 9-13 століть, бруски, пряслиці, ножі, уламки скляних браслетів, фрагмент залізної підковоподібної фібули ромбічного перетину з закрученими спіраллю вінцями, литою бронзовою орнаментованою поясною бляшкою. Крім того, на майданчику зустрічалися фрагменти ліпного посуду 2-1 тисячоліть до н.е.11)

Під час зачистки схилів внутрішнього валу (довжиною 10м), прорізаного у північно-західній частині на кладовище, зафіксовано сліди дерев'яних конструкцій, що згоріли. Це говорить про те, що тут були дерев'яні конструкції, напевне, типу городень.

Як на той час, це була хоч і невелика, але досить міцна дер-

жавна військова фортеця. Уявимо сьогодні височенний вал, на хребті якого стояв острог – огорожа-частокіл з густонабитих дубових паль-городниць, або ж міцні стіни (заборола), що склалися з дерев'яних зрубів і в'язень. Ззовні був глибокий рів, заповнений водою (він і досі добре зберігся, особливо з південного боку). Через рів був перекинутий міст, зроблений з рухомих частин так, що легко було його розкидати, або ж підносити догори при допомозі якогось коловороту-журавця. І у такий спосіб міцно закрити фортецю на «замок».

Невеликий гарнізон княжих дружинників на випадок ворожого нашествия міг заховати тут своїх старих батьків, жінок і дітей та всяке добро і тримати довгострокову оборону.

Та з усього видно, що Звеничівське городище обминули жорстокі битви, які точилися на Чернігово-Сіверській землі під час феодальних міжусобиць. Замглайські болота жодного разу не використовувалися противниками чернігівських князів. Мирно сусідствували сіверяни з радимичами, які знали, що по той бік болота на шляху до Чернігова на вузькому замглайському перешийку стоїть неприступна Звеничівська фортеця.

І все ж сучасні білоруські історики не раз згадують єдиний перехід через Замглайське болото біля Звеничева в контексті тогочасних історичних подій. 12)

З літописних джерел відомо, що близько 878 року скандинавський князь Олег, що правив Новгородом, захопив Київ і згодом заходився підкоряти собі розрізнені слов'янські племена, які платили тоді данину хазарам. У 884 році пішов «віщий» Олег на сіверян і переміг їх. А наступного року послав він свого гінця на перемовини до їх сусідів – радимичів.

Ймовірно, що шлях його сюди з Києва пролягав через звеничівський перешийок серед замглайських боліт, бо добиратися до Гомія на човні по Дніпру і Сожу проти течії було б набагато довше і важче. Після перемовин стали радимичі платити данину за велінням Олега (по шелягу з рала) уже не ненависним ха-

зарам, а київському княжому двору для утримання варяжської дружини, що стояла на чатах землі руської.13)

Та після його смерті, скориставшись чварами спадкоємців, радимичі надовго вийшли з-під прямого контролю Київської Русі і перестали платити «дань на Київ». Кінець радимичській «автономії» поклав великий київський князь, хреститель Русі Володимир Святославич. У 984 році він послав сюди своє військо на чолі з київським воєводою на прізвисько Вовчий Хвіст. У Чернігові до нього приєдналися місцеві дружинники. Успішно перейшовши замглайське болото біля Звеничівської фортеці, військо вступило в землю радимичів і неподалік Гомія на річці Песчанка завдало їм нищівної поразки. Через два роки князь Володимир остаточно змусив радимичів знову платити данину Києву.14)

Є ще одна наукова версія, пов'язана з переходом через замглайське болото біля звеничівської фортеці.

Восени 1239 року Мстислав Глібович, що правив у Гомії (Гомелі), зібрав велике військо радимичів і через «коридор» на замглайському болоті біля Звеничева рушив на поміч своєму двоюрідному брату Михайлу Всеволодовичу боронити Чернігів від татаро-монгольських завойовників на чолі з племінником хана Батия Менгуханом, який взяв у міцну облогу місто. Як стверджує літописець, «лют бо бе бой» 18 жовтня 1239 року «у Чернигова». Ординці «град взяша и запалиша огнем». Зазнавши поразки, радимичський князь Мстислав Глібович втік тоді до Угорщини. 15)

Із заходу до городища колись примикало поселення (10-12 гектарів), яке в 10 – 13 століттях відіграло роль посаду Звеничева. Тепер воно зайняте приватними садибами. Тут мешкали вільні від бойового чергування дружинники. Ростили дітей, засівали ниву, порали худобу і торгували...

...11 травня 1971 року на території колишнього посаду за 300 метрів на південний захід від фортеці-городища, на садибі Анд-

рія Ілліча Пархоменка, що у кінці сільського кутка Марковичі, під час оранки городу його дружина Таїсія Петрівна побачила на ріллі якісь предмети, схожі на гроші. Старанно зібрала все, що виорав плуг. Її найменший син Микола, учень Івашківської середньої школи Городнянського району, показав частину знахідки учителью історії Ф.П.Копилу, а той, передбачаючи велику історичну і наукову цінність звеничівського скарбу, сповістив про нього Чернігівський історичний музей. І не помилився.16)

Як з'ясували науковці, плуг зачепив горщик, з якого випали злиток-гривна (41,31г), три цілих браслети (їх вага відповідно 29,10, 40,16, 87,50г) та три уламки таких саме браслетів загальною вагою 45,78г, розламаний на п'ять шматків браслет з круглого дроту (23,41г). Всі вироби виготовлені із срібла 916-960 проби. А ще у складі скарбу було 90 цілих та фрагментованих монет– дирхем (збереглося – 84).

У жовтні 1985 року група чернігівських археологів на чолі з А.Л.Казаковим заклали на місці знахідки розкоп площею 4 на 2 метри і виявили залишки господарської будівлі, де знайшли уламки кераміки першої половини - середини 10 століття, залізний рибальський гачок, пластину і фрагмент кільця. Та найбільше порадувала археологів приденцева частина горщика, в якій містилася друга половина скарбу 1971 року – 53 цілих та фрагментованих дирхеми. Горщик виготовлений на ручному гончарному крузі. На ньому простежуються залишки тавра у вигляді колеса з вісьма спицями.

Загалом у Звеничівському скарбі відомі 112 цілих, 11 уламків та 14 обрізаних по колу монет, датованих 890– 950 р.р. сучасного літочислення. Серед них кілька рідкісних монет, карбованих у Волзькій Булгарії (монети з ім'ям еміра Бармала, Михаїла б.Джафара та Абдуллаха б.Мика (їла).17)

Науковці, враховуючи чималу вагу срібних прикрас, монет та грошової гривни, з повним правом відносять Звеничівський скарб до найбільш значних скарбів Східної Європи 10 століт-

тя. Зберігається він у фондах Чернігівського історичного музею імені В.В.Тарновського, експонувався на виставці «Скарби чернігівські», присвяченій 1100-літтю першої літописної згадки Чернігова у договорі, укладеному 907 року київським князем Олегом з Візантією.

Звеничівський скарб ще раз підтверджує важливе економічне значення цього поселення у добу Київської Русі. Через наш край проходили шляхи світової торгівлі, які сполучали країни Західної і Центральної Європи з Візантією, Закавказзям, Середньою Азією. У 9-10 століттях на Русі були в обігу різні гроші: іноземні монети, переважно срібні арабські дирхеми, монети місцевого карбування, шкурки звірів тощо.

Можливо, що хтось із тогочасних звеничівців їздив Волго-Донським шляхом у стару хозарську столицю Ітиль, що біля гирла Волги (нині Астрахань) торгувати хутром, медом чи воском, або ж у приволзьке місто Булгар (теперішня Казань). Звідти вертався додому з розкішною матерією, скляними, металевими виробами та золотими і срібними прикрасами. А ще з валютою, карбованою на арабському Сході та у Волзькій Булгарії. Припускаємо, що цю валюту наші прадавні земляки могли привезти додому і з бойового походу у другій половині 10 століття на чолі з київським князем Святославом Ігоревичем (сином великої княгині Ольги) на Волзьку Булгарію і Хазарію, під час якого було завойовано хазарську фортецю Саркел і столицю каганату Ітиль.

Скарб, знайдений у Звеничеві, напевно, був надійно схований в момент якоїсь небезпеки. Викопати його з певних причин не змогли: не знайшли, або ж той, хто ховав, не повернувся до рідної домівки.

За 700-800 м на північний захід від городища-фортеці за улоговиною, яка тягнеться аж до лісового урочища Липняк (мабуть, це колишне русло р. Вир – лівої притоки Свині, яку згадує у своїй праці О. Шафонський), стоять на узвишші прадавні кургани (по-місцевому – Бугри). Це Звеничівський курганный могиль-

ник 10 століття. Як і городище, він відомий з історичної літератури кінця 19 століття. Могильник розміщувався на двох підвищеннях, розділених болотистою низиною завширшки 70-80м. Збереглися 20 насипів: 19 на південному та один на північному підвищеннях. Чернігівський археолог О.В.Шекун у 1976-1977 роках розкопав 7 курганів діаметром від 6 до 12м, висотою від 0,3 до 1,5метра. У трьох курганах під насипом виявлені непошковлені рештки трупоспалення на місці, у двох – пошковлені вогнища зі слідами кремації.18)

Наші далекі предки в ту пору твердо вірили, що життя людини не кінчається смертю. Померлі лише відходять у потойбічний світ, де живуть вічно і в будь-яку мить можуть безперешкодно з'явитися поміж родичами і сусідами. Чи то порадіти, чи то погніватись. Останнього дуже боялись живі. Відправляючи небіжчика в останню земну дорогу, вони прагнули зробити для нього все, аби він не гнівався на тому світі, добрим похороном заслужити собі ласку покійника, щоб він не докучав і не шкодив після смерті.

Клади йому в могилу бойове спорядження, різні речі домашнього вжитку. Убивали і всіляку живність: коня, корову, собаку, півня. Все це разом з небіжчиком спалювали на місці поховання, або ж приносили сюди спалене в горщику. Життя покійного за гробом представлялося їм як тогочасне продовження його життя на землі. Над прахом насипали високий курган. На могилі справляли поминки. Пили, гуляли. Все це називалось – тризна. 19) Коли розходились по домівках, залишали на кургані усілякі страви небіжчику. У поминальні дні на Поліссі, в тому числі і в Звеничеві, і нині люди дотримуються на кладовищах цього старовинного звичаю наших предків.

У розкопаних Звеничівських курганах на залишках вогнища знайдено кістки людини, великої рогатої худоби, коня, кабана, посуд з перепаленими пташиними кістками. Поховальний інвентар представлений уламками однобічного кістяного гре-

бінця з бронзовими заклепками, залізним кресалом та дужкою з двома заклепками (деталь піхов чи сагайдака), залізною застібкою для сумки, бронзовою серцеподібною орнаментованою бляшкою тощо. Ці речі дають нам змогу хоч краєчком ока глянути на тогочасний побут далеких пращурів, що мешкали на звеничівській землі.

У цілому поховальний обряд, речовий та керамічний матеріали дозволяють вченим датувати ці могильні кургани серединою – другою половиною 10 століття.

У 1986 році чернігівський археолог О. М.Веремійчик відкрила і обстежила на західній околиці Звеничева урочище Селище (за школою над Копанками, де колись був колгоспний сад) поселення 12-13 століть. Знайдено культурні залишки у вигляді фрагментів кераміки. 20)

А про те, що й раніше на «болотяному півострові» жили люди в 2-1 тисячоліттях до н.е., свідчать археологічні знахідки в поселенні «Звеничів-2» на північно – східній околиці села, що на дюнних пагорбах правого берега р. Замглай, північніше від сучасної ґрунтової дороги на Розвинівку. Тут знайдена ліпна кераміка епохи бронзи (2 тисячоліття до н.е.), грубо ліпна і чорнолощона кераміка, двоє керамічних пряслиць з геометричним орнаментом пізнього етапу зарубинецької культури (1-2 ст.н.е.) тощо. Це поселення відкрито О. В. Шекуном у 1976 році. 21)

Цього ж року за 2,8 км від східної околиці села Звеничів на невеликому підвищенні серед боліт Південного Замглаю (між колишнім хутором Рудки і лісовим урочищем Оленьов) згаданий археолог обстежив і ввів у науковий обіг ще одне городище болотного типу підпрямокутної форми з заокругленими кутами, розміром 60 на 50м. Його колишні високі вали уже міцно вгрузли в землю (висота з боку майданчика 1,2-1,5м, ширина біля підосви 12-15м). У культурному шарі городища (товщина-0,2-0,4м), похованому під майже метровим шаром торфу, знайдено дрібні уламки ліпної кераміки ранньозалізного періоду, вугіл-

ля, кістки тварин. Це типове болотне городище милоградської культури (5-3 століть до н.е.). Городище, мабуть, в усі часи використовувалось як сховище від ворогів. За свідченням старожилів села, до проведення на болоті меліорації сюди вела єдина вузька стежка – брід.²²⁾

У 2000 році Чернігівська обласна інспекція по охороні пам'яток історії та культури обстежила місце в урочищі Городок села Звеничів. У верхньому шарі чорного глею потужністю до 0,4м була знайдена основна маса кераміки, яка відноситься до милоградської культури 7-3 століть до н.е. Під час шурфування навколо городища виявлено поселення Городок-3, яке за попередніми даними синхронне городищу.²³⁾

З КОЗАЦЬКОГО КОРЕНЯ

За доби Української козацької держави Звеничів входив до складу Ройської (Роїської) сотні Чернігівського полку, утвореного у липні 1648 року на терені Чернігівського повіту Чернігівського воеводства.¹⁾ Згадка про її першого сотника Хому Рашенка датується 11(24) лютого 1659 року в універсалі гетьмана Івана Виговського, якому за заслуги у війську Запорізькому було надано «млин ройський» на річці Стрижень «з Беркилевщиною зі всіма пожитками і слободку при тім же млині». ²⁾

Більшість дослідників історії козаччини у нашому краї припускають, що Ройська сотня виникла після закінчення Визвольної війни українського народу проти польського панування 1648-1654 рр. ³⁾

На думку С.М.Горобця, поява нової сотні викликана адміністративною реформою гетьмана Івана Виговського і пов'язана зі зміною зовнішньополітичних орієнтирів у рамках підготовки до військових дій проти Росії. Усередині Чернігівського полку, як одного з прикордонних, відбувалось певне перегрупування сил, що й спричинило утворенням сотні з центром у Роїщі (див.

його працю «Села Ройської сотні:Звеничів».-Чернігів, 2009.– С.6).

Чимало суперечок викликає місцезнаходження її сотенного правління. Деякі історики вважають, що сотенним центром була Ройська слобода (на той час найближчий до Звеничева сусідній населений пункт). На це вказує і сама назва сотні «Ройська». Водночас існує думка, що назва її походить від села Роїще, яке «сумежно со слободою Ройскою», де й знаходилося сотенне правління.

В історичних джерелах зустрічаються й інші назви сотні – Сибірьська або ж Осняківська (в залежності від того, де на ту пору мешкав її черговий сотник).

Ройська сотня була військовою адміністративно-територіальною одиницею української козацької держави у нашому краї. Її правління утримувалось за рахунок податків з селян-посполитих, яких було втричі більше, ніж козаків.

У 1730 році Ройська сотня обіймала територію близько 593,7 кв.км. Порівняно вузькою смугою вона простягалася по обидва боки Могильовського (інші назви Петербурзький, Катерининський) поштового тракту, вздовж високого правого берега Загмайського болота. Її крайньою точкою на півдні була Киселівка, на півночі – Старі Яриловичі зі Святомиколаївським Скитком, що на кордоні з Польщею. На сході вона межувала з Городницькою (Городнянською), на заході – з Любецькою сотнями.

Хто ж такі козаки і звідки пішло їх ймення? Це слово татарське, і значило воно у них чоловіка вільного, незалежного і войовничого... Історія українського козацтва має прадавню історію. Наші козаки називали себе громадою, або товариством. Товариство походить від польського слова, що буквально означає громада.

Після Визвольної війни кожний, хто хотів, теоретично міг вільно записатися до Запорізького війська і користуватися козацькими правами. Але одного бажання було замало. Бо вій-

ськову службу треба було нести власним коштом. Отже, заможніші «пописалися» в козаки, а бідніші zostалися в мужиках – міщанах і посполитих (селянах).

Козаки становили прошарок між своєю старшиною і селянством. Вони юридично вважалися вільними людьми, вірою і правдою служили державі. Мали ряд прав і привілеїв: звільнялися від «общенародных» поборів і повинностей, мали спадкове право на власну землю, рухоме і нерухоме майно, на виробництво алкогольних напоїв і на торгівлю певними товарами, полювання і риболовлю, звільнялися від постоїв російських солдат та подвірної повинності. Підпорядковувалися особливій козацькій юрисдикції. Їх міг судити лише військовий суд.

У цілому козаки відрізнялися від селян більшою заможністю, вищою культурою, глибшою національною свідомістю й взагалі «вільним козацьким духом».

Та господарські позиції козацтва підривала їх подвійна роль: солдатів, які на перший поклик влади мусили йти в похід, і вільних хліборобів. У часи панування польської шляхти козаки одержували за службу певну платню. Тепер же фактично їм не діставалось нічого. Таке становище змушувало багатьох з них відмовлятися від козацького статусу, поповнювати лави селянства. Отже, вкрай потрібна була економічна підтримка козацтва з боку держави. Зрештою 1735 року була проведена реформа, за якою козаки поділялись на виборних, себто тих, що мали нести військову службу, і козаків-підпомічників, які забезпечували всім необхідним їх походи і дбали на час відсутності про добробут їх родин.

У цю пору в складі сотні було 32 населених пункти. А на середину 18 ст. – 53. Звеничів мав статус села. За В.Далем село – це «обстроенное и заселенное крестьянами место, в коемъ есть церковъ» 4). Крім Звеничева, селами у Ройській сотні були Буйянки, Велика Вісь, Голубичі, Гучин, Даничі, Петрушин, Ріпки, Роїще, Сибереж, Халявин, Церковище та Яриловичі. Слободою (дуже великим селом) була прикордонна з Польщею Добрянка.

Як село з церквою, «Звеничевь» позначений на Генеральній карті Малої Росії, розділеній на десять полків, у складі Чернігівського полку (кінець 70-х років 18ст.) 5) та на Малоросійській карті, розділеній на намісництва, у складі Чернігівського намісництва (початок 80-х років 18ст.) 6)

Перший, відомий нам писемний опис Звеничева як села, датується 1666 роком. Саме навесні цього лихого для українців року за вказівкою московського царя Олексія Михайловича з метою оподаткування і присвоєння податків до московської казни було здійснено перепис міщанського і селянського населення Лівобережної України.

З Москви по всій Україні розіслали тоді спеціальних переписувачів з числа російських урядовців для подвірного перепису людяності, її майна і тягла. Ці «спищики» у містах та селах переписали до найбіднішого, записали скільки у кого синів, хто чим промишляє, де торгує, яку землю, заводи та угіддя має. Переписали млини, ставки, винниці, броварні, солодовні, пасіки, хутори. І на все це подать наклали. Її розміри у кожному дворі визначались з допомогою «окладників», вибраних з місцевих мешканців.

Цьому переписові передували ось які події. Гетьман Іван Брюховецький, котрий отримав гетьманську булаву у 1663 році на відомій Чорній раді у Ніжині, згодом підписав так звані Московські статті, які по суті перекреслювали укладену 1654 року Богданом Хмельницьким у Переяславі угоду з Росією. Нова угода, підтверджуючи права та привілеї козацької старшини, значно обмежувала автономію Лівобережної України, посилюючи її залежність від царського уряду.

Державні функції в Україні стали виконувати знахабнілі московські воєводи, які оселилися з військовими загонами в українських містах, в тому числі і на Чернігівщині.

«Вся Украина на Брюховецкого возроптала как она и без того довольна не была», – писав про ті часи історик 18 століття О. Рі-

гельман. Розпочалися козацькі бунти, а невдовзі «вірний холоп і найнижчий подножок пресвітлого престола його величства Івашка Брюховецький» був позбавлений гетьманської булави.

Від московського перепису в Україні 1666 року zostалися Переписні книги. Окремі з них були досліджені і видані. Чернігівська переписна книга вважалася втраченою. Її випадково у 1990 році (рукопис обсягом 700 сторінок був без титульної сторінки) виявив у фондах Центрального державного архіву давніх актів у Москві доцент Чернігівського педінституту імені Т.Г. Шевченка Степан Мусійович Мельник.

Чернігівська переписна книга, створена «за рукою столника Кирила Силовича Хлопова», подає подвірний опис міщанських, селянських та бобильських дворів, угідь і земель «априч казацких» у нашому краї. Бобілями в той час називали селян, які не мали власних наділів і вели господарство на орендованій землі, займалися ремеслами і торгівлею.

У переписні реєстри заносилося тільки чоловіче населення. Імена власників дворів записані на московський манер. Здебільшого без прізвищ. Тобто, якщо у Звеничеві в той час жив Федір Іванов, то слід розуміти, що він є Федором Івановичем.

Ось сторінки з Переписної книги про Звеничів, яку «розшифрував» і підготував до друку чернігівський журналіст-краєзнавець Володимир Сапон. 7) Текст подається мовою оригіналу зі збереженням мовних особливостей і відповідною розстановкою розділових знаків та поділом його на речення і абзаци, знак (...) заміняє слова, що не прочитуються у рукописі Переписної книги:

«Село Звиничев, а в нем дворов:

В. крестьянин Гордей (...), бездетен, пашню пашет одною лощедью да волом, положено на него денежного оброку двенадцать алтын три деньги, а по малороссийски полкопы и шесть шагов и осмак, хлеба ржи и овса три осмачки.

В. крестьянин Федор Иванов, бездетен, пашню пашет одним волом. Положено на него денежного оброку четыре алтына с

деньгою, а по малоросійськи шість шагів и осмак, хлеба ржи и овса одна осмачка.

В. крестьянин Василей Иванов, мельник, бездетен, пашни и лошади, и вола нет. Положено на него денежного оброку восемь алтын две деньги, а по малоросійськи полкопы.

В селе Звиничев крестьянских два двора, бобилиной один двор, ободва три двора. Ходе в них три человека и в тех двух дворах у пашенных людей одна лошадь, два вола. Хлеба на них посажено четыре осмачки московскими четвертин тридцать два четверика. И положено на пашенных людей на два двора денежного оброку шестнадцать алтын четыре деньги. На бобилиа на один двор положено денег восемь алтын две деньги. И ободва дватцать пять алтын.

Да к тому селу Звиничев на той же речки Звиничев гребля, а на той гребли млин о двух колесах хлебомельных да одно колесо ступное и волюшное, и тот млин не отдан (...), а льготы дано до вешней воды. А иных угодий никаких нет».

Інші писемні джерела засвідчують, що «село Звиничев при бол. Свиње» існувало ще в першій половині 17 століття. 8)

Після вигнання поляків з Лівобережної України з'явилися вільні землі. Отже, багато людей стали займатися їх вільною займанщиною (хто перший захопив у власність цю землю, той нею і володів). «Сажали оселі, хутори», розробляли її стільки, скільки було снаги. Ще й наприкінці 17 століття у нашому краї були вільні землі. Це видно з універсалу Чернігівського полковника Якова Лизогуба від 13 серпня 1690 року: «...кожні селяни в своїм оточенні лежачі пустуючі ґрунти посідали, розробляли і до пожитку свого...».9)

Та польський панський устрій, «скасований козацькою шаблею» під час Визвольної війни, існував недовго. Місце польської шляхти зайняло українське панство – козацька старшина, яка у другій половині 17-18 століттях мала свою формальну організацію – Значне військове товариство і поділялась на три соціальні категорії. Першою і найбільш впливовою, були «бун-

чукові товариші», які перебували під корогвою (бойовим прапором) і головним гетьманським знаком – бунчуком, тобто безпосередньою владою гетьмана. За табелем про ранги вони прирівнювалися до полковників. Наступними були «військові товариші» – одна зі сходинок до чину бунчукових товаришів. Всі вони перебували у віданні полкових канцелярій і підпорядковувалися безпосередньо полковникові, себто за своїм статусом прирівнювалися до полкової старшини. На найнижчому у почесному чині щаблі були «значкові товариші», які належали до козацької старшини – служили під полковою корогвою – «значком», керували окремими військовими підрозділами, були помічниками полкових і сотенних старшин. І вся оця козацька еліта почала домагатися для себе старих шляхетських привілеїв, всілякими правдами і неправдами випрошувати у гетьмана, полковників, а то й у самого батюшки-царя «маєтностей» – заселені землі, на яких жили вільні селяни.

Для їх розмежування між власниками та узаконення передачі у спадщину тимчасових володінь і збільшення податку в казну на Лівобережній Україні у 1729-1730 роках було проведено «генеральне слідство» цих маєтностей. Канцеляристи, переїжджаючи від села до села, з'ясовували, коли воно було засновано, кому належало тощо.

З тої далекої пори до нас дійшов генеральний опис маєтностей Чернігівського полку, де є відомості і про Звеничів: «оное село Звеничовь на який уряд изстари надлежало, и кто оним владел, того никто не показал; а обиватели оно села, як упомнят, показали, что за гетмана Поповича, было оное село во владении полковника Черниговского Василия Борковского, который из своего владения отдал обозному полковому Леску; а по нем владел зять его Пантелеймон Радич, значковий товарищ; после того, будучи полковником в Чернигове, сын Гетмана Поповича Григорій взял в свое владение от Радича». Відомо, що Чернігівський полковник, згодом наказний гетьман Григорій Самойлович володів цим поселенням до 1687 року.

Яка ж подальша доля Звеничева? Чернігівський полковник Яків Лизогуб передав село у володіння значковому товаришу Довгалецькому (в інших джерелах Довганецькому) 10).

А 29 листопада 1688 року село майже на двісті літ переходить до знатного роду Мокрієвичів. В універсалі «всей полку моего старшине, а именно сотникове ройскому, атаманове звиничевскому и кому б ведати о том належало» чернігівський полковник «войска их царского пресвятого величества запорожского» Яків Лизогуб наказав: «сим моим писанием, ознаймую: ижь поважаючи я годность и знаменитие здавна у войску запорожском услуги пана Карпа Мокриевича, для поратования его молодшого пана Йвана Мокриевича и вспартя его на тиежь услуги, которые сам южь от себе готов есть отправляти, конферосалем ему в поссессию село Звиничев; прето жебы оным селом пан Йван Мокриевич вполне и вспокойне владел без перешкоды, а трудности жадной от кого ж колвек (не поносиль?), сим моим листом верую; а войтове и мужам тамошним ижбы належную повинность и всякое послушенство, як звиклось несет, без отмови и спротивности жадной одавали, пильно приказую»¹¹).

Це право «на село Звиничев» 31 жовтня 1689 року дав у Батурині любецькому сотнику Івану Мокрієвичу і сам великий гетьман України Іван Мазепа: «подтвержуем и мы тое село сим нашим гетманским универсалом, чрез который яко позволяем ему пану Йвану Мокриевичу, тим селом владети и всякие от людей посполитых (опрочь козаков) послушенство и повинность звиклую отбирати, так мети хочем и рейментарско приказуем, жебы и ему в том никто (изь старшине(ы?) и черне жадное не важился чинити перешкоды».12)

Після смерті Івана Мокрієвича 14 травня 1700 року гетьман Іван Мазепа «подтвердил в Батурине село Звиничев» його дружині «пане Євфросиния Иванова и детям» (Єфросинія (Пруся) Никифорівна Калениченко, дочка полкового обозного Никифора Калениченка).¹³) Цим універсалом, крім Звеничева, вона одержала два млини у Гучині. Це село також упродовж багатьох

років належало старовинному дворянському роду Мокрієвичів.

За ревізією посполитих 1713 року «у пані Мокрієвичовій» «в Дзвиничево» було 9 ґрунтових людей. Серед них «Максим Гаркавенко, Отрох Жакура, Семен Усичохов, Лаврен Кожедуб, Ничипор Зеннеченко, Супрун Кудроманчин, Кузьма Каленик, Стефан Кусого син, а ще Максим войт».

Першим відомим у родоводі Мокрієвичів значиться Іван, який жив у першій половині 17 століття. Його син Карпо Іванович завдяки мужності і відвазі, відданості і старанню у війську запорозькому досяг неабияких вершин. У різні часи він обіймав високі посади: Чернігівський полковий писар, Генеральний писар при гетьмані Дем'яну Многогрішному, Чернігівський полковий суддя. Богдан Хмельницький пожалував йому Ройську Слободу, Ямище і Сиберіж. Предком Мокрієвичів чи по чоловічій, чи по жіночій лінії був Станіслав Піончинський.14).

Карпо Мокрієвич з дружиною Ганною Станіславівною Коханівською (донькою сотника і отамана городового Чернігівського) похований у храмі Троїцько – Іллінського Чернігівського монастиря, що на Болдиних горах. Тут же вічним сном спочиває і його син, Любецький сотник Іван Мокрієвич – перший з роду володар Звеничева.

Дворяни Мокрієвичі (Дебогорії-Мокрієвичі) мали свій родовий герб: червоний щит на тлі якого два наконечники стріл у стовпі, звернені у протилежні боки; нашоломник: пава з розкритим хвостом і стрілою в дзьобі.15).

Згідно з «Генеральним слідством» в «селе Звиничево» Ройської сотні Чернігівського полку було 6 підданих дворів посполитих. Порівняймо, у Ройці-10, Великій Вісі-6, Маслаківці-9, Осняках-7, Сибережі-12, Постовбиці-9, Хмельниці-25, Вербицах– 45, Голубичах-32, Свинопухах-27, Буянках-17, Ріпках– 62.

Володіли в цю пору Звеничевом сини колишнього Любецького сотника Івана Карповича Мокрієвича – Іван, Чернігівський полковий сотник (пізніше, полковий суддя, звільнений у запас

1729-го, вмер до 1742р.) та його брат Михайло, полковий осавул (загинув у бою під час Кримського походу 1738р.?). Останньому у 1717 році гетьман Іван Скоропадський видав універсал на село « в вечистое владение».16)

У березні 1733 року Михайло Мокрієвич прохав зменшити розмір повинностей з його сіл Гучин та Звеничів у зв'язку з відходом підданих, переобтяжених повинностями.17)

Від Івана та Михайла Мокрієвичів звеничівські маєтності успадкували їхні діти. Старшого Іванового сина, як діда і батька, звали також Іван. Був він кандидатом у сотники Любецької сотні. 1740-го року мав у селі шинковий двір, де мешкав «Есиф Дурневец з десятини шинковой».18)

Зазначимо, що в цю пору на території Ройської сотні як гриби у лісі з'являлися шинки. Вони приносили своїм власникам чималі прибутки. Звучали за довгим столом у звеничівському шинку козацькі тости: «Вип'ємо, бо ми того варті», « За славу предків!», «Козак п'є не за те, що є, а за те, що буде», «Вип'ємо по третій, бо Бог любить трійцю»...

У значкового товариша Івана Івановича Мокрієвича (молодшого) була в селі і своя пасіка (1748), яку порав «Есиф Самойлов син, пасечник».19)

Мав частку батькового спадку у Звеничеві і молодший брат Івана бунчуковий товариш, чернігівський канцелярист Василь Мокрієвич.

Тут же були спадкові маєтності і їх двоюрідних братів, синів Михайла Мокрієвича, бунчукових товаришів Павла та Олександра. Останній мав дружину Марію Іванівну з роду Рашевських.20)

Вперше у ревізії села Звеничів 1738 року засвітилось ім'я бунчукового товариша Йосифа Рашевського – онука третього Ройського сотника Івана Рашевського, який загинув під час другого походу проти турків під Чигирином (1678р.).21)

Йосиф Григорович 1728 року потрапив на службу під геть-

манську протекцію. Брав участь у Сулацькому, Польському, Кримському та Очаківському бойових походах. 20 років «присутствовал» у Чернігівській полковій рахунковій комісії. Мав він у Звеничеві водяний млин на річці Свинь, який дістався у спадок від діда – Вибельського сотника Юхима Григоровича Лобка, та два бідняцькі двори, де мешкали його піддані. Один з них з часткою водяного млина у травні 1767 року він купив у військового товариша Федора Михна. Мав Йосип Рашевський у Звеничеві і власний заїжджий двір – своєрідний готель для приїжджих і подорожніх, де мешкав його мірошник Кіндрат Семенов. 22) Тут можна було повечеряти і переночувати. У дворі була стайня для коней, будівля для фуражу.

У 1776 році він розподілив своє рухоме, а 1781 і нерухоме майно поміж п'ятьох дітей. Звеничівське – дісталосся середульшому сину Максиму без чина, «имел намерение отъехать в Петербург к сысканию себе службы» (народ. близько 1757р.), який мешкав у родовому селі Осняки. Відомо, що цей спадкоємець у 1798 році мав у Звеничеві, Великій Вісі, Осняках та Корольчі 205 ревізьких душ чоловічої і жіночої статі.

Мав просторий заїжджий двір у селі з панськими покоями і господарськими будівлями (1740, 1750) і бунчуковий товариш Симон Лизогуб, де мешкав його прикажчик Трофим Вершок. 23) Хто ж він, оцей Симон? Це онук чернігівського полковника Юхима Яковича Лизогуба – Семен (Симон) Семенович Лизогуб (1708-1781), високоосвічена, добра, чуйна багата людина. Значну частку своїх статків він роздавав на добротинні цілі.

На час Рум'янцевського опису Семен Лизогуб володів, зокрема, сусідньою Бурівкою, яка дісталася йому у спадок від батька. Тут він мав 100 десятин поля і лісу, 5 млинів, винокурню, 2 шинки, скляний і рудокопний заводи тощо. Його рідний брат Костянтин мав маєтності у сусідній Івашківці. 24)

Та найцікавіше те, що оцей Симон (Семен) Лизогуб – прадід

самого Миколи Гоголя. Його єдина улюблена донька Тетяна стала матір'ю батька цього всесвітньо відомого письменника.

У ревізії села 1764 року згадано, що у Звеничеві одним посполитським двором володів військовий товариш Іван Лизогуб.25), а в 1767– му – бунчуковий товариш Григорій Лизогуб: «двор подданический і принадлежит по заставе обще з селом Вихвостовом от бунчукового товарища Симона Лизогуба».26). Наступним господарем цього двора став бунчуковий товариш Петро Лизогуб (1781) 27)

За тогочасним територіально-адміністративним устроєм Лівобережної України аж до скасування її політичної автономії (1781р.) складовою частиною козацької сотні були курені (10-40 козаків), які очолювали отамани. У 1694 році Звеничівським курінним отаманом Ройської сотні був Михайло Дубляга. 28)

На чолі сільської громади у Лівобережній Україні стояв вїт (службова особа, староста, голова). Це, здебільшого був авторитетний заможний селянин, якого на загальних зборах обирала громада. Посада вїта існувала в українських селах до 18 століття. 1713 року «у Дзвиничеве» був вїт на ймення Максим. 29)

Зі «Сказок» про службу 1724 року відомо, що тут було 18 козаків, а саме : Федір Загуменний, Омелян Зенченко, Максим Осмул, Корній Потапув, Іван Гордієнко, Клим та Грицько Івченки, Павло Рекунець, Аврам Скарубін, Олексій Костирченко, Іван Довгий. А ще Яцко і Пруцко Яриловці, Аврам і Пруцко Костирки та Іван Хоменко.

Очоловав в той час курінь Борис Кужельний. Його осавульчиком (помічником) був Петро Міщенко. З 1688 року отаман куреня побував у 14 далеких походах: під Самарою, Перекопом, Паланкою, Казикерманом, на Іжорі під Орешком, Любарем, у Польщі над Віслою, за Сожем у Черикові, в Ірклезеві, під Кам'яним Затонем, у Києві над Либеддю, у Царицині, на каналі, у Коломаку.30)

Мимоволі спливають на думку слова відомої народної пісні:

*«За світ встали козаченьки
В похід проти ночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі»...*

Це ж бо й про наших земляків у пісні співається. У послужному списку звеничівських козаків, окрім названих, знаходимо й інші адреси далеких походів: Азов, Сміла, Гомель, Бихів, Терку... (*Довідки про них подаються у «Примітках», що вміщені в кінці книги*).

На той час це була важка пора царювання Петра I, який 1695 року відновив війну з Туреччиною і Кримом. Саме він почав активно залучати козацьке військо до спільних з російською армією далеких походів. То на турецькі міста, то на татар, від набігів яких, дуже потерпали українські землі.

Достеменно, що звеничівські козаки у складі Чернігівського полку під керівництвом полковника Якова Лизогуба 1696 року брали участь у Другому Азовському поході, під час якого 19 липня взято штурмом міцну турецьку фортецю Азов. Цар Петро I був просто у захваті від мужності козаків свого підлеглого, підніс Якову Лизогубу в нагороду «40 соболей во 100 рублей».

На відзнаку звитяги і героїзму козаків полку під час штурму Азова онуки Якова Лизогуба, сини чернігівського полковника Юхима Яковича Лизогуба Семен та Яків у 1705-1710 роках спорудили у Чернігові за власний кошт козацьку Катерининську церкву, яка і досі вражає своєю величною красою на високому пагорбі при в'їзді до старовинного міста. Це своєрідний пам'ятник мужності, героїзму, доблесті і слави козацьким лицарям нашого краю.

Далі, після Азовського походу, щоб відкрити дорогу до Балтійського моря, Петро I пристав до війни Польщі зі шведами. І знову, починаючи з 1700 року, козаки Звеничівського куреня у

складі Чернігівського полку змушені були йти у далекий похід на крайню північ Російської імперії.

Крім воєн з чужинцями, їх раз у раз залучали на різні роботи по прокладанню каналів і до будівництва військових фортець та інших укріплень. Зокрема, для спорудження нової фортеці на Печерську в Києві (цар Петро I боявся шведського походу в Україну). Ця адреса на початку 18 століття упродовж 13 років значиться в послужних списках багатьох звеничівських козаків. Тут вони на міцному морозі і під пекучим сонцем «сипали раскаты» фортеці, терпіли всіляку наругу від суворих російських приставників-наглядачів.

Відправляючись у похід під присягою «живота свого не щадить в верной службе», кожен козак повинен був мати доброго коня, справну зброю, мушкет, шаблю, спис, набой і запас харчів (і все це до 1735 року, допоки у них офіційно не з'явилися помічники). Все це вимагало неабияких витрат, значної суми грошей. В умовах майже безперервних воєнних дій такі походи досить часто і надовго відривали козаків від своїх господарств, внаслідок чого ті економічно занепадали.

За ревізією 1732 року у Звеничеві було 20 козацьких дворів. У вісьмох з них жили багаті ґрунтові козаки: Прокіп Костирко, Омелян Зінченко, Борис Кужельний, Леонтій Єриловець, Іван Довгий, Захар Хоменко, Йосип Федоренко, Григорій Мехедчин, у сімох – малогрунтові: Клим Івченко, Охрім Милобуг, Аврам Смолев, Іван Костирко, Павло Рекунець, Іван Коковня, Іван Шкодко, у решті – «нищие и весьма убогие»: Іван Гордієнко, Тит Олихверчин, Петро Міщенко, Іван Дубяга та Корній Мельниченко. 31)

З козацької доби дійшли до наших днів звеничівські прізвища Костирко, Кужельний, Хоменко і Яриловець. Їх козацькі родоводи аж до 1781 року дослідив і відтворив у згаданій книзі «Села Ройської сотні: Звеничів» колишній вчитель Петрушинської середньої школи Чернігівського району, нині кандидат історичних наук Сергій Михайлович Горобець.

Відомо, що найпотужніший і найдавніший у селі рід Костирок. Іван Костирка, а також Іван та Дмитро Костиренки згадуються ще в козачному реєстрі 1649р.

Рід Кужельних (Кужільних) бере свій початок від братів-козаків Бориса та Павла, які народилися у другій половині 17ст.

Першим відомим у селі козаком на прізвище Хоменко був Іван Григорович Хоменко (1695 або 1697р. народження).

Козаки Леско (нар.1650) та Яцко (Яків), напевно брати, відомі у Звеничеві як перші носії прізвища Яриловець.

Отаманами Звеничівського козацького куреня були Дем'ян Яриловець (1747, 1750) та сини Бориса Кужельного Андрій (1755) і Василь (1761). Осавульчиками – Григорій Олексійович Костирко (1747) та Іван Григорович Шкодка (1750). 32)

У давніх козацьких реєстрах села (в дужках вказано роки) значаться прізвища козаків Кирила та Кіндрата Івка (1747, 1750), Олексія (1738-1750), Григорія (1747-1755) та Корнія (1739-1748) Мельниченків, Олексія, Андрія, Івана, Корнія Довгих, Якова Терентійовича Звиницького (1782), Остапа Пархоменка, уродженця Петрушина (1767), козачого підсусідка звання козачого Михайла Леонтійовича Будника (1782), нащадки яких мешкали у селі у другій половині минулого століття, а деякі з них мешкають і нині. 33)

Цікаво, що ще в козацьку добу багато звеничівських парубків одружувалися на дівчатах з ближніх і далеких сіл, а саме: Ройської слободи, Роїща, Осняків, Петрушина, Великої Вісі, Бурівки, Вербич, Постовбиці, Голубич, Свинопух (нині Вишневе), Постовбиці, Гусинки, Куликівки, Грабова, Красківського і навіть Жабчич (нині с. Полісся), що за Городню.

Найбільш повний опис Звеничева у 18 столітті дає Рум'янцевський перепис населення 1765-1768 років, який провели офіцери російських полків з допомогою місцевих малоросійських чинів.

Мета перепису – «приведение в известность сословного и

имущественного положения отдельных дворов». Ось як описаний процес перепису населення в «Истории Руссов»: « в каждом селении выгоняли народ из жилищ на улицы, не обходя никого, даже самых ссущих младенцев; строили их шеренгами и держали так на всяких погодах в ожидании прохода по улицам главных комиссионеров, как, делая им переключку, замечали каждого на грудях крейдою и угольями, чтобы с другими не замешался. Скот обивательский, держанный вместе при своих хозяевах, также посмотрен и переписан, яко значущий имение хозяев. Рев скотский и плач младенцев издали возвещали о приближении к ним комиссионеров со многочисленною ассистенциею».

На той час у селі Звеничів налічувалось 28 козацьких господарств, 15 – посполитих і 8 – підсусідків, в яких відповідно проживало 201, 96 і 34 особи. Себто село мало всього 51 двір, де мешкала 331 особа. Для порівняння у сусідніх селах: Великій Вісі – 66 дворів, 462 особи, Вихвостові – 88 дворів, 697 осіб, Бурівці – 90 дворів і 583 особи, Івашківці – 161 двір і 1073 особи. 34)

Серед козаків у Звеничеві було 5 виборних і 23 їх підпомічники. Згідно з царським указом від 1735 року, перші звільнялись від виконання державних обов'язків, а також від сплати податків. Головним їх обов'язком було – нести військову службу зі своїм спорядженням, зброєю та кіньми. Підпомічники мали виконувати допоміжні обов'язки: постачати військо продовольством, фуражем, обробляти землю виборних козаків під час їх перебування в бойових походах, доставляти пошту. Податок вони платили наполовину менший, ніж посполиті (селяни – землероби і міщани-торгівці).

Таке розшарування козацтва підточувало громадський мир і спокій та позірну рівність навіть у межах козацького стану.

У тогочасному Звеничеві очевидне розшарування населення на бідних і багатих. Козацькі господарства володіли 540 деся-

тинами ріллі і 57 десятинами сінокосів, 66– лісу, мали 140 голів робочої худоби (44 волів і 96 коней), 57 корів, 25 телят, 12 овець, 11 кіз. 12 козацьких дворів володіли від 15 до 60 десятин ріллі і сінокосів (всього 322), а 3 двори мали їх більше як 60 десятин (всього 231 десятину). І в той же час 7 козацьких дворів були безземельними. Так само і 4 посполитських.

Найбільші наділи були у володарів села бунчукових товаришів Йосифа Рашевського, Павла Михайловича та Василя Івановича Мокрієвичів, вдови бунчукового товариша Анни Мокрієвич (онуки Карпа Мокрієвича). Так Павло Мокрієвич мав у селі 120 чверток (десятин) поля, 51 віз сінокоосу (за тогочасними мірками 4 вози сінокоосу дорівнювали одній десятині), 9 чверток чагарників, 9– лісу. Господарі трьох дворів козацької старшини володіли у селі більш як половиною всієї козацької землі. 35)

Звеничевом в 1765-1768 рр. ще володіли Іван Іванович та Олександр Михайлович Мокрієвичі. Останній мав за дружину Марію Іванівну Рашевську. Мокрієвичі разом володіли у селі 13 господарствами.

Були свої заможники і серед посполитих. Скажімо, три господарства володіли 73 десятинами землі. Всього ж посполиті розпоряджались 119 десятинами ріллі, 17-сінокосів, 4– лісу, мали 5 волів, 14 корів, 2 телят, 15 коней, 13 свиней і 2 кіз. 36)

Соціальне розшарування в середовищі селян і козаків проявлялося у виділенні прошарку так званих підсусідків. Це були зужожілі люди, які селились у вільних хатах козаків, духовенства, або таких же селян – йшли «в сусіди». Після Визвольної війни на такому становищі перебувало багато переселенців – «захожих» людей з різних місць України, зокрема, з Правобережжя, де майже безперервно велися війни. Підсусідками ставало все більше і корінних жителів. У основі цього явища лежало прагнення трудящих хоч частково уникнути феодальної експлуатації. Попадаючи в залежність від своїх господарів, вони відбували на їх користь більш легкі повинності й платили менші податки.

У Звеничеві на час Рум'янцевського перепису лише одне підсусідське господарство з восьми мало 4 десятини ріллі, 2– сінокошу, вола і коня. У решти – ні землі, ні худоби. Єдине, що їм залишалося, – це продавати свою працю землевласнику. Але, ставши підсусідками, козаки не втрачали свого козацького статусу. Фактично до середини 18 ст. вони могли користуватися ним для пільгового оподаткування. Згодом усі підсусідки, включаючи й козаків, платили вже повну суму податку. Однак козацький підсусідок усе ще різнився своїм правовим статусом і свободою пересування. Це не був залежний кріпак. Йому, як вільній людині, дозволялося будь-коли змінити господаря й шукати кращих умов для життя. Наживши капітал, козацький підсусідок міг завести своє господарство, купити землю і стати підпомічником, а то й навіть виборним козаком.

Сільське духовенство володіло 26 десятинами поля, 5 возами сінокошу, мало 7 голів робочої худоби, а всього – 15. На батюшку трудився один наймит. Церковної землі в селі було 28 десятин, а також 20 возів сінокошу. 37)

У Рум'янцевському перепису зазначено, що у Звеничеві два козацькі двори займалися бджільництвом, мали 8 колод-вуликів. Саме колод, бо лише у 1814 році уродженець села Митченки (нині Бахмацького району) П.І.Прокопович змайстрував вперше у світі напіврозбірний рамковий вулик і запровадив нову систему заходів щодо утримання бджіл.

Три колоди бджіл мав у своєму господарстві 36-річний виборний козак-вдівець Іван Костирко, який мешкав у новому дворі з двома доньками та трьома дорослими братами,

Мала пасіку з п'яти колод і 40-річна вдова, козачка-підпомічниця, мати п'ятерох малолітніх дітей Євдокія Єсипова.

Заможний 72-річний виборний козак (колишній курінний отаман) Василь Борисович Кужельний володів в цю пору у селі млином-вітряком з одним мучним колом. 38)

Які були інші промисли? Двоє шили чоботи, один молів зер-

но. Двоє селян торгували по сусідніх селах горшками, які оптом купували у гончарів Ріпок, Грабова та Ловині. Четверо посполитих здавали землю в оренду.

Деякі козаки села у 1767 році користувалися дешевою наймаючою працею підлітків віком 14-15 років з бідних родин посполитих. Так, на 25-річного виборного козака «Стефана Кужелного» працював Сава Шмат з Церковищ. Мав двох юних наймитів згаданий тут Іван Костирко, а саме звеничівця Василя Мелешка та Андрія Рогового з Бурівки.

У 35-річного козака-підпомічника Андрія Довженка наймиував Яків Дедок з сусіднього Петрушина, якого господар власним коштом одягав і годував, а ще виплачував йому 2 рублі 50 копійок щорічного заробітку. 39)

«Село Звеничев» згадується в «описани Черниговкого наместничества». Тут зазначено, що воно від Петрушина і Роїща на відстані 5 верст, а від Вихвостова – 12 верст. Стоїть «на низковатом ровном месте. От двох сторон при небольших лесках и чагарниках, а от двох болот и речки, называемые Свинь и Замглай, с коих на первой стороне села плотина з двома амбарами о 3-х колах бунчукового товарища Иосифа Рашевского», родовим селом якого були Осняки.

Опис ще раз засвідчує, що в селі є одна дерев'яна церква. З обивателів: «священник -1, вдова священническая жена -1, церковник -1, козаков выборных-6 – 11, подпомощников – 21-25, бездворных-3, посполитых бунчукового товарища Александра Мокриевича- 2-3, бунчукового товарища Осипа Рашевского-2-2, бунчукового товарища Петра Лизогуба- 1-1» 40).

Наприкінці 18 століття у Звеничеві налічувалось 54 двори.

Духовним, культурно-освітнім та соціальним центром села була церква. Коли вона збудована, невідомо. Але у ревізії посполитих Звеничева 1729 року згадано попа Михайла, який мав одного «нищетного подсуседка козачого», «там же попов отца Кирилли Звеничевского подсуседок, в его хате живучий, крайне

убогий». Отець Кирило був священником сільської церкви упродовж багатьох років. Його ім'я згадується у реєстрах дворів священнослужителів 1732 року. У 1740-му як «Кирик Никифоров», 1747-му – «Кирило Никифоров».

У 1751 році звеничівським священником був Кирило Кладкевич. Вперше сільська «деревянная, посредственная церква» «з одним престолом во имя апостолов Петра и Павла, без ограды» згадується у Генеральному (Рум'янцевському) опису Лівобережної України 10 червня 1767 року. «При оной церкви колокольня и школьная изба, комора и сарай». Священником сільської церкви в цей час був уже отець Федір Кирилович Кладкевич.⁴¹⁾ У його володінні було «церковной земли 28 четверток, в длину 1878 сажен, ширину – 1288 сажен, сенокос на 220 возов». ⁴²⁾ Мав він «двор жилой, в нем свитлица с кімнатою 1, людських хат 2, комор 2, клуня с овиною 1».

Далі дерев'яна Звеничівська церква згадується 1781 року. Тут були два служителі: священник, церковник, а ще «вдова, священническая жена» (напевно, дружина Кирили Кладкевича, мати їх сина Федора). У Чернігівському обласному державному архіві зберігаються сповідні відомості прихожан сільської Петропавлівської церкви за 1739-1804 роки.

При сільській церкві діяла парафіяльна школа. Вона згадана у козацьких реєстрах 1740, 1741, 1750 та 1767 років. ⁴³⁾ Такі ж школи були в усіх селах Ройської сотні. А всього їх у Чернігівському полку за ревізією 1748 року налічувалось 154. ⁴⁴⁾

Головним завданням церковно-парафіяльних шкіл було навчити дітей читати, писати, рахувати та співати у церковному хорі. За шкільні підручники здебільшого служили Часослов і Псалтир, а ще буквар і граматики, написані старослов'янською мовою. Вчителювали у таких школах переважно дяки (нижчий духовний сан у православній церкві; причетник, псаломник, помічник священника під час церковної служби). Майже всі вони були синами священників, мали деяку освіту й пізніше самі приймали освячення у священники. За навчання дітей батьки плати-

ли їм збіжжям чи іншою натуральною платою. Крім того, учні мали за обов'язок час від часу давати своїм наставникам окремі дарунки. 45)

Як засвідчує аналіз сіл Ройської сотні, майже всі вони жили у шкільних хатах. У такій хаті мешкав 1767 року і дячок Звеничівської Петропавлівської церкви 28-річний Афанасій Безсмертний, уродженець Чернігова, з посполитих, який вчив селянських дітей початкової грамоти. 46)

З назви літер абетки-кирилиці звучали у хаті-школі ось такі штучні речення: «аз буки веде глаголь» (я кажу тобі буквами слово); «добро єсть земля зело» (земля – це велике добро); «како люди мыслете» (як люди думаєте); «рцы слово твердо» (скажи твердо слово)...

Вагомою в ту пору була роль духовенства у справі опіки над знедоленими. Спільно з сільською громадою церква дбала про соціальний захист своїх самотніх і немічних прихожан. У реєстрах Ройської сотні зафіксовані не лише школи, а й шпиталі. У Добрянці такий заклад місцеві жителі називали «госпताल». Тут 1740 року в 10 хатах мешкали старі люди, «работать не могущіе и пожитковъ никаких не имеющіе», «питаються все милостинею». 47)

У Сибережі шпиталь називався ще й «богодельной избой» (1767р.), де «живут нищіе, пропитаніе они имеют от доброхотных дателей милостини». 48)

Такий шпиталь – соціальний притулок для самотніх знедолених, зафіксовано ревізією 1750 року і у Звеничеві. 49)

У 1782 році на час скасування Гетьманщини у Ройській сотні налічувалось 47 населених пунктів – сіл, деревень, хуторів. Та лише у 19 з них мешкали козаки. Найбільше у Сибережі -326, Роїщі – 309, Халявині -242, Великій Вісі – 219, Петрушині -200, Звеничеві – 281(виборні -61 чоловічої статі і 46 -жіночої, підпомічників – відповідно – 88 і 86. Тут же мешкало рангових підданих відповідно 117 і 103. Всього 501 особа. 50)

З утворенням Чернігівського намісництва (січень 1782р.) Ройська сотня припинила своє існування як територіально – адміністративна одиниця. Її населені пункти розділились між Чернігівським та Городнянським повітами. Дев'ять з них, а саме Сиберіж, Осняки, Роїще, Ройська Слобода, Петрушин, Стасі, Халявин з хутором Журавівка та Звеничів відійшли до першого. Згодом Звеничів влився до складу Городнянського повіту.

Наступного року було скасовано козацьку службу. За височайшим указом військової колегії про реформу дев'яти козачих полків Ройська сотня увійшла до складу Чернігівського карабінерного полку, а в 1784 – при переведенні карабінерних полків на шестиескадронний штат, припинила своє існування як військова одиниця.

Після ревізії, пов'язаної з ліквідацією козацького устрою, указом цариці Катерини другої від 3 травня 1783 року малоросійські посполиті, в тому числі і Чернігівського намісництва, мали залишатися на тих місцях і за тими володарями, де їх застала і записала ця ревізія.

Досі вони вступали із землевласником у короткочасні поземельні угоди, які можна було вільно розірвати, одержавши від них відпускні свідоцтва для переходу на більш вигідних умовах до іншого господаря. Частина їх праці обкладалася державними податками. Отже, вони були у спільному володінні поміщика і держави.

Відтепер було законодавчо заборонено вільний перехід селян з місця на місце, себто, офіційно оголошено закріпачення в Україні. Посполиті закріплялися за панамі, переважно козацькою старшиною. і залишалися у приватному володінні своїх господарів. Незабаром вони зрівнялися у статусі з центральними великоруськими кріпосними селянами. Цьому сприяло і те, що 1785 року була оприлюднена царська жалувана грамота, згідно з якою багата козацька старшина, що давно претендувала на шляхетські права, була прирівняна у правах з російським

дворянством. Стали дворянами з фамільними гербами Мокрієвичі, Рашевські та Лизогуби, які мали своїх підданих посполитих у Звеничеві.

А якже козаки? Вони в цей час остаточно виділилися в окремий соціальний стан Чернігівської губернії, який мав права і привілеї, що застерігав закон. Козаки здобули найголовніше, найдорожче на той час – право особистої свободи, яким вони так пишалися. Козаче походження їх дітей, онуків і правнуків зазначалося при народженні, одруженні і смерті у метричних книгах Звеничівської Петропавлівської церкви аж до встановлення у селі радянської влади.

У нашій самостійній незалежній державі поновлюється українське козацтво. Враховуючи історичне значення і його заслуги в утвердженні української державності, Президент України 1999 року видав указ, яким 14 жовтня (Покрова Пресвятої Богородиці) оголошено Днем українського козацтва. Чому саме на Покрову? Козаки особливо вшановували Божу Матір як заступницю од ворога.

У цьому святі лицарська історія, лицарський родовід, а ще незламна віра й животворний дух наших далеких, але таких близьких нам пращурів, мудрість народу, державних століть.

І нині, як писав чернігівський поет Станіслав Реп'ях, «з вогнем у серці, з полум'ям в очах, ми згадуємо козаків походи».

НА ЗВЕНИЧІВСЬКІЙ ДАЧІ

Давайте перегорнемо ще одну сторінку з історії села наступного 19 сторіччя.

Тяжким болем відгукнулась у душах селян Вітчизняна війна 1812 року. Як засвідчують матеріали про формування народного ополчення проти наполеонівських військ, «собрание дворянства Городницького (читай Городнянського – І.К.) повіта сходно постановленню собрания дворянства Черниговского повіта

учинило положення постановке с каждых 15 ревизских душ по одному человеку и из своей среды выбрало чиновников. Защитников было собрано 700 человек. Все собранные защитники были расположены в ближайших селениях с тем расчетом, чтобы возможно было явиться в продолжение 10 часов. 8 августа все защитники были отправлены для сформирования сотен в слободу Добрянку. Были вооружены пиками и саблями.

Денежных средств собрано 18269 р. 25 коп. Прибавить к ним на продовольствие 700х 270= 7860р. Всего 25825р. 25 коп.».)

Звісно, є тут вклад і жителів Звеничева, який входив до складу Городнянського повіту. Скільки ж наших земляків воювало проти війська Наполеона, достеменно сказати важко. Але, напевно, не менше десяти.

Ще донедавна у селі побутовало прізвисько Француз (на місцевому діалекті Хранцуз, з наголосом на першому складі), яке міцно приклеїлось за колишнім колгоспним конюхом Федором Яковичем Костирко, 1904 р.н. (вмер 1986-го). За родинними переказами його прадід – козак Костирко мужньо боровся з ненависними «хранцузяками».

За переписом 1858 року у селі налічувалось 211 ревизьких душ чоловічої статі (159 –козаки, 12 державні, 40 – поміщицькі селяни).2)

Найбільш повну соціальну картину села відтворює «Подворная опись 1883 года», яку провели реєстратори з числа народних вчителів повіту під керівництвом статистиків. Звеничів в цей час був у складі Тупичівської волості Городнянського повіту. Окрім нього, сюди входили села Великий Листвен, Бурівка, Дібровне, Вихвостів, Івашківка, Куликівка, Смичин, Макишин, Невкля, Пекурівка, Політична Рудня, Гніздище, Пекурів Гай та хутір Лашуки.

У волості було 3130 дворів (1537-козаків, 1534– колишніх поміщицьких селян, 39– державних селян та інші), де мешкала 17051 особа. З них: 67 дворяни і чиновники, 20 – духовенство,

3– купці і почесні громадяни, 630 – міщани і цехові, 7640– козаки, 47– державні селяни, 7785 – колишні поміщицькі селяни, 859 – особи іншого стану. На час подвірного опису у волості було 817 грамотних чоловіків та 15 жінок. Серед учнів – 240 хлопчиків і 8 дівчаток.

1883 року у Звеничеві було 119 дворів (з хутором Пилипівкою– 124): 91-козацький, 7– державних, 21– колишніх поміщицьких селян, в яких відповідно проживало 503, 44 і 134 особи. Всього– 681. На один двір в середньому припадало 6 душ. 3) Порівняйте, в цей час у сусідніх селах повіту було: у Великій Вісі – 143 двори, у Бурівці-203, Вихвостові-201, Тупичеві– 447, Івашківці– 453, Куликівці– 266 дворів.

Цікаво, що у Звеничеві на той час жило найменше колишніх поміщицьких селян і найбільше державних селян (у багатьох навколишніх селах цього соціального прошарку зовсім не було). Це засвідчує про те, що звеничівці в порівнянні з іншими селами у переважній більшості були вільними людьми, незалежними від поміщицького гніту. Але серед них було помітне розшарування на бідних і багатих. Козацькі двори володіли 606 десятинами ріллі, 310– сіножатей, 32– лісу, з них у 27 дворах було від 10 до 15 десятин землі, у 10– 15-25, у 6 заможних козацьких дворів– 25 і більше десятин. 13 дворів мали наймитів. Були свої багатії і серед державних та колишніх поміщицьких селян, які мали до 10-15 десятин землі. У той же час два козацьких двори і чотири двори колишніх поміщицьких селян були безземельними, ще сім мали лише від 1 до 3 десятин землі. 4)

В основному майже всі двори обробляли землю своєю худобою. Та були й такі, що працювали на полі з кимось у супрязі, наймали чужий інвентар (відповідно 5 і 13 дворів). 48 дворів брали ріллю і сіножаті в оренду, 16– їх віддавали, 65 селян наймались у поденники. Були в селі свої ремісники: 11 тесль, 1 чоботар. Один селянин виготовляв сита. Троє – пасли сільську худобу, Десять заробляли на прожиток зажином на чужому полі.5)

В економіях Городнянського повіту у той час чоловікам по-

денно платили 25-30 копійок влітку, 20– 25 коп. взимку, жінкам– 15-25 коп. влітку і 10-15 взимку. Помісячно чоловіки одержували влітку 5-7 рублів, взимку-3-4, жінки відповідно– 3-4 і 2-2,5 рублі. А за сезон робітник, який вмів добре косити, міг заробити на господарських харчах і у своїй одежі– 45-60 рублів, підліток (« до худоби») -15-25, жінка -18-25 рублів.

Найвищу плату за свою працю мав косар. Особливо в розпал косовиці: 40-50 копійок за день, у великій кількості господарський харч і чарку (так звану «порцію»). Харчі і порцію можна було оцінити в 25 копійок. Отже, плата косарю складала 60-70 коп., гребцю платили 20 коп. на господарському харчі. Молотник ціпом за обмолочену копу заробляв 29 коп., жінки на жнивах – 20 коп., підліток– 14 коп. А щоб зриміше ви уявили ціну селянської праці у наймах, назвемо такі дані: пуд жита, гречки в ту пору коштував на базарі 73 коп., пшениці– 84. 6)

У рік подвірного опису у «Звеничевской даче» (у ту пору дачами іменувались всі описані населені пункти повіту) було всього 1792 десятини землі: 770– ріллі, 798-сінокосів, 117 – лісу (« большей частью дровяной и немного строевого дуба»), решта – неугіддя.7)

За урожайністю ріллі Звеничівська дача у повіті відносилась до п'ятого з семи розрядів (від 41 до 50 пудів хліба з десятини). У цьому розряді були такі села Городнянського повіту: В. Листвен, Голубичі, Суличівка, Вихвостів, Церковище (сучасне Новоукраїнське). У шостому розряді (від 51 до 60 пудів)– Макишин, Смичин, Тупичів, Івашківка. Найвищий, сьомий, (від 61 до 70 пудів) – у Куликівці.

У той час у Звеничеві з десятини одержували по 45 пудів жита (це була провідна зернова культура), 35– гречки. До речі, гречку у п'ятому розряді дач сіяли лише у Звеничеві та Великому Листвені.

Ось як описана землеробська характеристика тогочасної Звеничівської дачі: «Общесменный район разделяется на 3 руки: 1) средняя – меньшая, 2) под Великовесь и 3) под Петрушин

– большая из смен. Часть земель дачи осталась, по желанию владельцев, неразмежеванной; пахоть этой части примыкает к пахоти общественного района и отдельные куски ее причисляются к соседним сменам. В этом неразмежеванном участке пахоть лежит отдельными кусками между логами, земли низкие, припадливые, но постоянно удобряются в размежеванном куске, во всех трех сменах, ближе к селу земли хуже – сероглинистые, косогористые, много рвов. эти земли занимают меньше 2/5 1-й и 2-й смен и более 2/5 3-й смены (приблизительно от конца «Попова ровка», по 2-й смене до конца «Граничного ровка» в 3-й смене). Прочие земли к Роищу черноземны. Почва глинистая, а на черноземных местах «якась сиза земля, наче песок». Всего в даче 1/2 чернозему и более 1/2 припадливой, сероглинистой и песчаной земли (к Петрушину).8)

Скільки часу минуло з цього опису! Та читач-звеничівець, напевно, зримо уявив собі орієнтовні межі Звеничівської дачі з «Граничною ровкою» – глибоким «Граничним рівчаком», що здавна розмежовує звеничівські і петрушинські землі, «Попову ровку» – «Попів рівчак», що межує з великовіськими землями.

На той час у селі велась правильна трипільна система. Як і нині, на городах селяни вирощували картоплю, капусту, огірки, буряки, моркву, цибулю.

Той, хто оцінював землі Звеничівської дачі, засвідчив, що головним селянським полем була суціль удобрена нерозмежована частина – «підмазана гнойком» гора. На чорнозем у селі гною не возили. На солонцюватих землях під селом по одному добриву можна було двічі сіяти ячмінь, а «для жита років на 5 гній відмінний». На «горі» добрива помітно протягом десяти літ» На «погнойках» здебільшого сіяли пізній і ранній ячмінь (в озимому полі у нерозмежованому шматку). У яровому полі – овес, горох, чечевицю і гречку. Гречку – на чорноземі, що пояснюється віддаленістю його від села, а значить і меншою можливістю травми.

В усі часи Звеничів славився своїми сіножатями. З трьох боків вони опоясували село. За урожайністю сінокосів колись Звеничівська дача відносилась до п'ятого розряду (80-100 пудів з десятини). Найвищий, сьомий розряд, у повіті мав Любеч (120-140 пудів).

«Сенокосы по Замглаю суходольные, – пише тогочасний оглядач.– Большая часть болотных считается в общем владении – «каждый позаимал сколько мог, а теперь уже нечего занимать». На болотах трава – «осоковатая – резак». В последние сухие годы сенокос стал значительно лучше» и делить не хотели потому, что в прежние годы сенокос плохой был, а теперь бьются». К берегу сенокосы спасываются скотом. Урожайность -100 пудов с десятины на болоте и суходоле».9)

А яка ж була в селі «исполная плата за пахотные земли»? «У одного из владельцев (г. Р.): отработков определенных не бывало: запросто пан, так нема настоящего учреждения,– мы ему чим – небудь отслужим и он нам поможе».10)

Оцей «г. Р.», мабуть, «господин Рашевський», рід якого з давніх-давен мав свою частку володінь у Звеничеві. З історичного уривку, що тут процитували, видно: був він паном лояльним до простого люду. І за це його селяни шанували.

Невимовно високою у селі, як і по всій губернії, була смертність населення. 1876 року тут відійшли за межу вічності 67 селян (34 чоловічої і 33 жіночої статі). В основному діти. З них близько 2/3 – до п'яти років.

1882 року у селі було укладено 8 шлюбів, народилося 46 дітей (жодної двійні і трійні та поза законом). А на кладовища віднесли цього року 30 звеничівців.11)

13 грудня 1891 року у селянина-власника Василя Васильовича Клименка з Пилипового хутора померли дві дочки Дарія (12р.) і Пелагея (14р.). А на другий день смерть викосила чотирьох дітей у родині його брата Якова Васильовича. Найменшому синочку Андрію був рочок, а найстаршій донечці Горпині -13. 12)

Здебільшого у метричних книгах сільської церкви причиною смерті називали «дитяча хвороба». Найпоширенішими в ту пору були скарлатина і дифтерія. За ними – віспа, кір, коклюш, круп, три види тифу, сибірська виразка. Вилікувати від цих недуг аж ніяк не могли сільські знахарі. А медичної допомоги годі було чекати.

1890 року у губернії було 163 лікарі. З них 15 – повітових (по одному на повіт) і 58 – земських дільничних, 46 аптек (12 сільських). 13) У Городні в цю пору діяла повітова лікарня на 25 ліжок, з яких лише 5 були безкоштовними. У її штаті був лікар, два фельдшери і шість допоміжних працівників. 14) У містечку Ріпки Городнянського повіту працювала земська лікарня на 5 ліжок, якою завідував лікар Бекарович. 15)

Найближчою до Звеничева була приймальна палата Роїщенської медичної дільниці, яка розміщувалась у колишньому будинку пані Рашевської. Але це вже була адміністративна територія сусіднього Чернігівського повіту. Названий тут медичний заклад утримувало повітове земство.

Медикаменти безкоштовно видавалися в губернії лише в «столичному» Чернігівському повіті. Але недовго. Його управа дійшла висновку: «надо перейти к принципу роздачи лекарств за плату по их стоимости, оставив дармовые лекарства лишь для экстренных случаев и действительно нуждающихся бедняков». 16)

Як засвідчує «Календарь Черниговской губернии на 1893г.», у «селе Звиничев» Тупичівської волості було 117 дворів, де мешкало 642 особи (325 чоловічої і 317 жіночої статі). Поруч, у Пилиповому хуторі, налічувалось 14 дворів, де мешкало 88 осіб. 17)

Звісно, їх би було набагато більше, якби селяни отримували належну медичну допомогу.

У кожного з нас живе постійне бажання заглибитися в коріння свого роду. Дізнатися, хто були наші далекі і не так да-

лекі пращури-предки, хто пройшов попереду нас тернистими стежками життя. Пам'ять про своїх пращурів— це не примха і не данина моді. Це була, є і буде потреба триматися свого родоводу, оберігаючи цим сімейні традиції та передаючи їх у спадок іншим поколінням.

Серед головних джерел у пошуках свого родоводу є парафіяльні метричні книги, куди заносилися відомості про народження, одруження та смерть. Вони заповнювалися тим священиком, який хрестив, вінчав та відспівував парафіян свого храму.

По суті це були літописці-діловоди сільських родоводів. Хто ж виконував цю благородну місію у Звеничеві? Хто день у день занотовував сюди головні відомості про селян?

У Державному архіві Чернігівської області (ДАЧО) зберігаються метричні книги сільської Петропавлівської церкви, починаючи з 1875 року.

Відомо, що в цей час сільська церква входила до складу Звеничево-Голубицької парафії. Окрім неї у її складі були давні Покровські храми Великої Вісі і Голубичів та Преображенський села Церковище (нині Новоукраїнське). Настоятелем приходу був священик Павло Тищенко, для якого базовою церквою була звеничівська. У інших божих храмах приходу служили його помічники.

Священики сільської парафіяльної церкви через переведення на інше місце служби досить часто змінювали одне одного. Павла Тищенка згодом змінив Андрій Добровольський. Святими отцями Петропавлівської церкви були Григорій Пригоровський, Максим Корейша, Гнат Ячницький, Никифор Елланський, Микола Якимов, Прокіп Танський. Олександр Гаймановський, Георгій Попов, Олександр Чикилевський, Олександр Чернишов, Федір Оглоблинський, Анатолій Смоличев.

У 1919 році сільську церкву очолив Степан Евфімовський, який служив тут аж до її насильницького закриття на початку тридцятих років минулого століття. Це був тяжкий час воєнного атеїстичного наступу радянської влади на віру, гоніння на

церкву. Сільським батюшкою в роки війни був Данило Косахівський.

А от псаломники церкви змінювалися рідко. За згадиний тут період (близько 60 років) їх було лише три, а саме: Павло Тимошевський, Андрій Гаймановський та Іван Парфентійович Морачевський.

Сільська церква в усі часи була носієм не лише високої духовності, а й милосердя і добротності. Ось тільки один приклад. 5 березня 1915 року газета Чернігівського Князе-Михайлівського братства «Черниговский церковно-общественный вестник» надрукувала два листи наших співвітчизників з передових фронтних позицій Першої світової війни. Один з них щиро дякував парафіянам – звеничівцям за святкові передноворічні подарунки. Інший прохав надіслати йому білизну і цукор. Селяни на чолі з батюшкою Олександром Чернишовим за день зібрали і відправили на фронт «16 рубак, 12 кальсонов, 4 фунта сахара, 6 кусков мила, 12 конвертов и столько же почтовой бумаги». Тогочасну війну вони вважали народною.

Метричні книги Петропавлівської церкви донесли до нас імена знатних людей села. 30 червня 1887 року у дворянина Василя Віталійовича Теренковського та Марії Спиридонівни народився син Степан, якого церква надалі величала почесним громадянином (одного разу – ще й потомственным). 18) Мало знатне подружжя Теренковских доньку Наталію – почесну громадянку. 1911 року вона вийшла заміж за козака Степана Яковича Костирка. Дворянський син Степан Теренковський мав дітей Ганну, Горпину і Феодосія.

Восени 1909 р. повінчалися у Звеничівській церкві дворянин з Роїща Микола Митрофанович Теренковський з селянкою Іриною Степанівною Вовк, яка мешкала на Пилиповому хуторі.

На початку минулого століття у метричній книзі згадано ще одного почесного громадянина Звеничева – сина священика Миколу Миколайовича Якімова і його дружину Парасковію Анастасівну. 19) Мали вони двох синів Григорія і Дмитра та до-

ньок Ганну і Олександрю. З родових переказів відомо, що походив він із чернігівської знаті. Горб на спині завадив йому стати священиком. Та був він освіченою людиною. У Звеничівській церковно-парафіяльній школі вчив дітей грамоти. Його гени передалися внучці Валентині Дмитрівні, яка багато літ була вчителем математики в одній з чернігівських шкіл.

Прізвище Теренковських звучало у селі ще у другій половині минулого століття. Нині у Звеничеві у Панському кутку мешкає правнучка дворянина В.В.Теренковського Ірина Іванівна Костирко, яка й гадки не має, що походить із збіднілого дворянського роду.

Прізвище колишнього «потомственного почетного гражданина» 20) М.М.Якімова (помер п'ятдесятиоднолітнім у 1915р.) згодом трансформувалось на російський лад –Акімов. Його нащадки ще донедавна мешкали у селі.

«РОБОТЯЩИМ РУКАМ ПЕРЕЛОГИ ОРАТЬ... І ПОСІЯНЕ ЖАТЬ»

Чухистин острів, Хоменків ріг, Максимів луг, Соловійова, Чередничкова, Карпова околиці, Шупиків рівчак, Віників, Рябого сади, Савків березняк, Сібунів вільшаник, Бритикова гора... Ці милозвучні назви прийшли до моїх земляків не з сивої давнини рідного села. Ще у двадцятих роках минулого століття вони мали конкретний зміст. Себто і острів серед боліт Південного Замглаю, і північна околиця за селом з рясними кущами калини, і переораний ріг на Загребеллі, де колись росли велетенські дуби, і рівчак на горі при Роїській дорозі мали свого конкретного господаря-трудолюбця, який годував не лише свою багатодітну родину, а й гігантську державу на ймення Радянський Союз. Першу – з радістю, глибоким усвідомленням родинного обов'язку. Другу – під грізним батоном податків.

12 лютого 1922 року на загальних зборах села Звеничів, де йшла мова про виконання продподатку, як місцевого, так і загального, постановили: «Щоб податок був виконаний, а хто не виконає, той буде відданий суду ревтрибуналу».

Фінагент чи то з волості, чи то з повіту, милуючись кожною літерою, прегарною каліграфією склав «Основний лист платників єдиного податку по с. Звеничів (1922р.)» 1), де зазначено, що в селі 176 господарств, 936 душ населення, 672 десятини ріллі і 554 голови худоби.

Подвірний грошовий податок по селу складав цього року 113480 карбованців. А ще звеничівці здавали державі (у фунтах): 787 – яловичини, 1495 – свинини, 56500 – картоплі, 32156 – гороху, 84300 – жита, пшениці, 12716 – вівса, ячменю, 2879 – проса, 11514 – гречки, 101619 – сіна, 787 – масла, насіння конопель. Але, зауважимо, що ці податки були просто дрібними ягідками у порівнянні з тими, які чекали селян у 1930-1932 роках.

Під №172 у списку платників єдиного податку значиться мій дід по матері Олександр Якович Кужельний. Сім'я – 4 особи. Садиба -13 соток. Ріллі – 2,38 десятини, сінокосу – 2 десятини, 2 коней, корова. Група землекористування по шкалі IV. Загальна ставка податку у фунтах на десятину 320.

Під №143 значився дід по батьку Григорій Іванович Кужельний. У сім'ї – 6 осіб. Садиба -0,7 сотих, ріллі – 2,25 десятини, сінокосу – 1,13 десятини. Всього -3,45 десятини. Мав коня, корову. Група землекористування II. Податок у фунтах на десятину -210.

Натурою він мав за рік здати державі 7 фунтів яловичини, 2 – сала, 4 – свинини, 4 – баранини, 182 – жита, пшениці, 55 – вівса, 28 – ячменю, 7 – проса, 25 – гречки, 121 – картоплі, 2 – масла, насіння коноплі, 70 – гороху, 218 – сіна.

Зазначимо, що середній розмір бідняцьких господарств на Чернігівщині в ту пору складав 4,3 десятини.

Серед тих, хто жив у селі набагато заможніше, були: Солодовий Яків Якович (8 осіб у сім'ї, 2 коней, 2 корови, 10,12 деся-

тини землі), Яриловець Гнат Володимирович (8 осіб, 2 коней, 2 корови, 12 десятин землі), Довгий Василь Васильович (5 осіб, 2 коней, 2 корови, 12,6 десятини), Хоменко Гаврило Дем'янович (5 осіб, 4 коней, 2 корови, 13, 38 десятини), Хоменко Іван Данилович (5 осіб, 2 коней, 3 корови, 13,5 десятини землі), Яриловець Дмитро Григорович (7 осіб, 2 коней, 3 корови, 13,5 десятини), Костирко Артем Денисович (11 осіб, 3 коней, 3 корови, 13,66 десятини), Ганжа Михайло Овдійович (8 осіб, 3 коней, 2 корови, 13,82 десятини), Костирко Марко Якимович (7 осіб, 3 коней, 2 корови, 14,57 десятини), Костирко Павло Іванович (9 осіб, 2 коней, 3 корови, 14, 63 десятини), Хоменко Денис Якович (7 осіб, 3 коней, 3 корови, 14,58 десятини), Сенюк Іван Гнатович (5 осіб, 3 коней, 3 корови, 16,16 десятини), Костирко Федос Якимович (9 осіб, 4 коней, 2 корови, 17, 63 десятини), Хоменко Михайло Дем'янович (12 осіб, 3 коней, 3 корови, 18,37 десятини землі).

Пересічне куркульське господарство з угіддями у нашому краї визначалося 9,9 десятинами. У порівнянні з бідняцьким оці 5 з половиною десятин малородючих земель стали першопричиною загибелі цілих родин, свого роду вододілом життя і смерті.

Майже всі вони під час насильницької колективізації на початку тридцятих років минулого століття були розкуркулені (про це йтиме мова далі). Серед них і мій дід по матері з бідняцькими статками, перший голова сільради Кужельний Олександр Якович, який став жертвою тієї жорстокої пори лише за те, що ревно боронив від закриття і наруги Божий храм і цурався колективізації.

29 серпня 1917 року, він 34-річний ефрейтор 281-го Ново-московського піхотного полку 71-ї піхотної дивізії, 30-го корпусу 8-ї Російської імператорської армії, контужений і знесиленний боями першої світової війни, приїхав на три місяці у рідне село в оздоровчу відпустку. Та виявилось, що назавжди. 28 жовтня його комісували з армії за станом здоров'я. А за десять днів по тому у столиці Російської імперії – Петрограді відбулось Жов-

тневе збройне повстання, яке поклато край самодержавству і буржуазному ладу.

У січні 1918 року у Звеничеві була встановлена радянська влада. Та її утвердженню завадила окупація нашого краю німецько-австрійськими військами і братовбивча громадянська війна.

Лише 5 січня 1919 року було затверджено положення уряду Радянської України про організацію місцевих органів радянської влади і управління. А 8 лютого Раднарком УРСР видав постанову «Про організацію місцевих органів Радянської влади і порядок управління». Цього ж місяця розпочалися вибори до Рад Городнянського повіту. Кужельний Олександр Якович став першим головою виконавчого комітету Звеничівської сільської ради.

17 травня 1919 року у офіційному листі за власним підписом він оперативно доповідав виконкому Тупичівської волосної ради: «Во исполнение предписания от 10 мая 1919 года за №1627 Звеничевский совет имеет честь сообщить Вам, что лиц с категории как-то: багатеев, кулаков и политических эмигрантов не имеется во всем нашем селении». 2)

У січні 1920 року виконком Звеничівської сільради уже очолював Микола Герасимович Пархоменко. Секретарював тут Михайло Герасимович Хоменко. Мій дід став помічником (заступником) голови. Членом виконкому був Савка Хоменко. 3)

8 квітня 1921 року сільська рада терміново надіслала до Тупичівської волості список 23 найбільшніх селян, «которые остро нуждаются в хлебе». Серед них були: Степан Васильович Теренковський, Онисій Єфремович Ледовий, Марфа Анастасівна Чухиста, Данило Минович Гіневський, Борис Кузьмич Ледовий, Ганна Олексіївна Будник, Андрій Васильович Будник, Єфросинія Михайлівна Яриловець, Сава Гнатович Хоменко, Василь Ілліч Кужельний, Тетяна Іллівна Костирко, Карпо Костирко, Антон Кужельний, Сергій Чухиста...

Найціннішим багатством для моїх земляків в усі часи була

земля. Вона, як марево, постійно манила до себе. 8 березня 1918 року п'ять сільчан подалися у сусіднє Роїще на 2-й з'їзд представників сіл Роїщенської волості Чернігівського повіту з питань землекористування. Зібралися тут представники від 18-ти сільгосптовариств, а саме: з Осняків, Рогощі, Івашківки, Куликівки, Петрушина, Унучек, Сибережі, Хмільниці, Великої Вісі, Вихвостова, Довжика, Рижиків, Рябців, Рудки, Юр'ївки, Данич, Свинопух і Звеничева.4)

У резолюції з'їзду вони записали: «Опросить всех хозяев, сколько каждый может запахать земли своим семейством из своего хозяйства и какой у него может оказаться остаток земли, каковой и будет распределен между неимеющими и малоимеющими хозяйствами, занимающимися земледелием, причем остаток должен указать сам хозяин из земли среднего качества земельному комитету, каковой и будет распределять эту землю.

...Помещичьи усадьбы и сады остаются в общем пользовании, а огороды без плодовых деревьев распределяются между неимущими и малоземельными. Заведывает же всем распределением и общим пользованием земельный комитет».

Відомо, що в Звеничеві протягом минулих століть мали земельні наділи пани з дворянського роду Рашевських. На південно-східній околиці села був великий панський сад із ставком, де любила відпочивати влітку молодь. Навколо шумів ліс. У перші роки радянської влади його було розпродано. Зі спогадів матері, мій дід-сільрадівець сидів тут на дебелимому пні і збирав від покупців у шаньку червінці за куплену деревину.

У селі був створений комітет незаможних селян, який очолив Семен Яриловець. 7 липня 1921 року відбулися перевибори президії комнезаму. Новим його головою став Данило Львович Коваленко (разом з братом Василем він був одним з п'яти делегатів від села на згаданому тут 2-му з'їзді представників сіл Роїщенської волості). Скарбником став Антон Вавилович Кужельний.

Незаможникам села – бідності і наймитам, які складали в селі

третину населення, нічого було втрачати. Вони з радістю йшли на усуспільнення нажитого потом і кров'ю чужого багатства. Їх власний досвід «сидіння вільними господарями на вільній землі» показав, що у них немає жодної перспективи поодинці вирватися зі злиднів. Ця частина звеничівців побачила для себе вихід в об'єднанні зусиль. Отож першою підтримала ідею господарювати спільно. Бідняки стали саме тією соціальною силою, яка активно виступила як за суцільну колективізацію, так і за ліквідацію заможних односельчан.

10 червня 1929 року голова сільради Денис Самонович Івко зібрав на збори для зондування на предмет колективізації найбідніших сільських активістів, а саме: синів Кужельного Івана Юхимовича (по-вуличному Москальчука) Андрія, Іллю та Федота (рідних дядьків мого батька), Федора Михайловича Будника, Василя Ілліча Кужельного, Семена Васильовича Яриловця, Семена Івановича Кужельного та Василя Львовича Коваленка.

А через два тижні у селі відбулися загальні збори земельного товариства, в якому взяли участь 97 чоловіків і 5 жінок. На зборах було заслухано інформацію про колективізацію колективізатора з району т. Кореняко. Постановили, що «общее собрание граждан с.Звеничев считает линию для бедноты по коллективизации вполне правильной», «желающие до коллективу в с. Звеничев должны записаться в самый непродолжительный срок в инициативной группе т. Солодового Игната Яковлева» (в одному з архівних документів села 1930 року він уже фігурує як голова колгоспу і комітету незаможних селян).

На цих же зборах почалася перша атака на новітніх «панів» – родину сільських вчителів Архипа Митрофановича та Анастасію Семенівну Христовичів, які вже майже два десятки літ з початку відкриття в селі земської школи мешкали у Звеничеві та вчили грамоти дітей і дорослих. Та, незважаючи на це, більшістю голосів збори постановили відібрати у них землю через те, що вони її власноруч не обробляють.

Політична ж атака почалася значно раніше. У селі мешкали

33 громадяни, позбавлені виборчих прав. Ось лише кілька з них: батюшка Євфимовський Степан Герасимович, 1861р.н., його матушка Явдоха, колишній стражник Ледовий Василь Кузьмич, 1894р.н., експлуататор чужої праці, куркуль Венік Ольга Григорівна, 1868 р.н., користувач найманою працею Хоменко Єгор Матвійович, 1898р.н., крамар, куркуль Костирко Карпо Кіндратович, 1862р.н., Костирко Петро Іванович, 1907 р.н., засланий по суду, та інші.

Чи не щодня до села приїжджали з Чернігова колективізатори. Гримали, розмахуючи наганями на сільрадівців за вкрай низькі темпи колективізації, за те, що ті «безхарактерні, поріднилися з куркульнею, саботують утвердження нового ладу». Погрожували витурити з «теплих гнізд на мороз» (на початку 30-х звільнили з роботи кількох місцевих голів сільради), привезти на їх місце «вольових повпредів влади з чужих сіл».

За спогадами Ф.П.Костирки, після місцевих у передвоєнні роки головували у сільраді чотири приїжджі: Хрущ зі Старого Білоуса, Овчаренко з-під Чернігова, «учасник громадянської війни з простреленими легенями, чесний і справедливий Василь Іванович Чугай з Добрянки» та Волошко з В.Листвена. Дуже жорстоким до людей був Хрущ. А ще жорстокішим – уповноважений з Чернігова Філатов. Як він знущався над селянами, які в чомусь провинилися. Взимку змушував їздити по глибокому снігу на возі, а влітку на санях.

Колективізатори, не задумуючись над тим, що діють заподливо, виконували будь-які «директиви» партії, у тому числі і такі, які суперечили загальноприйнятій людській моралі.

Яким же був в ту пору соціально-політичний стан Звеничева. Проаналізуйте ось цю статистику, яку зберігає облдержархів. Під час виборів до рад 1930-1931 р.р. у селі було занесено до виборчих списків 552 селян. З них взяли участь у голосуванні 413, не голосували 139. Членів і кандидатів ВКП(б) у селі – жодного. Правда, ще 22 грудня 1920 року Тупичівське волбюро зобов'язало т. Буленка організувати у селі партосередок. До цьо-

го спонукав і Городнянський повітовий комітет, який знав, що «С.Звеничев есть тенденции организовать комячейку» (до цього прагнули активісти Антон Кужельний і Семен Яриловець).⁵) Та партійної організації у селі до війни так і не створили.

Малочисельним був у селі комсомольський осередок. Лише 7 членів. Але й ті, як засвідчує протокол комсомольських зборів від 23 січня 1930 року, «пиячать, виконують релігійні обряди, грають у карти» (за це на зборах виключено з комсомолу Яриловця Т.С.)... «кажуть, що політика партії не вірна, що колективізація не доцільна» (Костирко І.І., Горицький В.Є.). Зокрема, Горицький заявляв, що політика партії неправильна, бо вона не захищає наймитства, в колгоспи притягують примусово і вигоди від неї немає ніякої, і взагалі, що радвлда робить неправильно.

Серед виборців було 28 членів КНС (комітету незаможних селян), колективістів (членів артілі) – 41. Всього ж селян 549. З них 508 – одноосібники.

На думку можновладців, такий стан колективізації у Звеничеві аж ніяк не прикрашав минулого 1929 року, який ввійшов в історію, як рік великого перелому в соціалістичній перебудові сільського господарства, масового колгоспного руху.

5 січня 1930 року ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про темпи колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву». Згідно з цим документом Україна входила до II групи районів, де колективізація мала завершитися в основному до весни 1932 року.

ЦК партії визначив, що основною формою колгоспного ладу повинна стати сільськогосподарська артіль, в якій усуспільнюються землекористування, робоча худоба, сільгоспмашини і знаряддя, господарчі будови, товарно-продуктивна худоба.

У постанові ЦК закріпилась і нова політика у ставленні до найзліснішого ворога соціалізму куркульства, ліквідації його як класу на основі суцільної колективізації. Про таку політику держави Сталін оголосив ще 27 грудня 1929 року у промові на науковій конференції аграрників-марксистів.

Суть цієї політики, законодавчо оформленої в постановах вищих органів радянської влади, полягала в позбавленні куркулів виробничих джерел існування і розвитку: вільного користування землею, знаряддями праці, оренди та права найму робочої сили.

З легкої руки «вождя народів», «великого і мудрого т.Сталіна». вважалися куркульськими всі господарства, які мали бодай одну з перелічених нижче ознак:

«1. Коли господарство систематично використовує найману працю для сільськогосподарських робіт або в кустарних промислах; 2. Коли в господарстві є млин, олійня, круподерня, шерстовка, вовно-чесальня, шаповальня, сушарня для картоплі, плодів або горюдини чи інші промислові підприємства, якщо там використовується механічний двигун, сила вітру або води, а також кінний привід; 3. Коли господарство має промислове підприємство, за допомогою якого експлуатує «околицьну людність», здаючи роботу додому, або здає це підприємство в оренду; 4. Коли господарство систематично здає в найми складні сільськогосподарські машини з механічними двигунами або кінним приводом, чи виконує за плату роботу цими машинами в інших господарствах; 5. Коли господарство орендує землю на умовах, визнаних районною податковою інспекцією кабальними для наймитів; 6. Коли господарство орендує з метою торгівлі і промислової експлуатації сад, виноградник тощо; 7. Коли господарство систематично здає в найми окремі установлені будівлі під житло або підприємство, але з умовою, що прибуток від оренди перевищує неоподаткований єдиним сільськогосподарським податком для даної місцевості; 8. Коли члени господарства торгують, живуть з лихварства або мають інші нетрудові прибутки, у тому числі як служителі культу». 6)

Скільки ж куркульських господарств за цими ознаками було на той час у Звеничеві? Важко відповісти на це запитання. Але відомо, що окремі заможні селяни мали у своєму господарстві

примітивні олійниці, молотарки, віялки, соломорізки, механічні приводи тощо. Деякі з них користувалися працею наймитів.

У 1928 році Семен Савович Ганжа створив у селі приватну артіль млинарів, до якої разом з ним ввійшли його зять Іван Андрійович Сібун, Сергій Якович Садовий та Пилип Іванович Хоменко. На об'єднаний капітал придбали чотирьохтактний вісімнадцятисильний двигун потужністю 70 пудів на добу. Крутив він камінь-шестерик. Переробляв зерно на пухке борошно. Потягнулися звідусіль на Чухистівку до млина підводи.

Млинарі мали сплачувати до Звеничівської кооперації мірчук. Та, напевно, несправно платили. У квітні 1929 року Чернігівський окружний відділ торгівлі оштрафував за це всіх членів артілі (Ганжу на 25 крб, решту – на 50). Вони клопоталися, щоб відмінили цей штраф. Але марно. Млин згодом конфіскували. За нього колгосп придбав перший трактор.

Уже тоді влада, під приводом перевірки виконання млинами правил здачі мірчука, намагалася «виділити злісних куркулів – порушників цих правил», щоб «відібрати в них їх підприємства, щоб забрати такі».

В ту пору у селі були три вітряні млини, якими відповідно володіли Купріян Тимофійович Яриловець, Данило Михайлович Велігорський та Антон Михайлович Хоменко. Вітряк останнього, як пам'ятник дбайливому господарю, стояв на пагорбі при дорозі, неподалік колгоспного двора, у п'ятдесятих роках минулого століття.

1928 року сільрада доповідала районній владі, що на її території, крім млинів, діють олійниці Єгора Хоменка та Наума Костирки і круподерня Кузьми Федоровича Мороза (напевно, на хуторі Пітелів).

Під приводом розпливчастих критеріїв визначення куркульських господарств сільрада разом з уповноваженим колективізатором з району в будь-який час могла знайти в селі ворожий соціалізові об'єкт.

Згадані критерії служили здебільшого міфічним змістом для

грабіжницької розправи над людьми. Найсуттєвішим, найжорстокішим критерієм був підвищений податок продажу хліба державі по твердих цінах з розкладкою по кожному двору.

Стратегічна лінія на «насадження» колгоспів із самого початку враховувала необхідність різкого посилення ролі примусу в процесі прискореної колективізації. Вона була суперечливим і драматичним поворотом як в економічних відносинах, так і в усьому укладі життя селянства, адже жорстоко пройшла могутнім плугом не тільки по ланах, а й по душах, людських долях. Рубець від неї залишається у свідомості селян і понині.

Кандидатуру в «куркулі» знаходили швидко. Майновий стан селянських господарств у Звеничеві, як і скрізь по селах, був різний. Якщо проти колгоспів виступав бідняк чи середняк, його одразу оголошували «підкуркульником». Згадують старожили як в ту пору потайки переказували одне одному у селі ось такі частівки:

*«Батька в СОЗі, матка в СОЗі
У нас хата стаїть з лоззя,
А на хаті адін куль,
А усіє кричать – куркуль».*
*«Стаїть Сталін на трибуні:
«Адкривайте, хлопци, клуні».
Як угледієв адін куль,
Дак кричить: куркуль, куркуль».*
*«Адна лата, адін куль –
Запісали, шо куркуль».*
*«Вставай, Ленін, надівіся,
Да чєго мі дажіліся:
Хата ракам, клуня бокам,
Ще й кабіла з адним окам.
Ні карові, ні свінні.
Туолькі Сталін на стєні».*

Казали тоді з гіркою іронією розкуркулені селяни: «Ми спали на кулаку у полі. Ото й записали нас у кулакі».

Уже на початковому етапі колективізації копітка організацій-на робота серед селян піднімалася грубим тиском. Мали місце факти бюрократичного планування зверху: «розверстка» завдань, «ударних кампаній» тощо. Довільні проценти рознарядки, що спускалися «зверху», владні «низи» намагалися перевиконати будь-якою ціною.

Комісію по хлібозаготівлі у селі в цей час очолював Григорій Карпович Костирко (мав промовисте прізвисько Герб).

У державному архіві Чернігівської області зберігається справа про стягнення штрафів з куркульсько-заможної верхівки села Звеничів за невиконання хлібозаготівель (акти опису куркульських господарств за несплату сільгосподатків), яка розпочата 22 січня 1930 року і закінчена 22 листопада 1931 року). 7)

За адміністративним поділом село в цей час входило до складу Чернігівського району Чернігівського округу.

Відкривається справа листом-роз'ясненням районної влади від 4 листопада 1930р. до Звеничівської сільради:

«На Вашого листа щодо опису та продажу майна у експортників за відмовою їх від здачі хліба райвиконком повідомляє, що згідно з постановою ВУЦВК та РНК УРСР від 3/VII 1929р. «Про поширення прав місцевих Рад щодо сприяння виконанню загальнодержавних завдань і планів» сільради мають право накладати на осіб, що не виконують розверстаних завдань щодо здачі хліба, штраф адміністративним порядком у межах до п'ятикратного розміру вартості хліба, що повинен здати.

Ці штрафи стягуються порядком, що встановлені правилом про опис, арешт і продаж з прилюдних торгів майна неплатіїв державних та місцевих податків, оплати мита. А саме: сільрада, коли на особу накладає штраф за нездачу хліба, описує майно, керуючись постановою ВУЦВК з 15/I 1930р. («ВістI» №31 з 7/II– 1930р.) і надсилає опис майна до райвиконкому на затвердження і для погодження. Для того, щоб райвиконком міг пере-

вірити чи законно, чи ні проведено сільрадою опис майна. У разі, коли опис майна проведено правдиво, райвиконком погоджується з описом і повертає його до сільради, яка після цього й проведе необхідну продаж майна для покриття цього штрафу, додержуючись правил про продаж з прилюдних торгів майна (Зб. Уз. УСССР №9 стор.82).

Секретар Ніколаєнко   (підпис)
Інструктор».

Як засвідчують архівні документи, одним з перших під жорна колективізації в селі потрапив Іван Данилович Хоменко, який не виконав твердого завдання по хлібозаготівлі. 30 жовтня 1930 року секретар РВК затвердив опис його майна. Хату з соснового бруса (8x16 аршин), сіни (8x20 аршин), вкриті черепицею, комору, клуню, хлів та повітку, корову, двох коней, старенького плуга, соломорізку, несправні сани, махове колесо та інші селянські речі передано по твердій ціні (на суму 793 крб) місцевій сільгоспартілі «Ленінський шлях». Після скоєного у когось з сільрадівців стрепенулось серце: «А куди ж діватися сім'ї без даху над головою проти зими?»

Доповідаючи «на гору» про розправу над куркулем, керівники сільради зазначили, що «Хоменко залишився без житлового будинку, а тому питаємо, як далі бути з ним? На нашу думку, його можна тимчасово приютити в хату члена колгоспу (стару). Відповідь чекаємо через нарочного».

І вона не забарилася. За день сільська влада прочитала на своєму клопотанні розмашисту гнівну резолюцію голови райвиконкому: «Сільрада не може і не повинна займатись питанням про влаштування осіб, до яких треба було вживати закон уряду».

Не справився з непосильним податком після обмолоту хліба сільський заможник Федір Іванович Сенюк. Він мав до 5 жовтня 1930 року сплатити державі 205 пудів хліба. Та з них заборгував 96. Сільрада недоїмку оцінила в п'ятикратному розмірі

(96х5). Вийшла цифра вдвічі більша за весь податок (480 пудів). Пуд на ринку коштував 6 крб. Отже, Сенюк мав сплатити штраф 2880 крб.

Райвиконком трішки зжалився над селянином. Оштрафував чотирикратно. Сума зменшилась до 2304 крб. Звісно, що й таких грошей Сенюк не міг сплатити. За описом сільрадівців його хата, два хліви, клуня, комора, двоє коней, двоє лошат, корова, троє свиней, п'ятеро гусей потягнули лише на 1800 крб. Все нажите роками добро «злісного ухилювача від хлібозаготівель» пропало ні за цапову душу.

Така ж доля спіткала у жовтні тридцятого і Михайла Овдійовича Ганжу. Райвиконкомівські «благодійники» зменшили йому п'ятикратний сільрадівський штраф за 94-х пудову недоїмку на трикратний. За якихось два-три дні селянин і хотів би його сплатити, але не зміг знайти 1692 крб для сплати штрафу. Райвиконком вдруге не просльозився. Сам голова наклав на опису резолюцію: «Продати все майно! 22 жовтня 1930 року». І засвідчив її мокрою державною печаткою.

Районний можновладець, який заочно виніс суворий вирок сільському трударю, напевно, і на хвилинку не замислювався: чи зміг реально оцей Ганжа одним махом виконати тверде державне завдання – здати 297 пудів хліба?

Як засвідчують історичні джерела, тогочасна середня урожайність жита в селі з десятини складала 45 пудів (у Звеничеві вирощували саме цю зернову культуру). Отже, Ганжі, і таким як він, щоб справитись з податком, треба було засіяти аж чотири з гаком десятини ріллі. Уявіть собі зримо цю хлібну ниву (нині селянинові 10 хлібних соток і то часом важко впорати). А тоді? Скільки треба було докласти праці сім'ї, щоб виорати свої десятини кіньми, засіяти, заволочити, скосити косою або вижати серпом, зв'язати снопи, скласти їх у копи, перевезти, обмолотити ціпом, висушити зерно до кондиції... Не під силу родині, наймай робочу силу. А найняв – уже сільський «глитай», «павук», «куркуль». Сталін тут добре зтямив ленінську вказівку про те,

що миру з куркулями бути не може і що робітничий клас повинен готуватися до того, щоб нанести куркульству нищівний удар.

«...Ми, – говорив Ленін, – стояли, стоїмо, і стоятимемо в прямій громадянській війні з куркулями». Він попереджав партію на 11 з'їзді РКП(б), що у найближчому майбутньому її чекає «останній і рішучий бій» з «російським капіталізмом, тим, який росте з дрібного селянського господарства, з тим, котрий ним підтримується».

11 січня 1930 року газета «Правда» у передовій статті «Ліквідація куркульства як класу стає на порядку денному» закликала дати останній рішучий бій куркулеві, оголосити йому справжню війну не на життя а на смерть, стерти глитая з лица землі.

І на місцях старалися. Викачували хліб, описували майно боржників податків, надсилали акти районній владі, а та на швидку руку їх «вивчала» і підписувала. Потім по-звичному сценарію безжально калічилися людські долі. Маховик розкуркулення був розкручений сільрадівцями настільки, що його не зуміла притишити в селі ні директива ЦК про припинення розкуркулювання в районах, де суцільна колективізація ще не почалася, яка вийшла наприкінці лютого, ні стаття Сталіна у «Правде» від 2 березня 1930 року «Запоморочення від успіхів», де засуджувалися перегини в колективізації.

Згадує Іван Маркович Приходько, колишній мешканець Пительового хутора, що входив до складу Звеничівської сільради: «Мій батько одружився 1921 року. Одержав три гектари орної землі, два гектари сінокоосу. Побудував на своїй ділянці хату, хліви, навіси, комору, клуню, круподерню, вітряного млина.

У нас було чимало лісу, а бродячі теслі брали за роботу тільки борошном. Отож свого зерна на бідних землях не вистачало. Батько мусив брати землю у хуторян з половини. Працювали мої рідні як мурашки. Навесні і влітку – в полі, а взимку до сьомого поту гамселили ціпами у клуні, щоб розрахуватися хлібом з тими, у кого брали наділ.

І ось настав час колективізації. Сільрадівські активісти прийшли й до нас, запропонували батькові йти в колгосп. Батько засумнівався: «Діло нове. Чого це я першим повинен свою шию в якесь ярмо всувати? Роздивлюсь. Подумаю...»

Та, як з'ясувалося, тим, хто роздивляється і думає, влада одразу вирішила перекрити дихання. Із Звеничівської сільради принесли папірця, в якому повідомлялося, що на наш двір накладено «експорт» на три роки. Це означало, що протягом цього часу нас не приймуть до колгоспу, не випустять з хутора, будуть брати все, що захочуть і коли захочуть.

Від наміру свого влада не відступила. Арештували батька, забрали худобу, птицю, млин, клуню, навіси, паркан рублений, хліб. Та їм і цього було мало. В тілогрійках, підв'язані путами, якими триножать коней, неголені, немиті, п'яні, озброєні піками-щупами, десь чоловік 15-17 лоботрясів почали «досліджувати» нашу землю на глибині метр-півтора. Повиягували насінневу картоплю, буряки. А потім ще й навідалися до хати. Забрали одяг, взуття, навіть онучі. Отоді й почався для нас голод...».)

Пішло прахом нажите роками й добро експортника Сергія Яковича Садового, який заборгував державі 25 пудів хліба. Його майно ретельно описано на звороті плаката «Соцзмагання проведеш – краший урожай збереш!»

За 42 пуди недоїмки на все життя поплатився Іван Андрійович Сібун. Як і в інших заможників, навіть все майно його сім'ї не потягнуло на п'ятикратну виплату суми штрафу за борг. Його хату на торгах 12 березня 1931 року за 226 карбованців купила Софа Корніївна Яриловець.

З 1926 року була на прицілі у влади «експлуататор чужої праці, куркуль» Ольга Григорівна Венік. І ось час розплати настав. Забрали все з позначкою в акті: «У скрині нічого нема».

Частенько у ті тривожні часи звеничівці читали на дверях сільської крамниці, що стояла поруч з сільрадою, об'яви про торги. Одна з них збереглася у архівній справі, яку оглядаємо.

Прочитуємо її дослівно:

«Звеничівська с/р доводить до відома, що 11 березня 1931 року відбудуться прилюдні торги на продаж майна за невиконання податку, самообкладання, страховки та одноразового збору на культурні потреби села гр..гр.

1. Приходько Гапа Іл.
  2. Приходько Макар П.
  3. Велігорський Данило Макар.
  4. Хоменко Марія О.
  5. Хоменко Іван Степанович та Хоменко Антон Михайлович.
- Продаватимуться різні будинки, хатні речі інше.
Бажаючим викупити, на торги повинні прийти до с/ради
11/ III о 10 годині дня, внести 10% вартості майна.
Голова Івко
Секретар Костирко».

Уважний читач, напевно, зазримітив у цій об'яві, що до основного державного податку по здачі хліба добавилися нові місцеві збори: самообкладання, страховка та одноразові збори на культурні потреби. Але і це ще не все. Згодом до них добавилися внески по меліорації, по землекористуванню, по трудові хвіди. І не якісь там копійки.

Постійні податкові борги перед державою як дамоклів меч висіли над головами звеничівців. У будь-яку хвилину його тоненька ниточка могла обірватися, щоб навіки морально і фізично скалічити чиюсь працювану сім'ю. Неплатників податків у селі було стільки, що сільраді заздалегідь припаслися заготовками актів опису майна, виготовленими під копірку на друкарській машинці у районі. Тільки прізвища у них проставляй. Звичайно, в першу чергу потрапили сюди заможніші, ті, хто не мав бажання вступати до колгоспу. У 1931 році сільрада описала майно Марії Онуфріївни Хоменко (заборгувала 685 крб 16 коп), Марка Овдійовича Ганжі (борг 473 крб 64 коп), Федоса Якимовича Кос-

тирка (борг 311крб 82коп), Григорія Івановича Костирка, Івана Трохимовича Костирка (борг 334 крб), Дениса Яковича Хоменка, Дениса Матвійовича Хоменка, Антона Гнатовича Сенюка, Наума Васильовича Довгого, Семена Яковича Хоменка, Єгора Матвійовича Хоменка, Демида Федоровича Солов'я, Сидора Григоровича Васюка, Олексія Григоровича Васюка, Синклети Павлівни Костирко, Івана Андрійовича Сібуна, Герасима Гавриловича Хоменка, Семена Савовича Ганжі. З титулами «експортник», «заможний», «середняк» і без титулів. І це був лише початок жахливої кампанії по розкуркуленню у селі.

Чернігівський дільничний прокурор Левицький повідомив сільраду про те, що він розглянув 13 актів про несплату податків куркулями с.Звеничів і х.Пітелів (йде перелік знайомих прізвищ) і порушив проти злісних неплательців карну справу. Пізніше деякі з них уже за інших (політичних) обставин як «вороги народу» поплавилися життям.

У цьому скорботному списку селянин-одноосібник Іван Данилович Велігорський, 1905 р.н., «без визначених занять» Трохим Михайлович Кужельний, 1898 р.н., Лев Михайлович Хоменко, 1903 р.н., що тимчасово не працював, селянин Тихон Денисович Хоменко, 1901р.н.. Усі вони репресовані радянською владою у 1937-1938 роках. Реабілітовані посмертно у 1993-му. 9).

До цього списку додамо ще одне прізвище нашого земляка, козацького сина, Федора Андрійовича Андросенка, 1882 р.н. Доля закинула його за Урал, у російській Свердловськ, де він працював на залізничній пасажирській станції кондуктором. У жовтні 1937р. його арештували і засудили на 10 років з відбуттям терміну у каторжних сталінських таборах, звідки уже не повернувся.

Сільрадівські описи майна боржників податків, зазвичай, робилися поспіхом, без врахування елементарних юридичних норм. Ціни на будівлі, реманент, худобу, хатні речі свідомо занижувались, щоб потім на торгах забрати собі за безцінь, наділити родичам. Це, зокрема, яскраво простежується під час розпрода-

жу майна сільського заможника Наума Кіндратовича Костирки.

За несплату податку та самообкладень у 1930-му у лютому наступного року пішли з молотка на сільських торгах його добротна хата за 130 карбованців, за 38 – хлів, 85 – клуня, 33–дві комори, 15 – кінь. Серед нових господарів цього добра були голова сільгоспартілі, голова та секретар сільради, комірник, дяк... У переліку майна боржника, виставленого на продаж, було багато його побутових речей: стіл, табуретки, корита, цеберка, сокира, діжа...

Нажите віками людське добро розповзалось в ту пору в усі усяди: колгоспові, споживчому товариству, заготовачу, скотарсько-молочному товариству... Наприклад, агент по будівництву (напевно, з Чернігова) Лепський Ф.З. купив влітку 1931 року для радгоспу «Промінь» держтресту «Свиновод» хату з сінями 13х7 метрів, рублений хлів 18х6 метрів, паркан, ворота, розкуркуленого Семена Савовича Ганжі за 407 крб.

Викладені тут факти – лише початок шаленого наступу на селянина-трудівника. До літа 1932 року село зернової смуги Росії і України після напівголодної зими вийшло фізично ослабленим. На ще недозрілих полях з'явилися «перукарі». Матері, які шукали порятунку для своїх голодних дітей, потайки вночі зрізали ножицями хлібні колоски на колгоспних полях.

Моя матір не раз згадувала: «Пасла я в ту пору коней з Петром, сином дядька Андрія Кужельного. Як ми мріяли, коли врешті-решт дозріє хлібна нива, щоб нишком нам'яти в долоню з житніх колосків хоч дрібку зерна».

Перші обмолоти під гаслом «Хліб – державі!» прямо з-під молотарки повністю вивозились на заготівельні пункти. «Перукарів» змінили «несуни», ті що несли зерно з токів у кишнях і за пазухою.

І ось 7 серпня 1932 року з'явився на світ закон про охорону соціалістичної власності, написаний власноруч самим Сталіним. За крадіжку колгоспного і кооперативного майна була введена вища міра соціального захисту – розстріл з конфіска-

цією всього майна. При пом'якшувальних обставинах вона замінялась позбавленням волі на термін не менше як 10 років з конфіскацією майна. Амністія була заборонена. За цим законом про «п'ять колосків» до початку 1933 року, за неповні 5 місяців, було засуджено в СРСР 54645 осіб. З них до вищої кари 2110. Вироки виконано приблизно в тисячі випадків.10)

Судді заявляли, що в них рука не піднімається. Свого часу суворої кари за потай зібрані колоски зазнали і звеничівці (про це окрема розповідь).

Осінь 1932-го показала, що плани хлібозаготівель Україною – однієї з основних житниць країни, виконані не будуть. Урожай на багатьох площах виявився низьким, але достатнім для забезпечення продовольчим зерном. Однак замість того, щоб проаналізувати стан справ і виробити відповідні рішення, з центру продовжували надходити директиви – ще більше посилити тиск на колгоспи і одноосібників, маючи на меті виконати хлібозаготівельний план будь-якою ціною.

На одному із засідань восени 1932 року Чернігівський райпартком розглянув питання «Про практику застосування у районі репресій по хлібозаготівлях» і запропонував «всім партосередкам і сільрадам та уповноваженим забезпечити обов'язкове поєднання заходів репресії із масовою роботою... організуючи маси та громадську думку на підтримку всіх репресивних заходів, що застосовуються проти конкретних осіб, що саботують та злісно ухиляються від хлібоздач».11)

У облдержархіві зберігається лист тов. Скляревського (керівника району) від 17 жовтня 1932 року (протокол №14 засідання Чернігівського райпарткому) «ко всем коммунистам, работающим на селе»: «Темпы хлебозаготовок продолжают в районе падать. Создается положение, не имеющее места ранее в нашей практике, что Черниговщина (мається на увазі Чернігівський район –І.К.), бывшая до сих пор в области одной из первых, сейчас стоит на 56 месте по хлебу и ниже среднеобластного уровня.

Такого позора парторганізація наша ще не переживала, і это после большой победы по севу.

Больше того возникает реальная опасность крупнейшего искривления политики партии, в том смысле, что единоличник сдает меньше хлеба, чем колхозник, и что может привести к определенным политическим осложнениям на селе». Керівник району закликав у листі «буквально удвоить, утроить усилия».12)

Вслід за цим листом пішла нова директива районної влади уповноваженим РПК та секретарям партосередків, в якій мовилося: «через гнилу нетвердість і нерішучість по застосуванню суворих репресій до зривників хлібозаготівель, район ганебно впродовж вже 5 день тупцює на місці. Аби покласти край такому нечуваному неподобству, що веде до зриву хлібозаготівель в районі й провалу в окремих селах, бюро РПК ухвалює: 1. запропонувати райспоживспільці припинити завіз дефіцитного краму та негайно вивезти весь дефіцитний промкрам з сіл Хмільниці, Шестовиця, Пльохів, Клочків та передати його до передових сел Бобровиця, Мохнатин, Осняки, Півці та Полуботки. 2. Зобов'язати сільради сел Антоновичі, Брусилів, Звеничів, Количівка, Петрушин, Сибереж, Терехівка, Черниш та Козла (нині М.Коцюбинське) попередити одноосібників цих сел, що дальше саботування ними хлібозаготівель, та якщо протягом 5 день не буде досягнуто рішучого зламу у виконанні одноосібниками плану хлібоздач, увесь дефіцитний промкрам також буде вивезено з села й не буде завозитись більш аж до повного закінчення хлібозаготівельного плану по селу».13)

Створена 15 жовтня 1932 року, сьома в Україні, Чернігівська область жила у постійній тривозі. Розпочався вирішальний період боротьби за суцільну колективізацію. З центру чи не щодня надходили гнівні директиви. Адже область посідала останнє місце в Україні по хлібозаготівлі і значилася у відстаючих від основних її зернових районів у розвитку колективізації. Отже,

перед нею постало подвійне завдання – будь-що збільшити хлібозаготівлі і перетворити у суцільно колективізовану.14)

Підсумки хлібозаготівель у Чернігівському районі, до складу якого входив Звеничів, підбивалися по п'ятиденках. 7 грудня 1932 року райпартком суворо позбавив права своїх уповноважених повертатися додому аж до кінця хлібозаготівель. Дано «категоричне роз'яснення на села про неприпустимість й політичну шкідливість тенденції амністувати твердо здавців на тій підставі, що «ніби в них нічого нема». Звернуто увагу всіх партосередків і сільрад на обов'язкове повне стягнення всіх без будь-якого винятку намічених «твердих» хлібних завдань, «на обов'язковість негайного застосування до «твердовиків», на випадок їх ухилення від здачі хліба, самих рішучих й суворих репресій, насамперед натуральними штрафами (картоплею, м'ясом, овочами, льоном і таке інше), високими грошовими штрафами та відбирання землі, садиб тощо. За неухильне виконання цього відповідають секретарі партосередків, голови сільрад, уповноважені МПК».15)

Всі зусилля партійних, радянських і господарських органів спрямовувались на виконання планів, зорієнтованих на підтримання нереальних темпів індустріального розвитку країни. Для закупівлі за кордоном промислового устаткування необхідна була валюта. Діставали її лише шляхом експорту сировини, в тому числі зерна. Але ця необхідність не вимагала проведення суцільної колективізації за два чи три роки.

У жовтні 1933 року відбувся з'їзд колгоспників-ударників Чернігівської приміської смуги, до якої входив і Звеничів.16) На ньому у доповіді голови міськради тов. Рижкова було проаналізовано попередні підсумки господарського року та чергові завдання колгоспного будівництва. Було зазначено, що у приміській смузі «уже є 110 колгоспів замість 39 у 1931р., 69,6 % колективізованих дворів проти 23,4%. Суцільно колективізували свої села і засоби виробництва: Левовичі – 99%, Великі Осняки -100%, Жукітки -95%, Петрушин-96,3%, Роїще-98%, Шибири-

нівка-96%». Водночас сказано, що «поруч є сільради, що не зуміли очолити колективізацію». До таких належать: Навози (нині Дніпровське) -18,1%, Мньов-31,3, Сивки-36,5, Пакуль-37, Жеведь – 35,6%». Звеничів, напевно, був у «середняках», бо його не критикували і не хвалили.

На з'їзді з гордістю сказано, що у 1924-1925 роках у приміській смузі було лише 4 імпортні трактори, а тепер їх 41. А ще тут є 20 двигунів, 238 молотарок, 3 снопов'язалки, 162 різних жатки, 54 косарки і 53 трієри. Як видно з матеріалів з'їзду, до завершення колективізації у провідному районі Чернігівщини було ще далеко. Лише у 1934 році керівництво області змогло відрапортувати: «колективізацію здійснено».

Тогочасна народна трагедія творилася руками багатьох, у тому числі й тисяч «активістів», що волею «вождя народів» та його помічників були перетворені на коліщатка бездушного механізму. Так звані «буксирні бригади» шукали і забирали все збіжжя. Внаслідок такої політики взимку 1932-1933 р., багато колгоспів залишились без зерна і посівного матеріалу. Колгоспники і одноосібники – без продовольства, худоба – без фуражу. Продовольчі труднощі переросли у масовий голод, який так боляче зачепив і мешканців Звеничева.

Із заснуванням нової територіально-адміністративної одиниці – області, було розпочато випуск обласної газети «Більшовик». Її рубрики і заголовки закликали «карати ворогів народу з усією силою революційного закону», «розтратить куркульський саботаж, цілком виконати плани хлібозаготівлі».

2 січня 1933 року у газеті на першій сторінці була вміщена інформація про виконання смертного вироку над куркулем с.Звеничів Давидом (помилка, треба Демидом-І.К.) Солов'єм нібито за підпал колгоспного майна .

Ця подія відома в історії Звеничева. 1932-го року край села на просторому подвір'ї при роїській дорозі згорів дощенту великий хлів розкуркуленого сина Рябого – Івана Даниловича Хоменки, в якому тримали колгоспних свиней. Звинуватили в під-

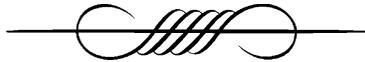
палі Солов'я. Його діти до останніх днів життя були переконані, що їх батько аж ніяк не винен у цьому злочині.

Події, пов'язані з форсованим «стрибком» у соціалізм, насильницькою колективізацію та ліквідацією «останнього експлуататорського класу» – одна з найтрагічніших сторінок сталінського «великого перелому», що зламав хребет найбільш активній частині селянства.

Ніякі об'єктивні умови не можуть виправдати того насилля над селянством, яке чинилося під час проведення колективізації і розкуркулення по-сталінськи.

Зараз багато говориться про те, що село занепадає, гине, вмирає. Ця руйнація була започаткована ще у 20-30-ті роки ХХ століття, тобто у часи насильницької колективізації і довершена у подальших десятиліттях колгоспно-радгоспної системи, яка остаточно зруйнувала історично-традиційний, особливий менталітет істинного українського хлібороба-трударя старовинного гарту, справжнього майстра своєї справи, який так любив працювати на землі, беріг і цінував її, був на ній великим господарем. Словами Тараса Шевченка, його «Роботящим рукам» споконвіку б «Перелогі орать... І посіяне жать. Роботящим рукам».

Сьогодні, без сумніву, головне – повернути селянину-годувальнику родини і держави втрачене у колишні роки міцне становище господаря землі, пробудити справжнє почуття любові до неї, впевненість у завтрашньому дні. Але це дається дуже важко після багаторічної руйнації його усталеного способу життя.

A decorative Art Nouveau border with symmetrical, flowing lines and scrollwork, framing the central text.

Розділ другий

**ЯК НЕЗГАСНА
СВІЧА,
ЯК ГАРЯЧА
СЛЬОЗА**

З НАЦІОНАЛЬНОЇ КНИГИ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ...

«Я знемігся від стогону мого; щоночі сльозами орошую ложе моє; сльозами обливаю постіль мою. З журби в очах моїх темніє; вони ослабнули через усіх моїх ворогів. Відступіть від мене всі, ви, які чините беззаконня! Бо Господь почув голос плачу мого. Господь почув благання моє; Господь прийме молитву мою. Усі вороги мої будуть посоромлені і настрашені; і нехай вони засоромлені повернуться назад».

Біблія, Книга Псалмів 6, 6-10.

Голодомор 1932-1933 років – одна з найжахливіших сторінок безбожного сталінського режиму в історії українського народу. Своїм чорним крилом він жорстоко зачепив і Звеничів.

Сьогодні навіть страшно уявити, як така щедра і благословенна на врожаї наша земля могла хоронити своїх трударів, як мусила здригатися від розпачу і стогону матерів за померлими голодною смертю дітьми, як, виливши стільки сліз і горя, не озлобилась, а витерпіла і воскресла.

Насильницька колективізація під гаслом ліквідації куркульства, як класу, фактично знищила в селі найкращі господарства разом з господарями, завдала невимовного болю на все життя родинам.

Їх хліб під неймовірним тиском влади безжалісно до зернини вилучався так званою «буксирною бригадою» заповзятих сільських активістів для «поліпшення реалізації державного плану хлібозаготівель». Його вивозили і продавали до інших держав

світу за валюту, яку спрямовували на закупівлю верстатів та іншого обладнання для індустріалізації країни.

Восени 1932 року Україна не справилась з непомірним планом державних хлібозаготівель. І у більшості селян були конфісковані запаси продовольства. У результаті голод переріс у голодомор. Його піком для звеничівців став 1933 рік.

Як засвідчує сумна статистика тих літ, наше село постраждало найбільше на території нинішнього Ріпкинського району. Від голоду тут померла майже сотня людей.

У сусідній Великій Вісі в офіційних джерелах не зафіксовано жодного випадку смерті від голоду. У Великих Оснях -1, Бурівці – 9, Вихвостові – 21, Івашківці – 37...

21 листопада 2008 року на відзнаку 75-річчя голодомору в Україні у Звеничеві на честь його жертв було встановлено і освячено у центрі села біля пам'ятника загиблим в роки минулої війни воїнам високий дубовий хрест Скорботи, Пам'яті і Шани.

Коли ставили його, у старих людей очі сльозилися. Згадували не лише про тих, кого замордували голодом у далекі тридцять, а й про сьгоднішнє село – вичахле, виморене всілякими реформами, у якому з кожним роком тьмяніє вогник життя.

Схилімо у скорботі голови перед світлою пам'яттю своїх, голодом замордованих, земляків. Згадаймо їх поіменно (1).

с.Звеничів Чернігівського району (нині Ріпкинського)

Белябля Михайло Єгорович, 1 р., селянин, утриманець, 19 липня 1933р.

Бовда Домна Юхимівна, 36р., селянка, одноосібниця, 27 листопада 1932р., дизентерія.

Бовда Олександр Терентійович, 52р., селянин, одноосібник, 7 вересня 1932р., порок серця.

Будник Іван Федорович, 2р., утриманець, 23 вересня 1932р., дизентерія.

Будник Феодосія Миколаївна, 22 р., селянка, одноосібниця, 12 вересня 1932р., дизентерія.

Велігорська Марфа Яківна, 61р., селянка, 2 лютого 1933р., старість.

Велігорський Іван Михайлович, 30р., селянин, одноосібник, 14 серпня 1933р.

Вовк Дмитро Михайлович, 5д., утриманець, 30 жовтня 1932р.

Ганжа Марко Овдійович, 61р., 8 липня 1933р.

Ганжа Михайло Овдійович, 75р. селянин, одноосібник, 18 липня 1933р.

Ганжа Серапіон Михайлович, 1933р., голод.

Гончаренкова Орина Єфремівна, 67 р., селянка, одноосібниця, 67р., 22 грудня 1932р., старість.

Горбач Анастасія Денисівна, 56р., селянка, колгоспниця, 8 серпня 1933р.

Горбач Михайло Семенович, 35р., селянин, колгоспник, 9 листопада 1933р., туберкульоз.

Горбач Тетяна Михайлівна, 1р., утриманець, 6 жовтня 1932р., дизентерія.

Гордієнко Ірина Павлівна, 67р., 26 червня 1933р., запалення легенів та мозку.

Довга Наталія Іванівна, 63р., селянка, одноосібниця, 9 жовтня 1933р.

Довгий Никифор Наумович, 18р., селянин, 8 жовтня 1932р., вбитий.

Євфимовська Євдокія Костянтинівна, 75р. утриманець, 5 січня 1933р., склероз серця.

Івко Надія Іванівна, 1933р., голод.

Івко Яків Петрович, 79р., селянин, одноосібник, 7 червня 1933р., старість.

Калиниченко Євгенія Григорівна, 64р., селянка, колгоспниця, 17 жовтня 1933р., старість.

Коваленко Наталія Федотівна, 2р., утриманець, 15 серпня 1933р.

Кондратенко Іван Варфоломійович, 70р., селянин. 27 серпня 1933р., старість.

Костирко Борис Трохимович, 47р. селянин, одноосібник, 17 липня 1933р.

Костирко Варвара Іванівна, 38р., селянка, одноосібниця, 12 жовтня 1932 р., дизентерія.

Костирко Конон Потапович, 8бр., утриманець, 5 березня 1933р., старість.

Костирко Марія Феодосіївна, 4м., утриманець, 21 березня 1933р.

Костирко Мокрина Парамонівна, 60р., 22 червня 1933р.

Костирко Наум Кіндратович, 74р., 30 червня 1933р., старість.

Костирко Ольга Петрівна, 1,5р., утриманець, 1 вересня 1933р.

Костирко Павло Іванович, 50р., селянин, одноосібник, 19 травня 1933р.

Костирко Секлета Павлівна, 60р., селянка, одноосібниця, 22 жовтня 1933р., старість.

Костирко Феодосій Якимович, 68р., селянин, одноосібник, 9 серпня 1933р.

Костирко Яків Андрійович, 70р. утриманець, 5 квітня 1933р., старість.

Кошка Марфа Михайлівна, 47р., селянка, одноосібниця, 19 вересня 1932р., дизентерія.

Кошка Марфа Петрівна, 2р., 16 червня 1933р.

Кужельна Євдокія Гаврилівна, 72р., селянка, колгоспниця, 14 вересня 1933р., старість.

Кужельна Євдокія Іванівна, 57р., селянка, одноосібниця, 1 березня 1933р., хвороба серця.

Кужельна Наталія Сергіївна, 12р., утриманець, 18 жовтня 1932р., дизентерія.

Кужельна Парасковія Іванівна, 42р., селянка, одноосібниця, 25 травня 1933р., запалення легенів.

Кужельний Іван Андрійович, 1р., утриманець, 15 листопада 1932р., запалення легенів.

Кужельний Іван Васильович, 1,5 м., утриманець, 4 березня 1933р.

Кужельний Іван Іванович, 65р., 5 липня 1933р.

Кужельний Сава Іванович, 60р., селянин, колгоспник, 10 серпня 1933р.

Кужельний Семен Іванович, 28р., селянин, колгоспник, 7 червня 1933р., вбитий.

Кужельний Лаврентій Петрович, 65р., дизентерія.

Кужельний Митрофан Савич, 17 червня 1933р.

Кужельний Сергій Петрович, 59р., селянин, одноосібник, 26 вересня 1933р., старість.

Ледовой Митрофан Кузьмич, 35р., селянин, колгоспник, 8 жовтня 1932р., дизентерія.

Литвин Борис Тарасович, 78р., селянин, колгоспник, старість.

Лугина Любов Михайлівна, 1,5 р., утриманець, 3 грудня 1932р., коклюш.

Михайленко Яків Васильович, 68р., 2 липня 1933р.

Полегенько Анастасія Іванівна, 3р., утриманець, 25 березня 1933р.

Полешко Іван Андрійович, 1р.6 м., утриманець, 24 вересня 1933р.

Полешко Іван Пантелійович, 10 м., 8 липня 1933р.

Пугочова Марія Свиридівна, 65р., селянка, 22 січня 1933р., старість.

Робенко Іван Григорович, 3р., утриманець, 23 травня 1933р., запалення легенів.

Садовий Олексій Свиридович, 30р., селянин, колгоспник, 6 червня 1933р.

Сенюк Антон Ігнатович, 28 червня 1933р., старість.

Синяк Олександр Антонович, 38р., 10 липня 1933р.

Скітер Марія Мусіївна, 4р., утриманець, 2 травня 1933р., запалення легенів.

Скітер Оксана Прохорівна, 1933р.

Скітер Федір Васильович, 1р., утриманець, 8 жовтня 1932р., дизентерія.

Скітер Юхим Іванович, 1933р., голод.

Соловей Микола Демидович, 3р., 11 липня 1933р.

Ходаш Олександра Дмитрівна, 56р., селянка, одноосібниця, 19 липня 1933р.

Хоменко Анастасія Романівна, 14р., утриманець, 17 лютого 1933р., туберкульоз.

Хоменко Василь Андрійович, 66р., селянин, колгоспник, 6 лютого 1933р., заворот кишок.

Хоменко Володимир Єгорович, 2р, 16 липня 1933р.

Хоменко Ганна Денисівна, 1р., утриманець, 20 серпня 1933р.

Хоменко Ганна Михайлівна, 8м., утриманець, 8 квітня 1933р., коклюш.

Хоменко Герасим Юхимович, 76р., селянин, 4 жовтня 1932р., старість.

Хоменко Єфросинія Прокопівна, 68р., селянка, одноосібниця, 1 жовтня 1932р., дизентерія.

Хоменко Єфросинія Семенівна, 36р., утриманець, 23 жовтня 1932р.

Хоменко Іван Данилович, 66р., селянин, 3 листопада 1932р., дизентерія.

Хоменко Леонтій Іванович, 6м., утриманець, 27 серпня 1933р.

Хоменко Микола Михайлович, 4р., 17 червня 1933р., туберкульоз.

Хоменко Наталія Тимофіївна, 5 м., утриманець, 11 березня 1933р.

Хоменко Олексій Каленикович, 45р., селянин, одноосібник, 2 вересня 1933р.

Хоменко Орина Луківна, 35р., селянка, одноосібниця, 14 жовтня 1932р., дизентерія.

Хоменко Петро Петрович, 10р., 7 липня 1933 р.

Хоменко Сава Ігнатович, 65р., 12 червня 1933р.

Хоменко Семен Михайлович, 38р., селянин, 25 жовтня 1932р.

Хоменко Уляна Данилівна, 50р., селянка, одноосібниця, 19 серпня 1933р., понос.

Хоменко Юлія Данилівна, 1880 р., 1933, голод.

Яриловець Володимир Васильович, 32р., селянин, колгоспник, 22 серпня 1933р., туберкульоз.

Яриловець Ігнат Володимирович, 63р., селянин, 6 жовтня 1932р., дизентерія.

Яриловець Мина Семенович, 1933р. голод.

Яриловець Михайло Семенович, 1933р., голод.

Яриловець Надія Купріянівна, 18 червня 1933р., запалення легенів.

Яриловець Тетяна Кіндратівна, 78р., 30 червня 1933р., старість.

Яриловець Тетяна Миколаївна, 1,5р., утриманець, 10 жовтня 1932р., дизентерія.

Яриловець Тит Кузьмич, 73р., селянин, 2 лютого 1933р., старість.

Яриловець Федір Якович, 47р., 16 липня 1933р.

Яриловець Яків Захарович, 70р., селянин, одноосібник, 3 травня 1933р., старість.

Пом'яни, Господи, Боже наші, у вірі й надії на життя вічне спочилих рабів Твоїх, братів і сестер наших, голодом на рідній землі заморених, відпускаючи гріхи та згладжуючи неправди, полегши, даруй і прости всі їх провини вільні і невільні. Збережи у спокої та згадці нащадків їх грішні душі.

«ОТЕЄ ГОРЕ І МИ ПЕРЕЖИЛИ...»

Спогади звеничівців – очевидців голодомору. Їх вустами до нас промовляє пекуча правда. Жорстока й неймовірно страшна правда, але її мусимо знати...

Івко (Яриловець) Євдокія Семенівна, 1923 р.н.:

– Пригадую, як у голод мій батько Семен уніс у хату лантух із зерном і важко сів на лаву.

– Де ж нам житечко сховати, Просю? – запитально подивився на матір, яка пригорнувши нас, напівголодних дітей, тулилася на куценькому полику біля теплої грубки.

Вікна позапинала темінь холодного осіннього вечора.

– Вони ж можуть ще й сьогодні прийти, а можуть і вдосвіта, – обізвалася з глибини кімнати бабуся Надя. – У кого находять зерно, картоплю та будь-що їстівне, з хат виганяють.

– Ми ж усе віддали, – зітхнула мати. – Хіба з оцим припасом перезимуємо? – глянула на лантух із житом. – Хоча б місяць дітям куліш варити.

– Ось що я надумав, – тихо сказав батько. – Ви, киш на піч, – махнув рукою на дітей. – А ти, Просю, замішуй глину і неси заступ...

Лантух із зерном закопали під порогом. Батько добре утрамбував землю, а мати з бабусею старанно замазали глиною долівку не лише на місці сховку, а й в усій хаті.

З сільради прийшли до нас назавтра. Свої, – так званий актив щойно організованої сільгоспартії. Довгими металевими прутами обштрихали призьбу, закутки у хліві і на горищі хати. Хтось звернув увагу на свіжо вимазану долівку.

– Це ж до якого празника хату прибрали? – запитав лукаво і став штрихалкою довбати поміст біля порогу.

– Знайшов!– погукав своїх. – Ах ви ж, підкуркульники чортові! – штовхнув у груди батька, замахнувся на матір, що стояла біля печі склавши на грудях руки. – Ану вимітайтесь звідси до одного, – загріб рукою тепло натопленої хати, наче і ці останні крихти затишку хотів забрати до артільної комори. – Опечатуємо жилище, – це вже до своїх.

– Та ми ж усе – і корову, і порося давно повіддавали у колгосп. І все, що на зиму припасли, з погребів і комори у нас позабирали. Та з нашими статками, які ж ми підкуркульники?! Хоч дітей пожалійте. З голоду попухнуть, – голосила мати.

Але ніхто її не слухав. Забили дошками двері, вікна. Ще й налякали: «Здумаєте в хату ввійти, зішлемо до білих ведмедів».

Як звечоріло, мати назгрібала старої соломи і послала нам у хліві. Ми, притиснувшись до бабусі, плакали від голоду і холоду. Тоді батько не витримав: – Це ж моя хата і я в ній хазяїн.

Повідривав дошки на одному вікні, виставив раму і вся сім'я забралася у вихолоду хату. Топити боялися – а раптом побачать дим.

Та вони все одно прийшли. Не в ту, а другої ночі. Побили батька, дісталася й матері. Нас, малечу і бабусю, не зачепили, але всіх вигнали на вулицю.

Та батько знову зі словами «що буде, те й буде» повідривав дошки і повернув сім'ю у хату.

Чомусь більше до нас непрохані гості уже не приходили. Гадали, до весни з голоду помремо. Ні ж бо, вижили. Батько з матір'ю ходили по заробітках. З нами, дітьми, ділилися останнім куснем родичі. Так і дотягнули до весни. А там –життя бризнуло першолістом на лозі, кущі якої густо росли біля тутешніх боліт. А на деревах вздовж вулиці і за селом гніздилися ворони. Ці хижі чорні птахи сприймалися людьми як вісники біди, та вони стали для багатьох головною здобиччю нашого голодного села.

Спершу непосидючий старший брат Мишко, завзятий годувальник сім'ї, носив лозове листя. Баба Надя товкла його в чугунці. Заливала кип'ятком і ставила на вогонь. Коли те вариво закипало, виймала з печі. Проціджувала і виминала усім нам щось схоже на пампушки. Додати в цю гірку зелень не було чого. І почасти наша родина перебивалася на кип'яченій воді та вареному листі.

Напровесні батька позвали у колгосп конюхом. Якось він приніс з конюшні житняка. Це така собі багаторічна кущова злакова трава, яка засмічує житні посіви. Її навіть коні їдять неохоче.

Бабуся довго м'яла отой житняк, потім варила. Ми всі понаїдалися його, а спогодя качалися по підлозі від болю в животі.

А коли у воронячих гніздах з'явилися пташенята, Мишко лазив по деревах і щодня приносив додому вороненят. Обскубували на них пір'я і варили у чугунках. Воронятина додавала нам сил. Їли ми її ціле літо, а ще -листя липи, всіляке інше зілля, що росло вздовж доріг і на межах.

Колгоспні поля були частково засіяні горохом. Знаходилися сміливці, які обминали сторожів і крали той горох, хоч за це й дуже карали.

Одного разу бригадир Василь Горицький на польовій дорозі спіймав нашого Мишка, який збирав їстівні бур'яни. Братик уже висох від недоїдання, тільки животик роздуло. А бригадир подумав, що Мишко краденого гороху наївся і відшмагав його пугою.

Тільки три деньочки він полежав. Ні на що не жалівся. Лише просив бабу Надю, щоб наварила йому воронячого м'яся. Та варила, але Мишко вже не міг їсти.

Поховали ми його у невеличкому кориті, з якого колись годували свиней. Батько тільки подовжив його. І одягу у Мишка не було – лише лахміття. Бабуся наварила вільхової кори. А мати з шматків полотна пошила штанці і сорочечку. Все те покрасили

у вільховому відварі, вдягли на покійника. І так захоронили.

Восени, як морозчики вдарили, ходили ми полями. Шукали мерзлу картоплю. Переробляли її на крохмаль, добавляли якусь зелень, кору і пекли деруни. Ось так і вижили. Та хіба на цьому скінчилися наші біди? За кілька літ прогрімала жорстока війна.

Івко Іван Іванович, 1923 р.н.:

– Я пройшов війну. Там усе було понятно: перед тобою ворог, іди і воюй з ним. А в 32-33 роках у нашому Звеничеві свої своїх голодом морили. Не тільки все, що можна було їсти, забирали з хати, а й скрині вивертали, в яких люди берегли найлуччий одяг на празник.

Було посходяться в центр села жони наших активістів і хизуються одна перед одною, яка гарна у неї спідниця чи корсетка. А люди впізнають на тих молодичках свої речі. А не забереш. І не скажеш нічого. Вони – власть, а ми –голота.

Нас в одній хаті жило 15 душ. До широкої лави приставляли ослін. Клали дошки і всі ми поміщалися – баба, дід, батько і його три брати із дружинами і нас п'ятеро дітей.

Ще до голодомору дід розділив своє господарство: кому корову, кому порося, кому плуга і розселив велику родину. Сам зостався жити зі старшим сином Іваном, моїм батьком.

Коли почався голод у селі, батько пішов у колгосп конюхом. Та бригадир запідозрив, що він обмішку краде – і в нас забрали півхати. Перегородили на кладовку для кінської упряжі.

Їсти не було чого, і мене відправили у сусіднє село пасти корів. За місяць заробляв три рублі. Одному діду, який з кори плів постולי, я з лісу колоди тягав. Надірвався. Ледве додому прийшов. А піддужчав, пас корову у двоюрідної сестри. Їй у колгоспі пайок давали. Ділилася тим, що давала жменю люпину. З нього варили куліш.

З нашої родини голодовку не пережили дід Самон і моя сестричка Надя...2)

Кужельна Ольга Олександрівна, 1918 р.н.:

– Якраз перед празником святого Михайла в 32-му приснив-ся мені тривожний сон. Нібито якийсь сердитий чоловік по маківку обрізав гарні коси. Прокинулася із сльозами на очах. Стала матері і тітці переповідати. А ті в один голос: «Ой, дівко, стережися, щоб тебе не обікрали».

Чи сон був той у руку, чи пора була така. Звечора виконавець звелів татові прибути до сільради. Накинув він на худі плечі стареньку куфайчину і мерщій на вулицю. Бо Хрущ, голова сільради, був лютий чоловік. Прислали його в село зі Старого Білоуса, що під Черніговом. Квартирував у Герасимового Михаля. Ох і боялися його люди! Здавалося, що зимою від злості рипів на ньому кожух чорної дубки.

Але до тата він ставився з пересторогою. Як-не-як, той був першим головою сільради. Передплачував газети. Славився не лише міцним самосадом і вправною грою в карти, а й рішучістю, сміливістю. Горою стояв за людей.

Та цього разу ще з порога Хрущ зустрів його грізно: «Негайно поклади ключі від церкви!» (батько був церковним старо-стою).

– Покладу тоді, як звелить сільська громада, – той йому в одвіт.-А церкви тобі на глум не дам...

– Ах ти саботажнику! Богові кланяєшся, а в колгосп не хочеш! – схопив тата за петельки аж шви затріщали.

– Я навчу тебе як власть шанувати! – зі злістю штовхнув у глуху Захарчукову контору і зачинив на засув важкі дубові двері.

Чекали-чекали ми тата того вечора, а дочекалися Хруща з войовничою сільською ватагою. Як тільки-но залементувала на вулиці Мушка, тітка Параска глянула у вікно і злякано перехрестилася: «Ідуть грабувати». Через хвилину хруснула зношена закрутка у слабеньких сінешних дверях. Як у найсонячніший день стало світло від свічок у нашій маленькій приземкуватій

хатинці. «Гості» одним махом познімали з постелі наволочки і давай набивати їх добром зі скрині: сувоями полотна, сорочками, рушниками... (довгий список пограбованого довго зберігав тато поміж сторінками старезної Біблії).

Я так боялася, щоб у мене не відібрали чобіт. Як же без них у школу ходити. Швиденько всунула у них босі ноги. «Дядечку, пустіть надвір! До вітру хочу», – стала прохати широкоплечого сусіда. Але той так гримнув на мене, що й обімліла. Хтось із сільрадівців кинувся лізти на піч за пожитками, де спала семирічна сестричка Надя. Та Хрущ змилювався: «Не чіпай, дитину збудиш».

Повели на колгоспний двір нашу корову, кобилок Машку і Зорьку. Почистили засіки. Навіть останній вінок цибулі над припічком з жердини зняли. За кілька днів по тому розібрали біля хати хлів і клуню...

Ось так починався голод для нашої сім'ї. Тато ходив у район прокуророві жалітися, бо справно платив усі державні податки. Та вернувся ні з чим.

Слава Богу, наша сім'я вижила, хоч і пухла з голоду. Чого тільки не їли. Напівгнилу картоплю, яку по веснооранці збирали на великовіських полях. Обривали біля церкви на харч у руду шаньку бруньки і молоде листя липи. Ходили за село на луки квітки конюшини збирати. Під осінь налушили на полях два мішки свиріпи. Олія з неї була така гірка. Ніколи не забуду запах рябого, як колорадський жук, люпину. Вимочували його гіркоту у дерев'яних ночвах. З живності лише одну курочку мали, та й ту хтось нишком украв.

Рятувала нас незаміжня і вельми набожна тітка Параска, батькова сестра, яка жила з нами. Вона варила діткам обід у початковій школі на Пасічному хуторі (вчителювала тут добра, лагідна, мудра жінка Лідія Петрівна Подвисоцька). Приносила і нам у чавунчику трохи супчику. Ходила по сусідніх селах же-

бракувати. То морквинку принесе, то пригорщу картопляного лушпиння, то сухарик на споді торби.

Одного разу, повертаючись з пасхального богослужіння у Роїщі (церкву у нас закрили), знайшла тітка по дорозі освячене яечко. Розділили ми його на всіх. А потім тато помчав на весняне болото. І я вслід за ним босоніж по холодній воді. Назбирали ми там корзинку чаїних і качиних яєць. Ото було у хаті свято!

Коли у мами стали пухнути ноги, тато поїхав у Чернігів і здав у «Торгсин» (крамницю для «торговли с иностранцами», де приймали в оплату лише іноземну валюту та вироби з коштовних металів і самоцвітів, вільно продаючи за них всілякі товари, в тому числі і продовольчі), її царську золоту монету найвищої проби достоїнством 5 рублів та золотий перстень (подарунок пана Петра Дасюка, у якого до революції служила кухаркою на звеничівській лісопильні) і такі дорогі йому солдатські Георгіївські хрести. Дали за них пуд борошна і макаронів. Казав тато, що грам золота тоді тут оцінювали в 1карбованець 29 копійок. За безцінь викачувала його держава у голодних людей.

Запам'ятався мені з тої пори віршик, почутий від чернігівської родички:

*«У торгсині на вітрині
Сало, масло й ковбаса.
А в савецком магазині
Сталін витучів глаза».*

А одного разу тато привіз з міста передачу від родичів. Заглянула я у клунок, а там копита і кінська голова. Точнісінько як у нашої кобили Машки. Заголосила на всю хату. Мовляв, нізащо не їстиму. А тато мені: «Дурненька, вона ж свіжа. Он учора дід Зелезьок (Павло Костирко) з Тимохом Ільовичевим (Кужельним) над дохлою конякою у Порубі за селом чуби один одному повисмикували: ніяк не могли поділити».

Чи не щодня бігали до нас сусідські хлопчики Петя і Коля розкуркуленого і страченого Солов'я Демида. Тоненькі, як соломинки. Посядуть перед хатнім порогом на камені зі старого вітряка і так жалібно їсти просять. Петя вижив, а Коля у чужій повітці вмер з дрібною макухи в кулачці. Секлета, мати його, з горя ледь не збожеволіла. Усе ввижався їй синок на молоденькій яблунці, яка так рясно вродила того року.

Неабияк бідувала в селі сім'я Антона Костирка. За те, що від зорі до зорі гнув спину на своєму полі і таке-сяке добро нажив, все до цурки забрали. Перебивалися в дощатій халабуді. В один день хоронили Антонового батька Наума Кіндратовича (кремезного діда, здавалося, йому віку не буде. Та голод забрав у домовину) і тітку Тетяну. На городі під яблунею їх поховали. На кладовище віднести було не під силу. Антонів синок, п'ятирічний Іванко, нишком наївся сирих буряків. Ледве-ледве одволали...

Через межу умер Яків Костирко. Поховали бабу Олену Хоменко. Діда Садового Єлисея нагодували у колгоспній богодільні галушками: сконав за хвірткою...

Найпершою моєю мрією в ту гірку пору було досхочу наїсти хлібом, абияким, хай і несмачним.

Ніколи не забуду, як старий батюшка Степан Герасимович Євфимовський, який дружив з татом (він, гнаний владою, тривалий час жив у нашій хатці, хрестив тут дітей), казав, що голод забрав на небеса з кошмарного життя у нашому невеликому селі аж сотню душ. Як померла тут з голоду його дружина – матушка Явдоха, поїхав він до дітей у Ніжин доживати віку.

А тато з тої жорстокої пори так і не зумів обжитися. Збудував такий-сякий хлівець з лози, де тримав десяток курочок. Доживав віку з мамою у старій підсліпуватій хатинці з трьома маленькими віконцями, де піч «по коліна» вгрузла в землю. Відійшов тихо за межу вічності у вересні 1959-го. 3).

Костирко Євдокія Юхимівна, 1911 р.н.:

– До колективізації жила я у батьківській хаті, що біля Петропавлівської церкви. Тато був хорошим господарем. Мав чимало землі, худобу. Але нездужав: дуже тяжко було йому дихати. Мабуть, клята астма душила.

Сподівався, народяться сини, на землі працюватимуть і рід продовжуватимуть. Але на світ з'явився один Єгорка, та і той малолітнім помер.

Ростив нас, чотирьох доньок, Степаниду, Мотю, Євлампію і мене. Аби вести господарство до ладу, найняв трьох помічників, за що сільська влада визнала його куркулем.

На перших порах забрала у нас до колгоспу двох корів і двох коней. А потім замахнулась і на добротну хату.

Було це на початку тридцятих. Як зараз пам'ятаю, у п'ятницю ввечері постукав мені у вікно Юхим Костирко, майбутній мій чоловік.

– Я тільки-но з сільради, – мовив тихо. – Чув, що у понеділок твою родину виганятимуть з оселі. Давай негайно розпишемось, щоб було тобі де жити. Я уже про шлюб домовився з секретарем сільради Іваном Івановичем Костирком.

Одразу повів мене з собою у попову хату, де була сільрада. Ось так потайки ми одружилися. Навіть без поручителів.

Тато заколов кабанця, щоб не забрали грабителі. Чимало свого майна я заховала у найближчих подруг. На нього у голод вимінювала харчі.

В один день з нами повикидали на вулицю ще три сім'ї – Намових, Рябого і Єгора Матвійового (всі названі по-вуличному – І.К.), планували так вчинити ще й з сім'єю моєї сестри Степаниди, але через родинні зв'язки її чоловіка з головою сільради, відклали.

Як голосила моя мама Секлета, коли голова сільського комнезаму стяг її за руку з печі і кинув додолу. Розплакалась і я.

– Чого, дівко, голосиш, ти ж уже припучена: заміж вийшла, – став заспокоювати мене.

Повела я мамку через городи до хрещеної у Панський куток. Потім жила вона у доньки Степаниди. Ходила у рідне село Роїще просити милостиню. Одного разу принесла кілька пригорщ жита, запарила його і досхочу наїлася. Через день сконала.

Не обійшла гірка доля й сестру Степаниду. Її сім'ю вигнали з хати. Чоловіка, Юрчака, (Петра Васильовича Костирка) забрали у Городнянську в'язницю, з якої він уже не повернувся додому. Померли з голоду його батьки Василь і Мокрина.

Моя простора батьківська хата, вкрита бляхою, і досі стоїть із зачиненими віконницями. Спочатку тут варили їжу колгоспним свиням, яких тримали у наших хлівах. А потім скільки тут люду пережило! Робітники торфорозробок, сільські вчителі...

Стоїть вона як пам'ятник батькам-господарям. Відгукується у серці моєму болем про ті жахливі часи.

**Костирко Федір Павлович, 1918 р.н.,
після війни мешкав у селищі**

Біла Вака Шальчининського району, Литва:

– У 1930-му році я закінчив Звеничівську початкову школу Тупичівського району (нині Ріпкинського) і вступив у Роїщенську семирічку. А в 1931-му перейшов на навчання у Петрушинську. Для мене це було зручніше: проживав у дядька Костянтина Самородного (на прізвисько Сочевія), двоюрідного брата мами.

З восьми років я пас коней. Крім двох своїх, ще й двох сусідських. Якось наприкінці серпня того ж 1931 року, коли я уже готувався до школи, під вечір до нашої хати завітав Денис Самонович Івко, якого всі односельчани прозивали більшовиком. Я його добре знав. Починаючи з другого класу, щорічно під час святкування річниці Жовтневої революції він підсаджував мене

на споруджену трибуну біля сільради, яка містилася в колишній попівській хаті, що стояла через дорогу навпроти церкви. І я виголошував перед зібранням заучений з підручника текст про буремну історичну подію. Після закінчення мітингу нас, школярів, пригощали цукерками.

У той час Денис Івко уже головував в іншому селі (Івашківці чи Седневі). Його розмова з батьками велась про вступ до колгоспу. Запам'яталась засторога гостя: «Якщо ти, Павле Івановичу, не вступиш до колгоспу, тебе і твою родину спіткатиме доля тих, кого уже розкуркулили».

Восени, посіявши жито, наша сім'я вступила до колгоспу «Ленінський шлях». Відвів тато до колективної стайні двох коней, перевіз до щойно збудованої громадської клуні сільськогосподарський реманент. Хоч розставатися з приватною власністю і позбуватися незалежності у господарюванні було для нього великою трагедією. Батько мав 10 десятин землі, сіножаті, тримав двох коней, двох корів, свиней, отарку овець тощо. Я особливо шкодував за конем, якого за 20 карбованців, виручених за продану корову, купили після того як у нас вкрали добрячого гнідого. Кінь був присадкуватий, бокастий і товстоногий. І вельми слухняний. Ніколи не ліз у шкоду. Отже, я його навіть не путав.

Мій петрушинський дядя Костя, в якого квартирував, був бідняк з бідняків. У колгосп не вступав. За невчасну сплату податків у нього місцева влада забрала корову. Головною їжею в оселі була картопля.

Наближалась весна. Я частенько мріяв про канікули, про домівку, сподіваючись, що мама мене смачніше годуватиме. Та не так сталося, як гадалося.

Одного дня чи то наприкінці березня, чи то на початку квітня, гостюючи у батьків, прокинувся на світанку від тривожного голосу мами. Напередодні правління колгоспу під головуванням Гната Солодового виключило нашу сім'ю з колгоспу, як

злісного ворога радянської влади (мовляв, куркуль пробрався, щоб шкодити колективу тихою сапою). І посеред ночі бригада сільських активістів, озброєна загостреними ковінками, стала нишпорити по нашому подвір'ю, шукаючи зерно. Забрала корову, свиню, овець, картоплю і збіжжя. Мама зі сльозами ледь випросила у розкуркулювачів торбинку ячмінного борошна, яке згодом привезла мені у сусідній Петрушин на харчі.

Ось так одним махом наша родина з 9 осіб (найстарішій сліпій бабусі Горпині було уже за дев'яносто) опинилась на межі голоду.

Після закінчення навчального року повернувся я в голодну домівку. Розкажу лише один життєвий епізод. Якось мама збрала всіх нас (мене і чотирьох сестричок) і повела до колгоспної комори біля школи під густими вербами, де зберігалось зерно, і впала до ніг її завідувача Митрофана Льодового з проханням дати хоч пригорщу жита. Як вона, припадаючи до землі, його умовляла. Це можна порівняти хіба що з отією Чайкою, яка вилась над битим шляхом, благаючи чумаченьків не займати її маленьких чаєнят. І комірник не витримав маминого квиління. Потайки виніс їй мірку гороху.

У серпні 1932 –го мами не стало: померла з голоду. А було їй лише 34 роки. Весною тридцять третього забрав голодомор і тата. Мені, 15-річному, довелось стати главою сім'ї (найменшій сестричці Паші було 6 років). Пам'ятаю, як після похорон тата, відколупуючи з постолів глину біля його свіжої могили, уже планував як жити далі.

Щодня зранку до вечора у нас була одна думка: що їсти? І, як тільки-но зійшов сніг, подався з сестрами в поле у пошуках гнилої картоплі, буряків чи капустяних кочережок. Згодом піросла кропива, лобода, зацвіла конюшина. Їли молоді липові пагони. А яка смачна була лепеха (по-сільському стрічки).

Допомогло вижити і те, що я став пастушком корів, які зали-

шилися в заможніших селян. Майже щодня по черзі одержував від них півлітрову пляшку молока, а інколи ще якусь і гірку випічку. В обідню перерву замість перепочинку мчав за городи в Олешник, щоб назбирати пригорщу ще не дозрілих ягід дикої смородини.

Я не пух від голоду. А сестра Галя опухала. Опухав і мій сусід Степан Васильович Костирко. Багато моїх односельчан у ту пору подалися у далекі світи в пошуках порятунку від голодної смерті. Дехто навіть до Москви добрався, де можна було поласувати навіть білим хлібом.

Рятували моїх земляків сусідні села Велика Вісь та Великі Осняки, де, як не дивно, менше голодували. Звеничівці ходили сюди, аби обміняти селянські пожитки на кусень хліба чи торбинку картоплі.

Глибоко в душу запав мені з тої лихої пори ще один епізод з сільського життя. На початку липня 1933-го Максим Борисович Костирко, який жив у Панському кутку, перестрівши за горою на дорозі, яка веде з Роїща до Звеничева, Семена Яриловця (приймака Постолички з кутка на ймення Марковичі), став віднімати у нього хлібину, який той ніс з Чернігова для хворої дочки Настусі. У гострій сутичці наніс йому кілька смертельних ножових ран, від яких бідолаха загинув на місці.

Того дня я пас сільських корів і довелося бачити це злочинське вбивство за хлібину. Страшна то була пора. Бодай їй ніколи не вернутися. 4).

Федір Іванович Сібун, 1928 р.н., уродженець села Звеничів, мешканець Івано-Франківська:

– Весною 1931 року мого батька, Івана Андрійовича Сібуну, сільська влада визнала куркулем. За несплату непосильного податку вигнала з хати. Забрала все, що можна було забрати. Хату купила на торгах Софія Яриловець (по-вуличному Царинська).

Та згодом з якихось міркувань відмовилася. Опісля тут мешкав довоєнний голова сільради Кузьма Ганжа.

Літо прожили ми у курені на Чухистівці. А потім батько викопав поруч велику землянку. З Липняка наносив на плечах вільхових жердин, змайстрував дах, поставив піч. Мав намір пережити тут з родиною зиму. А вийшло – надовго.

У колгосп нас не приймали. А жити ж треба було. Батько по-тайки обладнав у землянці примітивну олійницю, що складалася з ножної ступи та гвинтового пресу. Збирали ми на полі насіння рапсу. Підсмажували у печі, товкли і добували олію. Макуху самі споживали, а олію батько носив у Чернігів на базар.

33-й голодний рік ледве пережили. Їли липові бруньки. За селом на луках заготовляли квіти конюшини. Сушили їх, розмелювали, додавали крихту борошна. І мали на обід млинці. Товкли також просіяні висівки, додаючи варені та розтовчені картопляні лушпайки і пекли коржики, що звалися в селі матаржениками. Весною до цієї їжі додавали бур'ян – кропиву та лободу.

Одного разу старший брат Іван забрів на колгоспну стерню, щоб назбирати у торбинку колосків. За цією роботою застав його об'їждчик Семен Горбач (по-вуличному Карпович). Кинувся брат тікати. Наздогнав Семен його на коні. До крові вишмагав батогом.

Батько не цурався будь-якого заробітку. Біля села на болоті була якась організація, що добувала торф. Він влаштувався туди на роботу. Застудився. Захворів на запалення легенів, яке перейшло у сухоти. Взимку 1935-го він помер. Було йому 42. Матері, Килині Семенівні, – 34.

Залишилась вона з трьома дітьми у сирій землянці. Як жити далі? Брата Івана забрав до Чернігова дідусь. Сестру, Наташу, прилаштувала родичка у єврейську родину нянчити дітей. А мене, найменшого, відвезли у Велику Вісь, до далеких родичів Буслів (Якіма Кукли). Пригадую, у них у дворі стояв великий

кущ бузини, де я, сховавшись, цілий день сумував за мамою. Дадуть щось поїсти – добре. А ні – сидів тихесенько голодний.

Одного разу прийшла мама. Забрала мене додому в землянку. Тут було багато жаб, яких я боявся.

Вона щоранку вирушала на заробітки у Полуботки, що під Черніговом. Обробляла городи, виконувала інші роботи. Заробить копійку, щось купить. І знову в дорогу. А я один, дошкільного віку, у землянці. Сусідка, тітка Омельчиха, бува, приспить мене і додому. А я з жабами на самоті всю ніч.

Спасибі, як міг, підтримував нас дядя Захарко, мамин брат, який влаштувався на роботу в Москві. Час від часу надсилав він посилки з буханками хліба, сухарями, оселедцями... А ми йому – домашній тютюн. Рятували влітку з голоду вишні, які рясно родили на межі городу.

1936 року я пішов у перший клас Звеничівської семирічної школи. У довгому і важкому старому батьковому піджаку.

Трохи посвітлішало на душі як 1939 року дідусь збудував біля землянки невелику хатинку, куди ми, нарешті, перейшли жити. 5)

Лугина (Кужельна) Ольга Григорівна, 1918 р.н.:

– У голод дехто із звеничівців поїхав шукати порятунку від погібелі аж у Москву. А наша мама-вдова Параска Степанівна повезла нас, чотирьох дітей, Митю, Івана, Петра і мене, наїстися пшеничного хліба на Дніпропетровщину у село Миколаївку Софіївського району.

Перед цим з'їздили сюди на розвідку наш сусід Клим Федосович Костирко і Василь Юхимович Скітер. Сказали, що там люди краще живуть.

Позабивали ми вікна в хаті і разом з такими ж сільськими небораками рушили у далеку дорогу. Разом з нами поїхали брати Андрій і Євдак Михайленки, Степан Теренковський, Сергій

Садовий, Максим Григорович Костирко, Єгор Федосович Костирко, Сергій Чухиста... Всього десь 12 сімей.

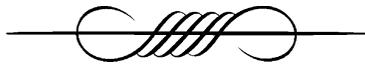
Купили ми собі у Миколаївці за безцінь хату. Мали глибочений, на 18 метрів, колодязь. Аж жахнулись, таких у нашому селі не було.

Мій найстарший брат Митя влаштувався колгоспним конюхом. Я з мамою працювала у рільничій бригаді. Єгор Костирко сів на трактор. Сергій Садовий підвозив пальне.

Не солодко і там нам, переселенцям, жилося. Померли на чужині баба Марина – мати Єгора Костирки, хлопчик, років сім, Сергія Чухисти.

Коли голова колгоспу сказав, що нічим платити на трудовні, вирішила наша родина вертатися додому у Звеничів, де чекала незжата житня нивка.

З переселенців у Миколаївці залишився, мабуть, лише Сергій Садовий. 6)

Розділ третій

ЗА П'ЯТЬ
РОКІВ
ДО ВІЙНИ

СІЛЬСЬКІ НОВИНИ ЗІ СТАРОЇ ПІДШИВКИ

Переді мною поживкла підшивка Тупичівської районної газети «Сталінський шлях», яку відшукав у Києві в Національній бібліотеці України імені Вернадського. У ній багато інформації про життя в селі Звеничів у передвоєнні роки. Більшість заміток написано сільськими кореспондентами.

Подаємо тут найбільш значимі інформаційні повідомлення, які передають сувору суспільно-політичну атмосферу того далекого часу. Отже, політичні акценти сприймайте критично, особливо у замітках, де йде мова про «класових ворогів».

ВИГОТОВИЛИ МОДЕЛІ

Готуючи подарунки з'їзду комсомолу, піонери Звіничівської школи виготовили моделі літаків, автомашини та інші. Найкращу модель локомотива виготовив піонер Хоменко Микола.

15 лютого 1936р.

НЕРОЗІСЛАНИЙ ЛЬОН ЛЕЖИТЬ У КЛУНІ

Бригадир четвертої бригади колгоспу «Ленінський шлях» Костирко Клим не турбується про розстилання льону. Льон вже давно обмолочений лежить у клуні, де розвішують табак. Там його топчуть, прикидають.

Костиль.

19 вересня 1935р.

ШКОЛОЮ ОХОПИЛИ ВСІХ КОМСОМОЛЬЦІВ

Вже четвертий раз зібралися комсомольці Звіничівського колгоспу в гарне шкільне приміщення. В ньому чисто, квіти.

Школу не відвідує Ганжа К.—член сільради, Скитер —бригадир по молотьбі та бригадир рільничої бригади Кужельний.

14 жовтня 1935р.

* * *

В цьому році на вимогу всіх колгоспників було ухвалено постанову про те, щоб у найкоротший термін одне вільне приміщення відремонтувати на колбуд. І через кілька днів це приміщення відремонтовано.

8 серпня 1936р.

**БРИГАДА КОСТИРКИ
ПЕТРА ВИКОНАЛА
ПЛАН КАРТОПЛЕЗДАЧІ**

Бригада Костирки Петра з колгоспу «Ленінський шлях» (с Звіничів) повністю виконала план картоплездачі в кількості 230 центнерів. Зараз проводиться енергійна копка. Виконано з плану 20 га -9.

*Ф.П.Костирко.
27 вересня 1936р.*

**РІВНЯТИСЬ НА
ВИКОНАННЯ КАРТОПЛЕ-
ЗДАЧІ НА ЗВІНИЧІВСЬКИЙ
КОЛГОСП
«ЛЕНІНСЬКИЙ ШЛЯХ»
РАПОРТ**

Секретарю РПК тов. Гришанову

Голові РВК тов.Москальцю.

Під безпосереднім керівництвом РК КП (б) та РВК і правильній організації і розстановці сил колгосп «Ленінський шлях» (с.Звіничів) повністю виконав картоплездачу державі в кількості 933 центнери.

Голова сільради Волошко.

Голова колгоспу Кужельний.

2 жовтня 1936р.

**СЛОВО
ЗА ПРОКУРАТУРОЮ**

У Звіничівському колгоспі «Ленінський шлях» Костирко Клим, в минулому куркуль, який мав 25 га землі та міцне куркульське господарство. Замаскувавши своє куркульське обличчя, проліз до колгоспу. Через деякий час Костирка К. призначили бригадиром 4-ї рільничої бригади. Костирко на збиральній своїми ворожими діями намагається зробити велику втрату врожаю на полі.

В'яжуть врожай в самий жаркий обідній час, щоб цим самим більше розсипати зерна на полі.

На одному квадратному метрі площі після зібраного урожаю, крім безлічі зерна, можна знайти в середньому 10-12 колосків.

Щоб не дати змоги зібрати колоски, навмисно пустив на стерню пасти коні.

27 липня 1936 р.

ПРЕМІЙОВАНО В 200 КАРБОВАНЦІВ

Ланкова колгоспу «Ленінський шлях» (с. Звіничів) Терейпільська А. (помилка, треба Теренківська – І.К.) у 1935 році добилася врожаю тютюну своєю ланкою 45 центнерів з га. ОблЗУ преміювало Терейпільську у 200 крб.

М.Ф.

25 лютого 1936 р.

НА ДОПОМОГУ ТРУДЯЩИМ ІСПАНІЇ

Вчителі Звіничівської неповно-середньої школи зібравшись на збори по обговоренню стану в Іспанії, винесли одностайну ухвалу: на допомогу революційному народові Іспанії, який бореться проти кривавих фашистів, щомісяця до остаточної перемоги над фашизмом, відраховувати по 2 проц. зарплати.

Вовк П.

12 січня 1937 р.

СКИТЕР ТА КОСТИРКО ПЕРЕВИКОНУЮТЬ НОРМИ

Широко розгорнувши соціалістичне змагання за сталінські 7-8 мільярдів пудів хліба, колгоспники артїлі «Ленінський шлях» домоглися високих, справді стахановських показників у своїй роботі. Внаслідок ударної роботи, колгосп на 31 березня виконав завдання по оранці.

Високу організованість у роботі показала друга бригада тов. Костирки П.П. З першого дня Костирком було доведено орачам їх завдання, організовано індивідуальне соціалістичне змагання між орачами і щодня перевірялись наслідки змагання.

Орачі Мусій Скитер, Костирко Максим замість норми 0,6 га систематично виконували по 0,82 га доброякісної оранки.

Зараз колгосп розгорнув сімбу ярих зернових та підготовку ґрунту під льон та інші технічні культури.

Дільничний агроном МТС

Нечитайло.

Голова колгоспу Кужельний.

3 квітня 1937 р.

БЕРІТЬ ПРИКЛАД

З ініціативи комсорга Звіничівської КСМ організації Феді Костирка організовано роз'їзну крамницю. Продавець тов. Горбач Г. добре обслуговує польові бригади. Під час перерви на обід т. Горбач завжди відчиняє крамницю й відпускає потрібний крам колгоспникам, що працюють в полі.

Разом з т. Горбачем виїздить на поле і культбригада з комсомольців та вчителів.

Культбригада, що її очолює сам комсорг Федя Костирко, під час обідньої перерви вивчає серед колгоспників доповідь товариша Сталіна.

т.т. Велігорський та Волков проробляють важливі рішення партії та уряду й читають щодня газетні новини, грають на патефоні.

Почин Звіничівської комсомольської організації заслуговує на увагу.

Левков.

11 квітня 1937р.

САМОЧИНСТВО КУЖЕЛЬНОГО

Колгосп «Ленінський шлях» минулого року запродав державі 50 центнерів лишків хліба.

На заprodаний хліб колгоспники вирішили придбати сільськогосподарські машини для колгоспу.

Але не так сталося, як цього бажали колгоспники. Голова колгоспу Кужельний, всупереч вимогам колгоспників придбав для себе велосипед. Самочинство в колгоспі є грубе порушення сталінського статуту сільгоспартілі.

Хомін П.

14 травня 1937 р.

ГОРИЦЬКИЙ ВИКОНУЄ ВОЛЮ КЛАСОВОГО ВОРОГА

Ланкова-стахановка Яриловець Н.М. зобов'язалась з своєю ланкою зібрати цього року на кожному гектарі 65 центнерів тютюну. За її ланкою закріплена певна ділянка землі, яку вона у свій час угноїла, старанно готуючись до посіву.

Однак, не довелося ланці Яриловець сіяти на своїй ділян-

ці. Правління колгоспу (голова Горицький) відібрало готову до посіву ділянку й відвело іншу на найгіршій в колгоспі землі...

Це зроблено і з рядом інших ланкових, через що окремі ланкові не знають своїх ділянок.

Горицький добре знає, що його заходи спрямовані на зрив стахановського руху, на шкоду колгоспові й нічим не відрізняється від класового ворога. Чому ж він, всупереч вимог чесних колгоспників свідомо виконує волю класового ворога?

Райземвідділ мусить негайно припинити шкідливі дії Горицького.

с Звеничів. Удод.
23 травня 1937р.

КОЛИ Ж НАРАХУЮТЬ НАДВИШКУ?

За віддану стахановську роботу Кужельному І.І., Чиріці А. та іншим загальними зборами колгоспу «Ленінський шлях» (с.Звеничів) було ухвалено нарахувати 10 процентів на їх трудові, а з ледарів зняти 10 процентів.

Минуло вже п'ять місяців, але правління колгоспу ухвалили не

виконало. Трудоднів досі стахановцям не нараховано і не знято з ледарів.

За порушення сталінського статуту с.-г. артiлі правління мусить відповідати.

Костирко.

28 травня 1937 р.

* * *

У звеничівському колбуді немає ні газет, ні журналів, ні ігр. Завклубом Будник не подбав навіть за придбання ламп для освітлення приміщення. Більшість часу колбуд буває зачиненим. За що Будник одержує трудові?

Костирко.
13 липня 1937р.

ВИВЧАЮТЬ ВІЙСЬКОВУ СПРАВУ

Тсоавіахімівці організації с. Звеничева почали свою роботу. Поновлено 17 членів Тсоавіахіму. Вже організовано стрілецький гурток. Виділений керівник гуртка Костирко І. вже провів двоє навчань по вивченню гвинтівки.

Молодь села з величезним бажанням взялася за вивчення вій-

ської справи і зобов'язалась до 21 роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції вивчити гвинтівку на «відмінно».

Цими днями в гуртку вивчатимуть і протигаз.

Яриловець.

24 жовтня 1938 р.

КСМ КАБІНЕТ ПРИ КОЛБУДІ

Звіничівська сільська первинна КСМ організація (секретар Костирко Федір) на загальних комсомольських зборах ухвалила: обладнати при колбуді КСМ кабінет. Та купити гармошку для колбуду за кошти комсомольців.

Нещодавно силами комсомольців за 2 дні набили льох льоду і за це одержали 500 крб. За ці гроші в найближчий час придбають бібліотеку КСМ кабінету і гармошку.

Шквалов.

13 лютого 1938р.

САМОДІЯЛЬНЕ КОЛГОСПНЕ МИСТЕЦТВО

Юні колгоспні співці, музиканти і танцюристи в колгоспному клубі організували вечір

самодіяльного колгоспного мистецтва. Музикальні виступи, співи і танці були виконані майстерно і зацікавили всіх присутніх на вечорі колгоспників.

Пісню про Сталіна і ряд народних пісень виконав співочий гурток. Музичний гурток із 16 чоловік під керівництвом т. Косяківського Бориса майстерно виконав пісні і танці.

с.Звіничів Ф.Костирко.

22 лютого 1939р.

* * *

8 травня 1940 року музичний гурток сільської школи брав участь у третій районній олімпіаді самодіяльного мистецтва і одержав премію – 75 карбованців.

КУЛЬТАРМІЄЦЬ ЛУГИНА ПАВЛО

Звіничівська комсомольська організація виділила тов. Лугину П. для роботи по ліквідації неписьменності. Це доручення тов. Лугина виконує з комсомольським завзяттям.

У грудні 1938 року товаришем Лугиною проведено 15 занять з неписьменними. Своїх слухачів тов. Лугина зумів заці-

кавити. 8 чоловік неписьменних колгоспників регулярно відвідують навчання і успішно ліквідують свою неписьменність.

Колгоспник Кужельний Тимофій прийшов в гурток зовсім неписьменним і зараз вміє читати й писати і надзвичайно задоволений.

— Це для мене – велике досягнення, – каже Кужельний, – до цього в мене й думки не було, щоб навчитися хоч абетки.

Решта неписьменних, з якими працює т. Лугина, теж не менше задоволені.

Товариш Лугина робить все для того, щоб до дня всесоюзного перепису не було неписьменних на участку, де він працює. З товариша Лугини слід брати приклад всім культармійцям, щоб до дня перепису у нас всі були письменними.

Б.

6 січня 1939 р.

ПЕРЕДОВИКИ НА СІВБІ І ОРАНЦІ

Сівач Звіничівського колгоспу «Ленінський шлях» т. Кошуба по-ударному працює на сівбі. Він систематично перевиконує денне завдання.

За минулу п'ятиденку він засіяв 30 га, що становить 150 процентів виконання норми. Перед на оранці по колгоспу веде Яриловець Олексій, який щодня плугом виорує по 1га і більше. За п'ятиденку він виорав 5,10 га ґрунту.

Костирко Іван.
27 серпня 1939 р.

ОРГАНІЗУВАЛИ ВИДОБУТОК ТОРФУ

Звіничівський колгосп «Ленінський шлях» на 20 серпня видобув 1100 тонн торфу. По – стахановському працювали на різці торфу т.т. Яриловець Л., Костирко П. Андросенко Маланка та Костирко Ганна, які денне завдання виконували на 500-600 процентів і заробляли по 7 і більше трудоводнів за день.

Костирко Ф.
24 серпня 1939 р.

ГОТУЮТЬСЯ ДО ПРИЗОВУ

Призовники села Звіничева з великим піднесенням готуються до призову в лави доблесної Робітничо-Селянської Червоної Армії.

Всі вони мають не менше двох оборонних значків, а то-

вариши Лугіна Павло, Костирко Степан, Харченко та інші по три оборонних значки і недавно здали норми на другу ступінь ворошиловського стрільця.

– Ми будемо стріляти без промаху по ворогах радянського народу, – заявляє тов. Лугіна від імені призовників.

Всі призовники з нетерпінням чекають дня, коли їх покличуть охороняти кордони соціалістичної батьківщини.

*Костирко Ф.
30 серпня 1939 р.*

ОРГАНІЗУВАЛИ ВИДОБУТОК ТОРФУ

Виконуючи історичні рішення 18 з'їзду ВКП(б) та 15 з'їзду

КП(б)У про розвиток місцевої промисловості, колгоспники Звіничівської артїлі «Ленінський шлях» організували торфодобуток у колгоспі.

Для цієї роботи тут виділили бригаду з 12 чоловік. Бригадиром призначили т. Акімова Д.

Правління артїлі дало цій бригаді план – видобути 1300 тонн торфу. З величезним ентузіазмом бригада взялася за роботу. Члени бригади – колгоспники т. т. Хоменко У., Кужельний І. та Андросенко М. систематично виконують норми виробітку. Бригада вже виробила 300 тисяч киртичин торфу.

*І.Хоменко.
27 травня 1940 р.*

1 вересня 1940 р. в газеті опубліковано замітку І.Льодового про те, що завдання по видобутку торфу виконано. Названо стахановців на цій роботі. До попередніх прізвищ додано Стрибун К. (помилка, треба читати Сібун К. (Катерина Іванівна) – І.К.).

На дільниці по видобутку торфу у 1933 році трапилася трагічна пригода, яка сколихнула все село. Літньої ночі тут було по-звірячому забито її сторожа Григорія Герасимовича Хоменка (рідного брата колишнього секретаря сільської ради Михайла Герасимовича Хоменка), який вартував тут майно і їдальню. Стали круглими сиротами його четверо дітей (їх мати вмерла) – Іван 1922 р.н., Федір (1926), Степан (1928) та Катерина (1930). Старшого і найменшу забрали до себе родичі, середульших дядько відвіз у дитячий притулок.

До інформації про видобуток торфу в селі додамо ще ось таку історичну довідку. Наприкінці 19 століття Чернігівське губернське земство «по приказанию господина министра земледелия и государственных имуществ» розгорнуло дослідницькі роботи «для осмотра торфяных болот губернии и составления соображений об организации там торфодобычания».

З цією метою у 1895 році до цих робіт приступили «торфмейстер Рейтеров и практикант торфмейстерской части Гладков», які розпочали їх з місцевості «менее лесной и потому наиболее нуждающейся в топливе». Зокрема, їх увагу привернуло болото Південний Замглай. Вони зробили ось який висновок: «Часть болота против села Петрушин содержит торф, засоренный в значительной степени песком и к разработке непригодный; менее засоренный и годный на топливо начинается на две версты к северу от Петрушина; средняя глубина его около 3 аршин (трохи більше як 121 см – І.К.).

На початку 20-х років минулого століття було клопотання Городнянського ревкому про дозвіл на будівництво вузькоколійки Городня – Гніздище – Бурівка – Звеничів – Роїще – Чернігів для підвезення торфу на Чернігівську електростанцію. Але до нього губернська влада не прислухалась.

Весною 1989 року в кабінеті директора Замглайського торфобрикетного заводу я натрапив на «Проект торфового господарства коло с. Звеничів Чернігівського району», датований 1931 роком. Складений він дослідно-розвідковим бюро. Керівник групи Вітров, проект склали Трач, Семенов і Москаленко.

Цей документ у формі великої розгорнутої карти з топографічними позначками села і шарів залягання торфу біля нього.

Було досліджено 537 гектарів болота Південний Замглай з 727. Найбільша глибина торфу 5 метрів. Запас торфу 2136750 кубічних метрів. Сезонний виробіток 14104 тонни.

У дирекції заводу також бачив «Проект строительства тор-

фопредприятия «Южный Замглай», датований 1954 роком. Підготовлений він Українським державним інститутом проектування місцевої промисловості (головний інженер проекту В.А.Меліков)

Мета: у зв'язку з необхідністю розширення паливної бази для проектування Чернігівської електростанції (в районі сел. Замглай). Сировину планувалось возити з болота біля села Звеничів. Проект не здійснено.

У його опису сказано: «у напрямку з північного заходу на південний схід болото пересікається магістральним каналом, ширина якого у верхів'ї 2 метри, у Терехівці 8,5 метрів. У подальшому цей канал мав відводити воду і з болота «Центральний Замглай».

У 50-ті післявоєнні роки колгосп «Ленінський шлях» активно заготовляв торф в урочищі «Копанки» для власних потреб, в тому числі і для своєї електростанції.

ПРИДБАЛИ ПАТЕФОН І РАДІО

Клуб Звіничівської артлі «Ленінський шлях» міститься в хорошому приміщенні. Зовсім недавно придбали патефон, є радіо. Вечорами у вихідні молодь під гру на патефоні та гармошки танцює, співає любими радянські пісні. Однією з хиб є те, що дуже рідко привозять кінокартини, а коли привезуть, то часто рвуться.

М.Яриловець.

11 вересня 1940 р.

ДБАЙЛИВО ДОГЛЯДАЄ КОНЕЙ

Добре поставлено догляд за кіньми фонду РСЧА в колгоспі «Ленінський шлях» (Звіничів). Для кращого догляду коней правління артлі виділило відповідального т. Солодового Ю.Я., який сумлінно ставиться до роботи.

Коні у Юхима Яковича вище середньої вгодованості, свосчасно нагородовані і напоєні.

– Червоній Армії підготують ситих і здорових коней, які до-

поможуть кіннотникам виконати любе завдання партії і уряду, – заявляє т. Солодовий. Ці слова не розходяться з ділом у нього.

І.Хоменко.
11 грудня 1940 р.

ВІДЗНАЧИЛИ ДЕНЬ КОНСТИТУЦІЇ

Силами вчителів поставлена н'еса Котляревського «Москаль-чарівник». Добре виконували свої ролі т.т. Пошайда М. та Косахівський Б.

М.Яриловець.
11 грудня 1940 р.

ШЛЯХ ДО ВИСОКОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

Я – молодий колгоспник с. Звіничева, від щирого серця вітаю Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про трудові резерви СРСР». Я подав заяву про добровільне зарахування мене до школи ФЗН і тепер, як і мої товариші, з нетерпінням чекаю того дня, коли мене пошлють на навчання. Ми мріємо стати висококваліфікованими робітниками.

П.Костирко.
20 жовтня 1940 р.

КОМСОМОЛЬЦІ СІЯТИМУТЬ КОК-САГИЗ НА ПРИСАДИБНИХ ДІЛЯНКАХ

Комсомольці Звіничівської артїлі «Ленінський шлях» виявили чудову ініціативу – кожному члену ВЛКСМ посіяти на своїй присадибній ділянці каучуконосну культуру кок-сагиз. ... Комсомольці Яриловець О., Ганжа К., Кошуба О., Хоменко І. й інші взяли зобов'язання посіяти кок-сагизу на присадибних ділянках від півтори до двох сотих га Всього комсомольцями буде засіяно 0,15 га.

Приклад комсомольців Звіничева варто наслідувати всім комсомольським організаціям.1)

С.Дем'яненко.
4 квітня 1941 р.

ЗАВЕЗЛИ 600 КУРЧАТ

600 курчат породи білий леггорн днями завіз колгосп «Ленінський шлях». Тепер на колгоспній птахофермі налічується 835 штук птиці.

Ю.Літвін.
11 квітня 1941 р.

16 квітня у газеті надруковано виступ пташниці С.Соловей, в якому вона ділиться досвідом роботи: « Я уже в першому кварталі одержала 4150 яєць. За перевиконання плану згідно з постановою правління про додаткову оплату, колгосп нарахував 150 яєць, з яких я вже одержала 100».

У газеті згадано, що у 1939 році в сільській школі працювало 5 вчителів-комсомольців. Її довоєнним директором був Микита Васильович Тимошенко . Родом з Вихвостова. 10 січня 1941 року газета повідомляла, що Звіничівська школа домоглася високої успішності і відвідування школярів.

3 жовтня 1940 р. газета писала, що у Звеничеві три місяці тому почали споруджувати медпункт, але його будівництво затягується. Фельдшером була Василенко (це прізвище популярне у Роїській Слободі – І.К.).

У колгоспі в 1941 році було 55 кінних плугів. З трактористів згадано Олексія Льодового і Степана Хоменка (1936р.). Колгосп мав пасіку на 40 вуликів. Бджільником працював І.Хоменко (1937р.).

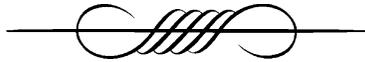
Головами колгоспу в цей період були Кужельний Федот Климович, Горицький Василь Євдокимович (у 1941р. він згадується як тракторист Тупичівської МТС), Шишов Григорій Семенович (родом з Вихвостова).

Головами сільради у 1936 -1941 р.р. згадано Чугая, Волошка (приїжджі) і місцевого Кузьму Даниловича Ганжу.

У 1939 році в колгоспі стахановками були свинарки Хоменко Клавдія і Секлета Соловей. Від 7 свиноматок вони одержали 111 поросят. Остання у 1940 році посідала перше місце серед 29 свинок району. Вона одержала за рік по 17 поросят від свиноматки. С.Соловей була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки у Москві.

13 червня 1941р . газета писала, про те, що колгосп «Ленін-

ський шлях» затверджено колективним учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки за вирощування високих врожаїв махорки. У списку її індивідуальних учасників: ланкові Белябла Кулина Прокопівна, Кошуба Анастасія Семенівна, Довга Євдокія Василівна та член ланки Костирко Ганна Трохимівна.

A decorative Art Nouveau border with symmetrical, flowing lines and circular motifs, framing the central text.

Розділ четвертий

**ПЕРЕМАГАТЬ
І ЖИТЬ**

ОККУПАЦІЯ. ИЗ ПЕРЕЖИТОГО

(Из воспоминаний Федора Павловича Костырко)

В последнюю ноябрьскую ночь 1941 года вместе с учителем Павлом Илларионовичем Вовком мы направились из села Звеничев напрямик по замерзшему болоту в Выхвостов на явочную квартиру для встречи с руководителем подпольного движения Тупичевского района Александром Пахомовичем Жуковым. Однако встреча не состоялась. Хозяйка дома, жена недавно расстрелянного в Репках председателя колхоза «Борьба за урожай» Григория Шишова, рассказала, что Жуков, получивший при помощи районного бургомистра надежные документы, ушел на восток, чтобы перебраться за линию фронта в глубь страны (в том же 1941 Жуков погиб при защите Воронежа).

Это было первое поручение от руководителя подполья Черниговского района, возглавляемое первым секретарем райкома партии Симоном Лазаревичем Катаманиным. Скрывался он в то время на территории небольшого колхоза им. 1 Мая, недалеко от села Роище и примерно в 7 км от Звеничева. Хотя встреча и не состоялась, но сама попытка это сделать подняла дух и настроение многих подпольщиков.

Спустя несколько дней в Звеничеве была официально создана подпольная группа. Поначалу в ее состав вошли П.Вовк (руководитель), В.Е.Горицкий, Ф.П.Костырко и Ф.К.Кужельный. Позднее были введены А.В.Кужельный, Е.В.Костырко и М.Г.Хоменко. Связными и активными помощниками являлись М.Я.Ивко, А.С.Горицкая, Н.И.Велигорская, М.М. Костырко, Е.М.Будник.

В середине декабря 1941 С.Л. Катаманин поселился в хате

М.Я.Ивко, в подпечке которой было оборудовано убежище, установлен радиоприемник и хранилось личное оружие. В этой хате периодически собирались члены группы. Все вместе слушали радиопередачи из Москвы, намечали дальнейшие планы. Помнится, как все были в восторге, когда раздавалось из радиоприемника: «Говорит Москва!..».

В селах Звеничев, Роище, Петрушин и других начали распространяться написанные от руки и устно передаваемые сводки Совинформбюро о положении на фронтах и внутренних событиях в стране. С.Л.Катаманин особое внимание уделял установлению связей с подпольщиками. С этой целью направлялись посыльные в Городнянский, Тупичевский и другие районы.

По его личному заданию в декабре 1941 я встречался с председателем колхоза села Петрушин Дашко. Прибыл к нему под видом покупателя поросят. В этот день, помнится, Дашко хоронил свою мать. Встреча была грустной. Затем побывал в местечке Седнев, чтобы разузнать о группе партизанских конников. Вести были плохие. При этом я сам чуть не угодил в руки полиции. У меня потребовали удостоверение личности, а я его при себе не имел, умышленно не взял с собой. 18 семей села Звеничев, включая мою, значились в списке №3 – неблагонадежные. Выданные справки не давали права выезжать за пределы села. Спасли меня знакомые моей тети Мелании Андросенко, с которой я совершал поездку.

В начале мая 1942 года руководитель подпольной группы Павел Вовк был направлен немецкими властями гонщиком лошадей к линии фронта. Перед отбытием он вручил мне наган с 7 патронами и предупредил, что на время его отсутствия на меня лично возлагается ответственность за жизнь и безопасность С.Л.Катаманина.

Спустя примерно неделю мне стало известно, что за хатой М.Ивко, в которой скрывался С.Л. Катаманин, установлен

тайный полицейский надзор. Подыскать новое жилье-сховище было не так просто, а оставлять его там, было рискованно. Ночью 20 мая 1942 года С.Л. Катаманина я переселил в свой дом, что находился в самом центре на виду у полиции. Жилось очень бедно. У меня забрали корову и все продукты. Питались картошкой и перегонюм от молока, которое удавалось добывать на приемно-молочном пункте.

Со дня на день ждали связных. Намечали разные варианты, куда и как уйти из села. Время было очень трудное, Действующих партизанских отрядов поблизости не было. Заготовленные базы с продуктами и оружием повсеместно были раскрыты. Большинство руководителей подполья были арестованы и расстреляны.

9 июня 1942 года я с женой и ее сестрой Еленой в урочище Выгрушче, что в километре от села, заканчивали посадку картофеля. Солнце все ниже спускалось к горизонту. Вдруг где-то в селе прогремел выстрел, а спустя несколько минут прямо к нам мчались на лошадях трое полицейских. Запомнились их фамилии: Кужельный, Сенюк и Хоменко. Увидев их, мною впервые овладел страх.

Наяву предстала страшная картина, которая может произойти. Кроме находящегося в моем доме С.Л.Катаманина в селе скрывались подпольщики Н.Остапенко и В.Панько. Я был уверен, что С.Л. Катаманин живым в руки гестаповцам не сдастся. Он хорошо вооружен и будет защищаться до конца. Реальная угроза нависла не только над моей семьей и подпольщиками, но и над ничем не повинными односельчанами. Ведь Катаманин не только руководитель партизанского движения и первый секретарь райкома партии, но к тому же еще и еврей по национальности. А за сокрытие и оказание помощи таким лицам «... расстрел на месте» – так гласил приказ немецкого коменданта, расклеенный по деревенским улицам.

Я с трудом повернул лошадей к повозке, незаметно достал прикрытый прошлогодним сеном наган и сунул его за пояс. В

голове вертелась одна думка: що робити? Вдали, над самим Петрушиним, високо в лучах сонця блестела церковна колокольня. Левее села, в низині, чернел ліс і ореховий кустарник, хорошо відомий мені ще з дитинства, коли пас лошадей і вместе з іншими хлопцями ходив туди за орехами. Рішення прийшло само собою. Не здаватися! До того лєска мене миготом донесет Карась (мой конь). А там будь, що буде...

Тем часом поліцаї зупинились около жінок і о чомо вели розмову. Потом розвернулися і рысью усакали обратно в село. Полицейские спрашивали жінок о чоловіка «с вилами на плечах». Також повідомили, що в селі пойман партизан (это был Остапенко), а его сообщник В.Горицкий убежал с вилами на плечах. Видимо в селі ще мають партизани, ожидается прибытие жандармов.

Напомнив об опасності, я отправил перепуганных жінок додому. Дождавшись сумерек, объездной дорогой выбрался на южную окраину села, развернулся і поехал обратно вдоль центральной улицы, останавливаясь і прислушиваясь к разговорам тех, кого встречал на своем пути. В селі чувствовалась напряженность і тревога. Вот и мой двор. Кругом тишина. Я понял, что жена с сынишками (трехлетним і одностолком) из дома ушла. Катаманин встретил меня в сенях с наганом в руке. Не обмолвившись ни словом, мы покинули двор, перешагнули улицу і очутились в гуще садов і кустарников молодого оленника, примыкающего к болотистой речушке, что полукругом охватывала село. Выйдя из него, присели на лужайку і с облегчением вздохнули.

«Опасность для жителей села миновала», – произнес я, обращаясь к Катаманину. «А это самое главное в данной ситуации», – сказал Симон Лазаревич. Согласно имеющейся договоренности на случай возникновения опасности, следовало всем подпольщикам собираться в урочище Соловьиного острова, что расположен напротив Загребельного Городища. На пути оказалась упомянутая речушка. Первым шагнул Катаманин. Глубина

достигла колен, а голенища сапог были значительно выше. Я снял ботинки, закатал штаны и тоже ступил в воду. Сразу же угодил в торфяную яму по самый пояс. Выбираясь на берег, потерял один ботинок, найти его не удалось. Забросил и второй.

Последней перед местом сбора была хата колхозного кузнеца Ильи Ивановича Кужельного, где в то время проживал его зять, член группы Федот Климович Кужельный. Встретили мы его под навесом. Видимо, он уже смирился со своей судьбой. К нам подошли его супруга, теща, тесть и единогласно заявили, что «Федот никуда из дому не пойдет». Они понадеялись на защиту бургомистра Василия Ганжы, с которым Федот Кужельный состоял в родственных связях.

Идти дальше не имело смысла. Выйдя со двора, мы остановились на обочине дороги. Что дальше, куда двигаться? Ночь на исходе, в селе оставаться нельзя. Единственная надежда – скрыться временно в явочном доме, который находился на окраине Роиской Слободы. Мы и направились туда напрямик через поля и овраги. Примерно через час-полтора нас встретил в этой хате В.Горицкий и еще один до того мне неизвестный подпольщик.

Решили, что Катаманину и Горицкому нужно пока остаться здесь, а мне разузнать, что происходит в Звеничеве и районе, и держать постоянную связь.

Домой я не показывался. В то же утро полицейские с участием жандармов в моем доме и на подворье произвели обыск. Начались аресты. В селе были арестованы члены группы А.В.Кужельный и Е.В.Костырко. В те же дни, скрываясь, мне довелось повидаться с Федотом Кужельным. Он был в плохом настроении. Бургомистру Ганже спасти его не удалось. В скором времени Федот Кужельный был арестован и по дороге в Городнянскую тюрьму, как потом стало известно, расстрелян. В Звеничеве подполье практически прекратило свое существование.

Судьба его членов сложилась по-разному. В.Горицкий в том же 1942 году каким-то образом уехал в Германию. После окон-

чания войны он возвратился домой, уже давно умер и похоронен в Звеничеве. Павел Вовк (руководитель группы) в конце лета 1942 года возвратился в село, спустя месяц его арестовали. В январе 1943 ему чудом удалось вырваться из Черниговской тюрьмы. Во время второго ареста в феврале 1943 по дороге в Тупичевскую жандармерию он сбежал от полиции и затем связался с партизанами, был удостоен правительственной награды. Много лет как его уже нет в живых.

С.Л.Катаманину удалось избежать ловушек полицейских и гестаповцев, хотя за ним долго и настойчиво охотились. До конца 1942 года он еще несколько раз бывал в Звеничеве. Я вместе с П.Вовком встречался с ним в доме колхозного бухгалтера Павла Хоменко, двор которого находился на окраине села. В марте 1943, не дожив пяти месяцев до прихода Красной Армии, С.Л.Катаманин умер и был тайно похоронен в селе Рябцы, что в 15 км от Чернигова.

После побега Вовка, в марте 1943, меня сильно избили полицейские, повредили почку, которую позже удалили. К этому прибавилось двустороннее воспаление легких. В конце апреля 1943 года меня, больного, и однофамильца бургомистра, предвоенного председателя сельсовета Кузьму Ганжу, арестовали и доставили в Тупичевскую жандармерию, где жандарм-немец с переводчицей всю ночь подвергали нас допросу (записи производили на пишущей машинке). На вторые сутки допрос возобновили в присутствии вызванного из села бургомистра В.Ганжи. После каждого ответа жандарм спрашивал подтверждения бургомистра. Ради справедливости следует сказать, что бургомистр проявлял к нам лояльность. Из жандармерии меня и К.Ганжу отпустили под надзор полиции. После освобождения района от оккупации, в конце 1943 года, я сдал вместе с сохранившимся и действующим в подполье радиоприемником в районный отдел МВД письменную информацию о деятельности подпольной группы в период оккупации во главе с С.Л.Катаманиным.

Весной 1944 года меня призвали в ряды Советской Армии и в родное село я больше не вернулся. Спустя несколько лет мне стало известно о том, что Симон Лазаревич Катаманин по-смертно был исключен из партии и обвинен в трусости и других грехах, совершенных им в период пребывания на оккупированной территории. Это, в свою очередь, отрицательно сказалось на его семье (жена, два сына) и руководимом им подполье. Те, кто лично пережил и кому довелось видеть творимые оккупантами злодеяния несомненно согласятся с тем, что С.Л.Катаманину и окружающим его людям было не легче, чем солдатам на войне.

Предпринималось немало усилий, чтобы восстановить доброе имя Катаманина. В разные инстанции посылались письма. Руководитель подполья П.Вовк лично обращался к командиру партизанского движения Украины, дважды Герою Советского Союза А.Ф.Федорову. Уже в 1989 году с приложением сохранившихся некоторых документов, я писал в украинскую газету «Демократическая Украина». Однако все отмалчивались. С.Катаманиным и его антифашистским подпольем никто не хочет разобраться. В настоящее время в живых из числа подпольщиков осталось всего трое: 84-летняя Марфа Гавриловна Хоменко, я (80 лет) инвалид II группы и 75-летний Леонид Васильевич Панько, инвалид I группы. О погибших, умерших и живых до сих пор даже никто не вспоминает добрым словом.

В Израиле, как известно, чтят тех, кто принимал участие в спасении евреев в годы фашистской оккупации. В Литве, например, было уничтожено по официальным данным, 94% еврейского населения. Теперь те, кто хотя бы малейшую помощь оказывал жертвам фашизма, находится в почете. А вот на Украине, к сожалению, положение иное. Может данная публикация повлияет на суть дела, и справедливость будет восстановлена по отношению к Симону Лазаревичу Катаманину и руководимому им подполью?

«Тхия» (Возрождение), (Чернігів). – 1999. – 28 квітня

«ЦЕ, МАРФО, НЕ ПРОХАННЯ, А НАКАЗ!»

(Зі спогадів Марфи Гаврилівни Хоменко)

Марфа Гаврилівна Хоменко (1912-2011) народилася у Жабчицах (нині Полісся) Городнянського району. У Звеничеві отинилася як її мати вийшла сюди вдруге заміж.

Указом Президента України від 26 вересня 2008 року за мужність і самопожертву, виявлені у роки Великої Вітчизняної війни у врятуванні осіб єврейської національності, збереження пам'яті жертв Голокосту, її разом з 11 праведниками Чернігівщини нагороджено орденом «За заслуги» третього ступеня.

Оці спогади звеничівської праведниці-підпільниці про минулу війну записані мною з її вуст весною 2000 року.

– Я тривалий час очолювала у колгоспі ланку, яка вирощувала кок-сагіз. А перед війною призначили бригадиром. Була депутатом сільської ради.

Як почалася війна, приїхав у село з Тупичева районний військовий комісар. Зібрав нас, активістів, у добротній хаті Йомочки (розкуркуленого Івана Костирки), де розміщувалась в ту пору сільрада (вона і досі стоїть). Були тут голова сільради Кузьма Ганжа, голова колгоспу Григорій Шишов, депутати Настя Кошуба, Кулина Белябля, Павло Вовк, Федір Костирко та інші.

Після закінчення наради посланець з району наказав мені залишитись, завів у кабінет секретаря і мовив суворо:

– Хоч ти й молода Марфо, але ми довіряємо тобі. У тебе вітчим партійний, чоловік – комсомолец, служить на Балтійському флоті. Треба надійно сховати від ворога зерно і м'ясні продукти. І щоб про це ніхто не знав.

– Я боюся, – мовила у відповідь. – У мене ж поміччї нема: свекрусі – 80, матці -70, а синочку, Мишку, лише 6 годочків.

– Як вернуться наші, тобі віддячать, – не слухаючи моїх відмовлянь-аргументів мовив військовий комісар. Підійшов ближче, ніжно доторкнувся до плеча:

– Це, Марфо, не прохання, а наказ!

Серед ночі Федір Костирко привіз підводою у наш довгий глухий куток Марковичі мішки із зерном та жирами. Покликала я на поміч надійну куму Семениху (Ганну Бобок), яка жила неподалік. Викопали у хліві під стіною дві великі ямки, поставили у них діжки і висипали туди жито, а мішок із засоленим салом і м'ясом через городи таємно переправила до матері, яка жила біля городища.

Окрім того, у селі було закладено ще продовольчу базу для партизан у омшанику, що стояв під Липняком у Віниковому саду. Та про нього дізналися поліцаї.

На першу Пречисту ввійшли у село німці. Створили сільську поліцію, поставили старосту. Попервах сюди вдалося проникнути нашим благонадійним людям. Але ненадовго. Окупаційна влада взяла на службу інших.

З приходом німців стали піднімати голови колишні розкуркулені селяни, вимагати, щоб розділили поміж скривдженими радянською владою зібраний того року колгоспний хліб.

Неблагонадійним з точки зору німецької влади родинам, були видані «аусвайси» синього кольору. А це означало, що вони не мали права покинути без дозволу село. Серед них була і я.

Була у нас корова і вгодований бичок.

– Скоро їх у тебе заберуть, – попередив колишній вчитель Павло Вовк. – Поклич Андрія Матюшенка (це по-вуличному, по паспорту Полегенько), хай хоч бичка заріже. Прислухалась. Та тільки-но облупили теля (було це перед Жовтнем), як під двором зупинилась поліцейська підвода. Незважаючи ні на які благання, забрали м'ясо німецьким солдатам.

Я дружила з одним поліцаєм і він підказав, що от-от заберуть і корову. За кілька днів прийшов його сусід з поліцейською пов'язкою на рукаві. Розплакалася свекруха: – Синочок воює, а ти забираєш у нас годувальницю. Але той мовчки накинув корові налігач і хотів уже виводити на вулицю. А вона його на роги.

Пошкандибав ні з чим у бригаду. За годину приніс записку від старшого поліцейя, де було наказано, щоб я негайно сама відвела корову на заготівельний пункт у Ковалівське, що під Тупичевом.

Душа кипіла: не буду коритися німецьким посіпакам. Та все ж із сльозами на очах повела корову у Ковалівське, а їй же два тижні до розтелення. І так її шкода стало. Дорогою обміняла на іншу, стару, яка ледве ноги пересувала. Принесла в поліцію довідку, що здала корову на базу.

Одного разу приходили до мене по харчі в обхід болота через Чередничкову околицю партизани з Петрушинського лісу. І самій доводилось возити народним месникам хліб. Перший раз за дорученням керівника сільського підпілля Павла Вовка до парового млина у Вихвостів, де влаштувався на роботу наш колишній голова колгоспу, підпільник Григорій Семенович Шишов (його згодом арештували поліцаї).

Повезла сюди чотири мішки, а вернулася з одним. Придумала легенду, що обміняла у селі борошно на інший товар. А хліб той вихвостівські підпільники переправили у Развинівський ліс партизанам з Ріпкинського загону.

А вдруге було так. Осінню сорок другого приїхав у Звеничів слідчий з Тупичівської управи. Викликав і мене на допит. Сказав суворо, якщо поліцаї знайдуть в оселі приховане зерно, розстріляють сина, а потім і мене. Довелося залишки закопаного у хліві жита перенести у чулан, аби був на виду.

Через два дні прийшли з обшуком поліцаї. Наказали відвезти отой хліб у Тупичів. Виписали мені і Вовку перепустки. Повантажили ми мішки на воза і рушили в дорогу. Їхала з таким настроєм, ніби востаннє. Біля садиби Майбороди, що у сусідній Розвинівці, поламалося колесо. І раптом тут як тут тутешній старший поліцейя Олександр Пашкевич. Обшукав нас. Та, побачивши перепустки, помирнішав. Допоміг пом'янути колесо.

Приїхали ми під вечір у Тупичів, де нас уже чекав слідчий, який приїжджав у село. Обом на диво запросив повечеряти. А потім показав нам список, де значилися 18 неблагонадійних зве-

ничівських родин. Зім'яв його і жбурнув у розпашілу грубку.

– А хліб, який ви привезли, переправимо партизанам, – мовив усміхнено.

Дивилася я на нього і не вірила: а що як це провокатор? Як звільнили наш край від ворожого нашествия, дізналась, що отой «слідчий» з Тупичівської районної поліції був підпільником. І, як нависла загроза, втік до партизанів. А був він родом нібито з Красківського Ріпкинського району.

У моєї матері, Тетяни Олександрівни Кужельної, під час окупації тривалий час переховувався Василь Овксентійович Панько. Родом він з сусіднього Роїща. Був колись на партійній роботі в Оржиці, що на Полтавщині, потім у Ріпках. Перед війною очолював у Козельці відділення банку. А як вступили німці, став підпільником.

Пізньої осені сорок першого схопили його поліцаї у Чернігові на явочній квартирі по вулиці Троїцькій. Коли виводили з оселі, з рундука стрибнув через паркан на вулицю. І в цей час пролунала автоматна черга. Куля влучила у руку. Та Паньку вдалося втекти. У Масанах одна жіночка перев'язала йому рану. А потім добрався до Звеничева. Як зажила рана, Павло Вовк допоміг йому зв'язатися з партизанами.

У Наталії Велігорської, (рідна тітка по батьку майбутнього відомого письменника Володимира Дрозда з сусіднього Петрушина), під час війни, мабуть, переховувався довоєнний голова Роїщенської сільради, підпільник, організатор партизанського руху Микита Гнатович Остапенко. Весною 1942 року його арештували поліцаї і доправили до районної Тупичівської управи. 1) Велігорська також була арештована і декілька днів перебувала на допитах у поліції села, залишивши вдома самих двох малолітніх дітей .

Та найбільше ми, підпільники села, наражали себе на смертельну небезпеку, коли переховували у селі першого секретаря Чернігівського райкому партії та ще й єврея Симона Лазаровича Катаманіна. За кожного виданого єврея, комуніста, партизана

під час окупації у листівках німці пропонували 300 марок. Та ні в кого з нас і на думці не було про таку винагороду за зраду людини. Рятували слабого Катаманіна як могли.

На початку червня сорок другого у селі почалися перші арешти підпільників. Арештували й розстріляли мого вітчима Антона Вавиловича Кужельного. Он його портрет над вхідними дверима, намальований сільським художником Анатолієм Хоменком. Переправили ми тоді Катаманіна на явочну квартиру у Роїщенську Слободу. А звідти у Рябці, де він згодом помер.

З колишніх підпільників залишилася я в селі нині одна. Допомагає мені доживати віку родина і обласна єврейська община.

ЯК ВОВК ПОЛІЦАІВ ОБДУРИВ

(Зі спогадів Миколи Павловича Таратина, колишнього вчителя Вихвостівської восьмирічної школи Городнянського району)

– Розкажу як вчителю із Звеничева Павлу Вовку допоміг врятуватися мій свояк Максим Желдак. А було це так.

Коли поліцаї везли його до Тупичева в жандармерію, прораховались, маючи на меті, що до темряви доставлять туди. Але вийшло інакше: ледь доїхали до Вихвостова, як уже засутеніло. Та ще й хурделиця неабияк розгулялася. Куди їхати в таку негодду? Вирішили заночувати у крайній хаті на вихвостівському хуторі Резаники. Тут мешкала родина Максима Желдака. Ось вони і завернули до нього. «Гаразд», – погодився Максим Іванович, кинувши погляд на зв'язаного чоловіка, в якому пізнав вчителя із Звеничева, уродженця сусідньої Бурівки. Зайшли до хати, Максим нишком підморгнув дружині: мовляв. накривай гостям стіл, носи печене і варене, ще й сулію самогону не забудь.

«Їжте, хлопці, не соромтеся! – звернувся він до поліцаїв, – та нагодуйте як слід і свого арештанта, не гоже йому у нашій господі голодному бути».

Поліцаї розв'язали вчителя, посадили поруч. Скоро їх від міцного самогону у теплій хаті розвезло. Вчитель і собі перехилив чарчину, і, прикинувшись, що сп'янів, ще й народну пісню голосно заспівав.

У решті-решт поліцаї схилили голови – хто де сидів, там і захріп. А вчителю саме це і треба було: миттю вискочив у двір, ховаючись у сніговій заметілі. На ранок поліцаї схопились: нема арештанта. Пальнули спересердя кілька разів з рушниць в небо, ніби вслід втікачеві, та й поїхали похнюпившись назад додому.

Вовк після втечі до приходу наших партизанів, а потім ще й на фронті воював. З бойовими нагородами повернувся до рідни в село.

Цю історію Микола Павлович розповів мені в редакції «Чернігівського вісника» наприкінці дев'яностих. Вона надрукована у його книзі «Больно ступать по сердцу» (Ніжин, Аспект-Поліграф, 2005).

ТАЄМНИЦЯ ЧЕРВНЕВОЇ НОЧІ

Історія ця часів Великої Вітчизняної війни. Знають про неї всі старожили села Звеничів і сусідніх хуторів Пітелів та Пасічний, що прилягають до невеликого лісочка під назвою Липняк. Але вона й досі для них залишається до кінця не розгаданою. Ніхто не знає імен розвідників, які тут спустилися на парашутах однієї літньої ночі.

А було це так. Ще вчора в ніч на 12 червня 1942 року над селом почали збиратись докупы хмари. От-от мав бризнути на спраглу землю теплий дощик. Але і крапля не впала.

Посеред ночі високо прогуркотів у бік Ріпок літак. Через кілька хвилин він повернувся назад, вплив із-за сизих хмар і закружляв над західною околицею села.

Ранком про цей таємничий нічний політ поповзли по селу різні чутки. Ніхто не сумнівався, що то був червонозоряний ра-

дянський літак. А чого він блукав серед темної ночі в небі у цих краях, людям спати не давав, ніхто й гадки не мав.

Десь о десятій ранку в урочищі Липняк, що за кілометр від села, пролунало кілька пострілів з карабіна. Пізніше з'ясувалося, що то бабахав у небо старший поліцейський з сусіднього хутора, до якого долетіла новина про парашутистів, скинутих над ліском (це бачили пастухи, що вночі пасли неподалік коней).

А по обіді у Звеничеві з'явився середнього віку невідомий чоловік, одягнений у новенький піджак сірого кольору «в сонки» і добротні черевики. За плечима він тримав невелику торбинку.

Як розповідає сільський підпільник Ф.П.Костирко, що мешкає нині в Литві, незнайомцю стрівся на вузькій Падашаковій вулиці Єфрем Максимович Костирко. Привітавшись, він попросив дідуся провести його до сільського старости, якому представився батюшкою і на доказ поклав на стіл Євангеліє в оксамитовій коричневій обкладинці.

Сказав, що втік з Харкова, яким нібито знову заволоділи червоні. Збирається трохи перепочити в селі, а назавтра добиратиметься до Чернігова для зустрічі з архієреєм, аби той дав йому роботу.

Староста направив незнайомця на нічліг до місцевого священика Данили Косахівського (у роки окупації в селі знову відкрили Петропавлівську церкву). Син Косахівського Борис до війни вчителював у Звеничеві (він загинув на фронті).

Будучи дуже обережною людиною, батюшка спровадив свого «колегу» на нічліг до діда автора цієї публікації, церковного старости Олександра Яковича Кужельного, який дуже приязно ставився до священиків. У часи їх утиску з боку влади одному з них надав притулок у своїй хаті.

Далі події того червневого дня відтворює у спогадах моя тітка Надія Олександрівна Кужельна, яка перед війною закінчила сільську семирічку і жила в роки німецько-фашистської окупації разом з батьками.

– Того дня послала мене мати оглянути ячмінну ниву на Загребеллі, – згадує вона.

Збиралась уже вертатися, як побачила юрбу сільських поліцаїв, що через греблю бігли в бік Липняка, на ходу голосно перемовляючись про якийсь десант шпигунів, що вночі з аероплана приземлився у ліску.

Переступивши поріг хати, побачила незнайомого темновологого чоловіка з маленькою борідкою і великим хрестом на шії.

– Се, донько, батюшка, – повідав мені тато. – Десятник привів переночувати.

Мати приготувала гостеві вечерю, тато чарочку налив. Я, примостившись на стільчику біля хатнього «млина» (жорен), уважно прислухалася до їх неквапливої розмови. Незнайомець говорив гарною російською мовою. На татові запитання відповідав коротко і якимось неохоче. Нібито сказав, що родом він з Біробіджана, що на Далекому Сході. Добирається до Чернігова, де хоче влаштуватися на роботу у Божому храмі.

А коли я розповіла, що бачила поліцаїв, які бігли у Липняк ловити шпигунів, насторожено перепитав:

– Що-що, там трапилось, дівчинко? І нараз замовк. З острахом глянув крізь маленьке вікно на вулицю. Спихмурнів і тато. Щось тривожне стрепенулось у його душі.

Мати заходилась лаштувати гостеві постіль на широкій лаві під образами. Як янгол у білій одежі, важко опустил він голову на подушку. Та сон не брав.

Не спалось і татові. Він уже здогадався: незнайомець з тих, хто приземлився в Липняку. Лячно стало. Не так за себе, як за двох ще незаміжніх дочок. Та втішав себе тим, що батюшку привів представник сільської окупаційної влади

Десять опівночі заскрипіли ворота і за мить пролунав настирливий стукіт у старі сінешні двері:

– Відчиняйте, у вас ночує чужий чоловік! – наказав хтось суворо.

В хату ввірвались поліцаї. Засвітили лампи. Перевірили торбинку незнайомця, де лежали Євангеліє у старій обкладинці, риза і фартух та харчі на дорогу. Старший поліцай наказав, щоб батюшка зранку прийшов в управу, яка розміщувалась у Шупиковій хаті. Мовляв, спишемо там документи і допоможемо добратись до Чернігова.

І як тільки-но за поліцаями зачинились двері, тато став обережно натякати гостеві, що можна серед ночі нишком майнути кукурудзою у густі верболози, які ось поруч, за городами, а там болотом пробиратись до Чернігова. Незнайомець на те нічого не відповів. Напевне, не хотів піддавати ризику нашу сім'ю. Та й за вікном чутно було, як під хатою вартували поліцаї.

Вранці вони забрали батюшку до сільської управи. Звідти відправили у Тупичівську жандармерію. Кажуть люди, що дуже били його в дорозі. А в жандармерії скрутили в'язи.

... У Липняку поліцаї знайшли три парашути, одяг, продукти (тютюн, шоколад, рибу тощо).

Окрім батюшки, нібито у складі парашутистів була його дочка, яку на третій день спіймали у невеликому лісному селі Кам'янка, що за Невклею, і ще один розвідник.

У спогадах про цю нерозгадану історію Ф.П.Костирко пише: «Мені стало відомо, що в парашутистів – батюшки і його дочки-радистки – біографії не вигадані, а справжні. З патріотичних почуттів обоє погодились на розвідку в глибокому ворожому тилу. Родом вони з Тамбова. Третій парашутист з Гомельщини (директор якоїсь машинно-тракторної станції). Він уник арешту».

Отака ось історія. Пошуки імен її героїв продовжуються.

Чернігівський вісник. – 2000. – 23 березня.

У пошуках імен радянських парашутистів автор цих рядків влітку 2013 року звернувся за допомогою до Управління СБУ в Чернігівській області, де одержав архівну довідку, яка значно доповнює розповідь про «Темницю червеної ночі».

Першим, кого десантники, зустріли в Липняку, був місцевий лісник. Ось його свідчення з протоколу допиту: «Невідомі громадяни запитували у мене, які є неподалік села, яка найближча залізнична станція та найближче місто... На всі їх запитання я відповідав правдиво. Розповів їм, що за ліском видніються села Звеничів і Велика Вісь... Найближча станція Осняки за 8 кілометрів, а за 15 – Голубичі...

Під час нашої розмови поцікавився, хто ж вони такі. Невідомі відповіли, що це мені не варто знати. Я ще трішки постояв з ними і пішов додому».

Лісник зазначав, що він зустрів чоловіка та жінку, які були охайно вдягнені. Обоє середнього зросту.

Про десант парашутистів скоро дізналася сільська поліція (доповів про це не лише лісник, а й пастух, що випасав біля ліска худобу). Коли вже сутеніло, два поліцаї та лісник прибули в урочище Липняк на місце приземлення парашутистів. Але невідомих не знайшли. Прочісувати ліс побоялися. Лише зробили кілька пострілів з гвинтівок у повітря.

По дорозі додому зустріли поліцая з хутора Рудки, який розповів, що на власні очі бачив літак з парашутистами. Отже, також спішив на їх пошуки до Липняка.

Потім поліцаї дізналися, що якийсь невідомий чоловік, нібито священик, зупинився на нічліг у церковного старости Звеничева Кужельного Олександра Яковича.

Один з них свідчив на допиті: «Я... застав на квартирі Кужельного О.Я. невідомого старого чоловіка... Перевірив у нього документи, які не викликали жодної підозри. А ось його торба з церковним начинням видалась мені підозрілою».

А це рядки зі свідчень самого О.Я. Кужельного: «Приблизно в липні 1942 року до нас в село прибув священик, який добрався з Тамбова до Чернігова, і зупинився у мене на квартирі на нічліг. Десь опівночі в оселі з'явилися старший поліцай села..., поліцай... та ще дві особи... Провели обшук, перевірили у священика документи і вилучили їх.

Вранці наступного дня один з поліцейських зайшов до квартири і запропонував священнику йти до контори по документи. Там його арештували і він більше не повернувся. Незабаром за його речами, що залишилися у мене (риза, церковні книги, хрест), прийшов старший поліцай... і доправив їх разом зі священником до Тупичівської жандармерії».

За іншими свідченнями священника розстріляли за селом.

Зі свідчень лісника, арештованого священника і молоду дівчину «возили за Вихвостівський ліс в урочище Липняк на болото... Я також туди ходив, але до місця приземлення парашутистів не дійшов через хвору ногу».

За іншими даними дівчину-парашутистку за тиждень спіймали у Добрянському лісі і відвезли до Чернігова.

На місці висадки парашутистів були знайдені радіостанція, чоловіча та жіноча білизна, продукти харчування. Радіостанцію поліцаї здали до Тупичівської жандармерії, а решту знахідок розділили поміж собою.¹⁾

...На жаль, імена радянських парашутистів, закинутих в глибокий ворожий тил влітку 1942 року, так і залишилися поки що невідомими.

ВДОВИНИЙ РУШНИК

З давніх-давен у селах, де навхрест перетиналися дороги, ставили хрести. Перехрестя вважалося найпотужнішим місцем селянської магії для усіляких чарів, бо саме тут у центрі символічного «хреста», на думку чародіїв, найсильніші космічні потоки, що утворюють енергетичний смерч. А по-простому, по-селянському, саме тут біситься нечиста сила, рветься у душі людей.

Пригадую, як у дитинстві моя набожна бабуся Ірина Степанівна по материнській лінії повчала: «Де б ти, онучку, не переходив перехрестя, зупинися і осіни себе святим хрестом, бо тут чорти яйця катають, у злі ігри грають».

Високі хрести обіч перехресного роздоріжжя були для людей своєрідними магічними оберегами від хвороб і нещастя, від усілякої нечистої сили. Хрест на перехресті був своєрідним попереджувальним знаком (сигналом небезпеки), християнським символом, що нейтралізував нечисту силу, перетворював її в елемент православного космосу.

Такий хрест-оберіг стояв і в Звеничеві на перехресті центральної дороги і путівця, що вів із Загребелля навпростець у Марковичі від хати Меланії Андросенко до дворища діда Левона. Колись сюдою їздили навіть підводами.

З цим перехрестям пов'язана одна цікава історія, яку я чув у різні часи від кількох старожилів-односельчан. Нібито на початку Великої Вітчизняної у селі було знайдено записку, в якій йшлося, якщо за одну ніч солдатські вдови напрудуть ниток і витчуть з них рушник для хреста на перехресті, то наші війська скоріше здолають нечисту силу – німецьких загарбників і закінчиться жахлива війна.

В одній з селянських осель зібралися вдови Палажка Михайлівна Аніщенко, Ганна Іванівна Бобок, Мар'я Онуфріївна Хоменко, Марія Василівна Яриловець та інші. Зі святою вірою в перемогу над ворогом, з божими молитвами дружно взялися вони за праведну справу. До світанку виткали рушник для сільського оберега на перехресті.

На другу Пречисту – світлий день Різдва пресвятої Богородиці, у вересні 1943 року, радянські війська звільнили Звеничів від фашистської нечисті.

Міцний дубовий хрест стояв у селі на узбіччі перехрестя у кутку городу Василя Євдокимовича Горицького аж до 1967 року. Та муляв він йому, атеїстові. Хоч казав людям, що заважає орати город. Одного разу викопав його і переніс на прадавнє сільське кладовище (він і зараз тут стоїть).

Невдовзі тяжко захворів. Звідтоді картав себе, що все це кара йому Божа за отой хрест, якого позбувся на городі. А він же так ревно оберігав його від нечистої сили на важких життєвих до-

рогах. Навіть живим-здоровим вернувся з фашистської неволі у Німеччині.

Перед самою смертю Горицький покався за скоєні гріхи і побажав, щоб його, «пришлого в селі чоловіка» поховали саме під хрестом, якого колись прибрав зі свого городу. Цей заповіт звеничівці виконали.

ПОСТРІЛИ НА ДОРОЗІ

У пам'яті старожилів Звеничева міцно вкарбувалася ось така трагічна історія часів минулої війни.

... На початку лютого 1942 року прибився до села невисокого зросту, середнього віку чорнявий чоловік-червоноармієць, що втік з полону. Він збирався тут заночувати. Та в ту пору на ночівлю чужих людей будь-де у селі потрібен був дозвіл місцевої окупаційної влади. Як законслухняний громадянин, він заспішив до оселі бургомистра, що світилася край дороги на Пилиповому хуторі запотілими вікнами. Якби знав, що з ним незабаром трапиться, обійшов би її десятою дорогою, переночував би тайком у стіжку чи скирті соломи на засніженому полі. Та він несміливо постукав у двері теплої оселі.

У цей час заїхали в село на двох санях чужі поліцаї з Чернігова. І завернули повечеряти до бургомистра. Повсідалися за столом, дудлили самогон, який привезли з собою, смачно закусуючи гарячою картопелькою і квашеною капустою, голосно бесідували між собою.

Захмелілі поліцаї розцінили чужака у своєму товаристві як нахабство. Вивчаючи сердитим поглядом незнайомця, один з них сприйняв його за єврея. Мовляв, он у нього виблискують у роті коронки з благородного жовтого металу, та й гаркавить він, коли промовляє слова з буквою «р».

Поліцаї стали всіляко глумитись над ним. Примушували співати, танцювати, роздягатися і шляхом сексуальних принижень

здійснювали ідентифікацію за національністю 1). Били ногами, а наостанок облили надворі ще й крижаною водою.

Під ранок почали збиратись в дорогу до Тупичівської районної управи. Посадили поруч з собою в сани і бідолаху-арештанта. Проїхавши центральною вулицею село, зупинились на виїзді біля крайньої хати старого сільського коваля Іллі Івановича Кужельного.

– Поліцаї гучною юрбою ввірвались до нашої оселі, – згадує його донька Наталія Коваленко, 1928 року народження. – Тато ще дрімав, а мама поралась біля печі. Розпитавши чи саме ця дорога веде до Тупичева, один з них з радістю повідав: «Ми ось юду з собою веземо, якого в селі арештували». А потім запитав суворо, чи бува не переховуємо у хаті когось з таких же чужинців і став променем ліхтарика нишпорити по хатніх закутках.

Я все це чула і бачила із-за комина на печі. І, як тільки-но поліцаї покинули оселю, вслід за ними, ніби до вітру, хутко вискочила у двір і принишкла за хлівцем край дороги. Так жаль мені було отого бранця, що везли на страту. Він важко стогнав на поліцейських санях.

За кілька хвилин, як стихли за селом співи п'яних поліцаїв, ранкову тишу розбудили гучні постріли. У голові майнула думка: вбили безневинну людину. Лець дочекалася, поки стало світати. Побігла до сусідки-подружки Фені Кужельної, аби розповісти їй про бранця і постріли на дорозі. Та йти туди, де вони пролунали, нам, дівчаткам, самим було дуже лячно. Покликали в попутники рішучих і співчутливих тіток-сусідок Устину Хоменко та Сашу Климішину (Олександру Кужельну), які жили неподалік.

Санний слід по свіжому сніжку привів нас за Поляну, де праворуч шляху у лозах Соловйової околиці лежав мертвий незнайомиць. Тітка Саша обшукала його кишені. Ніяких документів не знайшла. Я з Фенею збігала додому по лопату і санчата. Вбитого перевезли на Поляну, де селяни здавна добували будівельний пісок. Там викопали яму і нишком поховали незнайомця.

Перед тим як засипати її, тітка Устя зняла з голови верхню хустину і по-християнськи прикрила обличчя покійника, аби не спалася на нього земля.

Болить мені і досі, що чиясь родина так і не діждалась повернення додому сина, брата чи батька, не знає за яких обставин він загинув і де похований.

І МИ КУВАЛИ ПЕРЕМОГУ

(Зі спогадів матері матері Ольги Олександрівни Кужельної)

Ніколи не зітреться у моїй пам'яті 22 вересня 1943 року, коли о третій годині ночі воїни 1326-го стрілецького полку 415-ї стрілецької дивізії 61 армії визволили наше село від німецько-фашистських загарбників. Та попереду, на правобережній Україні і в братній Білорусі ще гриміли жорстокі бої. Сільська рада, що відновила роботу, направила мене, двадцятип'ятирічну дівчину, до робочого батальйону регулярних частин Радянської армії. У мобілізаційних сільрадівських списках були Іван Яриловець (дід Гурин), Тетяна Коваленко, Надія Костирко, Тетяна Кужельна, Галя Солодова.

Взяли ми у колгоспній стайні найкращих коней і вирушили в далеку дорогу. Мені дістався кінь Чирак (згодом здох від важкої дороги і роботи). Рухались ми услід за військами. Під Ріпками вночі ледь не розчавила мій віз машина з боєприпасами (їхала без світла). Довго наш обоз стояв у Петрушах Ріпкинського району. Сюди, в церкву, де був госпіталь, з берегів Дніпра без кінця везли поранених. Тут 7 листопада зустріла своїх односельчан – Юхима Костирка, Михайла Кужельного, Явтуха Солов'я, яких разом з 26-ма односельцями щойно мобілізували на війну. Це була остання зустріч із земляками. Усі вони загинули.

Далі тяжка дорога обозного загону пролягла через понтонний міст в районі Любеча за Дніпро на землю стражденної Білорусі. Жаклива картина постала перед нами: вщент спалені села.

Лиш сиротливі колодязні журавлі німотно поскрипували на зимовому вітрі. По розгрузлих, засніжених дорогах підвозили ми боєприпаси, фураж, пальне, допомагали у будівництві переправ, відправляли у польові госпіталі поранених. Забезпечували наступаючі війська під Речицею і Мозиром. Жорстокі тут точилися бої, відомі в історії війни як Гомельсько-Речицька та Калинковичсько–Мозирська операції.

З великою радістю зустріли ми повідомлення про те, що на старий новий рік було звільнено від фашистських загарбників велике білоруське місто на березі Прип'яті – Мозир. У боях за нього відзначились героїзмом бійці нашої стрілецької дивізії. За бойові заслуги їй було присвоєно почесне найменування «Мозирська».

Ночували ми здебільшого просто неба. Намостимо на підводі сіна, прикриємося чекменем, а зверху ще сіна притрусимо. Слава Богу, не було міцних морозів. Пригадується, як Міжнародний жіночий день 8 Березня відзначали у напівзруйнованому селі Грохові. Нас, українських дівчат, білоруські селяни пригощали молоком і житніми сухарями.

З-під Мозиря нас перекинули у лісову українську Невклю, що на Чернігівщині. Звідси возили фураж на залізничну станцію Голубичі. Обозне життя завершилось у Тупичеві, де мололи зерно для потреб армії.

У загоні було багато земляків з рідного Тупичівського району. І досі пам'ятаю невеликого дідка Шевченка з Вихвостова, Олександрю Бовду, Володю Ступака, Яковенка з сусідніх хуторів Питалево, Развинівка і Рудки. З Макишина був хлопець, якого звали Гліб. Як зараз бачу перед собою тупичівців Івана Туза, дядька Хоботню. А ще одного з розпорядників, якого звали Федором.

Холодне і голодне життя було в обозі. Стояли ми на бідненькому «довольствії» при якійсь військовій частині, напевно,

1326-го стрілецького полку, який звільняв Звеничів. . Командував нами молоденький лейтенант. Запам'ятався з начальства євреї в окулярах, який весь час плував моє прізвище і записував Кожевна.

Повернулися додому з обозного загону на сівбу ярини. Сіла на трактор (до війни, на початку сорок першого, разом із звеничівськими дівчатами Анастасією Коваленко та Секлетою Вовк, наслідуючи приклад однієї з перших трактористок країни Паші Ангеліної, закінчила двомісячні курси трактористів при Тупичівській МТС).

Згодом мене призначили бригадиром рільничої бригади. Цю посаду обіймали у війну і мої подруги Євдокія Івко, Євланія Ледова та Ганна Полегенько. Роботи було доволі, а робочих рук – обмаль. Та ніхто з нас не скаржився на труднощі. Наша праця в тилу наближала перемогу. З яким ентузіазмом трудилися в ту важку пору Олександра Кужельна, Ольга Лугина, Єфросинія Будник, Любов Костирко, чоловіки яких воювали на фронті.

Будь-яка чоловіча справа була нам під силу. У моїй бригаді конюхували Катерина Хоменко, Меланія Андросенко, Єфросинія Чириця.

У трудовому змаганні бригад сільського колгоспу наша часто виходила на перше місце. Моя праця і праця багатьох трудівниць в роки війни відзначена урядовою нагородою – медаллю «За доблесну працю в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945р.р.».

Жінки мого села працювали в роки війни на відбудові шахт Донбасу. А Євдокія Костирко записалася добровольцем в Червону армію. Стала в стрій на місце загиблого батька.

Ми вірили в перемогу. Жили перемогою. Кували її як могли.

Новини Городнящини. – 1993. – 19 червня
Колгоспне життя (Ріпки)– 1975.-22 березня.
З доповненнями.

СОЛДАТСЬКА МАТИ

... Олена Анастасівна Івко все життя чекала з війни сина. Не вірилося матері, що він десь загубився на її важких дорогах, продимлених порохом і скроплених кров'ю. Він живий! Стоїть на величому п'єдесталі над братською могилою в центрі села гордий і непереможний. І здається матері, що от-от зійде з нього і тихо постукає у запітніле вікно, поцілує сиві коси. Ці думки не покидали її ніколи.

Часто у колі односельчан згадувала вона як колись проводжала на громадянську війну чоловіка Єгора. Опинився він аж у далекій Уфі за Уралом. Там і звістку у госпіталі отримав від земляка, що дружина народила йому сина, якого назвала Єгорком.

– Рости Єгорку, а мене, мабуть, уже не чекай, – написав він у листі Олені правдиво і мужньо. Вже тоді розумів, що мав тяжке поранення. І не сподівався на одужання. А написав так тому, бо мав чисту душу і хотів, щоб дружина мобілізувала себе для життя сина, для його щастя, радості, майбутнього.

Так і залишилася Олена Анастасівна із сином. З малим Єгорком. Змалечку привчала дитину до праці, наставляла шанувати людей, як того й бажав його батько.

Коли в селі почали організовувати колгосп, подала сюди заяву. Сподівалась, що в колективі буде легше жити. У 30-ті роки в одній з розкуркулених селянських хат організували колгоспні ясла. Їй доручили очолити цей дитячий заклад. Поїхала до міста. Роздобула цукру, рису, борошна. Жінки наносили молока, сметани, яєць. Важко доводилось завідувачці. Ні практики, ні досвіду. А тут, у яслах, ще й восьмеро грудних дітей, які вимагали особливого материнського догляду.

Жінка часто бачила як побіля ясел бігали хлопчики Іван Коваленко та Федір Солодовий. Так їм хотілося сюди, а батьки чомусь не пускали. Вийшла, приголубила, напоїла солодким чаєм.

А вдома підростав Єгорка. Буває пізно повертається додому,

а він уже попорав худобу, приніс хмизу протопити піч. Хлопчик сам доїв корівку. І по велінню матері часто приносив молоко дітям у ясла.

Дивилася Олена Анастасівна на сина і тішила себе думкою, що скоро він невістку приведе, що онуків няньчитиме. І вже подумки бачила себе бабусею.

Та не судилося жінці пізнати таку радість. Пішов безвусий Єгорка, двадцятирічний син, під шквал снарядів, під розриви бомб у смертоносне море Великої Вітчизняної війни. Зник безвісти у листопаді 1943-го. Мабуть, за Дніпром. Одержала Олена Анастасівна від нього лише одного листа. А потім хтось сказав їй, що нібито бачив сина в Чернігові у госпіталі. Зібрала продуктів, перев'язочних матеріалів і подалася до міста. Та сина серед поранених не знайшла. Незважаючи на це, Олена Анастасівна ще чотири рази приїжджала з подарунками у госпіталь до радянських бійців, які допомагала їй збирати у селі Євдокія Наумівна Яриловець. Вони радо зустрічали селянку у білій хустині, називали її ласкаво «матуся», бо кожному дарувала крихту своєї ласки і доброти.

Як звільнили від німців село, брала активну участь у відновленні колективного господарства. На диво всім, привела сюди зі свого двору вгодованого бичка-племінника.

Тривалий час Олена Анастасівна працювала на торфорозробках, добувала паливо для потреб селян. Не раз правління колгоспу посилало її на районні і обласні наради, нагороджувало подарунками. Своєю сумлінною працею вона продовжувала життя сина і чоловіка.

Свято берегла синові фотографії. Серед домашніх реліквій була обласна газета «Деснянська правда» від 17 січня 1968 року, де на старому архівному знімку серед групи бійців 2-ї Чернігівської дивізії Червоного козацтва у першому ряду відшукала обличчя свого чоловіка.

Вона пережила всі труднощі життя, вийшла переможно на його крутосхили і залишилася ніжною і щирою матір'ю. Солдатською матір'ю.

«МЫ ВЕЛИ МАШИНЫ, ОБЪЕЗЖАЯ МИНЫ...»

Степану Васильовичу Костирку життя відміряло аж за вісім десятків років. Кожен з них поклав на серці зарубку чи то радістю, чи то тривогою і печаллю. Рано пішли з життя його батьки, залишивши сиротами семеро дітей (Степан був найменший). У його пам'яті назавжди вкарбувався лиховісний тридцять третій рік. Почав пухнути з голоду. Спасибі селянам, зжалились, прилаштували хлопчика пастушком череди корів. Хто картоплиною, хто куснем хліба, кухликком молока віддячував йому за сумлінну роботу. Так і вижив. Закінчив сільську семирічку. Став листоношею. За дев'ять кілометрів добирався на пошту у сусідній Вихвостів, щоб роздати односельцям листи і газети.

А потім були курси ветеринарних фельдшерів у Ніжині і кадрава армійська служба, яку розпочав у грудні 1939-го в 125-у артилерійському полку 81-го мінометного дивізіону, що дислокувався у старовинному Львові. Вивчився на шофера, а заодно практикував свої знання з ветеринарної медицини (у підсобному господарстві полку були коні й корови).

У літніх таборах під Львовом і застала Степана Васильовича першими нальотами фашистської авіації Велика Вітчизняна війна. Довелось з гіркотою на серці відступати на Схід до рідних місць. Через Бердичів, Київ, Бровари... Під бомбами і кулями транспортували захисники Вітчизни військову техніку і боєприпаси (здебільшого на тракторах і конях). Та чим далі просувалися на Схід, тим сутужніше було з пальним. Командування прийняло рішення: активно переходити на кінну тягу. Але де взяти нових коней і зброю?

І тут Степан Костирко пригадав, що в Чернігові до війни стояла військова частина, на складах якої бачив багато усякої амуніції, в тому числі й зброю. Повідав про це командирові і той дав добро на поїздку, під час якої Степан стрівся у місті з сестрою Галею, а потім і з родиною у рідному селі Звеничеві,

що неподалік Чернігова. Повернувся в полк зі зброєю. Привіз її ЗІСом та ще й з причепом, за що одержав подяку командування.

Важкими були фронтові дороги Степана Васильовича. У ході бойових дій отримав тяжке поранення в голову. Чотири місяці лікувався у госпіталі в Алма-Аті. Військові медики збирались комісувати його і направити працювати на обозний завод міста. Так він за пляшку горілки підмовив писаря, аби той переклав папку з його документами у стосик документів «стройових» солдат, яких готували відправити знову на фронт.

Степан Костирко був кмітливим солдатом. З серпня сорок третього воював він у складі 240-го окремого полку на Брянському фронті, а з січня сорок четвертого – на I-му Українському. Як дорогу реліквію зберігав першу солдатську медаль «За бойові заслуги» і обгоріле тимчасове посвідчення до неї від 4 липня 1944 року (в ході однієї з бойових операцій, вистрибуючи з охопленого полум'ям автомобіля, рятував штабні документи).

Визволяючи Україну, знову довелося пройти через Кам'янець-Подільський, такий рідний Львів, де починав військову службу. А далі були жорстокі бої на території Польщі. Якось підійшли до однієї річки. На сонці виблискував голубінню молодий лід. Командування вирішувало питання про обхід водної перешкоди.

Степан Костирко запропонував переправлятися по льоду. Перед ним з двома десятками бійців перевірів його на міцність. А затим сів за кермо ЗІСа і першим переїхав на інший берег. За ним пішли полкові бойові машини.

Не раз виручав Степана Костирка рідний ЗІС-5 у скрутну хвилину. Та якось на одній з ділянок фронту він супроводжував машину зі штабними документами і раптом побачив за скиртою ворожу гармату, яка чи то відстала від своїх, чи спеціально залишилась, аби вдарити в спину нашим бійцям.

– Тримайтеся, хлопці, – тільки й встиг крикнути Степан бійцям, що сиділи в кузові, і, петляючи полем, щосили помчав до вибалка, який побачив неподалік.

Опритомнів у глибокій вирві. Гнітюча тиша. У вухах дзвін. На голові липке місиво. Здається, все життя пролетіло тоді в пам'яті: дитинство, юність, рідня. Це що ж, кінець?

– Живий! – скоріше здалося, ніж почулося. Розплющив очі і побачив своїх. Неподалік осиротіло стояв з розбитим передком рідний ЗІС-5. Пізніше з'ясувалося, що автомашина рядового Костирка своїм маневром відволікла на себе удар гармати від іншої, що везла штабні документи і вціліла завдяки сміливості бійця із Звеничева. Цей епізод помітив один з льотчиків штурмовика, який летів на бойове завдання. Це він, рятуючи життя невідомих йому військових водіїв, прицільним вогнем розстріляв обслугу фашистської гармати.

Степан Костирко довго переживав, що залишився без улюбленого ЗІСа. Та згодом командування запропонувало йому німецького «Опеля», який фашисти, тікаючи, залишили в одному з сіл Польщі.

Ще один епізод добре вкарбувався в пам'яті Степана Васильовича. Пригадував, були у полку перебої з постачанням продовольства. Розвідка донесла, що на ворожій території стоїть самотньо велика машина з харчами.

Степан прихопив з собою бійця-тракториста – і туди на «Опелі». Свою машину залишили в кущах, а самі поповзли до німецької. Почали заводити – ніяк. Виявляється, обрізано дроти запалення. Знайшли, з'єднали їх. Машина завелась. Степан попереду їхав на «Опелі», а за ним на чужій автомашині з продовольством боєць-тракторист. Було того дня свято у бійців, як на Великдень. Це лише кілька епізодів з фронтового життя солдата-водія Степана Костирка.

Недарма одна з найулюбленіших пісень ветерана «Пісенька фронтового шофера» у виконанні славнозвісного співака Марка Бернеса. Є у ній ось такі хвилюючі рядки:

*«Через реки горы и долины,
Сквозь пургу, огонь и черный дым,*

*Мы вели машины, объезжая мины,
По путям дорогам фронтовым.
Эх, путь-дорожка фронтовая,
Не страшна нам бомбежка любая,
А помирать нам рановато,
Есть у нас еще дома дела! ...*

Ця незабутня пісенька написана про нього і його безстрашних друзів – фронтовиків-шоферів.

За мужність і відвагу Степана Костирки на важких дорогах війни удостоєно двох орденів Слави, медалей за бойові заслуги під Києвом, Берліном, на чехословацькій землі. Молодий, красивий, з бойовими нагородами на гімнастерці, він дивиться з портрета на стіні у світлиці рідної домівки (по війні намалював талановитий художник, брат дружини, Анатолій Хоменко).

У домашньому архіві Степан Васильович дбайливо зберігав дорогі фронтові реліквії – подяки маршала Конєва і генерал-лейтенанта Лелюшенка. Повернувшись з фронту додому, деякий час очолював Звеничівську сільраду, був головою колгоспу імені «18 партз'їзду» у Конотопі, який на той час входив до складу рідного Тупичівського району. Лікував худобу, не один десяток літ шоферував на «газоні» і «ЗІСу» у рідному селі.

З особливою повагою до Степана Костирки ставився Герой Соціалістичної праці П.К.Сич (колишній повоєнний голова Тупичівського райвиконкому, потім перший секретар Менського райкому партії). Коли у сімдесятих роках минулого століття у Ріпкинському районі було дуже сутужно з насінневою картоплею, нашого авторитетного земляка відрядили до Мени, щоб домовився з Сичом про підтримку і допомогу. Він успішно справився з цим завданням. Першу машину картоплі привіз для рідного колгоспу.

... Степан Васильович разом з дружиною Марією Михайлівною виростили чотирьох дітей (старша, Віра, працювала інженером на чернігівському «Хімволокні», молодша, Антоніна,

– заступник директора Замглайського будинку-інтернату, а ще голова районної жіночої ради). Діждалися восьмеро онуків.

*Чернігівський вісник. – 2000. – 20 вересня.
З доповненнями.*

З ПЕРШОЇ ШЕРЕНГИ

Квітневої днини пошта принесла мені листа від земляка Анатолія Яриловця з Одещини. Він писав: *«Вибач, що затримався з відповіддю. Збирав матеріали про батька Федота Андрійовича, його ранній період життя, що стосувався війни. Довелось перелопатити гори матеріалів в Інтернеті, де йшлося про долю випускників Смоленського військового стрілецько-кулеметного училища, яке напередодні війни він закінчив. Знайшов спогади Івана Кривого, курсанта другого випуску. Дуже цікаві матеріали. Вони здебільшого присвячені відомим трагічним подіям у Катинському лісі 1939 року. Виявляється, що табір для військовополонених польських офіцерів знаходився неподалік від батькового училища.*

Дізнався, що молоді лейтенанти першого випуску (батько з цього випуску) були направлені в УК (укріпрайони) Західного військового округу, потім Західного фронту і практично всі вони загинули або ж були тяжко поранені у перші місяці війни. Як стверджують у спогадах випускники другого випуску, за всю війну вони не зустріли жодного зі своїх попередників. Лише тепер я зрозумів, що батькові повезло. Він залишився ЖИВИМ. Від західного кордону дійшов аж до Смоленська. Йшов, відступаючи з жорстокими боями...

У шкільні роки його розповіді про війну я сприймав подитячому. А тепер, коли прочитав багато матеріалів, в тому числі щоденники німецьких офіцерів та генералів, частини яких воювали проти 886-го стрілецького полку 298-ї стрілецької дивізії, де служив батько, я подивився на війну іншими очима.

Особливо вразив щоденник командира полку, який протистояв батьковому 886-му в боях під Смоленськом, в якому він описує як наших вояків в ту пору командування гнало, немов отару овець, на їхні кулемети. І їм уже самим часом було шкода стріляти у наших солдатів, яких навалили цілі гори. А їх все гнали і гнали... Ось у цих боях і був поранений мій батько».

...Учасник бойових дій Великої Вітчизняної війни Федот Андрійович Яриловець народився 15 березня 1918 року у Звеничеві в родині козака Андрія Гавриловича та Наталії Іванівни, уродженки сусіднього Петрушина. Крім найменшого Федота, були ще Іван, Параска та Уляна. Після смерті дружини Федотів батько одружився вдруге на Катерині, яка народила йому сина Олексія та доньку Оксану.

Сім'я була працелюбною. Жила хоч і не багато, але і не бідно. Гордістю Андрія Гавриловича був сад, який займав значну частину землі. Отож груш і яблук було доволі. І для родини, і на продаж.

Під час колективізації надійшла з району вказівка розкуркулити тих хазяїв, які сумлінно обробляли свою землю і мали кращий врожай від інших. У цей список потрапив і Андрій Гаврилович. Та односельці стали на його захист. Враховуючи те, що в сім'ї майже всі діти були малолітніми, його не вислали в далекі краї, як деяких заможних сусідів.

У 1937-му після закінчення Звеничівської семирічної школи його здібний до науки син Федот вступив до Чернігівського зооветеринарного технікуму, де провчився два роки. Та у зв'язку з тим, що 1 вересня 1939 року розпочалася друга світова війна (фашистська Німеччина напала на Польщу), всім студентам-юнакам відмінили відстрочки і всі вони були призвані на військову службу.

Чернігівський військкомат направив Федота Яриловця на навчання до Смоленська, де на базі танкової бригади було створено військове стрілецько-кулеметне училище. Воно знаходилося на західній околиці міста біля Шкляної гори на Мопровській

вулиці. В училищі часто оголошували «тривогу». Тоді курсанти діяли в обстановці, наближеній до бойової. Командири вимагали чіткого виконання команд, неодмінно їм повторювали: кому важко в навчанні, тому легко в бою. Федот не раз про це згадував на фронті, де доводилось діяти в найскладніших бойових ситуаціях,

У червні сорок першого після закінчення училища його, молодого лейтенанта, відправили в діючу армію – командиром першого взводу 886-го стрілецького полку 298-ої стрілецької дивізії. Спочатку на Західний, а потім на Південно-Західний фронт, куди була перекинута дивізія у серпні 1941 року для закриття прориву лінії оборони наших військ південніше Брянських лісів, в район Єльні. Ще на прикордонні глянула грізно йому у вічі страшна війна: вибухами, пожежами, пораненими і загиблими. Розпачем і сльозами матерів у білоруських селах.

На початку війни Федот Яриловець отримав два легких поранення, але продовжував воювати. Не раз згадував, як кожен рубіж доводилось відстоювати у жорстоких сутичках з ворогом. За проявлену мужність та героїзм в боях під час оборони Гомеля був представлений до високої бойової нагороди. Але клопотання командування не дійшло до Москви. Уже після війни на його запит до Центрального архіву МО СРСР надійшла відповідь, що документи штабу дивізії були знищені під час її відступу.

У серпні-вересні 1941 року в битві під Смоленськом вирішувалась майбутня доля Москви. Як і при Наполеоні, місто-фортеця грудьми стало на захист столиці. Тут було зірвано літній наступ гітлерівських військ на московському напрямку. Вони були затримані майже на місяць.. Бої були дуже жорстокі. За офіційними даними тут загинуло більше як 350 тисяч радянських солдатів та офіцерів. Тут, в боях під Єльнею, народилась військова гвардія Червоної армії.

У цих жорстоких боях 298-а стрілецька дивізія зазнала величезних втрат (з особового складу живими залишилось декілька

сотень). У січні 1942-го в Сибірському військовому окрузі відбулося друге її формування.

16 вересня 1941 року під час атаки на ворожі позиції Федот Яриловець був тяжко поранений осколками ворожої міни в голову, груди, руку та ногу. Закривавленого, ледь живого, його знайшли і підібрали санітари. Спочатку евакуювали у госпіталь до Куйбишева, а потім до Томська. Було проведено декілька складних операцій. Курс лікування тривав аж – до 27 грудня 1943 року (28 місяців у госпіталі!!!)

Після визволення Чернігівщини від німецьких загарбників повернувся у рідне село, щоб орати, сіяти, садити сади, ростити дітей на радість людям, вселяючи в їх життя красу нового дня.

Завідував відділом мобілізації робочої сили Тупичівського райвиконкому. Гуртував земляків на відбудову зруйнованого війною народного господарства країни. Потім два роки був військовим керівником семирічки у рідному селі.

Десять років очолював Тупичівську дільницю торфопартії імені 22-ї річниці Жовтня, яка добувала на Замглайському болоті паливо для осель трудівників всієї округи. Ще п'ять років був керівником бригади по видобутку торфу у рідному колгоспі. Ніякої роботи не цурався. Перед виходом на пенсію багато літ теслярував. Зводив нові колгоспні будівлі, ремонтував оселі солдатських вдів. Був шанованою і авторитетною людиною у Звеничеві, до думки якої зажди прислухалися односельці.

Разом з дружиною Євлампією Митрофанівною виростили двох доньок і сина.

Син Анатолій (1948р.н.) нині відомий громадський діяч Одещини. Після школи закінчив він Чернігівський кооперативний технікум. Одержав направлення в одну з пекарень Волині. Звідси забрали в армію. Служив у далекому сибірському Красноярьську. А як звільнився у запас, поїхав в Одеську область, де працювала кохана дівчина, з якою вчився в технікумі. Тут запропонували йому очолити районний хлібокомбінат у містечку

Ширяєво, який під його керівництвом став найкращим підприємством галузі в області. Працював і вчився. Закінчив економічний факультет Одеського інституту народного господарства. Трохи пізніше – Вищу партійну школу. Завзято опановував науку управління, щоб потім так само вчити інших.

Через 12 років обрали заступником голови райвиконкому. Затим – головою райспоживспілки, яку вивів у трійку лідерів області. На громадських засадах очолював Раду голів райспоживспілок Одещини. Був членом Ради Укоопспілки. Завершив свою трудову діяльність на посаді заступника голови Ширяєвської райдержадміністрації.

Більше як 30 років – депутат районної ради. Нині очолює районну організацію однієї з політичних партій України.

Серед нагород найбільше пишається Почесною грамотою Верховної Ради України «За особливі заслуги перед українським народом». Захоплюється фотографією, бджільництвом. Любить полювати.

Має двох дорослих дітей, які живуть в Одесі. Донька Олена закінчила Одеський держуніверситет імені Мечникова. Фахівець з іноземних мов. У сина Дмитра аж три престижні дипломи про вищу освіту. Філолог, юрист, магістр державного управління.

ФРОНТОВОГО ГАРТУ

Микола Леонтійович Ходаш (1921-2008) був у Звеничеві знаною людиною.

За місяць до початку Великої Вітчизняної війни він став курсантом Горьковського танкового училища, яке закінчив у жовтні сорок другого. Одержав звання молодший лейтенант. Спочатку на фронті був командиром танка Т-34 у складі 107-ї танкової бригади, потім командував танковим взводом у складі 57-ї танкової бригади.

Влітку 1943-го брав участь у знаменитій Курській битві, найбільшому танковому бою війни під Прохорівкою.

Цитуємо уривок з його нагородного листа: «т. Ходаш, командир танка Т-34, в боях с німецькими окупантами в районі населених пунктів Бутырки-Александровка проявил стойкость и бесстрашие. Вступив в бой с превосходящими силами танков и пехоты противника, тов. Ходаш открыл ураганный огонь, и из своей машины уничтожил 1 танк и до 20 солдат и офицеров. Когда вражеским снарядом машина была подожжена, тов. Ходаш был тяжело ранен. Он в бессознании вынесен с поля боя своим механиком-водителем.

За проявленную стойкость и бесстрашие в бою, т. Ходаш достоин правительственной награды – ордена Отечественной войны II степени». До такої нагороди представив його 16 липня 1943 року командир 107-ї танкової бригади. Та генерал, командир 16-го танкового корпусу, до складу якого входила бригада, власноруч червоним олівцем вніс до цього подання поправку: Ходаш заслуговує на вищу нагороду – орден Вітчизняної війни I ступеня.

Одужавши, Микола Леонтійович знову повернувся на фронт. Але уже в іншу танкову бригаду. Вдруге був тяжко поранений у січні 1944-го року. П'ять місяців лікувався у Читинському госпіталі. Звідси командування відрядило його, військового фахівця, уповноваженим представником на Кіровський завод до Ленінграда, де виготовляли двигуни для фронтівих танків.

– А у вільний від основної роботи час ми завзято піднімали з руїн місто-герой на Неві. Скільки тут дахів я перекрив, – згадавав Микола Леонтійович.

Недарма ж тут наш земляк здобув визнання і шану ленінградців, які обрали його депутатом однієї з районних рад міста.

Весною сорок сьомого повернувся він у рідне село. У 1955-му його обрали головою місцевого колгоспу «Ленінський шлях» (змінив на цьому посту фронтовика О.М.Ледового).

У 1959 році після розформування Тупичівського району село

було приєднано до Великовіської сільради Ріпкинського району. Тут же розмістилася і центральна садиба об'єднаного колгоспу, до якого перейшла назва «Ленінський шлях». А Звеничів став бригадним селом.

У об'єднаному колгоспі М.Л.Ходаш три роки обіймав посаду заступника голови. А потім аж до 1972 року очолював це велике багатогалузеве господарство. Під час його головування тут значно зміцніла матеріально-технічна база. Лише у Звеничеві з'явилося чимало новобудов: до старої школи добудовано нові світлі класи і кімнату для вчителів, зведено корівник на 100 голів, свинарник, кормокухню... Було повністю електрифіковано і радіофіковано село. Зріс добробут колгоспників. Про це засвідчує ось такий факт. Лише 1962 року справили новосілля аж 27 сімей звеничівців.

За ратну і трудову звитягу М.Л. Ходаш відзначений багатьма державними нагородами: двома орденами Вітчизняної війни 1 і 2 ступенів, орденом Богдана Хмельницького, медалями «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945р.р.», «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941-1945р.р.», «Захиснику Вітчизни», «За доблесну працю», а також низкою ювілейних відзнак. Нагороджений грамотою міністерства освіти Української РСР за активну участь у підготовці шкіл на території колгоспу до нового навчального року.

Після головування він працював завгоспом колгоспу, очолював у Звеничеві тваринницьку ферму, був вагарем. На заслужений відпочинок пішов у 72 роки.

Любив читати книги про війну, передплачував кілька періодичних видань, вів щоденник про своє життя-буття... Виростив з дружиною Наталією Федорівною двох синів-працелюбів.

ДОЛЯ РОДИНИ, ОБПАЛЕНА ВІЙНОЮ

Скільки разів уже сказано, написано, що Велика Вітчизняна війна зачепила своїм жорстоким крилом кожну родину! Ця розповідь про одну з них. Найближчу, найдорожчу.

...У спорожній батьківській оселі три великих портрети на стіні. Три незабутні світлі образи у військових гімнастерках змужнілих синів моєї бабусі – вдови Параски Степанівни Кужельної. Кожному з них війна зверстала свою долю. Зверстала гірку долю всій родині.

НА КРИМСЬКІЙ ЗЕМЛІ

У березні сорок першого приїхав у рідне село з далекого азербайджанського Степанакерта (нині столиця невизнаної Нагірно-Карабахської республіки) у відпустку з армії середульший син Параски Степанівни двадцятип'ятирічний артилерист Іван. Статний, красивий. Як йому пасувала парадна гімнастерка з петлицями старшого сержанта, начищені до блиску хромові чоботи зі шпорами.

Привіз рідні подарунки. Матері і сестрі – хустки, старшому брату Миті – гімнастерку і галіфе, молодшому, Петі, – ковзани.

...Закінчив він перед армією тримісячні курси бухгалтерів у Городні. Працював за фахом у рідному колгоспі. За обліковця мав юного Івана, сина Олексія Яриловця. Припала до душі його сестра – красуня Анастасія. Ніяк не міг діждатися, коли та підросте, щоб запропонувати руку і серце. Як приїхав з армії у село, Насті ще й 17-ти не було. Але твердо вирішив: буде моєю дружиною, заберу з собою.

На Іванову рідню одразу стільки радісних подій звалилося. Аж тут на тобі, як сніг на голову: забирають до армії найменшого сина Параски Петра.

Поїхали брати з села на одній підводі. Іван з Настею до За-

кавказзя, а Петро на призовний пункт до райвійськкомату.

Міцно обнялися вони на прощання: «Може, браток, уже більше й не побачимось», – сказав тоді Іван, ніби відчуючи воєнне передгроззя.

...Спочатку молодята винаймали у Степанакерті житло в старого вірмена, а потім командування виділило їм квартиру у військовому містечку. Настя працювала у курсантській їдальні. А Іван служив в одній з військових артилерійських частин 40-го стрілецького корпусу Закавказького військового округу.

1 серпня 1941 року на базі цього корпусу для прикриття державного кордону СРСР з сусіднім Іраном була сформована 44-та загальновійськова армія і включена до складу Закавказького фронту, штаб якого знаходився у Степанакерті. У жовтні новостворену армію передислокували на Північний Кавказ до Дагестану.

– Я їздила сюди до свого Вані у містечко Буйнакськ, що на березі гірської річечки Шура-озень, – згадувала Настя. – Три дні побула зі своїм рідним, ніжним і коханим сонечком. Він завжди ласкаво називав мене Нанульчик. Невимовно боляче, що так мало прожила на білому світі з ним. У щасті, любові і радості. Усе це було наче уві сні. Уже тоді в дагестанському містечку серцем відчувала, що оця зустріч з ним остання. Так воно і сталося.

У листопаді військові частини армії перекинули на Чорноморське узбережжя в район Анапи.

7 грудня Ставка ВГК поставила перед командуванням Закавказького фронту завдання: одночасною висадкою десанту 51-ї та 44-ї армій в районі Керчі та Феодосії за підтримки Чорноморського флоту оточити і знищити вороже угруповання німецько-румунських військ на Керченському півострові і в подальшому звільнити Крим.

Головний удар у Керченсько-Феодосійській десантній операції мала завдати 44-та армія. Під покровом ночі її підрозділи з бронетанковою технікою, артилерією та кіньми завантажились

у портах Анапи, Новоросійська та Туапсе на військові судна, щоб наприкінці грудня раптово висадитися в районі Феодосії.

Як досвідчений кадровий артилерист, командир гармати, старший сержант Іван Кужельний потрапив у самісінський вир жорстокої битви з ворогом на кримській землі. Він розвідував і наносив на карту вогневі точки переднього краю ворожої оборони, аби потім знищити їх влучними пострілами своєї гармати і зберегти сотні життів радянських військ. А для цього треба було постійно вибирати підходящі місця для спостережних пунктів. В один з них влучив ворожий снаряд. Загинуло п'ятеро бійців. Івана поранило у груди, відірвало руку і ногу. Загиблих похапцем поховали у братській могилі неподалік якогось татарського села між Феодосією і Керчю. Про все це, за спогадами Анастасії Олексіївни, розповів їй начальник штабу військової частини, де служив чоловік Іван.

У жорстоких боях на Керченському півострові, які тривали з 26 грудня 1941-го до 20 травня 1942-го, брали участь 82,5 тисячі радянських воїнів, 43 танки, 195 гармат і 256 мінометів. Втрати склали 40 тисяч осіб. З них більше як 30 тисяч безповоротно: вбитими, замерзлими і зниклими безвісти. На військовому плацдармі півострова не було жодного медичного закладу. Найближчий госпіталь знаходився через Керченську протоку на Кубані.

У травні сорок другого війська 44-ї армії у взаємодії з іншими арміями та підрозділами Чорноморського флоту Кримського фронту після кровопролитних оборонних боїв з переважаючими силами ворога змушені були відійти до Керчі, а звідти евакуюватись на Таманський півострів.

...Про Парасчиного сина Івана і досі нагадують у селі високі осики, які він посадив перед війною на межі батьківського саду. Від них уже розрісся на лузі чималий лісок.

А його брат Петро так і не покатався на ковзанах, які він подарував йому під час відпустки у рідне село. Дісталися вони мені. Залюбки катався на них у дитинстві на льоду в кінці го-

роду. Двоє старших хлопців так прагнули, щоб я обміняв їх на звабливі ялинкові прикраси, поцуплені ними зі шкільної ново-річної ялинки. Та я не здався.

Все життя зберігав подарунок брата Івана – красиву гімнастерку і галіфе у рубчик – мій батько. Як був молодшим, завжди зодягав їх, коли їхав на храмові свята до рідні у Вербичі, Роїщенську Слободу та Маслаківку...

ВОЮВАЛА З НІМЦЯМИ І ЯПОНЦЯМИ

Як же склалася доля Анастасії, Іванової дружини? У грудні 1942-го, як стала повнолітньою, записалася вона добровольцем у діючу Червону армію. Стала бійцем 654-го полку окремої зенітної бригади. Дала клятву, аби жодна ворожа бомба не впала на Баку. З далекоміром «зв'язок-розвідка» вартувала вона небо над каспійськими стратегічними нафтопромислами, які так прагнули захопити фашистські війська.

– Дні і ночі минали в окопах, – згадувала Анастасія Олексіївна. – Ми, дівчата, були різні – завзяті й стримані, галасливі й мовчазні. Ніхто з нас досі не тримав зброї в руках і нічогісінько не тямив в авіації. Тут, на кавказькій землі, ми відчували особливу відповідальність перед Батьківщиною. Нас ніби запрограмували: ворога будь-що треба розбити.

Після завершення Кавказької битви її військову частину перекинули на Далекий Схід, де була реальна загроза агресії з боку імперіалістичної Японії. Служила у Приморському краї. На відомій станції Лазо та у місті Іман (нині Дальнереченськ), що на самісінькому кордоні з північно-східним Китаєм, окупованим тоді японськими військами.

8 серпня 1945 року (якраз на день її народження) СРСР у відповідності з раніше взятими на себе союзницькими зобов'язаннями та з наміром якомога швидше закінчити Другу світову війну, оголосив війну Японії. За місяць була розгромлена її мільйонна Квантунська армія.

Після завершення війни Анастасія вийшла вдруге заміж. Деякий час мешкала з чоловіком на Південному Сахаліні. А потім переїхала з ним в Україну. Народила синів. Доживала віку в колгоспній хаті у Чемері Козелецького району.

«НАС ЖЕНУТЬ НА КИЇВ»

Скупі відомості про найменшого сина Параски Степанівни Петра Кужельного. Народився він взимку 1921-го. Мав семи-класну освіту. Працював секретарем сільської ради.

Курс молодого бійця пройшов у Харкові. На початку війни мати одержала від нього листа, в якому він повідомляв, що потрапив у піхоту. Писав, що його військову колону женуть на Київ. У важкій дорозі нарізав чоботом ногу. Переживав, щоб не відстати, дійти до столиці Радянської України.

І, напевно, тут під час оборони Києва, в одному з жорстоких боїв зник він безвісти. Занесений в Книгу пам'яті Чернігівщини як рядовий, червоноармієць.

КРИЗЬ ПЕКЛО НІМЕЦЬКИХ ТАБОРІВ

Війна тривожно постукала у вікно оселі вдови Параски Степанівни Кужельної уже назавтра. Сільський активіст Григорій Карпович Костирко приніс у понеділок о п'ятій ранку її старшому сину Миті, моєму майбутньому батькові, повістку на фронт.

Разом з ним забрали захищати рідну землю Микиту Семеновича Кошубу, Опанаса Яковича Костирка, Юхима Корнійовича Костирка та Миколу Сергійовича Кужельного. Усі вони загинули на війні.

– Спочатку доправили мене на підводі у радгосп імені Чкалова, що під Тупичевом, де був збірний пункт райвійськкомату, – згадував батько. – А звідти – до Чернігова. Тут помили у лазні, перевдягли у військове. І відправили за село Красне (35 кілометрів від обласного центру), де серед лісу на лівому березі Десни

був табірний збір військових частин 187-ї стрілецької дивізії, штаб якої знаходився у Чернігові.

В одній з них (у військовому білеті батька по війні записали 232 стрілецький полк, хоч в дивізії насправді був 292-й – І.К.) видали мені гвинтівку, 90 набоїв до неї, протигаз, саперну лопатку. І з колоною захисників Вітчизни пішов я на зустріч з ворогом на Західний фронт. Як минули Чернігів, повели нас низом старовинним Могильовським шляхом на Білорусь. Через Халявин, Роїще і Звеничів...

У рідному селі біля Петропавлівської церкви стрівся з матір'ю. Тоді ще не знав, що бачу її востаннє. Провела вона мене за Коваля на тупичівську дорогу. Поцілувала, осінивши хресним знаменням. Помахала вслід рукою, витираючи красчком хустини гарячу сльозу.

У Лозовому хуторі, що за Бурівкою, чекали на нас автомашини, які лісовою дорогою вирушили у напрямку Добрянки і далі до Гомеля. Поруч зі мною у кузові полуторки сиділи 12 бійців-розвідників на чолі з лейтенантом. Ми рухалась попереду колони. Збирали інформацію про стан шляхів, переправ, склади з пальним...

З Гомеля пізно ввечері рушили на Могильов. На його околиці заночували в ліску. А на ранок знову стали вести розвідку. Біля Рогачова низько над нами з'явилися німецькі літаки. Стали бомбити. На ходу повискакували з кузова. Сховались у канаві. Почали по них стріляти. І не тільки ми. Хтось збив літак.

Як стихло бомбардування, у Рогачові один з його мешканців повідомив нам, що міст на Дніпрі підірвали наші. Заправили тут полуторку і повернулися знову на хутір Чигиринець (напевно, це була околиця села Чигиринка, що на Могильовщині – І.К.). Серце відчувало, що от-от посунуть німці. Лейтенант наказав рити окопи і готуватись до оборони. Неподалік від нас, замаскувавшись посеред жита, стояв напготові радянський танк.

Через деякий час у переліску з'явилися танки передових німецьких частин. Лесть ми зробили перші постріли, як танкісти з

піхотинцями щільним кільцем оточили нас. Трапилось це 3 липня. Забрали зброю, познімали пілотки і гімнастерки, роззули. Моя доля враз перевернулася. Почувався вкрай зганьбленим і пригніченим. У розпачі і тривозі волала душа. Втішав себе думкою: «Я ж такий невільник не один».

Нас босих під конвоєм повели на захід. Надвечір зробили зупинку біля річки на високій кручі. Промайнула думка: отут усіх і розстріляють. Аж ні. Переночували у колгоспній стайні. А на ранок знову в дорогу. Ніколи не забуду як одна жінка, так схожа на мою матір, в якомусь маленькому білоруському селі жалісливо простягнула мені скибочку хліба. Але німець брутально відштовхнув її, пригрозивши автоматом.

Привели нас на збірно-пересильний пункт в окупованому Бобруйську, де вже було чимало бранців. А потім загнали у товарні вагони і повезли до Польщі.

Висадили посеред поля у якомусь пересувному таборі, обгородженому колючим дротом. Тут була сила силенна люду. В обід дали по кухлику ріденького супу з проса, перемішаного з лускою. Хоч їж, хоч пий, хоч вилий.

Нестерпно пекло липнєве сонце. До безтями мучила справа. До єдиної бочки з питною водою вишикувалась довжелезна черга. Бранці у розпачі почали штурмувати її. Та спритні охоронці прикладами, нагайками і кийками розігнали некерований натовп, який у сутичці перекинув бочку.

З цього польового «дулагу» пролягла моя страдницька дорога до «шталагів» (солдатських таборів) у Мосбургу, Ессені, Гамбургу. Їх номерів не пам'ятаю. Але запам'ятався власний табірний №400, який був позначений на бірці, що висіла на шії.

Була спроба втекти з полону. Спіймали. Жорстоко побили. А земляки Ригор Юхимович Скітер та Федот Львович Коваленко, яких також полонили німці майже водночас зі мною у Білорусі, все-таки невдовзі повтікали додому. Про це розповіли мені по війні.

У нелюдських умовах утримували військовополонених. Нім-

ці сприймали нас не інакше як за рабів. Ганяли на виснажливу роботу. Здебільшого на шахти Рурського вугільного басейну – одного з найбільших у Західній Європі. Працював з кайлом у їх вузьких забоях, на завантаженні і розвантаженні вугілля та породи.

Так стомлювався, що часом не міг дібратися на свою верхню полицю у холодному бараку. А вранці знову звучала сирена: збирайся на каторжну роботу. Були випадки, коли бранці навмисне калічили себе, аби хоч трішки перепочити у лазареті. Потрапив сюди і я з приступом гострого апендициту. Та як тільки-но після операції загоїлась рана, знову погнали на роботу.

У усі роки полону найстрашнішим випробуванням був голод. Добовий раціон складав 200-250 грамів хліба, який був наповолину з тирси і соломи, а також літр баланди без солі, звареної з брукви, капусти, моркви чи напівгнилої картоплі, кухоль чаю...

Одного разу запримітив як один, старший за віком бранець, ховаючи під полою жерстяну баночку, щось під'їдав з неї. Як з'ясував, він примудрився нишком відбирати їжу у сторожових табірних вівчарок. Став і я чатувати на вартових, які годували собак. І як тільки-но за ними зачинялись двері сторожки, витріщивши на вівчарку очі, хутко хапав її годівницю з їжею. І так разів зо три, поки не застукав довгов'язий рудий охоронець і так боляче уперіщив мене по спині кийком, що надовго їсти перехотілося.

А ще був випадок, коли у табір привезли облуплених лисиць. Їх варені кусні м'яса кидали, як собакам, у натовп військовополонених, які на льоту хапали поживу, аби хоч трішки вгамувати голод. Німці, споглядаючи таку живу картинку, голосно реготали, фіксуючи її на плівку фотоапарата.

У тяжких муках від голоду, холоду, знущань і катувань, хвороб та підневільної праці в таборах Третього рейху за різними даними загинули від 3,3 до 4,2 мільйона (тобто 50-70 відсотків) радянських воїнів. Є серед них і мої земляки-звеничівці.

Я вижив, бо змалечку спізнав важку працю. У 1923-му ще

молодим помер мій батько, Григорій Іванович. Було мені тоді 12 років. Залишилося нас на руках у матері четверо. Я – найстарший. Не до науки було тоді. Лець два класи початкової школи закінчив. Допомагав матері по господарству. І сїяв, і орав, і косив... Як підріс, поїхав на заробітки. Працював на залізниці. Від голодомору на початку тридцятих наша родина шукала спасіння на Дніпропетровщині.

У 1935-му Тупичівський райвійськкомат визнав мене придатним до стройової військової служби. Та, зважаючи на важкі родинні обставини, залишив у запасі.

Рятувало мене у полоні і те, що я не палив цигарок. Курці були ладні віддати все, навіть їжу, аби хоч раз затягнутися тютюновим димом.

У полоні, ми, на диво, зберегли стійкість і взаємовиручку. Ділилися останнім куснем хліба. Потрапив я в полон з уродженцем сусідньої Бурівки Федором Кириєнком. Весь час трималися одне одного, підтримували як могли.

Вербувальники з Руської визвольної армії (власовці), яких буцімто підтримував сам Гітлер, активно закликали нас перейти на бік німців, переконуючи, що на батьківщині всі полонені, які повернуться додому, будуть страчені, навіть якщо і не винні, як зрадники. Цитували Сталіна: «У нас нет военнопленных, а есть изменники Родины». На всі заставки обіцяли золоті гори «непереможного Третього рейху»: одяг і харчі на рівні з німецькими солдатами, а після перемоги – землю і маєтки... Та лише одиниці клюнули на таку перспективу.

Нас у Гамбурзі звільнили радянські війська. 13 травня 1945 року пройшов в 34-му збірно-пересильному пункті 49 армії подвійну сувору фільтрацію (політичну перевірку на благонадійність) «особистів» НКВС та військової контррозвідки (СМЕР-Ша), особлива увага яких була прикована саме до військово-полонених. Назавтра уже був у розпорядженні 185 АЗСП 49 армії, звідки призовна комісія військкомату направили до 459 Верхньодніпровського стрілецького полку. А потім перевели до

1216-го. Прийняв присягу. Служив тут же в Німеччині у комендантському взводі. 16 жовтня 1945 року демобілізували за віком. Повернувся додому.

По війні не раз дивився по телевізору зі сльозами на очах хвилюючий кінофільм «Доля людини», так правдиво поставлений за однойменним оповіданням Михайла Шолохова. Багато його епізодів знову нагадали мені про пережите у жорсткому німецькому полоні. Будь вона тричі проклята, ця війна!

Від автора запису спогадів. Як учасник війни (колишній дивізійний розвідник), батько був нагороджений ювілейними медалями СРСР. Над хврткою нашого спорожнілого сільського двору у Звеничеві і досі красується металева червона зірка, прибіта колись школярами. Як пам'ять про батькових братів, моїх рідних дядьків Івана та Петра, які не повернулися з війни; про батька, який сповна зазнав її страждань у фашистській неволі; про матір, яку після визволення села від німецьких окупантів забрали до прифронтового обозного загону, що пройшов важкими дорогами Придніпров'я аж до білоруського Мозиря.

Мені весь час хотілося детально дізнатися про військову обстановку на Західному фронті, саме у тих місцях, де потрапив у полон батько. Допоміг відомий білоруський історик і краєзнавець з Могильова, автор книги «Днепровский рубеж» Микола Борисенко.

...На початку липня сорок першого перші підрозділи 187-ї стрілецької дивізії стали прибувати з Чернігівщини до Білорусі і поспіхом облаштовувати оборонні позиції на берегах Дніпра. Лінія оборони на ділянці Могильов, Бихов, Рогачов простягнулася майже на 100 кілометрів. Передові загопи дивізії, яка ввійшла до складу 45 стрілецького корпусу 13 армії, знаходились на західному березі річки.

3 липня після полудня посиленій ворожий розвідувальний загін у складі до 30 танків, 100 мотоциклів і роти піхоти в районі с.Чигиринка переправився через праву притоку Дніпра – р.

Друть. Зав'язався бій з передовим загоном 187-ї стрілецької дивізії на Биховському плацдармі. Згодом передові німецькі частини танкової групи Гудеріана прорвалися до Дніпра у районі Бихова і Рогачова. Розпочалась жорстока битва за його переправи.

10 липня стрілецькі батальйони 292 і 338 полків дивізії упродовж доби без упину відбивали на правому, західному березі, атаки ворога. Їм не вдалося переправитися на протилежний берег Дніпра. Потрапивши у вороже оточення і втративши надію на спасіння, бійці думали лише про те, як з честю і гідністю померти і дорожче відплатити ворогу за свою смерть. Вони билися до останнього патрона, до останнього подиху. Зв'язок з батальйонами і командуванням дивізії був втрачений. Основні сили дивізії – названі тут два стрілецькі полки – практично перестали існувати.

На ранок 11 липня німецькі війська вклинилися в оборону 187-ї стрілецької дивізії на глибину до 10 кілометрів і розвинули наступ на схід.

На білоруських берегах Дніпра загинули, були поранені, пропали безвісти, потрапили в полон тисячі захисників Вітчизни, в тому числі і наші земляки-новобранці з Чернігівщини, які в перші дні війни у лісі за Красним поповнили кадрові частини героїчної 187– стрілецької дивізії.

(Цей розділ у перекладі на російську мову надруковано у журналі «Поисковый вестник», Могильов, Республіка Білорусь, 2013.– С.118-122).

ВПАЛИ БОМБИ ЗА ХАТОЮ

Наприкінці серпня сорок першого, на Першу Пречисту, німці окупували Звеничів. Цинічні і знахабнілі, вони ходили по селу від хати до хати, вимагали молока, яєць, масла і м'яса. У Параски Степанівни Кужельної забрали вгодованого бичка, що випасався на прив'язі. Нібито для поранених солдатів вермахту, які лікувались у польовому лазареті сусідньої Великої Вісі.

Два роки жили селяни в неволі. Визволення прийшло у сорок третьому на Другу Пречисту – Різдво Пресвятої Богородиці. Як стихла бойова перестрілка, повилазили селяни з окопів, рівчаків, канав, погребів, верболозів та інших криївок. Розправила разом з ними плечі на рідній вільній землі і Параска Степанівна. Здавалось, що тут уже ніщо не віщувало військової біди. Аж ні.

За кілька днів після визволення села привів до її оселі на нічліг посланець сільради незнайомого чоловіка. Нібито це був колишній старший механік Тупичівської МТС Василь Пантелійович Федорченко. Він розповів, що вертається з мандрів війни додому у Тупичів відроджувати народне господарство. Яких тільки страждань не зазнав на її важких дорогах. Обстрілювали, бомбардували ешелон із заводською технікою, який він супроводжував на Схід. Та залишився живим.

– Може й моїх трьох синоків вбереже Господь на війні, – з надією перехрестилась Параска.

Повечеряли. Стали до сну лаштуватися. А в цей час за вікном уже назрівало нове лихо. З боку болота прогуркотів у небі німецький літак, який бозна звідки взявся отут в тилу (наші війська уже були на Дніпрі). Пілот з високості запримітив як по центральній вулиці села біля церкви їхала із включеними фарами військова автомашина. І вирішив знищити її. Та у сутінках не розрахував з бомбардуванням.

Дві бомби розірвалися на лузі за бабиним городом, неподалік одна від одної (вирви від них і досі нагадують про війну), третя – за якусь мить впала за її хатою у саду. Повилітали шибки з вікон, обсипалася глина, провалилася глуха стіна біля печі. Потужна вибухова хвиля вщент рознесла сарай. Загинула корова.

Її м'ясо баба Параска здала у «партійну їдальню» Тупичева. Замість грошей видали їй спеціальну довідку. По ній згодом одержала у рідному колгоспі тільну теличку.

... Закінчилась Велика Вітчизняна війна. Вертались додому з фронтів доріг захисники Вітчизни – батьки, сини, чоловіки. Та сільська вдова Параска Степанівна Кужельна не діждалась нікого. Тихо відійшла за межу вічності «у суботу перед святою

Трійцею» 1945 року. На шістдесят першому році життя, так і не дізнавшись правди про долю жодного зі своїх синів. А їй же ще жити та й жити б!

Залишився в живих лише старший син Митя. Повернувся він додому за чотири місяці після смерті матері, в один день з чоловіком сестри Ольги, мужнім артилеристом, старшиною Павлом Вікторовичем Лугиною.

Повернулися обоє, щоб знову засівати зелом-добром рідну землю, ростити дітей, гідно продовжувати свій славний хліборобський рід.

«ЗДРАСТУЙ, ТАТУ!»

Багатьом свого часу запала глибоко в душу хвилююча «Балада о Матери» Євгена Мартинова (написана 1971 року на слова Андрія Дементьєва) у виконанні її автора та відомих співаків С. Ротару, Л.Лещенка, Л.Серебрянникова.

Який зворушливий сюжет цієї балади! Одного разу по весні прислали в село документальний фільм про війну. І раптом на екрані мати впізнала сина, що не повернувся додому з фронтівих доріг. У залі клубу пролунав її лебединий крик: «Алексей, Алешенька, сынок».

Схоже трапилось із звеничівкою Іриною Михайлівною Костирко. 9 травня 2013 року вона дивилася по телевізору репортаж з параду у Севастополі, присвяченого Дню Перемоги. Юні моряки несли портрети захисників міста-героя. І на одному з них вона раптом впізнала свого ніжного, ласкавого турботливого тата, що загинув на війні.

...Було їй лише чотири рочки, як 28 липня 1941-го забрали його на фронт. Цей день запам'ятався їй на все життя. Везли татка до райвіськкомату на мокрій від дощу підводі. Від самісінької хати він міцно тримав її в обіймах на теплих колінах. Поруч змахували непрохану сльозу мама і бабуся.

Біля Беяблі на тупичівській дорозі попрощались з ним. Назавжди.

– Чекайте на мене, – сказав він тоді тривожно, але з надією. Крізь сльози усміхнувся до Іринки: – Як повернуся, куплю тобі, донечко, гарні черевики на високих підборах.

Про нього нині Ірині Михайлівні нагадують лише старі вивілі фотографії та три листи. Скільки разів читала їх, перечитувала! Друкуємо їх з невеликими скороченнями та із збереженням мови автора.

2.7.41.

Доброго здоров'ячка, Степановна. Передавай привет Орише і мамаше. Я жив, здоров. Мы находимся все вместе. Едем уже двое суток. Но не знаю куда.

На станції Городня погрузили. зараз находимся на станції Прилуки. Но и дальше двигаемся. Когда приеду на место, напишу письмо, где и как нахожусь. Но пока до свиданья, Степановна

8.VII. 41

... Я прибыл в Крым в г. Севастополь. Меня одели полностью и зачислили в Черноморский военно-морской флот и отправляемся не знаю куда. Ожидай письмо. Со мной Костырко Михаил Павлович... Поклон тебе, Степановна, Ориши и мамаше.

Письмо от вашего известного семьянина Ивана Михайловича. Писано 18.7.41г.

Здравствуйте любимая супруга Груня, дорогая дочка Ирина Ивановна, родная мамаша! Передаю вам душевный привет и желаю всего хорошего у вашей жизни.

В первых словах своего письма хочу уведомить о том, что я жив и здоров, того и вам желаю. Нахожусь у Черноморском флоте на берегу Черного моря. Меня переодели у другу одежду. А свою одежду переслав, ожидайте скоро придет...

Второе, Груня Степановна, я посылаю тебе четвертое письмо, жду ответа с нетерпением, бо уже остался я один из своего села. То так скучно стало, что только слезы льются. А как встретил Шишового брата Якова Семеновича, то не знаю как был рад. Зараз вместе находимся.

Груня Степановна, с большою просьбою к тебе, пиши ответ на каждое мое письмо. Груня, пиши как живешь, шо робиш, как моя дорогая дочка живет, чем она занимается. Чи жива она, чи здорова? Как сдумаю свою дорогую дитину, то никак не могу унять свои слезы. Никогда она с моего ума не сходит. Передавай ей большой привет.

Пиши, Груня Степановна, все новости своего села. Кого взяли после нас? А хто пришел? Кого в живых нет? Роспочали ли уборку хлеба в нас? Одним словом, уси новости села. Пиши, чи получила какие налоги, или еще нет. Напиши крепко Терешков и Ефимов адрес, и Сашков.

Груня Степановна, написал бы я свою жизнь, но нельзя. Ты должна знать как живут на фронте. Но пока остаемся живы и здоровы.

Груня, крепко целую и жму до щирого сердца. Может быть еще побачимся. Передавай привет Ориши и мамаше.

Здравстуй, Ориша Ивановна. Жму крепко до своего сердца, дорогое дитя, и целую 100 раз. Напиши, дорогое дитя, хоть одно слово вместе со своей мамой. Хотя какой либо кружочек. Может ты мое сердце успокоишь.

Груня, передавай привет моим сестрам и всем моим родным.

Груня, адрес пиши так: Черноморский флот, военно-морская почтовая станция № 1138, п/я 26. Краснофлотцу Костырко Ивану Михайловичу.

Довго-довго виглядала Ірина Михайлівна крізь віконце старенької хати свого дорогого татка, чекала його під березою на моріжку біля церкви. Та так і не діждалася. По війні прислали матері Горпині Степанівні з райвійськкомату повідомлення, що її чоловік Іван Михайлович Костирко зник безвісти на війні. За

втрату годувальника держава спочатку виплачувала його доньці 4 карбованці, пізніше – 40.

Як подорослішала Ірина Михайлівна, куди тільки не писала. Так хотіла знайти хоч якусь нову звісточку про незабутнього татуся. Але марно.

Через 72 роки після розлуки з ним автору цих рядків вдалося їй допомогти в цьому: розшукати по Інтернету в об'єднаній базі даних ЦВМА РФ «Меморіал» деякі відомості про її батька.

28-річний червонофлотець І.М.Костирко брав участь у героїчній обороні Севастополя у складі 114-го окремого артилерійського дивізіону протиповітряної оборони головної бази Чорноморського флоту і зник безвісти у жовтні 1941 року. Його ім'я занесено до Книги Пам'яті міста-героя Севастополя.

БРАТИ ЛУГИНИ – ВІДВАЖНІ АРТИЛЕРИСТИ, СТАРШИНИ

Павло Вікторович Лугина родом з сусіднього Пітелева хутора, який колись входив до складу Звеничівської сільради. У грудні 1939 року він був призваний на стройову службу до армійських лав. До жовтня сорок першого був курсантом 3-го Ленінградського артилерійського училища.

Воював на фронті у складі 146-ї і 94-ї танкових та 51-ї самохідної артилерійської бригад. Був командиром гармати. Тричі поранений. Мав військове звання старшина.

За мужність і героїзм відзначений бойовими нагородами: орденами «Червоної зірки», «Великої Вітчизняної війни II ступеня», медалями «За бойові заслуги», «За оборону Москви», «За взяття Відня», «За перемогу над Німеччиною», а також багатьма ювілейними медалями.

По війні був головою Звеничівської сільради. У 1982 році переїхав з дружиною на помешкання до молодшої дочки Люби у Ріпки. Тут і похований.

Його брат Василь також був на фронті відважним артилеристом-старшиною. Мав високі бойові нагороди. Йому випала висока честь брати участь в історичному військовому параді на честь Перемоги над фашистською Німеччиною у Великій Вітчизняній війні, який відбувся на Красній площі у Москві 24 червня 1945 року.

В.В.Лугина мешкав з родиною на хуторі Пасічний Городнянського району, що біля Звеничева. Його дружиною була наша землячка У.І. Кужельна.

НЕ ПОВЕРНУЛИСЬ З ВОГНЯНИХ ДОРІГ

Список мешканців села Звеничів, що загинули на фронтах Громадянської та Великої Вітчизняної воєн.

Анищенко Петр Михайлович, 1902г., українець, рядової.

Белябля Егор Евсеевич, 1912г., українець, рядової.

Ганжа Иван Иванович, 1923 г., українець, рядової. Проходив службу в 111 сп 55 сд. Погиб 11.11.43г. Похоронен в д.Івановка, Брагинський р-н, Гомельська обл., Беларусь. (На пам'ятній гранітній плиті в Звеничеве фамілія Ганжа висечена с помилкою – Гажна).

Ганжа Кузьма Данилович, 1914 г., українець, рядової. Проходив службу в 1181 сп 356 сд. Погиб 07.12.43г. Похоронен в д.Юрковичи, Калинковичський р-н, Гомельська обл. Беларусь.

Ганжа Павел Маркович, 1907г., українець, рядової. Призван Тупичевським РВК 12.07.41г. Пропав без весті в листопаді 1943г.

Ганжа Филипп Семенович, 1913 г., українець, рядової призван Тупичевським РВК 12.07.1941г. Пропав без весті в листопаді 1943г.

Гиневський Павел Данилович, 1904 г., українець, рядової. Призван Тупичевським РВК 27.07.1941г. Пропав без весті в листопаді 1943г.

Гиневський Семен Данилович, 1914 г., українець, рядової. Призван Тупичевським РВК 27.06. 1941г. Пропав без весті в лютому 1942г.

Дроздов Александр Алексеевич, 1921 г., русский, рядовой, стрелок. Проходил службу в 64-й отдельной мсбр., пропал без вести в декабре 1941г.

Дроздов Иван Алексеевич, 1921 г., русский, рядовой. Проходил службу в 1106 сп 331сд. Погиб 04.12.41 г. Похоронен в д.Горки, Московская обл., Российская Федерация.

Довгий Василий Васильевич, 1925 г., украинец, рядовой. Проходил службу в 237 гв. сп 76 гв. сд.

Ивко Егор Яковлевич Погиб в гражданскую.

Ивко Егор Егорович, 1919 г., украинец, рядовой. Пропал без вести в ноябре 1943г.

Клименок Сергей Иванович.

Коваленко Николай Васильевич, 1919г. Призван Тупичевским РВК 05.12.1939г. В начале войны попал в плен, освобожден. Сержант, командир отделения 711 сп 215 сд. Погиб 3.02.45г.

Коваленко Николай Данилович, 1921г., красноармеец, рядовой. Призван Черниговским ГВК в апреле 1941г. Служил в в/ч п/я 273-И. Пропал без вести в январе 1944г.

Коваленко Федор Кононович, 1907 г., красноармеец, рядовой 99 гв. сп 31 гв. сд. Погиб 23.04. 45г.

Костырко Аврам Андреевич, 1906 г., красноармеец, рядовой 410 сп 81 сд. Погиб 28.12. 1943г.

Костырко Алексей Ильич,1924 г., красноармеец, рядовой 1181 сп 356 сд. Погиб 26. 01. 44г.

Костырко Алексей Иванович, год рожд. не указан, уроженец Звеничева. Проживал в Чернигове. Сержант.

Костырко Александр Павлович, 1912г., краснофлотец. Призван Тупичевским РВК. Служил в Азовской военной флотилии Черноморского флота: НВМБ, 374 ЗБ 124 ОЗАД, ст. телефонист. Убит 10.08.1942г. Похоронен в г.Анапа Краснодарского края (сквер Боевой славы, братская могила №3).

Костырко Алексей Павлович, 1922г., красноармеец, рядовой 164 гв. сп, 55 гв. сд. Погиб 20.11. 43 г.

Костырко Антон Наумович, 1901 г., красноармеец, рядовой.

Костырко Афанасий Яковлевич, 1912г. красноармеец, рядовой 32-го кавалерийского полка 13 кавалерийской дивизии 601 ППГ. Был ранен. Погиб 11.04.45г. Похоронен в Западной Словакии, район Братислава-Славин. г. Братислава, могила №2183.

Костырко Григорий Карпович, 1904 г., красноармеец, рядовой. Призван Тупичевским РВК 12.07.1941г. Как последнее место службы указан госпиталь 28154. Пропал без вести в мае 1945г.

Костырко Денис Андреевич, 1913(?), красноармеец, рядовой. Призван Тупичевским РВК 27.09. 1943г. Пропал без вести в декабре 1943г.

Костырко Егор Федорович, 1910 г., красноармеец, рядовой.

Костырко Егор Феодосиевич, 1910 г., уроженец с.Звеничев, проживал в Чернигове (ул. Пивничная, 33). Призван Черниговским ГВК 22. 07.1941 г. Пропал без вести в сентябре 1944г.

Костырко Евтихий Васильевич, 1899 г., украинец, бригадир. Член подпольной антифашистской группы в селе. Растрелян 12.07.1942 г.

Костырко Емельян Григорьевич, 1900г., красноармеец, рядовой. Пропал без вести в июле 1941г.

Костырко Ефим Корнеевич, 1910 г., красноармеец, рядовой. Служил в 7 отдельном лыжном батальоне 81 сд. Умер от ран 9.01. 44г.

Костырко Ефрем Максимович, 1900 г., красноармеец, рядовой.

Костырко Иван Иванович, 1906 г., красноармеец, рядовой. Уроженец Звеничева. Жена жила в Чернигове (ул.Широкая,17). Призван Сухиничским РВК Смоленской области. Служил в 1268 сп 385 сд. Пропал без вести 19.07. 42г.

Костырко Иван Михайлович, 1913 г., краснофлотец. Призван Тупичевским РВК 28 июня 1941г. Участвовал в обороне Севастополя в составе 114 отдельного артиллерийского дивизиона противовоздушной обороны главной базы Черноморского флота. Пропал

без вести в октябре 1941 года. Его имя внесено в Книгу памяти города-героя Севастополя (т.5, с.409).

Костырко Иван Прокофьевич, 1909 г., красноармеец, рядовой. Призван Тупичевским РВК 27.06.1941г. Пропал без вести в декабре 1943 года.

Костырко Карп Иванович, 1898 г., красноармеец, рядовой 709 сп. Умер от ран 04.08. 1942г. в госпитале 218 омсб 178 сд 04.08. 42 г.

Костырко Корней Максимович, 1903г(?), красноармеец, рядовой. Уроженец Звеничева. Проживал в Чернигове. Призван Черниговским ГВК в июне 1941г. Служил в 854 роте саперов, 2 взвод. Пропал без вести (письменная связь прекратилась в августе 1941г.). Дата выбития ноябрь 1943г.

Костырко Михаил Антонович, 1922г. Призван Свердловским РВК, сержант 504 сп 107 сд. Погиб 17.07.42г.

Костырко Михаил Карпович, 1910 г., член ВЛКСМ с 1928 г., общее образование – 6 классов, военное – курсы младших лейтенантов при 23 ап в 1939 г., лейтенант, командир взвода. Служил в 27 сп 7 сд 1-го Белорусского фронта. Пропал без вести 12.04.1944г. (в других источниках – сентябрь 1941г.)

Костырко Михаил Павлович, 1905 г., красноармеец, рядовой, 519 сп 81 сд 160 ПЭП. Погиб 20.07. 44г.

Костырко Николай Артемьевич, 1909 г., красноармеец, рядовой 1183 сп 356 сд. Погиб 10. 01. 44г.

Костырко Николай Карпович.

Костырко Павел Степанович, 1923 г., красноармеец, рядовой. Призван Тупичевским РВК 27.09.1943г. Служил в 55-й сд, 19 января 1944г. был ранен. Находился на излечении при в/ч 41040. Пропал без вести в марте 1944г.

Костырко Петр Андреевич, 1909г, Призван Тупичевским РВК. Красноармеец, рядовой. Последнее место службы 409 СБр. Связист взвода КАД, б/п. Пропал без вести в бою 19.12.43г. в Новоградковском районе Кировоградской области.

Костырко Петр Борисович, 1908 г., красноармеец, рядовой.

Призван в феврале 1944 г. полевым военкоматом. Умер от ран 14.03.1944г

Костырко Петр Иванович, 1908(?) г., красноармеец, рядовой 1195 сп. 4-й Ударной армии.. Погиб в бою 13.02.42г. Труп доставлен в 628 ппг 4-й Ударной армии. Похоронен в местечке Ильино Ильинского района Смоленской области на братском кладбище (1км на юго-восток Ильино), третий от дороги Ильино-Кукуево, № могилы 4/2.

Костырко Павел Ефимович.

Костырко Степан Егорович, 1923 г., красноармеец, рядовой, 407 сп 108 сд (служил в штабе дивизии). Погиб 15.02.45г.

Костырко Федор Варфоломеевич, 1920 г.(?), красноармеец, рядовой 346 арт. полка 81 сд. Умер в госпитале 163 омсб 25.07.44г. Похоронен в Польше, Замойское воеводство, г. Замосць.(№ могилы Х-С-5).

Костырко Феодосий Павлович, 1912 г., красноармеец, рядовой, п/п 1103. Пропал без вести в августе 1941г.

Костырко Феодосий Михайлович, год рожд. не указан. Красноармеец, рядовой.

Косаховский Борис Данилович, 1915 г., красноармеец, рядовой.

Кошуба Давид Семенович, 1913г., красноармеец, рядовой. Призван Тупичевским РВК. Служил в 81 сд, учебная рота. Умер от ран 13.02.44 в госпитале 440 ОМСБ 356 сд.

Кошуба Никита Семенович, 1921 г., красноармеец, рядовой 160 гв.ОРБ 5 гв. сд. Погиб 13.11.41г.

Кужельный Антон Вавилович, 1893 г., украинец, колхозник. Член подпольной антифашистской группы в селе. Вывезен карателями 12.06.1942г. Дальнейшая судьба неизвестна.

Кужельный Дмитрий Иванович, 1897 г. красноармеец, рядовой. Призван Тупичевским РВК 12.07.1941 г. Пропал без вести в ноябре 1943 г.

Кужельный Василий Иванович, 1910 г., красноармеец, рядовой. Призван Тупичевским РВК 25.06.1941г. Пропал без вести в ноябре 1943г.

Кужельный Василий Климович, 1909г., красноармеец, рядовой. Призван Тупичевским РВК 12.07.1941г. Пропал без вести в ноябре 1943г.

Кужельный Егор Васильевич, 1914г.(?), красноармеец, рядовой. Последнее место службы п/п 03489, пропал без вести в январе 1944г.

Кужельный Иван Григорьевич, 1916 г., ст. сержант-артиллерист. Погиб в Крыму во время Керченско-Феодосийской десантной операции (декабрь 1941-май 1942).

Кужельный Иван Сергеевич, 1912 г., красноармеец, рядовой.

Кужельный Иван Васильевич, 1907 г., красноармеец, рядовой. Родился в с. Звеничев. По данным в «Книзі скорботи України. Чернігівська область», т.5, стор.78, он 1909г.р., заживо сожжен фашистскими карателями с семьей (жена Таисия 1912г., дочери Валентина, 1931 и Людмила, 1936г.) в с. Лопатин Черниговского района, где проживал, 13 февраля 1943г. В этот день здесь погибли в огне 125 жителей села.

Кужельный Иван Иванович, 1924 г., красноармеец, рядовой 1321 сп 415 сд. Погиб 7.12. 43 г.

Кужельный Никифор Савельевич, 1909 г., красноармеец, рядовой. Участвовал в боях за Днпром в 1943 г. Пропал без вести.

Кужельный Николай Сергеевич, 1905 г., красноармеец, рядовой.

Кужельный Петр Григорьевич, 1921 г, красноармеец, рядовой. В начале войны служил в Харькове. Пропал без вести. Возможно под Киевом.

Кужельный Петр Андреевич, 1925 г., красноармеец, рядовой 1185 сп 356 сд . Погиб 19.01. 44 г.

Кужельный Петр Климович, 1924 г., красноармеец, рядовой. Призван Тупичевским РВК 15.10.1943г. Пропал без вести в декабре 1943г.

Кужельный Семен Евланович, 1915 г., красноармеец, рядовой, Призван Тупичевским РВК 15.05.1940г. Пропал без вести в декабре 1943г.

Кужельний Федот Климович, 1908 г., украинец, колхозник. Член подпольной антифашистской группы в селе. Вывезен карателями 09. 07. 1942 г. Дальнейшая судьба неизвестна.

Ледовой Павел Митрофанович, 1924 г., украинец, рядовой. Последнее место службы п/п 39864-М. Пропал без вести в апреле 1945г.

Михайленко Егор Евдокимович, 1919 г., украинец, рядовой.

Михайленко Петр Евдокимович, 1925 г., украинец, рядовой. Проходил службу в 76 гв. сд. Проходил лечение в 4256 ИГ. Умер 26.12. 43 г. Похоронен в д. Макановичи, Речицкий р-н, Гомельская обл., Беларусь.

Полегенько Иван Александрович, 1900 г., украинец, рядовой. Проходил службу в 1152 сп 344 сд. Проходил лечение в 435 ОМСБ. Умер 27.07. 44 г. Похоронен в Литве.

Полегенько Пантелей Григорьевич, 1910 г., украинец, рядовой. Призван Тупичевским РВК 27.09.1943г. Пропал без вести в январе 1944г.

Полегенько Сергей Анисимович, 1911г., украинец, рядовой. Призван Тупичевским РВК в сентябре 1943г. Пропал без вести в декабре 1943г.

Садовой Дмитрий Яковлевич, 1905 г., украинец, рядовой. Призван Тупичевским РВК 12.07.1941г.Пропал без вести в декабре 1943г.

Садовой Петр Мойсеевич, 1919 г., украинец, рядовой.

Савин Михаил Яковлевич, 1924г.(?), украинец, рядовой. Призван Тупичевским РВК 21.02.1944г. Проходил службу в 707 сп 215 сд. Погиб 02.09. 44г. Похоронен в п.Синтаутай, Шакяйский р-н, Литва.

Сенюк Петр Федорович, 1924(?) г., украинец, рядовой. Проходил службу в 68-й отд. танк. бр. 61-й армии. Погиб 15.12.43г. Похоронен в д. Большие Автюки, 2 км южнее (д. Боруск) Калинковичский р-н, Гомельская обл., Беларусь. Перезахоронен в д.Боруск.

Соловей Евтихий Федорович, 1911г., украинец, мл.сержант. Проходил службу в 228 сп 55 сд. Проходил лечение в 67 ОМСБ.

Умер 08.06.44г. Похоронен в д.Камень, Мозырский район, Гомельская обл., Беларусь. Занесен в Книгу памяти Мозырского района.

Третьяк Петр Яковлевич, 1910г.(?), место рожд. – г.Борзна, украинец, ефрейтор. Проходил службу в 66 гв. сп 23 гв. сд. Погиб 17.08.41г.

Хоменко Антон Михайлович, 1906 г., место рождения указано с. Великая Весь, украинец, рядовой.

Хоменко Варфоломей Лукьянович, год рожд. не указан. Украинец, рядовой. Проходил службу в 81 УВПС. Погиб в феврале 1944г. Похоронен в п. Мирополь Дзержинский р-н, Житомирская обл.

Хоменко Василий Романович, 1922г., украинец, рядовой. Проходил службу как номер орудия в 160-м Прикарпатском артиллерийском полку 24 сд. Пропал без вести 11.11.1944г. в районе станции Тарновче, что юго-западнее в 6 км от города Ужгорода (в то время Чехословакия).

Хоменко Виктор Савельевич.

Хоменко Гавриил Васильевич, 1904г., украинец, рядовой. Призван Тупичевским РВК 12.07.1941г. Пропал без вести в декабре 1943г.

Хоменко Иван Денисович, 1915г. Родился в Звеничеве. Призван Фрунзенским РВК г. Москвы, где жил и работал. Служил в штурмовом полку. Стрелок-радист. Пропал без вести на Дальнем Востоке. Занесен в Книгу памяти Москвы, т.20.

Хоменко Иван Максимович. 1926 г. украинец, рядовой. Проходил службу в 495 сп 386 сд 25 армии. Погиб 12.08. 45 г. Похоронен в п.Краскино, Хасанский р-н, Приморский край, Российская Федерация.

Хоменко Иван Трофимович, 23.09.1900 г., украинец, рядовой. Призван Тупичевским РВК 23 июня 1941г. Попал в плен 12.07.1942г. под Ворошиловградом (Луганск). Содержался в штаб-лагере XXI С/З, лагерный №15918, Германия. Погиб 31.01.43г. Захоронен: Мерхвайлер.

Хоменко Иван Филиппович, 1914 г., украинец, рядовой.

Хоменко Іпатій Гуринович, 1895 г., українець, рядовий. Проходив службу в 215 АЗСП 61 армії. Проходив лікування в 5141 ХППГ. Помер 20.03.1944. Похований в г.Калинковичі, Гомельська обл., Білорусь.

Хоменко Михайл Герасимович, 1898 г., українець, рядовий. В початку війни був полонений. Удалося бежати. Після звільнення села знову призваний на фронт. Помер від важких ран в кінці жовтня 1943 року в госпиталі в Куликовському районі.

Хоменко Николай Демьянович, 1921г., українець, рядовий. Призваний Тупичевським РВК 12. 10. 1941г. Пропав без звістки в жовтні 1943г.

Хоменко Николай Савельевич, 1912 г., українець, рядовий.

Хоменко Павел Михайлович, 1905 г., (в документах воєнного архіву 1910), українець, рядовий. Призваний Тупичевським РВК 12.07. 1941г. Пропав без звістки в листопаді 1943г. Друга версія: загинув в полоні в липні 41-го.

Хоменко Петр Варфоломеевич, 1924 г., українець, рядовий..

Хоменко Петр Михайлович, 1922 г., українець, гв. мл. сержант, кандидат в члени ВКП(б). Проходив службу в 5 гв. ГАП ВВС Чорноморського флоту: літав на гідроплані (взлітав і приземлявся на водній поверхні), повітряний стрілець-радист. Нагороджений медаллю «За відвагу». Не повернувся з виконання бойового завдання. Пропав без звістки 13.06. 1943г.

Хоменко Петр Савельевич, 1899 г., українець, рядовий. Призваний Тупичевським РВК 12.07.1941г. Пропав без звістки в листопаді 1943г. Друга версія: загинув 21. 12. 42 г. в полоні в Німеччині.

Ходаш Иван Мойсеевич, 1900 г., місце народження вказано с.Велика Весь, українець, рядовий.

Ходаш Петр Анисимович, 1900 г., українець, рядовий. Призваний Тупичевським РВК 12.07. 1941г.. Пропав без звістки в грудні 1943г.

Ходаш Роман Мойсеевич, 1901г., (в воєнному архіві 1903), українець, рядовий. Призваний Тупичевським РВК 12.07.1941г. Пропав без звістки в жовтні 1943г.

Чирица Федор Николаевич, 1912г., українець, рядовий. При-

зван Тупичевским РВК 12.07.1941г. Пропал без вести в октябре 1943г.

Шваб Николай Иосифович (на гранитной плите памятника в селе – Осипович), 1925 г., украинец, рядовой. Призван Тупичевским РВК 10.10.1943г. Проходил службу в в/ч п/п 05825. Пропал без вести в декабре 1944г.

Яриловец Андрей Филиппович, 1912г., украинец, рядовой.

Яриловец Афанасий Денисович, 15.05.1916 г. Призван Тупичевским РВК 12.07.1941г. Украинец, рядовой. Родные получили похоронку, что он пропал без вести в декабре 1943. Эта дата указана в донесении послевоенного периода (28.08.47) Тупичевского райвоенкомата.

Но есть три немецкие архивные документы, где указано, что Яриловец Афанасий (без отчества) 19.05.1906 г.р. из Звеничева Черниговской области (ошибка в дате: в метрической книге села за 1906 г. он не значится – И.К.) погиб в плену 22.04.1943 г. Содержался в лагере IX А (Ziegenhen – городок в 55 км юго-западнее Касселя, федеральная земля Гессен, Германия). Лагерный №68181. Похоронен на Русском кладбище, Дармштадт округ, Герлесхаузен, Верра. Общая могила 302, мог. 61, ряд XVI.

Яриловец Ефим Федорович, 1.01. 1910 г., красноармеец, рядовой. Призван Тупичевским РВК 12.07. 1941г. Попал в плен 08.11.1941г. в Дорогобуже под Смоленском. Содержался в шталаге XI D (321), населенный пункт Эрбке, Германия, федеральная земля Нижняя Саксония . Умер 05.12. 1941г. Похоронен на советском кладбище в Фаллингбостель-Эрбке (Oerbke).

Яриловец Иван Алексеевич, 1919 г., красноармеец, рядовой. Призван Тупичевским РВК 27.09. 1939г. Письменная связь с родителями прекратилась в августе 1941г. Пропал без вести. В архивных источниках разные даты: в декабре 1941г., 1943г., последнее заключение: «учесть пропал без вести в XI -44».

Яриловец Иван Дмитриевич, 1905 г., украинец, рядовой. Призван Тупичевским РВК 23.06.1941г. Пропал без вести в октябре 1943г.

Яриловец Куприян Титович, 1902 г., украинец, рядовой. При-

зван Тупичевским РВК 23.07.1941г. Пропал без вести в октябре 1943г.

Яриловец Лаврентий Игнатьевич, 1910 г., украинец, рядовой.

Яриловец Николай Куприянович, 1927 г., украинец, рядовой.

Яриловец Петр Филиппович, 1925 г., украинец, рядовой.

Яриловец Порфирий Васильевич, 1924 г., украинец, ефрейтор. Проходил службу в штабе 98 сд, старший разведчик-наблюдатель. Пропал без вести 23.08.1942г.

Яриловец Семен Денисович, 1908 г., украинец, колхозник. Растрелян 08.08. 1942 г. Место захоронения неизвестно.

Яриловец Семен Акимович, 1898 г., место рождения указано Великая Весь. Украинец, рядовой.

Подвиг наших земляков в суровые годы Великой Отечественной войны бессмертен. Победа была на всех одна: и для тех, кто сражался за нее на фронтах, и для тех, кто ковал ее в тылу, и для тех, кто на оккупированной территории мужественно боролся с врагом, и для тех, кто стойко страдал в фашистской неволе, и для тех, кто не дождал до светлого дня Великой Победы. Их имена высечены на гранитных плитах в селе, на братских могилах Украины, России и Белоруссии, в далеких странах Европы, которые они освобождали.

Всем, кто отдал свою жизнь за Отчизну, вечная и светлая память!

З РОСІЇ І КАЗАХСТАНУ, ТУРКМЕНІЇ І МОЛДОВИ...

Список визволителів села Звеничів з 1326 стрілецького полку 415 стрілецької дивізії, які загинули в бою, померли від ран у вересні 1943 року і тут поховані.

На сільському кладовищі:

Ст. лейтенант **Антонов Олександр Власович** (дані невідомі).

Рядовий **Анучин Єгор Прокопович** (дані невідомі).

Рядовий **Абрамов Костянтин Вавилович**, Приморський край, Росія, 29.09.43 (дата смерті).

У братській могилі:

Рядовий **Бикмухамедов Султан**, Челябінська область, Росія, Варненський військкомат, 26.09.43. Його ім'я занесено до Книги пам'яті Челябінської області.

Рядовий **Демегенов Давлет**, Краснодарська область, Туркменія, 25.09.43.

Рядовий **Долматов Степан Семенович**, 1925 р.н., Свердловська область, Росія, Пригородний військкомат, 26.09.43.

Рядовий **Володько Петро Казимирович**, Волгоградська область, Росія, Жирновський військкомат, 23.09.43.

Жауров Тимофій І. (дані невідомі).

Рядовий **Зеленов Іван Іванович**, 1925р.н., Нижегородська область, Росія, Воскресенський військкомат, 24.09.43.

Игамов Назар (дані невідомі).

Кириченко Федір А. (дані невідомі).

Козенок Семен Григорович, Молдова, Криулянський військкомат, 25.09.43.

Рядовий **Сидельников Георгій Андрійович**, Саратовська область, м. Саратов, Росія, 22.09.43.

Скворцов Костянтин С. (дані невідомі).

Рядовий **Таштисв Караоз**, Ціліноградська область, м. Акмола, Казахстан, 26.09.43.

Останки воїнів-визволителів були перенесені до братської могили з могил біля клубу, школи та у Поповому ривчаку. У 1975 році тут встановлено пам'ятник Солдату-переможцю.

Пам'ятник з іменами визволителів встановлено і на сільському кладовищі (при вході, ліворуч на високому валу).

Хай буде загиблим воїнам українська земля пухом!

A decorative Art Nouveau style frame with intricate scrollwork and floral motifs, surrounding the text.

Розділ п'ятий

ЗЕМЛЯКИ

РОДОМ ... З «FATA MORGANA»

У Вихвостівському народному музеї повісті М. Коцюбинського «Фата моргана» Городнянського району кожного відвідувача приваблює знімок колоритного дідуся. Кажуть, викопаний Хома Гудзь з цього відомого класичного твору. Насправді це його прототип – Сафон Ілліч Кужельний, котрий був учасником трагічних подій осені 1905-го року, відомих в історії як «Вихвостівська трагедія».

Рішуче піднявся він з такими ж як сам бідняками-горопахами з колін, простягнув мозолясту руку «за своєю правдою». Бо знав, якщо самотужки її не візьмеш, ніхто не віддасть.

Його силу пан та підпанки переганяли на гроші. Доглядав худобу і сам був як худобина. Отож, закипаючи від соціальної несправедливості, громив гуральню і економію поміщика Гриневського-Карвольського. Збиралися повстанці й землю ділити. Гнів людський наполошив багатіїв. Утік Гриневський, занепокоїлися інші заможні сільські господарі, підбурили нестійких на самосуд та й забили 16 бунтарів.

Родом козак Сафон Ілліч Кужельний із Звеничева. Одружився тут 1889-го у 22 роки. Взяв старшу на рік сільську козачку Марію Юхимівну Хоменко. Одне за одним повмирали їх немовлята – сини і доньки (в тому числі дві двійні). На п'ятому році подружнього життя відійшла у потойбічний світ і дружина. Після такого жахливого родинного мору опинився бідолаха у приймах в сусідньому Вихвостіві. Ось як він сам згадує 1) про трагічні події в цьому селі (спогад записано 1935 року) :

– Батько з горшками їздив, бо на землі не заробляв. А як погано живеться в родині, то й відокремлюєшся раніше. Під час куркульського погрому я вже окремо бідував. У мене вже тоді почало сивіти волосся, тоді щонаочі горіли панські маєтки. Вийдеш у степ і бачиш, як чорніють стоги.

Пам'ятного дня – 2 листопада я стояв у дворі. Озирнувся, біжить до мене староста Василь Новицький:

- Іди до зборні!
- А що там за зборня?
- А хіба я знаю?
- Що ж ти за староста?

Прибіг. Зборня повна. Бачив, як вбивали Валахів. Коли вбивали старого Валаха, підійшов я до Маркіяна й спитав:

– Цей би старий сам помер. За що ви його?

Посадили мене на призьбу, звів Шевченко рушницю, клацнув та й тільки. Мабуть зарядів не було. Доручили тоді Олексію Глущенкові мене стерегти. Та згодом Іван Бобровник вдарив кілком Олексія Глуценка, той звалився, а я втік.

Після розправи в селі стало тихо, тільки пожежі тривали. Як тільки смеркне на обрії, одразу ж червоне «полум'я». Маркіяна Бобровника разів сім палили.

Урядник одного разу приїжджав, допит провадив, та все без діла.

Через днів шість приїхав фельдшер. Десяцький загадав мені возити одкопаних до хати Тимофія Кордика. Фельдшер оглядав забитих, складав акти і наприкінці кожного акту просив мене розписатись, як свідка, а я й розписуватись не міг, бо неписьменний. Страшно було дивитись на забитих товаришів. Більшість з них постраждали від дрючків, сокири, кілків.

Як хазяїн села ходив по вулицях Маркіян Бобровник. Жахливі часи були і пригадувати тяжко. Дорого обійшлася нам земля...

Опісля погрому поїхав я до свого рідного села, у Звеничів. Було якесь свято, зібрався народ біля церкви, гомонять про те та про це, згадують, в яких селах палили маетки, де були повстання; обмовився й я словом, а через тиждень приходять до хати двоє солдат: «Тут живе такий-то?». «Тут», – кажу. «Вдягайтеся, поведемо до урядника». Повели мене до урядника. Той сердито глянув на мене.

– Бунтуєш? Листівки розкидаєш? Народ агітуєш з усієї округи?

А я мовчу. Урядник ще більше лютує.

– Ти оратор?

– Оратор я вмію, це правда.

Урядник не стримався, підскочив з місця та щосили мене кулаком у спину.

– Бунтувать? Зашлемо тебе подалі!

І що ж ви думаєте? Заслали мене в Оловецьку губернію. Держали мене там два роки, а потім, як повернувся, повістку одержав на суд. Дорого мені коштувало слово «оратор»...

З покоління в покоління родичі Сафона Кужельного переказують, що нібито він після погрому панської економії приніс у рідне село кінську зброю та інший реманент.

Як відомо, за розплату, вчинену над бунтарями, ніхто з тогочасних вихвостівських багатіїв не зазнав жодної кари. У звіті царю Миколі II про каральну експедицію у Чернігівську губернію генерал Дубасов назвав селян Вихвостова «громилами», дії яких «страшно возбудили» багатих козаків. І, що «самосуд совершился так быстро, что войска не успели вмешаться».

Але під тиском прогресивної громадськості влада була змушена все-таки розпочати суд, про який згадує тут Сафон Кужельний. Тривав він чотири з половиною роки. Виїзна сесія Київської судової палати у квітні 1910 року виправдала вбивць, оскільки вони виступали «захисниками порядку і власності» і їх «дії були надзвичайно корисні для спокою держави».2)

Вихвостівський вчитель-краєзнавець Микола Таратин (1921р.н.) щиро згадував нашого земляка: «Дід Сафон виділявся зовнішністю, розумом і дотепністю. Був схожий на билинного Іллю Муромця. Мав розкішну бороду, жваві очі. Від нахмурених брів здавався суворим. Та в житті був добрим і розважливим».

За мудрі роздуми про життя-буття називали його в селі фі-

лософом. «Хто ми були? Нещадима голь! З хмари вийшли на сонце. А хто ми є? Фундамент життя!». Сипав афоризмами: «Праця – екзаменація життя», а «хлібороб – її фундамент». Ось вийде «орач з-за хмар на сонце й заблагоденствує земля». Милуючись, як кладе борозну трактор, підкреслював: «Техніка – сила життєва». Будь-яке діло робив як слід. І трьох синів та двох доньок так вчив ставитись до роботи. Хвалився на схилі літ: «Я косою роблю як молодий, а, буває, що і молоді не доженуть». Як кращого трударя, не раз його преміювали, посилали на з'їзди колгоспників до Чернігова.

Як серце співало, просило музики, грав дід Сафон на сопілці, змайстрованій власноруч. Був він у захопленні від кінофільму «Чапаєв», якого на схилі літ подивився в обласному центрі.

1938-го року у село приїздив український письменник Михайло Хазан, який до війни працював у редакції чернігівської обласної газети «Більшовик». Він написав великий нарис «Подорож у Вихвостів». Одним з головних героїв цього документального твору став Сафон Кужельний.

За найскрутніших обставин не втрачав наш славний земляк оптимізму. Помираючи тяжкого 1942-го на схилі літ, промовляв до земляків: «Прийдуть наші, прийдуть!».

ПОМАНИЛА ЗЕМЛЯ ДАЛЬНЕВОСТОЧНАЯ

В пошуках «птиці щастя завтрашнього дня» разбрехала звеничезька життя-матушка по городам и весям бывшей Российской империи. В конце позапрошлого и в начале прошлого веков многие из них вместе с тысячами таких же безземельных и малоземельных крестьян Черниговской губернии переселились на Дальний Восток.

Один из их потомков Сергей Павлович Костырко в мае 2014 года впервые побывал в Звеничеве, на земле своего древнего казачьего рода (вот он, вечный зов предков!).

На второй день познакомился с ним в Чернигове. А через неделю он прислал мне с Москвы воспоминания о звеничевских переселенцах.

Начнем этот рассказ с его родословной.

« Мой отец – Костырко Павел Андреевич.

Дед – Андрей Данилович.

Прадед – Даниил Мокеевич.

Пра-прадед – Мокей Максимович.

Эти сведения у меня от дядьки, Александра Андреевича Костырко (1907-1998), который сначала мне все это рассказывал при нашей встрече в 1980 году в Смоляниново, а потом уговорил его сделать записи. Он сделал и прислал мне в Москву из Приморья.

У прадеда Данилы Мокеевича Костырко и его жены Анастасии Ивановны кроме Федора, Михаила и Улиты были еще дети – Андрей (мой дед), Ефим, Ксения, Григорий. В Приморье поехали Андрей с женой Наталией Гавриловной и первым сыном, пятимесячным Александром (то есть моим дядькой, чьими воспоминаниями я здесь пользуюсь), а еще Федор, Ефим, Ксения и Григорий. Переселялись они ранней весной 1908 года. Обосновались в конце концов в селе Сиваковка Хорольского района. Это на Приханкайской равнине, недалеко (5-6 км) от озера Ханко и китайской границы, около 30 км от нынешнего районного центра – Черниговки (основана в октябре 1886 года переселенцами из Черниговской губернии).

О Сиваковке. В 1907 году первые переселенцы приехали сюда на застолбленный участок. Они увидели столб с доской, на которой было написано: «Обмер и нарез земли произвел землемер Сиваков». Было решено назвать село его именем. В короткие сроки здесь были построены церковь, двухклассная школа, торговые ряды, мельница.

В годы Великой Отечественной войны погибли 38 жителей

Сиваковки. Теперь здесь проживает около тысячи человек. (Дополнение о Сиваковке автора книги).

Прадед, Данила Мокеевич Костырко, задержался в Звеничеве: судился со свояком из-за земли. Приехал в Сиваковку в 1911 году. Жил у сына Ефима. Судя по воспоминаниям дядьки и бабушки моей Натальи Гавриловны, тяжелый был человек. Умер в 1919 году.

Вместе с Данилом Мокеевичем приехал в Сиваковку тогда и дядька Николай Пархоменко – муж материной сестры автора воспоминаний – Мелании. Побыл, посмотрел и вернулся обратно домой в Звеничев. Наверное, Приморье чем-то не понравилось.

Бабушка моя – Наталья Гавриловна (ее я помню, а деда Андрея Даниловича – нет, он умер в 1950 году) урожденная Костырко (после свадьбы ей не пришлось менять фамилии). Отца ее, прадеда моего, звали Гаврила Федорович. Похоронен он в Звеничеве. У него были сыновья Максим и Трифон, дочери Мелания, Марфа, Наталия...

Костырки мои ехали в Приморье, имея уже предполагаемое пристанище на первое время – дядька пишет, что в селе Дмитриевка «жил уже дядька наш Иван Кужильный. Он там жил уже много лет. Какой был моим родителям дядька Иван родственником? Наверное, сестра моего деда Данила Мокеича была его женой. Со слов родителей, он жил зажиточно, хлеба родились хорошо, земли новые, сколь хочь покосов, леса хорошие и близко. Налоги с этих переселнцев не брались. Первый год наши Костырки жили в Дмитриевке у дядьки Ивана Кужильного и купили у него старый дом. Он был еще хороший, а он себе сделал новый (дом Кужильного разобрали и перевезли в Сиваковку)».

Дядька пишет фамилию Кужельных через *И*, а отец мой в отличие от брата говорил не Кужильные, а – Кужельные.

О Дмитриевке Черниговского района Приморского края. Ее название происходит от села Дмитровка Константиногород-

ского уезда Полтавской губернии. Основана в 1887 году, когда здесь поселились 55 семей переселенцев с Полтавщины. (Ныне здесь проживает 1600 чел., 2010 г.)

В числе первых поселенцев местные краеведы называют братьев Степана, Ивана и Андрея Кужельных. Их отца звали Андрей. В конце позапрошлого века они переселились сюда со Звеничева. (Источник: Черниговский район: 80 лет в Приморье. Составитель Скворцова В.В.-Черниговка, 2006. – С.57.)

К этому добавим, Иван Андреевич Кужельный, имя которого вспоминается в этом рассказе, женился в Звеничеве на казачке Ольге Костырко в 1890 году (справка и примечание автора книги).

В свою сиваковскую хату Андрей Данилович поселился поздней осенью 1911 года. А перед этим он всю зиму возил на волах за 40 километров из леса с Лунавы кедровые бревна. Строили хату китайцы. Они были прекрасными плотниками. И все же, вспоминает дядя Александр: «Зимой в нашем доме так замерзали окошка, что ничего не было видно. На улице все тонуло в снегу. На потолке иней. В хате холодно. Спасались на печке, которую топили в основном соломой. По льду на озере Ханко косили камыш, на его берегу рубили лозняк,заготавливали корчи...»

По рассказам дядьки Александра, вместе с нашими Костырками приехали из Звеничева в Приморье Шевчики, Яриловцы и Коваленки. Они заняли усадьбы по одной улице, крайней от степи. И почти все были соседями в Сиваковке.

Шевчики – это дед Лука и баба Надежда (родная сестра Данилы Мокеевича). Такой родней были и Яриловцы. Жены Данила Костырко и Дмитрия Яриловца были сестрами. А они сами – свояками. У Яриловцев была большая семья: дед Дмитрий, баба, четыре сыновья: Василий, Федор (крестный моего дяди Александра Андреевича), Петр и Лука, а еще дочь Домна. Василий и Федор в то время были уже женаты. Имели своих

детей. А Петр и Лука – холостяки. «Эти Яриловцы были нашим Костыркам двородными по матерям, – вспоминает дядя Александр, – а мы уже – троюродными». Через двор от Костырок жил Ф.Коваленко. В воспоминаниях фигурирует и Митро Коваленко. Одноклассником дядюшки Александра в Сиваковской церковно-парафияльной школе был Павел Коваленко.

Насколько я знаю, родственные связи со звеничевцами на Украине сиваковские Костырки (а также Яриловцы, Шевчики и Коваленки) не поддерживали, или просто я о них никогда не слышал. Единственный эпизод, связанный со Звеничевом после переселения был у сына Данилы Мокеича Федора Костырко, 1898 г. р. Его забрали на первую мировую войну (а воевали все – и дед Ефим, и дед мой Андрей). Федор попал в плен. Работал на военном заводе, убирал стружку от станков, вывозил ее на специальной тачке. Мужик был, как я понимаю, молодой и авантюрный. Завел там себе любовницу немку, из-за чего на него злобствовал мастер цеха, и однажды этот мастер отказался выдать ему тачку, дед всклокотал и от слов перешел к делу, то есть пару раз двинул своего начальника. Тут же деда повязали, поскольку военнопленный поднял руку на немецкого управляющего. И деда судили. Но судили судом немецким, который вынес такое решение: оправдать Костырко Федора, поскольку он действовал из интересов воюющей Германии, а вину за произошедшее несет как раз мастер, воспрепятствовавший военнопленному Костырко выполнять свои профессиональные обязанности. Деда отпустили, но ночью в окно к нему с его немкой постучали тамошние его приятели немцы и сказали, уходи Федор, и быстро – мастер не уймется, он сделает заявление уже посерьезнее: о незаконном сожительстве русского военнопленного с немкой, за что дед мог уже пострадать по тогдашним немецким законам серьезно. И дед, попросившись со своей немкой, двинул в сторону России. Война уже шла к концу и дед без особого труда перешел границу и добрался до Звеничева (это

1916 или 1917 год), там он женился на крестьянке Арине Михайловне, и в 1925 году уговорил жену продать свой хутор и перебраться в Приморье. Хутор они продали и вместе с дочуркой Галей (двоюродной сестрой дядюшки Александра Костырко и его брата, моего отца) двинули через всю страну железной дорогой на Дальний Восток. Естественно, очень волновались за вырученное от продажи хутора золото. Спали по очереди: один спит, другой караулит золото. И так старательно они его охраняли, что весь поезд, наверно, знал, что у них золото. И однажды бабка Арина спала, а дед караулил. И подсел к нему добрый человек с бутылкой. Приняли они душевно по чарке-другой. Бабка просыпается, а дед спит. Ну и золото, конечно, испарилось вместе с «добрым человеком». Так что без особого энтузиазма бабка Арина вступала на Приморскую землю в родственное окружение раздолбая-мужа.

Судьба у нее оказалась тяжелой. В тридцатые годы дед Федор, работавший, естественно, в колхозе, привел домой на ночлег какого-то приезжего, мелкого уполномоченного из района. Они вошли в дом и дед повелел Арине, накрой, мол, нам на стол. А бабка в это время возилась у печи, оглянулась и буркнула что-то вроде: воны там наверху жируют, а мы на них горбатимся... Но на стол, разумеется, выставила и сытную еду и выпивку. Этот хорек-уполномоченный наелся, напился, поспал, а утром уехал в Черниговку и там стукнул куда надо. И через пару дней бабку Арину арестовали и за «антисоветскую агитацию» дали срок – 10 лет. Она отсидела от звонка до звонка. Вернулась домой без зубов (мне кажется, что я ее помню, приезжала к нам в Уссурийск, яростная такая была старушка, поблескивала железными зубами), а дома хозяйничает уже невестка, жена дяди Гриши Ксения. Ну а когда дед Федор помирал, то она сказала ему на прощанье: «Хороший ты был муж, работающий, но вот только золото... золото – это ведь ты проспал!»

Эту историю я не раз слышал от своих родителей.

Из воспоминаний дяди Александра Костырко о Приморье запомнились такие строки: «Это был край новый, молодой богатый. С хорошими лесами, зверьем, рыбой, бесконечными просторами непаханной земли, ровными красивыми лугами, пастбищами и покосами. Все для жизни было. Только не ленись – работай». Тяжелым трудом до седьмого пота распахивали переселенцы-звеничевцы целину, обживались на новом месте. Еле-еле сводили концы с концами. К примеру, мой дед Андрей Данилович вынужден был надолго уйти из дома на заработки в столицу Приморья – Владивосток. Был там землекопом, грузчиком в порту. Выручало его то, что подростком отец отдал его в обучение к звеничевскому портному. Дед обшивал непрехотливой крестьянской одеждой не только семью, а и многих сиваковцев. А в первую мировую войну шил на фронте мундиры для офицеров российской императорской армии...

Это лишь несколько штрихов из жизни звеничевских переселенцев. Их фамилии до сих пор звучат в Приморском крае.

Об авторе рассказа:

Сергей Павлович Костырко (род. 25 марта 1949 г.) – российский литературный критик, эссеист, прозаик. Родился в Приморском крае. Здесь прошло его детство. Окончил филологический факультет Московского государственного педагогического института. Преподавал русский язык и литературу в сельской школе-интернате Якутии. В 1974–1980 годах сотрудник журнала «Литературное обозрение». С 1986 года сотрудник журнала «Новый мир», одновременно, с 1996 года, литературный куратор сайта «Журнальный зал».

Член Союза писателей Москвы, автор книг прозы «Шлягеры прошлого лета» (1996), «На пути в Итаку» (2009), «Медленная проза» (2012), книги критики «Простодушное чтение» (2010).

КОЛЮЧИЙ СНІГ НА ВЕСНЯНОМУ ЛИСТІ

1. ДВІ ГІЛКИ З ДЕРЕВА РОДУ

Хоч і не обдарував Бог Захарчукову онуку Явдоху Яриловець особливою вродою (були в селі дівчата чарівніші), та на неї неабияк заглядалися звеничівські парубки. Мешкала вона у Панському кутку неподалік Петропавлівської церкви у старенькій хатинці під солом'яною стріхою. Мала прудкі ноги, гострий розум і працелюбну вдачу. Як на ті часи, дуже грамотною була. Торгувала у сільській лавці.

Залицялися до неї парубки ще з одної причини. Явдоха була у батька єдиною дитиною. Отже, вся його земля, клуні і комори, коні і корови мали перейти їй у спадок.

Хлопці, як джмелі, настирливо кружляли біля неї на гульнях у парку-ліску пана Рашевського, який мав маєток у Великих Осянках. Кожен прагнув погойдати її на орелях поміж струнких осокорів, які височіли на березі широкого ставу (нині ця місцина називається Погін). А потім провести поза городами молодим вільшаником додому.

Півсела сваталося до Явдохи. Та вона чемно відмовляла. Перебирала залицятьниками, як циган кіньми. Немовби на терезах виважувала майбутню долю. Аж поки не вернувся з армії русявий статний червоноармієць Тихін Хоменко з привабливою родимкою-мушкою на правій рум'яній щоці. Тихий, скромний, сором'язливий. Він був на три роки молодший за Явдоху. Незчулася як торкнувся її трепетного серця. У 1924 році обвінчалися у сільській церкві.

За тогочасними мірками Тихонові батьки жили заможнo. Мали 14,5 десятини землі, три корови, троє коней. Але тісно було у хаті від їдоків. Семеро сідало їх за стіл обідати. Зважаю-

чи на це, Тихін вирішив піти у прийми. Батько, Денис Якович, підтримав намір сина: «Поки твої брати підروстуть, я допоможу тобі хату збудувати». Середульшому Івану було тоді 9 років, а меншому Максиму лише шість.

Та й Явдосі хотілося, аби Тихін оселився у її хаті. Жаль було покидати самотнього батька-вдівця, якому вже на сьомий десяток повернуло (мати вмерла за три роки до її заміжжя).

Через рік у молодят народилася донечка Ірина. Згодом заходилися нову хату будувати. Тут же, на батьковому городі. З соснового бруса. На дві просторі кімнати, з широкими сіннями. Покрили її бляхою. (Вона й нині стоїть. Ось уже скільки літ світить осиротілими вікнами).

У лютому тридцять першого, коли народився син Іванко, купали його у вербовому кориті вже у новій, правда, ще не оштукатуреній хаті (чекали, поки стіни осядуть). Але ота нова хата так і досі залишилася неоштукатуреною.

24 червня 1929 року в селі відбулися загальні збори земельного товариства, в яких взяли участь 102 найбідніших селян. Постановили: «колективізацію для бідноти вважати правильною, а той, хто хоче записатися до колективу, має зробити це у найкоротіший строк в ініціативній групі т. Солодового Гната Яковича». Вирішить – вирішили. Проголосувать – проголосували.

Але бажаючих віддати до колективного двору своє – коня, корову, плуга і борону, – було мало. Через півтора року з 549 працездатних селян лише 41 стали колективістами. Решта обробляла землю одноосібно.

Село аж ніяк не вписувалося в загальну картину великого перелому в соціалістичній перебудові сільського господарства, масового колгоспного руху.

Чи не щодня приїздили сюди з району колективізатори. Розмахували наганями. Брали за петельки «безхарактерних» сільрадівців, які, на їх думку, поріднилися з куркулями, саботують утвердження нового ладу.

Вимагали: якщо не здатні організувати масову колективізацію, рішуче, без ніякого жалю в серці розкуркулуйте селян, які стримують колективізацію. Механізм розкуркулювання був дуже простий: накладай на двір одоноосібника такий сільгосподаток, який не під силу сплатити хазяїну. А раз так, влада має законну підставу за борги описати все його майно і продати з молотка на сільських торгах, щоб оті борги погасити.

У 1930-1931 роках через насильницькі сільрадівські жорна пройшли більше як три десятки дворів сільських заможників і середняків.

21 листопада 1931 року потрапив у них і Денис Якович Хоменко 1878 р.н., Тихонів батько, який заборгував державі 209 карбованців сільгосподатку. На око у сотню оцінила влада його хату, в півсотню – хлів, на десятку потягнув кінь і стільки ж лоша... Голова райвиконкому, який затверджував опис майна боржника, хату викреслив зі списку. Та цей «гуманізм» діяв до другої атаки на селянина за новий непосильний борг. Вона не забарилася. За другим заходом сільрадівці підмели у дворі все до цурки. Хату за безцінь купив бідний, але заповзятливий у розкуркулюванні колишній пастушок, що прибився до села. Шанувала його влада за войовничий атеїзм, за комсомольський запал.

Господаря ж оселі Дениса Хоменка «Особое совещание» при Колегії ГПУ УРСР 29 жовтня 1932р. вислало на три роки у далекі казахстанські степи на перевиховання. А куди ж було діватися проти зими сім'ї заслання? Сімнадцятилітній син Іван поїхав у білокам'яну столицю великої держави шукати щастя-долі, де в той час працювали вихідці з села. Були серед них і його родичі.

Матір Уляну Данилівну з молодшим братом Максимом забрав жити до себе Тихін. Але й тут їх дістала жорстока сільрадівська рука. Одному з сільських активістів-бідняків ще перед колективізацією Тихін позичив кілька пудів хліба. Раз, вдруге нагадав йому про борг. Але той не спішив повертати. Ще й при-

грозив: «Мовчи, стерво, а ТО бідним будеш».

Серед холодної зими неждано-негадано з'явилася в Тихоновім дворі велика сільрадівська ватага. Повантажили на підводи все, що було в хаті, вивели з хліва двох корів, трьох коней, овець, свиней. Забрали борони, плуги, вози, сани, будівельні матеріали. Вимели з комірчини весь хліб. Розібрали хлів.

– Люди добрі! За що ж ви так мене безжалісно караєте? Я ж справно плачу всі податки, – хапався за голову Тихін. Опісля кинувся за захистом в район. Привіз додому документи про те, що його таки пограбовано незаконно. Та в сільраді лише безпорадно руками розвели. Мовляв, чоловіче, що з воза упало, те пропало: твоє добро уже розпродано по чужих селах. Сама ж Явдоха бачила, як дружина голови сільради Хруща (його прислали з Білоуса, що під Черніговом) продавала на базарі її рушники. Правда, хату повернули після скарги обласному прокурору.

У 1960 році на ім'я Тихонової дочки Ірини прийшов з Чернігова грошовий переказ на 1213 карбованців 45 копійок (в цінах дохрущовської грошової реформи) – компенсація за незаконно вилучене батькове майно.

Важким-преважким видався для Тихонової родини холодний і голодний тридцять третій рік. І туди, і сюди кидався з Явдохою, аби якось вижити, врятувати від голодної смерті двох малолітніх дітей. Билися в нужді, як риба об лід. Своїх кровинок Іринку та Іванка виходили, а батьки померли один за одним в той страшний голодоморний рік. Явдошин татусь Яків Захарович відійшов на той світ у квітні, а Тихонову матір Уляну Данилівну поховали на другий день Спаса. Та й саму Явдоху ледве-ледве одволали: почала пухнути з голоду.

Цього ж лиховісного року подав Тихін заяву до колгоспу. Йому вже нікуди було діватися. Закрутило-завертіло його колективне життя. Працював на совість, щоб злостивці не муляли очі за висланого батька. Рвав жили на важкій колгоспній роботі. На луках по гектару з четвертинкою викошував за день. Його,

як кращого артільця, ставили у приклад, не раз видавали премії. То порося у клунку принесе додому, то відріз краму на галіфе.

12 грудня 1937 року у селі панувало особливе політичне піднесення. Комсомольці-агітатори ще звечора оббігали усі хати, запрошуючи людей до колбуду на вибори до Верховної Ради СРСР. Колбудом стала колишня церква. Там, де був вівтар, збили з новеньких дощок сцену. Над нею у самісінькому центрі повісили ікону новітнього бога – великого і мудрого батька всіх народів Йосипа Сталіна. Здається, де б ти не став у великій залі, на тебе дивилися його хитрі проникливі очі: не ховайся – я бачу.

Перед сценою виставили у довгий ряд столи, застелені новеньким червоним ситцем, за якими члени комісії Василь Ілліч Кужельний, Кузьма Данилович Ганжа, Никифор Савкович Кужельний, Софія Кузьмівна Солодова, Федір Михайлович Будник та Марія Дмитрівна Білочуб видавали виборчі бюлетені. Головував на 113-й Звеничівській виборчій дільниці представник з району Петро Онуфрійович Савченко (своїм тоді не довіряли). За найближчих помічників мав Терешку Будника та Федю Костирка з місцевого комсомольського осередку. Хлопці пильнували, щоб виборці, які виходили з-за ширми, опускали в урну бюлетені, а не понесли їх забудькувато додому. Щоб усі, як один, занесені до списку, проголосували за щасливе майбутнє.

Опустили в урну виборчі бюлетені і Тихін з Явдохою. Після пережитого обом так праглося кращого життя. Хоч у душі, напевно, мало вірили, що оті далекі-далекі від їхнього села майбутні кремлівські депутати, яких зроду-віку і в очі не бачили, Іван Купріянович Татаренко, секретар Буринського райкому партії Харківської області та виконуючий обов'язки комісара Н-ського полку Олексій Іванович Ричаков хоч чимось їм, селянам, допоможуть.

Проголосували, купили в лавці через дорогу півкіло дешевих цукерок-подушечок зі сливовим повидлом – гостинець дітям, та й подалися додому порати худобу.

А буквально через тиждень, у понеділок, облетіла село тривожна новина: вночі арештували Тихона Хоменка і повезли в Тупичів на допит.

Повернувся він додому цього дня пізно. Добивали на тріпалці копу льону. Так-сяк повечеряв, та й поліз на піч погрітися. Не встиг задрімати, як хтось настирливо закалатав пучкою в шибку. Явдоха хутко відчинила сінешні двері. На порозі стояли троє: двоє своїх – голова сільради з понятим та міліціонер з Тупичева в довгій синій шинелі, який мав ордер провести обшук і арештувати Тихона.

Останній ще з порога одразу присікався до господаря оселі.: «Негайно віддай зброю, яку ховаєш». Тихін ніяк не міг збагнути про яку зброю йде мова. Востаннє він тримав гвинтівку п'ятнадцять літ тому, як на початку двадцятих служив у 70-му полку РСЧА. Під час обшуку ніякої зброї не знайшли.

Та міліціонер наполягав на своєму. Наказав Тихону негайно вдягнутися і йти до сільради, аби там на самоті з'ясувати деякі важливі деталі. Не відчуваючи за собою ніякісної провини, Тихін накинув на плечі стареньку куфайку, всунув напівбосі ноги у кирзові чоботи (сільрада була поруч, в кінці городу) і вийшов на вулицю. Не знав, не відав, що уже ніколи не повернеться до рідної хати.

У сільраді під охороною ще одного міліціонера сиділи односельці Хоменко Лев Михайлович і Кужельний Трохим Самійлович. Посадовили їх на підводу і під конвоєм повезли в Тупичів. Жоден з них не повернувся додому. Розстріляли як «ворогів народу». Безвинно. Усі реабілітовані.

У Тупичеві, як засвідчують протоколи (акуратно підшиті у карній справі П-5450, яка зберігається у архіві УСБУ в Чернігівській області), Тихона чотири рази допитував тимчасово виконуючий обов'язки начальника районного відділу НКВС, сержант держбезпеки А.А.Сенченко.

– Слідство має дані, що ви за соціальним станом куркуль, а

не середняк, – наполягав він на першому допиті. – До революції разом з батьком мали 60 десятин землі, молотарку, 7-8 коней, 7-8 корів, 30-40 овець, 20-30 вуликів, постійних і сезонних найманих робітників.

Усі цифри брав, як кажуть, просто зі стелі. До революції Тихону було лише шістнадцять. А про багатство його батька ми документально згадали на початку цієї розповіді. Звісно, Тихін не підтвердив жодної цифри із звинувачень слідчого.

Наступного дня зранку енкаведист уже звинувачував арештанта у причетності до політбанди Якіма Гнатовича Рябченка, яка ставила за мету повалення радянської влади і в якій нібито він, Тихін, брав активну участь.

Хто ж він оцей Рябченко? Уродженець села Тупичів. Його пращури –запорозькі козаки. Свого часу був більшовиком, червоним партизаном, головою сільради, міліціонером і, навіть, чекістом. Але така зразково-показова кар'єра зрештою увірвалася. Як і багато інших селян, він сприйняв колективізацію як, нічим не обґрунтоване, brutальне зазіхання на свободу і добро хліборобів. Сам мав міцне господарство, яке розкуркулили. У нього з'явилося багато однодумців, обурених несправедливістю. І не лише в Тупичеві, а й в навколишніх селах, в тому числі і в Звеничеві.

З історії відомо, що в 1931 році розкуркулені селяни вдалися до створення підпільних повстанських груп, які під загальним командуванням колишнього червоного партизана Якіма Рябченка наважились відкрито виступити проти радянської влади і наприкінці червня повели збройний наступ на Городню, де зазнали поразки. Зі спогадів старожилів, нібито, під час нього був вбитий розкуркулений заможний селянин, повстанець із Звеничева Олександр Віник. Сам Рябченко у цьому вирішальному бою із загоном міліції, який тривав понад дві години, був тяжко поранений. Потрапив у полон. Його та ще 17 повстанців було засуджено до смертної кари.

У вересні 1989 року Чернігівська обласна прокуратура реабілітувала усіх причетних до цього повстання. Та у березні 1991-го скасувала свою постанову як помилкову. Бо начебто Рябченко і його товариші були все-таки бандитами.

Тихін Хоменко, звісно, чув про повстанців, але ніякої причетності до них не мав. Репресованому батькові Денису Яковичу та його родичам – братам Івану Степановичу та Михайлу Степановичу Хоменкам – гедеушники також приписували участь у політбанді Рябченка. Нібито у Звеничеві було 20 її прихильників. Село з перших років радянської влади в списках чекістів значилось як неблагонадійне. Ще в 1919 році Чернігівський губчека спільно з Івашківським (село через замглайське болото) комуністичним осередком розкрили контрреволюційний білогвардійський закат у Городнянському і Чернігівському повітах, ватажком якого був студент-медик Карл Ернстович Лайкс-Шантель (вбито під час наміру втекти з-під арешту), який мешкав у Терехівці. Мав він спільників у навколишніх селах: Петрушині, Івашківці, Куликівці, Тупичеві, Вихвостові і в Звеничеві.

...Через кілька годин після перепочинку енкаведист уже «атакував» Тихона Хоменка запитанням про нарізну вогнепальну зброю, яку нібито він зберігав вдома.

А на вечір залишив найголовніше – утаємничений донос на арештанта, який ретельно вивчив напам'ять. Він виголошував його без поспіху, розставляючи, там де треба, головні політичні акценти:

– Ви говорили: скільки в колгоспі не працюєш, нічого не одержиш. Чим більше працюєш, тим більше з тебе здеруть податками.

Дістав з блискучого портсигара цигарку, запалив і солодко затягнувся димом, струшуючи додолу попіл.

– Казали, льон, коноплі віддаємо державі, а самі ходимо голі й босі. Що ось була мануфактура, так широкі ширми з неї поробили для виборів. Мовляв, за ширмами нас краще обдурювати.

Піднявся з табуретки, двічі неквапливо обійшов довкруг старого стола, навпроти якого сидів зсутулено стомлений допитами арештант.

– Так, кажете, скільки не заробиш, все йде на харч правителям. Що їх після виборів буде ще більше...

Постояв, подивився крізь загразоване вікно на високий паркан, обнесений густим вранішнім снігом, за яким виднівся широкий сільський вигін. І знову:

– Скаржитесь, що обдирають вас, бідних колгоспників, як липку. Жмуть останні соки ці правителі-нахлібники. Жиріють за вашу працю.

Вибори до Верховної Ради СРСР назвали зневажливо церемонією. Сумніваєтесь, що не буде так, як народ того хоче. Вважаєте, що вибори – то просто омана, облуда..

Тихону так хотілося обірвати цей страшний монолог, але не насмівся. Подумав про себе: хай уже говорить до кінця. Він не знав, що саме кінець доносу буде найстрашнішим, вбивчим для нього.

– А який жахливий висновок ви зробили: «Ох, не так треба було чинити у 1931-му році. Погано, що не підтримали маси Рябченка. Було б краще...»

Кожне слово енкаведист вимовляв так, ніби з усієї сили бив арештанта нагайкою по спині...

Все це були так звані первинні розвідувальні допити районного рівня, на яких тридцятишестирічний Тихін Хоменко твердо відкидав усі звинувачення. Попереду його чекали чотири місяці нелюдських тортур у Городнянській та Чернігівській катівнях.

А 21 квітня 1938 року Трійка при Чернігівському обласному управлінні НКВС УРСР за проведення антирадянської агітації і пропаганди винесла Хоменку Тихону Денисовичу, 1901 року народження, колгоспнику колгоспу «Ленінський шлях», жахливий вирок – розстріляти, а належне йому майно конфіскувати.

(Цього дня було розглянуто 193 справи. 183 особи засуджено до найвищої міри покарання. 10 справ направлено на дорозслідування). Вирок Тихонові виконано 11 травня 1938 року у Чернігові. Де поховано, невідомо. Вірогідно, що в Халаявинському лісі обіч гомельського шосе (засуджених до найвищої кари після страти в ту пору вночі таємно ховали саме тут).

Але про це члени Тихонової родини дізналися більше як через півстоліття. Та й то не всі. Його батько, Денис Якович, повернувшись із заслання, тулився по чужих кутках у Чернігові. Звістка про арешт сина боляче відгукнулася у серці. Та так, що не витримало воно. Помер невзабарі самотньо у холодній комірчині уже після розстрілу сина.

Усі ці роки Тихонова сім'я не переставала шукати могилу чоловіка, батька, діда. Яких тільки відповідей не одержувала на запити до компетентних органів: «У 1938 р. був засуджений на 10 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах і, перебуваючи в місцях ув'язнення, в 1943 році вмер» (6 листопада 1959 р.); «Вмер у далеких північних таборах. В якому селищі чи місті, похований, таких даних у нас немає» (30 грудня 1959). Городнянське районне бюро ЗАГСу 4 грудня 1959 року видало сім'ї свідоцтво про смерть: «11 травня 1943 року вмер від стовбняка».

Як не прикро, всі ці відповіді надходили уже після офіційного повідомлення з Чернігівського обласного суду про те, що «Справа по звинуваченню Хоменка Тихона Денисовича переглянута Президією Чернігівського обласного суду 10 жовтня 1959 року. Постанова трійки при Чернігівському облуправлінні НКВС УРСР від 21 квітня 1938 року стосовно Хоменка Тихона Денисовича відмінена і справа припинена за недоказовістю висунутого звинувачення, тобто реабілітовано».

Наприкінці березня дев'яносто першого (за п'ять місяців до проголошення незалежності України) Тихонова дочка Ірина одержала з Управління КДБ по Чернігівській області лист-

співчуття: «Висловляємо вам щире співчуття у зв'язку з безвинно трагічною втратою рідної людини», запізнїлий лист-спокуту за чужі гріхи, в якому читаємо ось такі рядки: «Ті, хто входив до складу позасудових органів і виконував вироки, уже померли. Інструментом сваволі й беззаконня вони ставали не через ниці інстинкти, а в обстановці жакливих масових репресій, які потім перемололи і їх самих. Бог та історія їм судя».

...Дві квітучі весняні гілки з міцного дерева Хоменкового козацького роду під колючим-преколючим шаром снігу боляче відчахнулись від кремезного стовбура і гупнули на осиротїлу розімлілу землю, обсипаючи рожевими пелюстками все довкола. А сніг все падав і падав, облікаючи крижаним холодом все нові і нові молоденькі пагони травневого саду...

2. ВАЖКА ДОРОГА ІЗ ЗУПИНКОЮ НА СТАНЦІЇ ХАНОВЕЙ

22 вересня 1943 року, знесилені боями доблесні радянські воїни 1326–го стрілецького полку 415-ї стрілецької дивізії (командир полковник П.І Мошакков) 61-ї армії (командувач генерал-лейтенант П.О.Белов) Центрального фронту о 3-й годині ночі, прорвалися до Звеничева з боку Замглайського болота і визволили село від німецько-фашистських загарбників.

Про це 24 серпня на весь світ повідомило в оперативному зведенні Радянське інформбюро. Серед великих населених пунктів на Гомельському напрямку, звільнених від фашистських загарбників, названо також Городню, Тупичів, Великий Листвен, Вихвостів, Осняки, Хмільницю та багато інших.

У Звеничеві визволителі залишили у сирій землі на вічний спочинок 15 своїх бойових побратимів. Замість них у наступні дні стали у військовий стрій 26 сільських новобранців. Багатьох селян забрали у обозний загін, який вслід за військами попрямував розгружими дорогами у дощову осінь на захід, за Дніпро...

А на схід, відбудовувати зруйновані війною шахти Донбасу, якраз на зимового святителя Миколая-чудотворця сільрада відправила першу групу дівчат і незаміжніх жінок: Настю Федорівну Костирко, Ганну Олексіївну Ященко, Марію Сергіївну Кужельну, Настю Артемівну Костирко та сімнадцятирічну Ірину – дочку репресованого у тридцять сьомому Тихона Денисовича Хоменка.

– Привезли нас під Ворошиловград, – згадувала Ірина Тихонівна, – поселили в напіврозбитий барак без вікон, без дверей, з розваленими грубками. Де-не-де по кутках світили голими сітками металеві ліжка. З раннього ранку до пізнього вечора відливали ми вручну з шахти воду. Верталися у холодний барак мокрі й голодні. Ні погрітися, ні просушити одяг не було де. Почали обсідати застудні хвороби.

Начальство змилостивилось над нами: Ганну Ященко, Марію Кужельну й мене тимчасово підселили до однієї з тісних осель місцевих жителів. Наша бригада меншала з кожним днем (люди рятувались від погибелі як могли). Одного разу, прийшовши на роботу, ми не побачили біля шахти з відрами двох Насть – односельчанок. Вони були набагато старшими, трималися весь час осібно, а ще трішки зверхньо дивилися на нас, малоліток (Сергієвій Маші не було ще й сімнадцяти). Не з'явилися вони на роботі і в наступні дні. Нас трьох обпекла одна думка: «Повтікали нишком додому». Раз так, стали й собі готуватись до втечі.

Якось худорлявий дідусь-охоронець шахти, побачивши з важкими відрами Ірину Хоменко, співчутливо похитав головою і запитав: «А звідки ж ти родом, дівчино-горошино?». Почувши про Чернігівщину, став охоче згадувати як у громадянську воював у наших краях, як добирався звідти додому на Донбас. Словесно намалював Ірині карту свого нелегкого походу. Та все добренько закарбувала у пам'яті і стала з подругами лаштуватись у дорогу.

Тікати дівчата вирішили з Божою поміччю у Різдвяну ніч.

Свят-вечір із запашною ячною кутею і узваром із сушених фруктів на покуті видався напрочуд ласкавим, тихим і зоряним. Десь далеченько озвалася мідними дзвонами вціліла церква, сповіщаючи мирян про велике свято Різдва Христового, яке споконвіку дарує людям світлу радість і світлу надію на рік грядущий. З цією надією в душі Ірина, Ганна і Маша полягали спати, попрохавши господаря, аби той розбудив їх, як на небі яскраво спалахне провідна зоря.

А після опівночі неждано-негадано сипонув з неба лапатий мокрий сніг. Та такий густий, що попереду за кілька кроків – хоч око виколи. Доброзичливий господар був проти, щоб в отаку негоду дівчата рушали в далеку дорогу. Але ті в один голос відклад не йде в лад.

– Гаразд, якщо вже надумали, то рушайте з Богом, – погодився скрушно. – Але за містом тримайтеся телеграфної лінії. Йдіть так, щоб західний вітер дув в обличчя, – сказав на прощання за хвірткою.

Та втікачки, як тільки вийшли за околицю, одразу заблукали у засніженому полі. Не обійшлося і без пригоди. По дорозі натрапили на широченький канал, якого ні обійти, ні перейти: поміж снігу стрімко жибоніла вода. По слизьких жердинах, які знайшли тут же, на лузі, з потугами переповзли на інший берег. Та, на лихо, Ганна Яценко впустила у воду рюкзак з такими-сякими пожитками. Ледь витягли.

За короткий зимовий день втікачки здолали лише 12 кілометрів, а вже стільки намучились у дорозі, хоч назад повертай. Під вечір вони прибились у якесь маленьке сільце серед степу. Переночували у самотньої бабусі, сини якої воювали на фронті, і знову рюкзаки на плечі. Дуже хотілося їсти. А їсти не було чого. На подружній раді під скиртою вирішили: сором'язливі Ірина та Маша аж поки усі не доберуться до домівок, шукатимуть на трьох нічліг. А Ганна сама зголосилася добувати для всіх харчі. Таку роль вона вибрала не випадково: її родина у Звеничеві

жила найбідніше. Отож мати Хотина змалечку навчила і Ганну, і інших дочок не лише радісних і побажальних різдвяних колядок під вікнами односельців співати, а й милостиню по хатах просити. Спасибі їй, рятівниці, всю дорогу дівчат виручала. Люди співчутливо дивилися на її обшарпаний одяг, на ноги в солдатських обмотках та шахтарських галошах і давали все, що мали на бідному селянському столі.

Та, кажуть, біда ходить не сама, а з дітками. Застудилась Ганна в дорозі. Затемпературила. Залихоманила. Мабуть, від того, що весь час носила на тендітних плечах отой мокрий, холодний рюкзак, який впустила у воду. Довелося проситись до добрих людей на гарячу піч. Погрілась, попила чаю з цілющими травами і знову у путь. За порогом утръох поклялися: як би важко не було, що б з ким не трапилося, нікого не залишати наодинці з бідною.

Запам'яталось їм по дорозі село Нікольщина на Дніпропетровщині, де до них грізно присікався якийсь владний чоловік. Напевно, голова сільради. Став перевіряти документи. Лець не зачинив у холодну комірчину, аби відправити назад на шахту. Та Ганна так розчулила його, що він нараз посмирнішав і навіть вказав дорогу до сусіднього села.

З того часу утікачки стали триматися ще обережніше. Ірина Хоменко згадала, як у дитинстві читала книгу про первісних людей, які боролись за життя, добуваючи вогонь. Їх було також троє: Нао, Нам і Гав. Дівчата для конспірації взяли собі їх імена. За довгу дорогу вони так звикли з ними, що і вдома ще деякий час називали одна одну цими загадковими прізвиськами.

Рятували їх від голоду у дорозі незібрані після фронту кукурудзяні і соняшникові поля. А нічліг, бувало, знаходили у старих солом'яних скиртах. Правда, сон той був боязким, неспокійним. Дуже боялися дівчата степових сіроманців.

Це лише кілька маленьких штрихів із спогадів І.Т. Хоменко про ту пам'ятну піщу подорож з Донбасу. Через місяць дівчата

прийшли у рідний Звеничів, здолавши понад тисячу важких кілометрів.

Законослухняна Явдошка, мати Ірини, зустріла дочку настожено. Стала гнівно картати, що та самовільно залишила державну роботу і нишком втекла з шахти. Та згодом змирилася, бо ніхто з сільради дочки не чіпав. Ходила вона щодня на важку колгоспну роботу, аж поки в районі не схаменулися.

З липня 1944 року викликали Ірину Хоменко до районного прокурора. А через місяць її, а ще Анастасію Артемівну Костирко і трьох дівчат з інших сіл, судили за дезертирство з шахти у важкий воєнний час. Відміряли аж по п'ять років ув'язнення.

З Городнянської тюрми привезли її знову на Донбас. Але цього разу уже не на шахту, а у стандартне містечко Ворошиловградського паровозобудівного заводу імені Жовтневої революції, яке йменувалось табором НКВС №1.1 уже не вільноробочою, а зеком. Двічі на день під конвоєм водили жіночу колону в'язнів через усе місто: вранці на роботу, а ввечері у табірні бараки. По-різному зустрічали їх перехожі: одні співчутливо кидали на ходу в'язням кусень хліба чи яблучко, інші проводжали гнівним поглядом: «А, це ті шльондри, що з німцями на м'яких перинах спали».

Однієї темної осінньої ночі в'язнів вишикували під яскравим світлом прожекторів на широкому табірному плацу. По списку відібрали міцніших і повели під посиленою охороною на вокзал. Була серед них і Ірина Хоменко. Загнали невільниць у тісні й холодні вагони-товарняки. Вклали по дев'ять чоловік на горішніх нарах і по стільки ж на нижніх, та ще по четверо на підлозі. А куди везуть, ніхто толком не знав. Лише здогадувались, що на північ, бо з кожним днем все дужчали і дужчали морози, все рідше і рідше траплялися обіч залізниці населені пункти.

Тих, хто віддав у дорозі Богові душу, поки поїзд набирив у бак воду, нашвидкуруч закопували у сніжних кучугурах. Кожен,

хто бачив цю сумну картину у щілину вагона, подумки просив Всевишнього, щоб не сталося це з ним на чужині.

Іринину команду висадили за Полярним колом на 414-му кілометрі від Печори на станції Хановей. На 452-му вже була Воркута – кінцева зупинка поїзда. Тут у шахтах добували вугілля сотні таких же в'язнів.

У четвертому околодку п'ятої дистанції служби шляху Ірину Хоменко призначили обхідником-ремонтником. Заступала на довгу зміну з подругою по бараку. Одна йшла вздовж рейок в один кінець дороги, інша – у зворотний. Три кілометри туди й назад. І так з важким інструментом всю зміну. Допікали заметілі й люті морози. Ірина так боялась, що не дай Боже на морозі лопне рейка, а вона не помітить, і перекинуться вагони з вугіллям. Тоді добавлять строк і їй хана у цьому лихому краї. Аби не заснути, не заблукати серед білих глибоких снігів, подумки на самоті складала, як могла, вірші і сама ж собі розповідала:

*«Живу у тундре я суровой,
Конца и края не видать.
Окончатся часы работы,
Иду я в будку отдыхать.
Жилое это помещенье,
В котором проживаю я,
Оно мне гроб напоминает,
Скажу открыто, не тая».*

У простеньких віршованих рядках виливала вона тугу за рідним краєм:

*«Родной Звеничев, где ты скрылся?
Хотела б я к тебе лететь,
Но даль такая, что не знаю,
В какую сторону глядеть...».*

Її весь час переслідувала жорстока думка, що може загинути

отут, у краю вічної мерзлоти (скільки тут невільників загинуло!):

«В снегу зареют, страшно сильно.

Боюсь подумать я порой.

Что на прощанье с белым светом

Зареют снегом, не землей».

Як розтанули сніги, побачила вона по той бік річки високі горбочки, порослі мохом. А як дізналася, що то могили в'язнів, які будували дорогу на Воркуту, аж серце заніміло. Мимоволі згадала, як один із сільських керівників, вручаючи їй повістку до районного прокурора, боляче обпік душу: «Не захотіла на Донбасі працювати, поїдеш до білих ведмедів батька Тихона шукати». Так їй хотілося перебратися на інший берег і пошукати батькову могилу, та суворий наглядач не дозволив і ногою ступити на паромну переправу.

З ЛИСТІВ ІРИНИ ХОМЕНКО ДО МАТЕРІ І БРАТА

12 грудня 1944 року.

Ворошиловград п /с № 120

Ви пишете, щоб я берегла здоров'я. А як його берегти? Вертаюсь з роботи уся мокра: йде дощ без кінця і краю. Ноги по коліна в багнюці. І немає де навіть онуч просушити. Поки поїм отого нещасного борцу – вже звучить: «Відбій!». А о п'ятій ранку підйом. Як ляжу, то вже не чую ні рук, ні ніг від важкої роботи. Від постійного недоїдання відчуваю себе геть знесиленою.

Жилося трішки краще, як у бригаді були одні чернігівці. А тепер як дадуть пайок, то його 10 раз обділять.

Мамко, дуже тяжко. Не знаю: виживу, чи ні. Уся надія на Бога. Наташа зовсім злягла.

Заздрю подругам в селі, які не бідують. Як подумаю – наплачуся. Скоро свята Михайла і Митрофана. Подружки гарно

вдягнуться, підуть до церкви, потім гулятимуть. А мені тут...
Поклади у конверт аркуш паперу. Що там говорять про мене у селі люди? Спасибі подругам, що не забувають.

17 грудня 1944 року.

Мене уже розлучають із земляками Настею і Наташею. Відправлятимуть в інше місце. На серці – важкий камінь. Тепер буду не лише одна з села, а навіть з усього Тутичівського району. Мабуть, мамко, у мене доля така: всюди першу потребують. Відправлятимуть 19 грудня. Не знаю в яку сторононьку повезуть.

Яким було моє життя у Ворошиловграді? Працювала на заводі біля вугілля. З 7-ї до 16-ї. А харчі – півкіло хліба, суп ячний, рідкий, борщ з води і капусти. Картоплини – жодної. Тут не родить.

Мамко, дуже скучаю за домашньою роботою. Особливо, за пряжею. Бо уже Пилипівка – час прости.

15 березня 1945 року.

Комі АРСР, ст. Хановей, 3-й район,

5 дистанція служби шляху, 4 околодок.

Привезли мене в тундру 26 січня. Два тижні вчили сигналізувати, як зупинити і пустити поїзд. Працюємо на перешивиці колії. Як у колгоспі. Дали нову куфайку, піджак, бурки, ватні штани, шапку. Харчі: суп з турнепсу, каша ячна, тионяна, риба, або оленина. Дають цукор.

Часто дивлюся як сходить вечірня зоря і думаю: «Ой, зоре, зоре, і сльози кануть. Чи ти зійшла вже на Україні? Чи очі мамки тебе шукають на небі синім? Чи забувають? Коли забули, то щоб не заснули, про мою долю, щоб і не чули».

12 квітня 1945 року

Я уже десятий місяць в ув'язненні. Але, мамко і братику, не було жодної хвилини, щоб не думала про вас. Молось Богу, щоб

хоч уві сні побачити рідний дім і вас, мої рідні.

Якби були у мене хоч маленькі крильця, знялася б і полетіла, а це далеко-далеко. Сіла б на куцику біля хати і дивилась би, як ходить моя мамка і браток Ванька.

1 червня 1945 року

На свою далеку і рідну Україну у рідне село Звеничів, своєму рідненькому братикові Вані і незабутній матусі-голубоньці.

Пишу листа з далекої півночі, тундри, за п'ять тисяч кілометрів від рідного дому, за яким дуже сумую. Я просто не знаю слів, щоб висловити свій біль за тяжку розлуку з вами, дорогі мої рідні, за перебуванням в оцій далекій чужій стороні, в якій не те, що гадала жити, а навіть не снилося. Однак закинула мене сюди нещасна доля.

Пропису трохи про себе. Ми живемо в бараку, який стоїть на березі річки Воркута. Він збудований з моху і землі та снігу. Нас тут чотирнадцять дівчат, два бригадири і шляховий майстер. Є тут дівчата з Чернігівської, Сумської, Ворошиловградської, Одеської та Хмельницької областей. Сім'я в нас дружна, роботяща. Дівчата дуже хороші, одна одну підтримуємо...

Сіл тут немає, базарів також і людей зовсім мало... За нами ніхто не стежить. Утекти звідси не втечеш.

...Щоб не забути рідну мову, я досить часто розмовляю сама з собою. Вечорами співаємо українських народних пісень. На моїй рідній Україні щебечуть ластівки, кують зозулі, виють соловейки, полум'яніють квіти, котрі я так любила висівати у квітнику біля хати...

Вітаю вас з днем 9 Травня, коли закінчилась війна, яка принесла стільки горя в житті. Як ви його святкували? Дуже сумую за вами. Уві сні бачу. Часто плачу. Іду на роботу і все дивлюся у ту сторононьку, де моя далека батьківщина. З липня мине рік, як забрали мене з рідного дому. Ванька, напиши, чи квітнуть оті квіти, що посадила, чи зів'яли, як я на чужині.

6 червня 1945 року.

...Працюю на залізниці. У бригаді 7 дівчат і бригадир-чоловік. Дуже важко звикати до всього. Деяких дівчат уже звільняють. А за мене нікому подбати.

8 червня 1945 року.

Мамко-голубко, ви цікавитесь, чого я потрапила сюди. І чи є зі мною з України? Усіх, хто був здоровіший, погнали в етап. З 450 відібрали 120. Є Федосенко Галя Степанівна з Стовпівки, що під Городнею. Тут місця, де не ступала людська нога. У бараку тепло: привозять вугілля з Воркути, яка за сорок п'ять кілометрів від нас.. Три дні мела велика хурделиця. Морози тут за 40 градусів.

Мамко, не журіться: я взута і зодягнена. Все –казенне. За місяць було три вихідні. Дають 400 грамів хліба, бо добре працюю. Якщо хочете чимось допомогти, пришліть посилку тютюну, круп, голку, ниток. За склянку тютюну тут можна купити кілограм круп.

24 червня 1945 року.

Пишу на Трійцю. У нас повз барак протікає річка Воркута. На іншому березі радгосп: олені, корови. Там є радіо. Виходжу з подругами послухати рідні пісні. Слухаю, а по щоках течуть сльози. Зацвіли морошка, брусниця, лишайники.

Ванько, у вас скоро косовиця. А тут ще тільки почав розтавати сніг. Літо кінчається у вересні. Ванька, тут не так, як у нас: погода інша, і рослини, і тварини, і люди інші. Та й сонце ходить не так, як над нашим селом.

22 вересня 1945 року.

Здрастуйте, мамочка і Ванечка! Я у дорозі. Їду додому. Мамко, ледве діждалася, коли мені видали паспорт на руки.. Одне хвилює: далека дорога. 14 вересня мене викликали на звільнення.

15-го поїхала у Воркуту оформляти документи. А 16-го сіла у вагон. Їду додому і не вірю. Наче сон. Нарешті я вирвалась з клятої холодної Півночі.

З ЛИСТІВ МАТЕРІ ДО ІРИНИ ХОМЕНКО

11 грудня 1944 року.

Клару Туренок засудили на 6 років. Невідомо де. Маша Сергеева і Галя Кондратенко працювали у Чернігові. З ними були Коваленко Таня, Зелезькова Наталка і Ковальова Настя і ті, що робили з Пимоновою Машею, їх усіх 10 душ, кажуть, будуть одправляти цими днями на Урал.

Костирко Галю Миколаєву, Костирко Марину, Костирко Машу Карпову, Чирицю Просю теж відправили на роботу. Куди – невідомо. Ще листів не прислали. Василя Ільовичового привезли з фронту. Вище колін обох ніг нема. Повзає на гумових. Іван Митра Марининого прийшов поранений у ногу. Федора Ахтломейового, кажуть немає: вмер від важких ран. Костирко Ахтломей Маркович, Михайленко Макар Якович, Карпо Сидорович і Гавйоциха померли.

Оришо, ти питаєш, чи не ходимо ми босі. Івану Терешко пошив нові чоботи, а мені поклейли бахили. Живіть дівчатка (Наташа і Настя Артемівна) там, як рідні сестри. Помагайте одна одній. Діліть між собою і радість, і горе.

26 березня 1945 року

Оришо, не журися. Як довелося, так і живи. Дасть Бог, повернешся додому. І все це буде як сон. Багато дівчат позабирали в усі боки. Настя Артёмова у Ворошиловграді, Настя Федорова у Харкові, Маша Сергеева, Галя Хотинина і Маша Пимонова, Стьопа Пилипова і ще сім з села на Уралі. Марина Хотинина, Галя Миколаєва, Маша Карпова і ще багато з ними на Донбасі, у Горлівці, Сергій Маринин у Сибіру, в Омську. Хлоп-

ців 26 і 27-го года усіх побрали на фронт. Так що не журися, бо дома б все одно не довелося жити.

Бог дасть, закінчиться війна. Поприходять люди звідусіль і тоді житимемо краще. Клара Туренок прислала з Магадану (п/с 261/48) телеграму з одним словом : «Здорова».

Наша двадцятип'ятирубльова лотерея виграла краму на костюм. Вартістю 1500 рублів. Послала її у Москву. А в Тушичеві на пошті одержала крам. Хороший. Темно-синього кольору 3,5 метра, шерстяний, подвійний. Вийде тобі сак і жакет і що завгодно. Приїдеш, Іришо, – матимеш гарний дарунок.

У нас уже весна. Прилетіли чайки. Летять у небі гуси. Коли ж тебе діждуся з далекої сторононьки?

12 квітня 1945 року

Оришо, сей год у нас кепсько з хлібом. Мало на трудодень давали. Картоплі – по півкіло виписали, та потім передумали, нічого не дали.

Ячменю вродило 2,5 копи. Одна трава. Навіть насіння не вернули. Картопля вимокла: йшли сильні дощі. Накопали лише 5 возів. Кияхів вродило пудів 15. Насіння соняшнику насушила півтора мішка. Сіна на болоті по льоду возів три накосила. Усе перевезла. Маємо віз дров. Так що сіна і дров стачить ще й на другу зиму. Хазяйство у нас – 13 курочок і теля. Кросна основала, п'ять губок виткала. На більше часу не було. Ходжу заступом копати колгоспне поле. Городів ще ніхто не копав.

Подавала я у Москву до прокурора Союзу. Старалась за тебе. То з Москви написали, що справу твою передано Чернігівському обласному прокурору, який відповів мені: як присудили, так і буде.

6 травня 1945 року

Оришо, сьогодні Світле Христове Воскресіння, У церкві зібралось багато людей. Голова сказав, що три дні не будуть за-

гадувати на роботу. Дзвонять в усі дзвони. Багато пасок. Дивлюсь я на твоїх подруг і сльози ллються: де там моя Оришо?

Слухай начальства. Догоджай і тобі буде добре. Не журися: багато дівчат з села повідправляли на далекі роботи.

Галя Миколаєва, Галя Лаврінова і Солодового Єфрема потікали з Донбасу. Живуть дома, ходять у колгосп на роботу.

Зима була холодна. І весна холодна. Сніг розтанув на початку березня. А тепла нема. Голова колгоспу тепер у нас з Невклі, фамілія Павлюк. Голова сільради – Клим Федосович. Бригадир нашої бригади – Вітя Михайлович. Він був парашутистом. Упав з парашутом, забився. Прийшов додому у відпустку. Ланкова – Катя Кононова.

Збудували хлівець для телички. Робив Федір Федосович з Іваном. Заплатила йому по 15 фунтів хліба за день.

З ЛИСТІВ ПОДРУГИ НАТАЛІЇ ФЕДОРІВНИ КОСТИРКО ДО ІРИНИ ХОМЕНКО

8 травня 1945 року

Дорога Оришо! Щодня слідкую за газетами. Щойно прочитала, що доблесні радянські війська взяли Берлін. Скоро настає Перемога. Ворог буде розбитий. Може й ти, дорога подруго, вернешся назад. Адже, Оришо, мають деякі дівчата щастя. Прося Чириця, Галя Артёмова, Галя Кошка, Настя Сергеева повернулися додому з Донбасу. Мабуть, відпустили їх через хворобу. Прийшов з фронту Іван Льодовий. Поранений в руку. Андрій Васильович Кужельний кинув свою дружину Наташу. Знову парубкує...

20 липня 1945 року.

Оришо, як на мене, ніхто з наших не зміг би витримати суворого північного клімату. А тобі першій довелося витримати.

Чекали-чекали храмового свята Петра. Та воно пройшло без

радості. Війна багатьох забрала. А хто залишився в живих, ніяк не дочекаємось. Мій батько, слава Богу, живий. Не знаю, чи пустять додому. Гриша Лаврінів прислав листа Уляні. Велика радість. Був у полоні до 9 травня, поки Німеччина не капітулювала. Нині він у Червоній армії. Митя Парасчин та Іван Чекан також відгукнулися. Були у полоні. А так додому ще нікого не пустили. Правда, прийшов син Пундіря, Іван. З кривою ногою.1)

...14 вересня 1945 року Ірину Хоменко за сумлінну роботу звільнили від ув'язнення за амністією. Два тижні добиралася поїздом до Городні. Вірила і не вірила, що знову вільна, що від домівки відділяють якихось сорок кілометрів осінньої дороги.

Ввечері тихенько постукала в шибочку рідної оселі. Мати впустила. Але довго не могла впізнати у сутінках каганця-моргунца вечірньої гості. А коли впізнала, стала вимагати у дочки довідку про звільнення. Не могла ніяк повірити, що ту так рано відпустили з неволі додому.

Здавалося б, уже годі важких життєвих випробувань одній людині. Та доля невмолимо немилосердна до Ірини Тихонівни Хоменко. Щастя як не було змолоду, то й на старість поготів. Спочатку померла мама, потім раптова несподівана смерть забрала на той світ у розквіті літ брата Ваню, який мешкав з родиною у Тупичеві.

У юні літа тяжка недуга звалилась на голову її первістка-сичка Ігорка. Куди тільки не зверталась, щоб зарадити йому. По яких лікарнях вона його не возила. До яких знахарів не водила. Якось по радіо почула, що в одному з причорноморських міст цілює людей відомий невропатолог. Придбала путівку на теплохід «Адмірал Нахимов» (це було за півтора року до його трагедії, на яку вона відгукнулась співчуттям у «Комсомолке») і подалася у пошуки рятівника для сина. Знайшла його в одному з сочинських санаторіїв. Але лікар, дізнавшись про діагноз хлопця, тільки безпорадно розвів руками.

Три роки минуло, як поховала на сільському кладовищі синочка. Йому не було ще й сорока. А вслід за ним пішов туди на вічний спочинок і чоловік, який після жадливої пригоди на городі шість років пролежав прикутий до ліжка.

Ірина Тихонівна доживала віку одна в напівхолодній хаті. Буває ото дістане із запічка вузлик з листами-трикутниками, захалявними записничками-щоденниками, помережаними дрібненькими літерами, зшиточок з віршами (частину дочка Любка забрала до музею в сусідню Велику Вісь) і знову й знову перечитує свою гірку долю, що блукала по білому світу.

Доторкнися і ти, читачу, до неї теплою долонею, перегорни ще одну гірку, але правдиву сторінку нашої з тобою історії.

*Чернігівський вісник. -1998.– 23 жовтня; -1999– 11 січня.
З доповненнями.*

З ВІРОЮ, НАДІЄЮ І ЛЮБОВ'Ю

Вже майже півтора року село жило знову вільно, без окупаційного режиму. Та війна ще гриміла десь далеко-далеко на Заході. Ніхто із звеничівців не знав, коли вона скінчиться. Але всі жили однією великою надією: скоро Гітлеру капут.

У морозному лютому сорок п'ятого Прокопа Сергійовича Хоменка забрали в армію. Плакала мати, проводжаючи сина за село: не доведи Господи як уб'ють в останні дні війни. А коли той надіслав вісточку, що служить у Києві, піднімає з руїн покалічене німецькими бомбами місто, тричі перехрестилася перед іконою Богоматері і полегшено зітхнула. У столиці України зустрів її синочок довгожданий день Перемоги.

А потім його чекала на довгі роки далека чужина. Сформували ешелон з таких молодих, як він, солдат і в Австрію. Радів, що їдуть поруч з ним земляки – Левко Лук'яненко з Хрипівки, що під Городнею, і Анатолій Зінченко з Маслаківки, що за сусідньою

Великою Віссю. Доброзичливі, подільчиви хлопці. Особливо припав Прокопові до душі кмітливий і безкомпромісний Левко Лук'яненко, який без оглядки різав правду-матку про солдатське життя-буття, умів постояти за себе і за друзів. Говорив він без поспіху, ніби зважував на терезах кожне слово, розставляючи у паузах розділові знаки.

Солдатська служба ніколи не була медом. Тим паче за кордоном. І все ж годували тут добре. Але командири так закрутили «статутні гайки», що без їхнього дозволу не можна було й зайвого кроку ступити. Зовсім припишкли хлопці-вояки з Чернігівщини, Полтавщини, Західної України. Кожен шукав будь-якої лазівки, щоб вирватись звідси ближче до домівки, так праглося хоч маленької свободи.

– Якби ми мали свою українську державу, то ніхто б нас не заслав сюди, – вголос роздумував на перекурі Лук'яненко. Земляки тільки кивали головами.

– Які у нас родючі землі, який працьовитий народ! – продовжував азартно говорити. – Скільки наших дідів, батьків, братів полягло на цій землі і по чужих світах, а Сталін, святкуючи Перемогу над ворогом, виголосив тост «за великий русский народ». А де ж були ми, українці, на війні? За що проливали кров?

– А й справді, де? – задумались хлопці. А Левко все говорив і говорив, наче по-писаному, виливаючи накопичений біль душі. Прокіп став оглядатись навкруги. Нема нікого. Та все-таки полум'яна Левкова промова краєчком дійшла до взводного. Але той промовчав. Схоже було, що він, українець, в чомусь поділяв його погляди.

Прокіп в душі пишався своїм невгамовним земляком. Ділився з ним наболілим, кожною вісточкою з дому. Навзаєм відчував його щире товариську приязнь.

В армії Прокіп Хоменко вивчився на шофера. На маленькому американському «Віллісі» з бортовим номером В-5 62-28 гірськими альпійськими дорогами об'їздив усю Австрію і Угор-

щину. Доставляв у Баден (за 25 кілометрів від Відня) секретну армійську пошту, яку супроводжували сержант і два солдати-автоматники. Шанували Прокопа на службі. На військових навчаннях, які проходили в Австрії, він заслужив додому відпустку. Яка то була радість: п'ять років не бачився з мамою, бабусею, молодшим братом, земляками. Під час відпустки з'їздив у Хрипівку, до Левкових батьків, переказав щире вітання від сина з чужого краю. А коли вернувся в частину, присікався до нього новий ротний, майор Суслов: «Чого оце ти, Хоменко, такого чуба завів? Негайно підстрижися!».

Але Прокіп не зреагував на той наказ. От-от мав звільнитись у запас. І вважав, що не гоже «дембелю» повертатися у рідне село до дівчат «лисим».

А коли ротний вдруге нагадав йому про чуба, схопив того за барки і добряче струснув. За отаке «рукоприкладство» могли б Прокопа суворо судити. Але начальство, мабуть, не хотіло великого розголосу. Та й командир взводу заступився. І все ж без покарання не обійшлося. На другий день довелося Прокопу Хоменку пакувати солдатський рюкзак і з теплої Австрії їхати дослужувати (вважай, остуджувати свою гарячу голову) на північ у прехолодний Архангельськ. Ось так розійшлися тоді у нього з Левком солдатські дороги. Та міцна дружба між однолітками-земляками залишилася в обох у серці.

Прокіп, повернувшись з армії додому, одружився на стрункій дівчині Тамарі, яка жила в селі на хуторі. Став шоферувати у рідному колгоспі. Бувало, пошлють машину по торф у Тупичів, а там черга. Чого його час даремно марнувати: сів та й поїхав провідати Левкових батьків у Хрипівку. Слава Богу, тоді дешевого бензину було доволі. Та й армійський побратим не забував про нього. Писав листи, а то й, коли бував у відпустці у батьків, приїжджав до нього у Звеничів на гостини. Левка Лук'яненка не цікавили ні найдки, ні напої на столі гостинного друга. Його

цікавило інше – чим живе місцева інтелігенція, настрої селян. Ходив з Прокопом по селу, зав'язував невимушені бесіди. Обережно звіряв свої думки із його земляками. Після таких побачень з другом ще частіше став Прокіп відвідувати бібліотеку, де перечитав майже всю українську класику. Одного разу попросив брошурку Ф.Енгельса «Про походження сім'ї, приватної власності і держави», чим вельми здивував бібліотекарку, бо ж мав лише семирічну освіту. Довго возив її у кабіні машини. А одного разу по дорозі на Тупичівську торфодільницю насмілився вступити в дискусію про приватну власність з самим директором місцевої семирічки Єгором Андрійовичем Мамчуром, який викладав історію.

Якось сільський листоноша приніс Прокопу Хоменку протестеньку бандероль. Розкрив її, а там кілька примірників газети «Наше слово» з Варшави. Одну, другу прочитав: цікаво, як живуть брати-українці в Польщі. Показав газету сусіду, брату, директору школи. І пішла вона гуляти по селу. Односельці жваво обговорювали прочитане. І завважували, як українці на чужині шанують свої звичаї і обряди, як бережуть рідну мову. Прокіп регулярно одержував «Наше слово» (приходило по кілька номерів одразу). Він здогадався, що це подарунок від Левка Лук'яненка, який після закінчення в 1958 році юридичного факультету Московського університету став працювати на Львівщині. Але Прокіп тоді ще глибоко не усвідомлював, яку він велику роботу робить по відродженню національного духу, по відродженню національної гордості земляків.

На цю газету Левко Лук'яненко покладав неабияку надію. Ось, що він написав у «Нотатках» учасника першої наради засновників Української робітничо-селянської спілки, яка таємно відбулася у Львові на квартирі Івана Кандиби 7 листопада 1960 року: «За політичною орієнтацією ця газета не відрізняється помітно від газет ЦК КПРС, але на сьогодні вона може відіграти

корисну роль. Як показав досвід розповсюдження «Нашого слова», наші люди настільки залякані попереднім терором, що сам факт одержання газети з-за кордону лякає їх. Пам'ятаючи, як за найменший прояв незадоволення людей жорстоко карали, вони не вірять в реальність пом'якшення політичної атмосфери, яке почалося (хоч, правда, і дуже повільними кроками) після смерті Сталіна. Коли «НС» потрапляє вперше до рук людини, воно пече її, людина оглядається і прислухається, чи не йдуть за нею з контррозвідки (яка рабська психологія!). Потім вона призвичаюється до іноземної газети, сміливіше носить її в кишені та читає в прилюдних місцях.

Отже, іноземна газета поступово витісняє безпредметний жах і сприяє вихованню власної значимості та ваги в суспільстві; в якійсь мірі вона сприяє розширенню демократії. Нам, українцям, «Наше слово» більше, ніж будь-яка радянська газета, нагадує «хто ми, чийх батьків ми діти».

Пропагуючи серед земляків газету українців в Польщі, Прокіп Хоменко, ще не знав, що це лише маленький екзамен на політичну зрілість в очах найкращого армійського друга Левка Лук'яненка. Попереду його чекало найсуворіше і найнебезпечніше політичне випробування.

Ще з 1957 року, будучи студентом Московського державного університету, Левко Лук'яненко почав виношувати ідею створення самостійної України. Працюючи адвокатом юридичної консультації на Львівщині, протягом літа і осені 1959 року таємно розробив і склав програму антирадянської націоналістичної організації «Українська робітничо-селянська спілка» (УРСС). У грудні 1959 року під час відвідин батьків у Хрипівці привіз сюди чотири примірники цієї програми. Один з них рідний брат Левка Григоровича Олександр доставив у Звеничів Прокопу Хоменку.

Той перегорнув кілька її сторінок, і аж мурашки по тілу

побігли. Все, про що колись Левко говорив з ним потайки, ось тут віддруковано на машинці. Гостро, відверто, дуже-дуже крамольно. (На згаданій тут нараді самі засновники УРСС постановили знищити цей проект програми, як дуже гострий, доручили своєму керівнику Л.Г.Лук'яненку написати новий. Але той не встиг: за день до нового зібрання, 21 січня 1961 року, всіх їх арештували).

Прощаючись у селі з Олександром, Прокіп на ходу сказав:

– Я цю брошуру уважно прочитаю і спалю.

Та зробив він це не скоро. Не раз потайки від родини читав, перечитував її. Починалася вона такими рідними Шевченковими рядками:

*«... Встане Україна
І розвіє тьму неволі, -
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!...»*

Кожен рядок програми звучав для нього, як вибухівка: «Вихід із сучасного безправного політичного і злиденного економічного становища громадян України полягає у завоюванні національної незалежності... Методи досягнення цієї мети – мирні, конституційні... Стаття 14 Конституції УРСР говорить: «Українська Радянська Соціалістична Республіка зберігає за собою право виходу із Союзу Радянських Соціалістичних Республік»... Ми кажемо союзному керівництву: проведіть референдум, поставте на голосування всього українського народу питання: бути Україні в складі Союзу, чи вийти з нього і створити самостійну державу, виріште національне питання на вільній, широко демократичній основі. Якщо більшість народу буде за те, щоб Україна входила до складу Союзу, УРСС припинить свою боротьбу за самостійність, якщо ж народ захоче її – визнайте його волю».

Прокіп Хоменко був одним з двадцяти осіб в Україні, хто особисто тримав у руках і читав цю програму, якій судилося здійснитися через три десятки літ. 16 липня 1990 року Верховна Рада ухвалила Декларацію про державний суверенітет України, співавтором тексту якої був його найкращий армійський друг. 24 серпня 1991 року, якраз в день народження Л.Г.Лук'яненка, проголосила незалежність України та створення самостійної держави – Україна. А 1 грудня 1991 року на Всеукраїнському референдумі 90,8 відсотка виборців, які брали участь у голосуванні, сказали «так» самостійній незалежній Україні, підтвердивши Акт про незалежність. Серед них 901904 (93,74 відсотка всіх виборців області) – жителі Чернігівщини.

Лук'яненкова програма-брошурка не давала Прокопові спокою. Щотижня шукав їй нову схованку. А потім нерви не витримали: вийшов у засніжене поле і спалив у канаві. Сьогодні дуже шкодує: яка б сімейна реліквія була!

Його весь час переслідувала думка: от-от чекісти несподівано постукають у вікно. І тоді – хана. (Кількох у селі в тридцятих роках при Сталіні за необережне слово назавжди забрали). А в нього у хаті двійко маленьких гарненьких діточок, мати, бабуся, молода дружина.

Звинуватять, що зберігав програму вдома, читав її, не повідомив про неї добровільно владу, хоч достеменно знав, що вона за своїм змістом антирадянська, націоналістична, написана для організації, яка має рішучий намір змінити устрій у державі – створити самостійну незалежну Україну.

І вони раптово приїхали. (Ниточка зі львівського клубочка привела до Звеничева). Але не в лад: у Прокоповій оселі лежав покійник: померла його бабуся Мар'я. Як би там не було, але, за християнською мораллю, негоже перевертати догори дном хату в такий сумний день. Приїхали назавтра. Де тільки не шукали брошурку: на печі і під піччю, під полом і в стрісі, у гробці з

попелом... Водили Прокопа у поле під Липняком, аби показав місце, де спалив «крамолу». А ще шукали листи, фотографії, усе, що додало б звинувачень як ватажку УРСС Левку Лук'яненку, так і йому, Прокопові-спільнику. Та нічого не знайшли.

Забрали Прокопа Хоменка з собою на допит у Чернігів, а потім до Києва в управління КДБ на Володимирську повезли. З Києва на аеродром у Бориспіль, а звідси – до Львова. Один з чекістів у Борисполі дістав з-за пазухи пістолет, відкрив дорожний чемоданчик і на очах у Прокопа заховав його на споді під одежею. А потім отак ніби знічев'я, сказав «арештанту»: «Постережи, а ми пройдемо, свіжим повітрям подихаємо». Можливо, сподівалися, що їх неблагонадійний політичний супутник тікатиме зі зброєю. А раз так – великий злочинець. Вернулися, а він як сидів, так і сидить, затиснувши чемодан поміж ногами.

Найприскіпливіше допитували Прокопа Хоменка у Львові. І так, і с'як ходили коло нього. Та він твердив одне: «Спалив брошуру у полі».

Вдруге його, як свідка, викликали до Львова на суд, який відбувся у невеликій кімнаті слідчого ізолятора Львівського управління КДБ. У загородці для підсудних сиділо семеро учасників підпільної політичної організації УРСС. Прокіп Хоменко впізнав серед них тільки одного – Левка Лук'яненка, який був крайній зліва. А окрім нього, судили Івана Кандибу, Василя Луцківа, Степана Віруна, Олександра Любовича, Івана Кіпіша та Йосипа Боровницького. 20 травня 1961 року судова колегія Львівського обласного суду оголосила вирок: вважати засудженим Лук'яненка Левка Григоровича за ст.56, ч. 1 КК УРСР і за ст.64 КК УРСР до смертної кари – розстрілу з конфіскацією належного йому майна. (Ухвалою судової Колегії в кримінальних справах Верховного Суду УРСР від 26.07.1961 року страта була замінена позбавленням волі на 15 років). Інших засуджено також до тривалих термінів позбавлення волі.

Про все це Прокіп Хоменко дізнався у рідному селі з вуст чернігівського чекіста, який навідався до нього. На прощання той ніби мимохідь сказав: «Повезло тобі, чоловіче. Якби не спалив Левкової брошурки, то годував би й ти за Уралом комарів».

Згодом забрали у Прокопа колгоспну автомашину. Сказали: ходи пішки, так буде краще.

Довго йому снився суд у Львові. Купив радіоприймача. Ночами ловив радіохвилі «із-за бугра», щоб хоч словечко почути про доброго армійського друга.

Згодом захопився створенням сільського драмгуртка, в якому сам був і режисером, і виконавцем головних ролей у класичних п'єсах «Назар Стодоля», «Ой, не ходи, Грицю», «Украдене щастя», «Мартин Боруля», «Сватання на Гончарівці», «Дай серцю волю»... Усе село сходилося до клубу попереживати, посміятись, поплакати над долею героїв, яких грали «артисти» під керівництвом Прокопа Хоменка: Михайло Костирко, Михайло Шишов, Павлина Мислицька, Уляна Скітер... Звучало зі сцени невмируще українське слово, боролись за своє щастя народні герої, ще раз нагадуючи його односельцям, «хто ми, чийх батьків ми діти».

Мабуть, не випадково старший Прокопів син Федя закінчив Ніжинське культосвітнє училище і ось уже багато років поспіль завідує у сусідньому Роїщі Чернігівського району сільським Будинком культури. Має хист до журналістики, до художнього слова. Районна бібліотека видала його поетичну збірку. Поруч з ним працює молодша сестра Віра. А сестра Люба і брат Василь трудяться у рідному колгоспі.

Їх батьку, солдату останнього воєнного призову, уже на восьмий десяток повернуло. А він такий же невгамовний, як і в юності. Тримає з дружиною чималеньке господарство, має добрячий шмат землі. Як кращого сівача, завжди кличуть його засівати колгоспну ниву. Хоче, щоб рясно родила вона, щоб

багатіла наша рідна держава, у незалежність якої вписав і він рядок своєї долі.

Кружляють над його хатою лелеки (як трохи молодшим був, колесо з воза приладнав для них на осокорі). От-от, може, й на першу Пречисту покинуть рідне гніздо, щоб знову повернутись сюди, принести теплу весну на дужих, але притомлених крилах.

Наливаються соком під вікном важкі кетяги калини. Поки що гіркі у неї ягідки. Та посолодшають. Вірить і надіється Прокіп Сергійович Хоменко, що стане кращим наше життя. Жив він з великою любов'ю до рідної землі, до рідної України, до її працьовитих людей...

Пишався, що доля звела його з Левком Лук'яненком, незламним борцем за незалежність України (двічі судили, утримувався під вартою 24 роки 11 місяців і 27 днів), що той був народним депутатом парламенту двох скликань своєї самостійної держави, першим Надзвичайним і Повноважним послом України в Канаді.

Чернігівський вісник.-1998.-21 серпня.

P.S. Легендарний борець за вільну, незалежну Україну Левко Григорович Лук'яненко (1928) став Героєм України.

Мені не раз доводилось зустрічатись з ним на початку дев'яностих років на зібраннях у Чернігові, коли уже повіяло незалежністю, читати деякі його праці (на той час ще нелегальні).

У листопаді 1995 року він, голова Малої Ради Асоціації дослідників голоду 1932-1933 років в Україні, народний депутат України, надіслав мені, редакторові обласного щотижневика «Чернігівський вісник» листа, журнал «Золоті ворота» №4 за 1993 рік, присвячений 60-річчю голодомору в Україні, та матеріали міжнародної комісії по розслідуванню голоду в Україні, які й досі зберігаю у домашньому архіві.

Чи справдилися надії Левка Лук'яненка як борця за волю України? Чи за таку Україну боровся?

Ось як він відповів на ці запитання в інтерв'ю обласній газеті «Вісник Ч» (її попередник «Чернігівський вісник») з нагоди 22-ї річниці незалежності України (див. газету від 22 серпня 2013р.):

– Звичайно, я не за таку Україну боровся. І мої надії не справдилися. Процес будівництва української держави виявився набагато складнішим, ніж я і мої друзі ув'язнені припускали...

22 роки – це по суті період переучування. Ми були фактично ізольовані від світу. Зараз – ні. Ми багато побачили і почали порівнювати. Ми зараз уже зовсім не ті, що кілька років тому. На Заході кожен дбав про себе, був ініціативний. У нас за всіх думала партія. Ми зараз приходимо до того, щоб люди самі за себе дбали. Тому я не розчарований. Сумно, що це довго тягнеться. Сумно, що нами керують, знаєте, пришельці, а не українці. Сумно, що вони виховують із нас не громадян України, а лакеїв на обслуговування своїх величезних маєтностей, які вони нахапали в Україні.

Його побратим, звеничівець Прокіп Сергійович Хоменко після служби в армії весь час жив і трудився в рідному селі. Відійшов за межу вічності 9 травня 2010 року.

ВИСОКЕ НЕБО СИНА ПОЛКУ

Як ні в кого із звеничівців, по-особливому, склалась доля у Георгія Кужельного. За два роки до війни молодою померла його мама Уляна Єгорівна. А батька, Федота Климовича, довоєнного голову місцевого колгоспу, члена підпільної антифашистської групи в роки тимчасової окупації, влітку сорок другого схопили поліцаї. Розповімо про це детальніше.

...Федот після смерті дружини одружився вдруге на дочці коваля Іллі Кужельного Уляні і мешкав у приймах в його оселі, яка стояла край села обіч тупичівської дороги.

Зі спогадів молодшої сестри дружини, Наталії, він мав вогнепальну зброю. Не раз та бачила як крізь щілину в хліві він цілився з нагана у німця – дебелого літнього Германа, який регулярно приїздив з перекладачем Райсом на бричці з Тупичева у село і ретельно контролював тут заготівлю продуктів для вояків Третього рейху. Та вистрілити Федот не наважився: боявся, що за це знищать всю сім'ю.

Він часто ходив кудись серед ночі. Напевно, знався з народними месниками Ріпкинського партизанського загону імені Суворова, що в перші місяці окупації району базувався неподалік у Развинівському лісі.

І того пам'ятного червневого ранку у сорок другому повернувся він додому у забрьоханих чоботях. Поснідав і хутко пішов допомагати тестеві у кузню, що стояла на колгоспному дворіщі в протилежному кінці села.

Побачивши стомленого зятя, коваль запропонував йому перепочити. Федот приліг за кузнею у житі і заснув. Тут його і схопили поліцаї. За халявою нібито знайшли обривок записки. Привезли бранця у комірчину, що стояла біля церкви на Горпининому городі. Жорстоко били. Його несамовиті крики чули Євдокія Семенівна Яриловець (Івко), Тетяна Леонтіївна Кужельна та дружина Уляна, що причаїлись неподалік у кукурудзі. Та нічим не могли зарадити йому.

Нібито з села Федота повезли до Чернігівської в'язниці. Дружина і його старша сестра Домнікія упродовж місяця по черзі носили сюди передачі. Та одного разу охоронець признався, що Федота тут немає і не було.

За сільськими переказами побутує інша версія загибелі Федота Климовича. Буцімто в день його арешту старий Штанько (Хоменко Олександр Васильович) заготовляв у Граничному рівчаку хмиз для печі і бачив як поліцаї привели сюди на кату Федота, били його прикладами гвинтівок. Злякавшись, що і його, як свідка, можуть розстріляти, мерщій дременує звідси.

Мешканка села Анастасія Пилипівна Кошуба одного разу розповіла мені, що нібито поліцай, який залицявся до неї, зізнався їй, що убив Федота. За логікою подій, що передували цій історії, це схоже на правду. Родину цього поліцай розкуркулили, вигнали з хати, батька репресували. В її оселю поселився сільський активіст Федот Кужельний з молодою дружиною.

... Його десятилітньому синові Єгорку так хотілося помститися ворогу за смерть татка, а ще за зграйку гусей, яких пас (німці, як вступили у село, відтяли їм голови і забрали собі на харч).

Одного разу після звільнення від ворога рідного краю вчителька Надія Лебеда запросила хлопчика на вихідні погостювати у батьків, які мешкали у сусідній Бурівці. У ту пору на її околиці стояла військова частина авіаторів. Він побував тут на екскурсії. З особливою цікавістю роздивлявся літаки. І так ними захопився, що ще не раз навідувався сюди.

Це запримітили авіатори. Дізнавшись про те, що Єгорка (так називали його в селі) круглий сирота, командування 397-го батальйону аеродромної обслуги 16 Повітряної армії 1-го Білоруського фронту взяло хлопчика на виховання. Ось так він став сином полку. Мачуха це боляче переживала. Мовляв, люди скажуть, що вигнала з дому пасинка-сироту.

Юний боєць швидко опанував професію військового зв'язківця. Був телефоністом. Працював як і всі. Обслуговував літаки. Підвішував бомби. Допомігав ремонтувати зрешечені в небі німецькими кулями бойові машини.

У складі батальйону дійшов до Берліна. Нагороджений бойовими медалями «За звільнення Варшави», «За взяття Берліна», «За перемогу над Німеччиною».

А як відгрімилла війна, Георгій Кужельний знову повернувся до навчання, став п'ятикласником. У німецькому місті Вердер закінчив він семирічну школу. По-материнському ставилась до українського хлопчика одна німкеня. І він в знак подяки підтри-

мував її напівголодну родину зекономленим шкільним пайком – тушонкою, цукром, шоколадом... Через 15 років під час служби в Німеччині Георгій розшукав цю жінку. Яка то була хвилююча зустріч.

Після навчання у Вердері армійське командування направило свого вихованця Георгія Кужельного до спеціалізованої військово-повітряної школи у Липецьку. А потім закінчив він військове училище льотчиків.

Одержав направлення до Прибалтійського військового округу. Його аеродром базувався у литовському місті Кедайняй. Тут він зустрів і палко покохав чарівну білявку Емілію Вишняускайте, яка на все життя стала йому вірною подругою, справжньою офіцерською дружиною.

Першу спільну відпустку восени 1955 року провели молодята у Звеничеві. «Іноземку» Милю зачарувала українська природа, народні пісні, гостинність чоловікових родичів.

А потім у військовій біографії Георгія Кужельного був литовський Паневежіс. Тут він завзято готувався до вступу в Академію ВПС. Та якраз в цю пору загострилися відносини СРСР і США.

У серпні 1962 року його у складі обмеженого військового контингенту радянських військ терміново відправили на далеку Кубу, поближче до Америки: світ стояв на межі термоядерної війни. Та, дякуючи Богові і мудрості керівництва двох великих держав, протистояння було розв'язане і за місяць наші льотчики і ракетники повернулися знову додому. На душі Георгія Кужельного буяла радість стрічі з родиною. Засмучувало лише одне: іспити до військової академії закінчилися. Мрія тут навчатись залишилась нездійсненою (вступ обмежувався 30-річним віком).

На нього уже чекав новий військовий гарнізон у німецькому місті Фінов, яке на все життя запам'яталось багатьма подіями. Одна з них – трагічна.

6 квітня 1966 року його бойові побратими з 668-го авіаційно-

го полку бомбардувальників 132-ї бомбардувальної дивізії 24-ї Повітряної армії капітан Борис Капустін та старший лейтенант Юрій Янов одержали наказ перегнати на інший аеродром реактивний надзвуковий літак Як-28. Над Берліном відмовили його обидва двигуни. Машина стала стрімко падати на щільно населені житлові квартали. Але льотчики зуміли відвести її за межі міста. Ціною власного життя вони врятували сотні мирних жителів Західного Берліна. Цей героїчний подвиг двох російських льотчиків поет Роберт Рождественський і композитор Оскар Фельдман увічнили хвилюючою піснею – баладою «Огромное небо», яку вперше виконала відома співачка Едіта П'єха.

– Вона не раз виступала на сцені нашого гарнізонного Будинку офіцерів у Німеччині і завжди виконувала цю зворушливу пісню, – не раз згадував Георгій Федотович. – Ми зі сльозами на очах слухали стоячи цей величний гімн бойовим льотчикам дивізії. У 1968 році на міжнародному фестивалі в Софії за її виконання Едіта П'єха була відзначена золотою медаллю.

У німецькому Фінові капітан Георгій Кужельний міцно подружився з родиною лейтенанта, випускника Харківського вищого авіаційного училища льотчиків Валерія Огнева, який з юною дружиною прибув сюди для проходження служби. Поділився з ним житлом. Літав з ним в одній ланці ескадрильї.

Нині генерал-майор авіації у відставці Огнев мешкає у Ростові– на– Дону. Написав книгу спогадів «Жизнь и судьба советского генерала». Кілька її сторінок автор присвятив своєму бойовому побратиму, наставнику Георгію Кужельному та його щирій родині.

У Фінові Георгій Федотович несподівано зустрів на рідному аеродромі двоюрідного брата Миколу Яриловця, який також проходив у Німеччині строкову військову службу.

Неподалік, у Потсдамі, народився його спадкоємець – син Руслан, який після закінчення середньої школи вивчився в Ом-

ську на льотчика цивільної авіації. У цьому сибірському місті розпочав навчання в училищі льотчиків і його батько (закінчив в м. Енгельсі – колишня українська слобода Покровська на лівому березі Волги).

За час служби льотчик першого класу Георгій Кужельний освоїв багато крилатих бойових машин.. Літав на реактивних фронтових бомбардувальниках ИЛ-28 та ЯКах чотирьох модифікацій. Нагороджений медалями за сумлінну службу в армії.

У липні 1968 року його військову частину було переведено з Німеччини у латвійське місто Тукумс. Тут під час одного з польотів трапилось позаштатне приземлення його літака, під час якого він зазнав травм. Після лікування у госпіталі змушений був назавжди розпрощатись з рідним небом і продовжувати армійську службу уже на землі.

– Тричі за життя я бачила татові сльози: під час прощання з нами перед відправкою на Кубу; коли мама перебувала на межі життя і смерті; та при болісному розставанні з небом, – згадує його донька Олена, яка мешкає у Ризі.

Звільнившись з армійських лав, підполковник авіації Георгій Федотович Кужельний працював інспектором Міністерства автотранспорту та шосейних доріг Латвії. Відійшов за межу вічності раптово у червні 2000-го (трапився серцевий напад). Похований у Ризі на міському кладовищі «Лачупе».

Це була життєрадісна, чесна, добропорядна, гостинна людина. Наш земляк захоплювався художньою літературою, знав напам'ять багато віршів, грав на гітарі, любив природу, риболовлю, збирати гриби і ягоди. Мав талант оратора.

Збудував дім на березі Ризької затоки Балтійського моря, посадив сад, виростив двох дітей. Діждався онуків.

Його донька Олена Георгіївна Митенкова (Кужельна) серцем прикипіла до батьківщини тата – Звеничева (дарма, що лише раз проїздом була в селі). Бо тут глибокі корені її старо-

винного козацького роду. Тягнеться вона до української рідні. Завзято досліджує історію свого працелюбного, талановитого роду, прадідом якого був Ілля Іванович Кужельний (цей рід і досі іменують у селі Ілльовичевим). Написала великий розділ-дослідження генеалогічного дерева по батьківській лінії до Книги свого роду.

ЖАРКЕ ЛІТО 48-ГО **ДЛЯ КАТЕРИНИ ІВАНІВНИ ВЕЛІГОРСЬКОЇ** **ЗАКІНЧИЛОСЬ ХОЛОДНИМИ СИБІРСЬКИМИ ЗИМАМИ**

За світлим вікном її чепурної оселі на Загребеллі вгруз по коліно в сніг молодий яблуневий садок. А березневий сніговій сипле і сипле останньою порошею. Навіює на серце давній смуток холодних сибірських зим.

– По війні на колодах в селі ми самі про себе співали: «Я и лошадь, я и бык, я и баба и мужик». Як тільки-но зіп'ялась на ноги, всеньке життя до сьомого поту трудилась. Ніде не змулила. І часочку не посиділа в холодочку. То на полі. То вдома на городі, – згадувала Катерина Іванівна. – І досі перед очима півметрове сталінське гасло: «Не выполнив нормы, не уходи с поля!» – написане крейдою заповзятливими сільськими активістами на стінах кращих хлівів край центральної вулиці.

У сорок восьмому перед Петром дали мені й мамі (царство їй небесне) за селом на горі дві норми жита. Було тоді мені двадцять два годочки. Худа, мала росточком. Як той тонкий колосок. Голодний то був рік. Коса з гребками на житі була мені не під силу. Та й коси путящої ми не мали. Батько молодим у тридцять третьому вмер з голоду. А яке воно хазяйство з малечою без мужика?

Одначе серп круторогий я добре тримала в правиці. І снопи

в'язати вміла. Колосок до колосочка. Туго перев'язувала міцним перевеслом. А який обламається, до подолу клала.

Того горезвісного дня назбирала їх торбинку. Думала звечора розімну у ступі. Буде на день такий-сякий харч.

Та не судилося його з'їсти. Стрів з отими колосками по дорозі голова колгоспу. Грізно вилаяв, а потім посадив на воза поряд з таким же грізним дядечком (напевно, то був уповноважений з району). Від переляку аж ноги відібрало. На колгоспному дворіщі замкнули у темну комірчину. Плакала я до хрипоти, кликала з поля маму на поміч.

І ось через деякий час задзеленчали ключі. Думала полякали та й відпустять додому. Аж ні. Наказав голова Михалю Хоменку, сільському парубку, запрягти прудку конячку і відвезти мене з колосками на ніч до Тупичева у міліцію.

Можна було під Вихвостовом у Глибокій дорозі зіскочити з воза і гайнути на болото чи в невяклянські ліси. Та у душі розраювала себе: « Не запроторять же мене за оцю пригорщу колосків у в'язницю. Помилують таки напівсироту».

Але замість помилування всукали мені сім сибірських годочків. Слава Богу, без конфіскації майна. У мами б серце розірвалося.

І стала я, Катька-колосочок, у жіночій зоні під Кемерово, зekom. Попервах якось ніяково почувала себе серед казнокрадів, шахраїв і грабіжників. А потім звикла. Як і в колгоспі, були тут норми. Скільки я мерзлої землі перекопала під усілякі траншеї, скільки цегли переносила на цегельному заводі!

Їсти дуже хотілося після отакої роботи. А на зоні яка їжа? Баланда. На волі он люди не наїдалися.

Тихою, сумирною я була. Ніхто із зеків мені зла не чинив. Та й конвоїри не били. Жаліли мене. Я ніколи на долю не скаржилася. Залізу тихенько на холодні нари, накриюсь з головою і ні до кого ні слова.

А то якось одна лагідна жінка розговорила. Розказала їй все як на духу. «І ти оце за пригорщу колосків сім літ мовчки сидіти-меш?– суворо запитала. А потім сіла та й написала «прошення». Куди? Не знаю. Може, Сталіну в Москву чи Ковпаку в Київ.

На п'ятому році розконвоювали мене. Пасла я за зоною телят на сибірських луках. Ще в Городні у тюрмі перед судом натякали на це ув'язнені: «Пасти тобі, Катько, телят там, де їх ніколи Макар не пас». Мов у воду дивилися. Тут, на паші, невдовзі і застала мене радісна звістка про амністію.

Як приїхала додому, подружка Люба Дем'янова розповідала: «Якби ж ти, Катько, знала скільки мати за цей час подолів слізьми вимочила!» Мама у мене доброю, жалісливою була.

Довго я на фермі телят доглядала. Ланковою була. З області значок передовика за сумлінну працю дали. А потім ще й ветеранську медаль в придачу.

Грошенят трохи назбирала. Лісу прикупила. Та й хату нову збудувала. П'ять років у ній ще мама прожили. Нині живу сама. Пенсію поштар справно приносить. Та що тепер купиш у лавці за оті папірці? Як не важко, а корівку тримаю. Племінники, Іванові діти, навідуються. Завжди гостинці для них маю.

Вишивати люблю. Та спіпнуть очі. Он, бачите, на рушнику, що над образами, вся моя доля виписана червоними і чорними нитками.

Усіх своїх кривдників я прощаю. Бог їм судія. Однак, як холодну Сибір здумаю, боляче на серці стає. Не з жиру підбрала я на полі оті житні колосочки. Душа вижити хотіла. Тепер же он як державу розкрадають. І ніякого тобі наказанія.

Чернігівський вісник.-1993.- 2 квітня.

ХУДОЖНИК, МАЙСТЕР ГОБЕЛЕНІВ

У дитячі роки для мене кожен приїзд з далеких країв уродженців села на гостини до найближчих сусідів був справжньою подією. Скажімо, так хотілося доторкнутися до кортика морського офіцера з Пітера у парадній формі Василя Пархоменка, що приїздив до баби Параски з Панського кутка, або потримати у руках стартовий пістолет Миколи Яриловця, який влітку з дружиною гостював по сусідству у матері і брата.

Неабияку цікавість завжди викликав приїзд до баби Гапки сина-художника Анатолія Хоменка. І ось чому. Глибоко в душу запала мені розповідь матері про те, що буцімто він по війні намалював на тлі кавказьких гір орла з обламаними крильми. А образ орла в ту пору уособлював «великого і мудрого батька всіх народів» Йосипа Сталіна. Старожили Звеничева і досі пам'ятають як співали у сільській школі: «Із-за гір та з-за високих сизокрил орел летить. Не зламати крил широких, того льоту не спинить».

І нібито за оцей крамольний малюнок влада запроторила дядька Толю на 25 років за колючий дріт одного з далеких північних таборів.

У дев'яностих роках минулого століття, коли я очолював редакцію обласної газети «Чернігівський вісник», захопився незвичайними долями земляків. Про багатьох з них розповів на сторінках щотижневика. Захотілося додати ще одну розповідь про художника Анатолія Хоменка, який на той час був уже на пенсії і мешкав у Прилуках. Знайшов адресу, написав листа, в якому делікатно згадав і про його малюнок орла зі зламаними крильми.

Прикутий важкою хворобою до ліжка, він 15 грудня 1996 року щиро подякував мені «за душевне слово, за сердечність».

І, ніби перепрошуючи за свій німецький стан, тремтячою рукою обнадійливо написав: «Не могу собраться с силами ответить на Ваши вопросы. Даст Бог поправлюсь – сразу ж дам ответ. А может быть и произойдет наша встреча в Прилуках или в Чернигове. Это будет лучше». У завершальному рядку коротенького листа на сторінці з учнівського зошита переказав вітання моїм батькам.

Я і досі картаю себе, що за буденними клопатами все відкладав і відкладав зустріч з Анатолієм Михайловичем. Сподівався на поїздку до Прилук у відрядження. Врешті-решт приїхав сюди на ювілей місцевої газети і дізнався, що його щойно не стало.

Про нелегку життєву долю цієї самобутньої талановитої людини дізнавався уже з інших джерел (архівної довідки з його кримінальної справи №16417 (Ф-7), що зберігається в архіві Управління СБ України в Чернігівській області, його рідні, друзів та колишніх колег).

БЕЗ ПРОВИНИ ВИНУВАТИЙ

Анатолій Хоменко народився 1924 року у с. Звеничів в сім'ї селян-середняків Михайла Герасимовича та Агафії Самійлівни. Після сільської початкової школи продовжив навчання у семирічці сусіднього Роїща.

У 1938 році вступив до Кролевецького художнього технікуму, що на Сумщині. Та навчання на другому курсі обірвала війна. На фронт не взяли, бо був неповнолітній. Вернувся до рідного села, де вже не застав ні батька, ні старшого брата Петра: забрали на війну.

Мати сподівалась на нього, як на останню надію. Так і сказала: «Тепер ти, Толю, в оселі головний господар, хоч тут жили його молодший брат Віталій та старша сестра Марія.

У ту неспокійну пору районна влада евакуювала молодь

села у глибокий тил. В їх число потрапив і Анатолій. Та ледь від'їхали за якихось два десятки кілометрів від райцентру, як раптово зникли їх старші за віком провідники. А тут ще підлили оливи у вогонь провокатори. Запанікували юні звеничівці, гуртом повернулась до села. Наступного дня сюди вступили німецькі війська.

Наприкінці сорок першого повернувся додому його батько, якому вдалося вирватися з полону. Влаштувався на роботу десятником торфорозробок у Тупичеві. А як визволили село у сорок третьому, знову пішов на фронт. Цього разу назавжди.

В окупацію нова влада видала Анатолію і батьку німецькі аусвайси (паспорти) зі знаком квадратного кореня (так позначались неблагонадійні – колишні активісти села). Анатолій зрозумів, що він і його родина знаходяться в небезпеці. Отже, щоб вижити, треба шукати вихід.

Одного разу у грудні 1941 року на базарі в Чернігові він побачив оголошення про відкриття у місті дворічних курсів німецько-української мови. Це була рятівна соломинка, за яку ухопився хлопець.

Розміщувались курси в одноповерховому будинку на розі колишніх радянських вулиць Попудренка і Леніна. Тут готували перекладачів німецької мови. Навчання коштувало 200 карбованців на рік. І треба було за свій кошт винаймати житло. На курсах навчалось близько 200 осіб. Навчання проходило у дві зміни. З травня по листопад 1942-го з невідомих причин воно було припинено.

У березні сорок третього за кілька днів до закінчення курсів приїхав сюди німецький офіцер – помічник коменданта міста. Вишикував у класі курсантів. І сталося так, що з усіх він вибрав Анатолія. Пояснив коротко, що хлопець працюватиме перекладачем у німецькій комендатурі придніпровського села Неданчиці (на кордоні з Білорусією). Анатолій став всіляко відмовляти-

ся, посилаючись на те що ще дуже слабо володіє німецькою, але той і слухати не хотів.

І все-таки в Неданчичах він переконав коменданта, що справді погано володіє німецькою мовою. І той на другий день відправив його доучуватись, попередивши, що після закінчення курсів працюватиме тут перекладачем.

У Чернігові Анатолій Хоменко звернувся до викладачки курсів за порадою: як діяти далі? І та порадила звернутися до відділу народної освіти. Звідси його направили у школу села Івашківка, що по сусідству із Звеничевом. Тут він викладав німецьку мову у початкових класах. У вересні сорок третього після звільнення рідного краю від фашистських загарбників влаштувався на роботу вчителем німецької мови у рідному селі. Та не надовго.

У жовтні забрали на фронт. Воював у складі 107-го стрілецького полку морської піхоти на берегах Балтики. Мав військове звання ефрейтор, виконував обов'язки картографа та завідувача секретною частиною штабу полку. Був поранений. Нагороджений медалями «За бойові заслуги» та «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945р.р.». Демобілізувався у березні 1947 року і восени поїхав продовжувати навчання до Кролевецького художнього технікуму. Тут влітку наступного року на останньому курсі його арештували. За підозрою у співпраці з окупаційною владою.

...Будучи слухачем курсів німецько-української мови, він випадково побачив на вітрині газету «Українське полісся», що виходила у Чернігові українською мовою. Це було місцеве націоналістичне видання. Його гаслом були Шевченкові слова: «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля!» Газета друкувала добірки матеріалів з історії України та її культури. І водночас була рупором окупаційної влади.

Щоб заробити хоч трохи грошей на навчання гонорарами, неповнолітній Анатолій Хоменко вирішив стати її дописувачем.

У грудні сорок першого написав сюди першу статтю «На вечорницях», де йшлося про те, як молодь села збирається на вечорниці у господині, яка розповідає про часи Богдана Хмельницького, Северина Наливайка, Максима Кривоноса, про їх героїчну боротьбу за незалежність українського народу.

Цікава історія публікації цієї статті. Автор власноруч віддав її секретарю редакції газети. Той, прочитавши, зауважив, що з літературної точки зору вона слабувата, але залишив у себе, пообіцяв надрукувати за однієї умови, якщо юнак принесе горілки, оскільки в нього скоро іменини. Хоменко того ж дня пішов додому у Звеничів (а це 20 з гаком кілометрів) і приніс літр міцного самогону, якого наступного дня передав секретарю редакції. Через певний час стаття з'явилася в газеті.

Редакція зацікавилась новим автором не лише як дописувачем, а й художником. Опісля Анатолій Хоменко надрукував в «Українському поліссі» статті «Правдива розмова», «Своєчасно проведемо сівбу», оформив малюнками святкову сторінку газети до дня народження Т.Г.Шевченка, титульні сторінки брошур, авторами яких були співробітники газети. Платню одержував періодично, за конкретно виконану роботу. Але співробітничав з цією газетою недовго.

Німці на початку 1942 року розпочали в місті репресії проти зверхників місцевих українських націоналістів, які активно претендували на роль справжніх господарів на своїй землі, планували створити незалежну українську державу, маючи Німеччину лише як союзника. І за це багато з них поплатились життям у гестапівських катівнях. На початку літа були арештовані окупаційною владою редактор та літературні співробітники «Українського полісся», які були членами ОУН. Газету згодом перейменували у «Чернігівський кур'єр». Її редакцію очолив німець. Видання повністю стало підконтрольне окупаційній владі.

Анатолію Хоменку інкримінувалося і те, що у лютому 1942

року до нього в село приїздив літературний співробітник «Українського полісся» Петро Карпенко-Криниця. Цей приїзд він пояснив тим, що гість мав намір побувати у сусідньому Вихвостові (до цього села з Чернігова найближча дорога через Звеничів) і познайомитися з прототипами героїв твору М.Коцюбинського «Фата моргана» – Ориною (Яриною) Валах (прототип Маланки Волик) та її донькою Параскою (прототип Гафійки). Зустріч зі старенькою відбулася. Вона тривала більше двох годин. Бабуся розповіла про своє знайомство з письменником, показала книгу з його автографом. Невдовзі вона померла.

... Вироком Чернігівського обласного суду від 17 вересня 1948 року А.М.Хоменка було засуджено за ст.54-3 (зносини з іноземною державою) та ст.54-10 ч.2 (антирадянська агітація) КК УРСР до 25 років виправно-трудових таборів з конфіскацією належного йому майна. Відбував він покарання на далекій Півночі в Комі АРСР, с. Іжма (нині районний центр республіки, за 400 км на північний схід від Сиктивкара, за 150 – від Ухти, на березі річки Іжма).

Звідси у 1953 році після смерті Сталіна подав прохання на помилування. Відмовили. Написав листа Голові Президії Верховної Ради СРСР Клименту Ворошилову, в якому просив втрутитись у роботу Виїзної Сесії Верховного Суду Комі АРСР, яка проводила засідання на території табору та переглядала справи стосовно тих в'язнів, котрі скоїли злочин будучи неповнолітніми. У список таких в'язнів потрапив і Анатолій Хоменко. Але в його кримінальній справі не було документа з точною датою народження. І це стало перешкодою для перегляду вироку. До листа на ім'я Голови Президії Верховної Ради СРСР Климента Ворошилова він додав прохання про його звільнення, підписане 247-ма односельчанами.

У квітні 1955-го постановою Верховного Суду УРСР вирок Чернігівського обласного суду було змінено: міра покарання знижена з 25 років ВТТ до 10, в іншому залишено без зміни.

Висновком прокуратури Чернігівської області від 28 берез-

ня 1994 року Хоменка А.М. визнано реабілітованим в зв'язку з відсутністю в його діях складу злочину. Отже, постраждав наш земляк безневинно.

ПОДАРУНОК ДЛЯ ГЕНСЕКА

У травні 2004-го мені випала нагода зустрітися у Срібному із заслуженим працівником культури України Анатолієм Михайловичем Чмілем, який добре знав нашого земляка Анатолія Хоменка. Ось що він розповів:

– 35 років я очолював на Срібнянщині районний відділ культури. Одним з головних його осередків була відома не лише в Радянському Союзі, а й в далекому зарубіжжі Дігтярівська фабрика художніх виробів імені 8-го Березня, де мій двічі тезка Анатолій Михайлович Хоменко працював майстром, начальником цеху, головним художником підприємства. Отже, до всіх творчих її діянь був причетний.

У костюмах, виготовлених майстрами фабрики, виступали з концертами на світових сценах Державний академічний ансамбль народного танцю СРСР, Український народний хор імені Г.Г.Верьовки, Ансамбль танцю України імені П.П.Вірського, Заслужена капела бандуристів України імені О.З. Міньківського та багато інших професійних і самодільних колективів.

Вироби фабрики експонувалися на всесвітніх художніх виставках у Монреалі, Брюсселі, Осаці. Вони з успіхом експортувались до Японії, Канади та Бразилії. Її гобеленами було оформлено московський готель «Україна».

Під час першої зустрічі Анатолій Михайлович зустрів мене трішки насторожено. Ніби вивчав: а хто ж я такий. А потім спілкувалися приязно, на рівних. Я, як той вітер, – туди-сюди. А він завжди врівноважений, вдумливий. Як щось скаже, так уже ніяке найгостріше лезо не підточить. Не спішив ділитися, над чим працює, що творить. А творив він класно. І ніколи цим не хвастася.

Запам'яталась його легенька усмішка на вустах. І гівірка суржиком на зразок: «Растітельний орнамент і геометрічеській». Мешкав він у квартирі на фабриці. Вів здоровий спосіб життя.

Ще за давніх часів директорства Паші Варфоломїївни Іващенко він міцно вписався у творчий колектив фабрики своїми художніми розробками, мистецтвом національного орнаменту у поєднанні з місцевим колоритом, пропозиціями по дальшому розвитку багатих традицій класичних плахтових тканин. Все це знайшло одностайну підтримку в столичному Укрхудфонді.

Анатолій Михайлович з радістю допомагав мені (та й не тільки мені) оформляти сцену районного будинку культури художніми полотнами. За його ескізами були виготовлені оригінальні народні костюми для нашої чоловічої хорової капели.

Брав він активну участь і в самотньому художньому оформленні в'їзної арки до Срібного з боку автотраси Київ-Суми (на жаль, вона не збереглася).

А ще мені запам'ятався ось такий цікавий епізод з його творчого життєпису. ЦК Компартії України замовив на фабриці до ювілею генсека ЦК КПРС Брежнєва гобелен з його портретом (у райвідділі культури зберігається фото цього високохудожнього виробу).

Леонїду Іллічу так сподобався подарунок, що він попросив партійного керманіча України Володимира Щербицького виготовити на нашій фабриці ще один гобелен зі своїм образом, але цього разу уже з усім «іконостасом» нагород. Дав відповідну кольорову фотографію. Анатолій Михайлович аж схопився за голову, коли одержав таке завдання. Найбільша складність була у відтворенні на гобелені кольорової гами найвищих нагород багатьох держав світу.

Зібрав найкращих майстринь-надомниць. На фабриці для роботи над гобеленом виділили спеціальну кімнату, де він і днював і ночував, аби вчасно виконати завдання. З обкому партії приставили «контролера-наглядача».

Брежнєв був у захваті і від другого подарунка з України, виготовленого славними дігтярівськими майстринями. Кожен, хто працював над гобеленом, одержав грошову винагороду.

НА ЩАСТЯ, НА ДОЛЮ...

А ось як відгукнулася про нашого земляка в газеті «Правда Прилуччини» від 19 жовтня 1994 року журналістка Валентина Пащенко:

– До 50-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників місцевий краєзнавчий музей організував виставку робіт семи прилуцьких художників – учасників Великої Вітчизняної війни.

Особливу увагу привертають полотна Анатолія Михайловича Хоменка. родом з Ріпкинського району, учасника виставок різного рангу: від міської до міжнародної. На виставці представлені 5 його картин і гобелен – портрет І.Я.Франка. Кожна робота зачаровує. З майстерністю виконані і «Настенька», і «Рідна хата», «В лиху годину», «Осінь в Ясній Полянці» і остання, закінчена в цьому році, – «Портрет Яковлевої Г.Г. у святковому вбранні».

А це рядки про митця члена Спілки художників СРСР Володимира Карася (нині заслужений художник України, лауреат літературно-мистецької премії імені Любові Забасти) у «Правді Прилуччини» від 1 березня 1986 року:

– Виховна роль творів монументального мистецтва безсумнівна. Одним з таких творів є гобелен «Весільний», виконаний прилуцькими художниками подружжям А.М.Хоменко та М.П.Хоменко. Цей твір з відмінною оцінкою прийнятий республіканською художньою радою. І вже одержав позитивні відгуки спеціалістів і широкої громадськості.

Гобелен «Весільний» – один з кращих творів художників.

Йому – особлива честь. Він навічно прописаний у залі реєстрації шлюбів Прилуцького міського ЗАГСу.

Червоні, пурпурові й смарагдові кольори надають творінню художників урочисто-святкового вигляду. Все поле гобелену покрите складною візерунчастою каймою, яка має крупний рослинний орнамент... Провідну роль посідають червоні і блакитні тони. Цей килим виконаний у кращих традиціях українського стилю.

«Весільний» – твір високого класу. Він збагатив творчий доробок прилуцьких художників, є помітним явищем в культурному житті міста.

До цих рядків додамо, що в ту пору наш земляк повністю художньо оформив кімнату урочистих подій міста над Удаєм. Звичайно, тут, як і на гобелені, домінували головні символи тодішньої соціалістичної держави на ймення Радянський Союз. Звісно, що тепер вона оформлена в іншому ідеологічному стилі.

Своє слово про митця, майстра гобеленів сказав у «Правді Прилуччини» від 17 серпня 1991 року і відомий місцевий письменник та художник Микола Турківський, який дружив з нашим земляком:

– Мабуть, не так багато жителів нашого міста знають про художника Анатолія Михайловича Хоменка – творця і майстра гобеленів. Це рідкісне й не дуже поширене заняття, можливо тому, що трудомістке. Саме слово «гобелен» походить від назви французької королівської мануфактури, заснованої ще в 1662 році у Парижі на базі майстерні та фарбарні родини Гобеленів. Отже, гобелен – це килим з художньо витканою картиною, що виконується вручну шерстяними кольоровими нитками. Буває, що до цих ниток додають ще шовкові, срібні, золоті. Перед тим, як ткати ці килими, з великим умінням і терпінням художники-живописці створюють їх малюнки.

Уже близько року як ми відсвяткували 900-ліття нашого міста. Не лишилася поза увагою ця дата і для Анатолія Михайло-

вича Хоменка, який створив тематичний гобелен (3м 40см х 2м 40см) «Прилукам-900».

Що ж зображено на гобелені? У центрі – старовинний герб Прилук. З обох його боків – на повен зріст постаті воїнів у тогочасному вбранні і обладунках: шоломах, кольчугах, зі щитами і списами в руках. Вони характеризують ті древні часи. Угорі стрічка з написом «Прилукам-900» із зазначенням обабіч років (1084-1984), а внизу орнамент з декоративних квітів. Все виконано на коричнево-червонуватому тлі. Тут панує буяння кольорів. Стільки їх переливів, що й підрахувати важко. Аж не віриться, що можна створити таке диво. І, звичайно, в першу чергу, це заслуга художника-творця, що розробив ескіз, а потім – картон гобелена. А вже потім заслуга майстринь-ткаль, і знову ж при ретельному координуванні Анатолія Михайловича, бо перенесення малюнка на верстатну основу не з легких справ.

Анатолій Михайлович створив багато художніх робіт, котрі експонуються в різних музеях: і в Ленінграді, і в Москві, і в Києві та інших містах країни. А ще в зарубіжних державах: Японії, Китаї, Канаді.

У РІДНІЙ ХАТІ

Куди б не закидала доля, Анатолій Хоменко завжди щиро згадував рідну батьківську хату – стару з солом'яною стріхою і оновлену під бляшаним дахом. Нині тут під опікою сина Миколи доживає віку дружина його молодшого брата Віталія. Завжди поруч з ними на портретах та старих пожовклих фотографіях світлі образи найближчої Хоменкової рідні.

У просторій світлиці, немов у маленькій художній галереї. Попри всі життєві біди, що пронеслися над цією оселею, тут вирають на картинах і рушниках сонячні барви.

Ось сріблястий автопортрет-барельєф художника, майстра гобеленів з дарчим написом молодшому братові «Віталію – Анатолій».

З пензлем Анатолій Михайлович ніколи не розлучався. Навіть у неволі. Художньо оформляв закличними радянськими гаслами на далекій півночі для таких, як сам, політв'язнів, клуб та читальню. І зрідка малював для душі їх портрети, а ще пейзажі рідного краю, що залишились у глибинах пам'яті.

Одну з цих робіт вдалося переслати у рідне село з написом «новобрачнм Виталию и Гале Хоменко в честь свадьбы – Анатолий». Біля цієї присвяти на картині дата: «1951 год» і місце написання: «Ижма. Север».

Поруч з нею ваблять зір їх життєрадісні портрети, написані 1985 року. Після смерті автора вони експонувались на районній виставці місцевих майстрів художніх виробів у Ріпках.

Чарує у міні-галереї мальовничим краєвидом з Божими храмами старовинного міста над річкою картина художника. Свої роботи дарував він і старшій сестрі Марії.

Пліч-о-пліч крокувала з ним по життю дружина Марія Парфентіївна (родом з Дубового Гаю, що на Прилуччині). Не одну яскраву художню роботу створили вони разом за життя.

Запам'ятався мені написаний ними у першій половині 80-х років на замовлення обласної влади великий портрет керівника Східночеського краю Франтішека Тесаржа до 50-річчя від дня його народження. (Чернігівщина багато літ підтримувала міцні дружні зв'язки з цією адміністративною територією братньої Чехословаччини, її центр – місто Градець Кралове). Я двічі тут побував з делегацією журналістів.

Одна з картин Марії Парфентіївни зберігається у рідній хаті чоловіка у Звеничеві.

Анатолій Хоменко залишив про себе добру пам'ять у портретах земляків. Він увічнив для нащадків образи чоловіка сестри Марії – кавалера двох орденів Слави Степана Васильовича Костирки, члена підпільної антифашистської групи в селі у роки окупації Антона Вавиловича Кужельного, глухонімого ровесника Миколи Антоновича Хоменка, з яким дружив, та інших.

З великою синівською любов'ю ставився він до матері – великої трудівниці, яка втратила на війні чоловіка і сина, стільки страждань зазнала через його багаторічне безневинне ув'язнення. Увічнив її незабутній образ у світлому барельєфі на пам'ятнику, що стоїть на сільському кладовищі.

У останні роки життя Анатолій Михайлович працював над книгою про мистецтво виготовлення гобеленів. За оцінкою фахівців він був майстром союзного масштабу у цій галузі. Після реабілітації йому пропонували житло в Києві, творчу майстерню і роботу на одній з кафедр столичного художнього інституту.

БУДІВНИЧИЙ

Заслужений будівельник України Іван Антонович Костирко – гордість звеничівців. Він стояв біля витоків створення одного із флагманів житлового будівництва області – Чернігівського ПАТ «Домобудівник», багато років очолював його великий трудовий колектив.

І якби на цьому підприємстві була своя Книга рекордів, то наш земляк неодмінно б потрапив на її сторінки. Адже пішов звідси на заслужений відпочинок у 84 роки із загальним трудовим стажем 70 років, з них 60 – будівельника. Таких як він називають у народі не будівельниками, а будівничими з великої літери. Немає у Чернігові жодного панельного житлового будинку, де б він не доклав своїх зусиль, не залишив часточку свого щедрого серця.

Народився Іван Антонович у Звеничеві 7 жовтня 1928 року у простій селянській родині. Та не простого він роду. Козацького. Найдавнішого, найбільшого в селі. Його далекі предки згадуються ще у козацьких реєстрах 1649 року за часів гетьманства Богдана Хмельницького.

Дід Івана Антоновича Наум Кіндратович по батьківській лінії був заможним селянином. За що й поплатився в роки колективізації. Розкуркулили. Найцінніше майно забрали до колгоспу, а

решту пустили з молотка на сільських торгах. Помер він у голодному 1933-му. А п'ятирічного онука, Іванка, ледве одволали: наївся з голоду сирих буряків.

Його батько Антон був майстром на всі руки. Старався, працював у колгоспі до сьомого поту. Піднімав на ноги четверо дітей. Аж тут клята війна. У сорок першому забрали на фронт. Не вдовзі зник безвісти в одному з оборонних боїв. А вслід за ним загинув і старший син Михайло. Найменший в родині Іванко рано подорослішав, бо лихоліття війни лягло і на його тендітні плечі.

Моя мати після визволення села від фашистських загарбників очолювала одну з колгоспних бригад. Вона не раз згадувала завязаного підлітка Івана Костирка, який не цурався жодної роботи. Сумлінно працював на оранці, косовиці, стогуванні сіна і навіть на заготівлі лісу. Кував перемогу над ворогом у тилу. Недарма ж має статус учасника війни.

Чого тільки не зазнав він і у відбудовну пору. Через три роки по війні місцева влада посадила його маму в Тупичеві у кутузку. Збиралася на вісім літ у Сибір заслати. Буцімто за те, що не виконала у колгоспі мінімуму трудоднів (таке покарання було передбачено безпрецедентним у правовій практиці Указом Президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 року «Про виселення з Української РСР осіб, що ухиляються від трудової діяльності у сільському господарстві, ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя»). Спасибі, 192 колгоспники села виступили на захист працелюбної солдатської вдови, яка втратила на війні чоловіка і сина. І як не важко було, виробила у сорок сьомому 570 трудоднів.

Вони звернулися з колективним листом до облвиконкому, де в один голос заявили, що не голосували за її виселення. На запитання тих, хто перевіряв цього листа, чим була викликана брехлива довідка про трудодні вдови, голова колгоспу чесно відповів: «Так наказали».

Перший досвід будівельника Іван Костирко набув у селі. Від

сусіда-наставника Григорія Михайловича Будника, який був неперевершеним майстром крити соломою дахи.

– Я був на сьомому небі від його похвали за першу власноруч накриту хату, – згадує Іван Антонович. – Це він «висвятив» мене в будівельники.

Після семирічки юнак самовіддано працював у колгоспі. А потім у 1950-му вступив до платної бухгалтерської школи в Чернігові. Як закінчив її, влаштувався на роботу в приміський радгосп. На першу зарплату купив собі костюмчик, велосипед, наручний годинник «Победа» і подарунки матері та сестрі Каті – хустки.

Та недовго зводив він у радгоспній бухгалтерії дебіт з кредитом. Запросив до себе на заробітки середульший брат Петро, який очолював бригаду теслярів тресту «Зиряновськбуд» у Східному Казахстані. Іван Костирко тут не лише теслярське ремесло опановував, а й допомагав закривати наряди старшому виконробу (знадобилась бухгалтерська наука). Та й не марнував часу після роботи: ходив на уроки до вечірньої школи.

Беручого, кмітливого юнака запримітив начальник дільниці Володимир Попов. Запросив до себе в кабінет, запропонував очолити молодіжну бригаду теслярів. Згодом, цінуючи його завзяття, старанність, кмітливість і жагу до знань, поспривав, щоб він став студентом-заочником Челябінського будівельного технікуму. Іван Антонович і досі щиро називає його «хрещеним батьком». Адже він дав йому путівку в життя.

Закінчив технікум. Став майстром-будівельником. Працював на будовах південного Сибіру у Бійську – другому за величиною місті Алтайського краю, куди одержав направлення. Для підопічних – військовослужбовців, переважно з середньоазійських республік, був він і наставником, і лектором, і культмасовиком, і просто – щирим другом і радником. Тут, згадує він, пройшов справжню школу трудового гарту, серцем приріс до будівельної справи.

А у відпустку приїжджав додому до матері. З фотоапаратом.

Запрошували його односельці зробити знімки. Нині це дорогі сімейні реліквії. Є одне таке давнє фото і в моїй родині.

Тут, у рідному селі, зустрів він свою долю – юну красуню з чарівними очима Катерину Ходаш, яка тоді навчалася у Чернігівському пединституті. Листувалися, листувалися, та й побралися.

Живуть вони у шані, любові та взаємоповазі в ошатному будиночку біля Ялівщини на тихій вулиці Північній. Золоте весілля у колі рідних та друзів весело відзначили. Скоро вже й діамантове святкуватимуть.

Педагог Катерина Борисівна за прикладом чоловіка стала будівельником. Закінчила без відриву від виробництва Остерський будівельний технікум. І більше як 40 років працювала майстром на одному із заводів залізобетонних конструкцій міста.

Кажуть, що любов все перемагає. З далекого Алтаю вона поманила Івана Антоновича на рідну Чернігівщину. Влаштувався майстром на заводі залізобетонних виробів комбінату «Чернігівпромбуд». Працював у цеху домобудування. Згодом став його начальником. На роботі крутився як білка у колесі. Адже в той час тисячі чернігівців мешкали у бараках та комуналках. Працювали цілодобово: для новобудов все більше і більше потрібно було панелей і збірного залізобетону. Заводський цех у січні 1965-го минулого століття переріс у домобудівельний комбінат будтресту №2.

Іван Антонович без відриву від виробництва закінчив Київський інженерно-будівельний інститут. 11 червня 1977 року був призначений на посаду начальника домобудівельного комбінату. Багато років очолював таке рідне йому підприємство.

Ніколи не забуде як у місті над Десною 1961 року на вулиці Сержожнікова збудували перші дві п'ятиповерхові панельні «хрущівки»; як за участю голови Держбуду України на розі Київської і Урицького (нині П'ятницька) здавали першу в Чернігові і в країні дев'ятиповерхівку нової серії ЧН-94 поліпшеного

планування; як після Чорнобильської катастрофи будував великий мікрорайон у новому місті енергетиків Славутич.

Пишається тим, що за радянської доби будівельники комбінату у Чернігові і області здавали щокварталу більше як 20 тисяч квадратних метрів житла. Це в середньому по 8-10 квартир за добу. Його будинки нині височіють у кожному куточку міста. Та й не лише у Чернігові, а й Києві, у районних центрах області, і навіть у Росії.

За багаторічну сумлінну працю у «Домобудівнику» одержав він високі державні нагороди – орден Трудового Червоного Прапора, медаль «За трудову доблесть», звання заслуженого будівельника України. Підприємство передав Анатолію Миколайовичу Роговому – заслуженому будівельнику України, академіку Академії будівництва України, кандидатові технічних наук, з яким багато літ працював пліч-о-пліч.

Іван Антонович засновник династії: у «Домобудівнику» протягом багатьох літ працює інженером-економістом його донька Світлана Іванівна. Сюди після закінчення одного з чернігівських вишів привела родинна стежка і внучку Ірину Миколаївну, яка обіймає посаду юрисконсульта підприємства. Хтозна, може й правнуки колись тут працюватимуть. Нині дуже переживає, що «Домобудівник» опинився у скруті.

По життю мені не раз доводилось звертатись по допомогу до Івана Антоновича. У 1964-му після невдалої спроби вступити до столичного університету підставив він своє надійне плече: влаштував до себе на роботу в цех панельного домобудування, де розпочалася моя трудова біографія. Здобув тут професію бетоняра і стропальника. Працював у три зміни. Мешкав у новенькому гуртожитку будівельників. І в подальшому завжди щиро, по-земляцькому, відгукувався він на мої побутові прохання.

Ці рядки написані в рік його 85-річчя. Іван Антонович має гарну фізичну форму. Не палить, не зловживає спиртними напоями. Підтримує її здоровим харчуванням, роботою на городі,

активним відпочинком на природі і невгамовним характером. Цінує дружбу, взаємодопомогу членів товариства «Ріпкинське земляцтво в Чернігові», куди і сам входить.

Дай йому Боже, прожити на світі ще багато сонячних літ!

ВОНА ЙОГО ЗА МУКИ ПОЛЮБИЛА, А ВІН ЇЇ – ЗА СПІВЧУТТЯ ДО НИХ

**«ОДНЕ З ДВОХ, ВАСИЛЮ: АБО НАС ПОВБИВАЄ,
АБО Ж ТЯЖКО ПОРАНИТЬ»**

Пекельна війна нестримно котилася до Звеничева. Село жило у постійній тривозі.

Шістнадцятилітнього пастушка Василя Кужельного місцева влада приставила погоничем до колгоспної худоби, яку гнали на схід. Та потрапив він на Донбасі у вороже оточення. Худобу забрали, а погоничі розбрелися хто-куди. Прибився Василь до сільської бабусі та й став помагати по господарству. Жаліла вона його, як рідного сина, що воював на фронті. А як тільки-но почув, що радянські війська звільнили рідний край, підбив у до-рогу земляка, такого, як сам, погонича, і пішки рушили додому. Місяць добиралися.

Та не встигла мати надивитися на свого «блудного сина», а він як слід відпочити з далекої дороги, як покликали до війська. Пройшов тижневий вишкіл на луках за селом і погнали його, необстріляного, бити ворога за Дніпром, на землі білоруській.

Одного разу послали Василя з дядьком Чугаєм підбирати після бою за Брагином убитих. Чи то з жалості, чи з поспіху скинули вони на підводу пораненого німчика, чим дуже розгнівили командира. Та так, що той розпорядився забрати підводу і обох послати на передову.

Запам'яталася Василеві та ніч перед боєм. Натопили порожню селянську хату. Повлягалися спати. І такий йому дивний сон приснився. Прокинувшись, став переповідати:

– Наче ми удвох, дядьку, так смачно сире м'ясо їли. Відрізаємо від гомілки по великому шматку, а воно аж парує на морозі.

– Це одне з двох, Василю: або нас повбиває, або ж тяжко поранить, – підсумував розповідь Чугай.

Та на другий день у хлівці на хуторі поруч з Василем за кулеметом опинився не бурівець Чугай, а Сергій Желдак з лісової Невклі.

Було це на старий Новий рік, 14 січня сорок четвертого. Якраз на день народження Василя.

Тільки-но налаштували через дірку у стіні кулемет на атаку німців, як у хліві бабахнуло. Кинувся Василь до Сергія, а той уже мертвий. Через якусь мить розірвався німецький снаряд вдруге. Як лезом бритви відсікло Василеві обидві ступні, зачепило плече. Так закричав від болю, що у хлів прожогом влетів односельчанин Іван Фадейович Ледовий. За ним примчали санітари.

А коли відбили ворожу атаку, почалися Василеві митарства по госпіталях. З польового – в Алма-Ату. З Алма-Ати – до Горького. Поки возили, почалася гангрена. Відрізали обидві ноги. Одну до коліна, другу – вище. П'ять разів кістки пиляли. Ледве вижив.

Як трішки оклигав, стали вивозити на балкончик подихати свіжим повітрям. Поруч невідступно чатував боєць-санітар, щоб, бува, не шугонув головою вниз. Бо було й таке.

Один солдат написав з госпітала дружині листа про те, що лежить у палаті без руки і ноги.

А та йому в одвіт:

– У мене ж троє дітей. Та ще ти каліка. Як же я вас одна за трудодні прогодую.

Прочитав цього рокового «трикутника» солдат-каліка та й серед ночі – через вікно – розпрощався з життям. Ох і дісталось після цього випадку госпітальному начальству.

Через одинадцять місяців привезла медсестра Зіна Василя у рідне село. Зі сльозами на очах дивилися на молодого каліку земляки, як він, спираючись на милиці, поволеньки вчився ходити на важких скрипучих протезах.

«ТО ЇХ БОГ СВОЄЮ МИЛІСТЮ ОДНИМ ПРИЗВИЩЕМ НАВІКИ ПОЄДНАВ»

У Сашка Кужельного з Кужельного кутка було дві незаміжні дочки.

Згадує старша Ольга, моя мати:

– Як привезли Василя в село, була я колгоспним бригадиром. Завжди ходила мимо його двору загадувати людям на роботу. Якось попросив присісти біля себе на колоді. І ні з того ні з сього так благально мовив: «Виходь за мене, Олю, заміж».

– Та ти що, Василю, я ж за тебе аж на сім років старша, – аби відкараскатись, схопилась на ноги і пришвидшила крок. Після цього оббігала уже двір далекою дорогою.

А молодша Сашкова дочка Надя, ровесниця Василя, відгукнулась на його пропозицію поєднати долю. Згадала, як ще до війни Василь не раз кидався проводити її з гульок додому. А вона, дурненька, тікала городами, хоч так хотіла, щоб він наздогнав, пригорнув до себе. Значить, любив, гармоніст чубатий.

Тепер у її душі прокинулась невимовна жалість до Василя, якого так жорстоко покалічила війна. Не покидала думка: хто ж його, безногого, доглядатиме, як помре стара мати?

Сестра Ольга і так, і сяк відмовляла її від такого заміжжя. А батько, як не дивно, підтримав.

Перед цим із сусіднього Пітелева хутора набивався до Надії в женихи красивий рум'янощокий парубок. Та старий Сашко, стукнувши ковінькою об землю, сказав, як відрубав:

– За цього злодія я тебе, доню, ніколи не віддам.

А на шлюб з Василем благословив:

– Дарма, що безногий, та хлопець путящий. З ним в житті не пропадеш. Держава йому за каліцтво на війні весь вік допомагатиме.

У жовтні сорок шостого заколов кабанчика та й справив дочці весілля.

Породичались два роди Кужельних – Удовинчиків і Ілльовичів (так їх прозивали у селі). А молодята наче й не розписувалися у сільраді. Казали тоді старі баби:

– То їх Бог своєю милістю одним прізвищем навіки поєднав: Надію, що за муки полюбила, Василя – за співчуття до них.

З ЦЬОГО ЗАВОДКА І РОЗПОЧАЛАСЯ ПЕРША БІДА

Як у цій тісній хатинці під солом'яною стріхою недавно одинадцять душ містилося? – переїхавши до чоловіка, часто дивувалась Надія.

Тепер їх тут жило четверо: вони вдвох, свекруха та нежонатий старший на двадцять років Василів брат Тимофій, який всю війну пройшов без жодної подряпини. Ох і роботящий був чоловік.

Такого стельмаха і бондаря, як він, не було в селі.

Змайстрували брати вдвох заводок горілку гнати. З цього заводка і розпочалася перша біда.

Нині, як ото співається в пісні, женуть самогон без оглядки і «в селах, і в містах». І торгують ним на широку ногу.

А тоді, по війні, ой як боялися. Здавав Василь той заводок в оренду. Сьогодні, скажімо, брав один, завтра – другий. Дарма, що боялися, та гнали майже всі. Рідко який тиждень апарат простоював. Часто самогонники, що довіряли одне одному, кооперувалися.

Так було і цього разу. Троє нишком поставили заводок у густій заболоченій лозі за Бозилевим городом. Аж тут міліцейська облава. Один утік через канаву, а двох спіймали на гарячому.

Склали протокол. Завели кримінал. Стали розслідувати. Ниточка привела і до Василевої хати.

Дарма, що не гнав, що їздив в той день з братом у ліс по дрова. Але ж той заводок був його.

З отими двома самогонниками запроторили і Василя на півтора року у городнянську в'язницю.

Як переживала за нього Надія. Це ж треба, не пожаліли і каліки. На її руках уже сидів восьмимісячний Петрусь, якого ще грудьми годувала.

Покине ото його на свекруху. А сама у Городню з вузником харчів. Попобігала. А до тої Городні з села – неблизький світ: тридцять з гаком кілометрів.

Той, що втік через канаву від тюрми (це був мій батько), заходився визволяти Василя з неволі. Добрався у Києві з «могоричем» до Ковпакової свити. Змилювались над калікою. Достроково випустили з в'язниці. А оті двоє його «орендарів» від дзвінка до дзвінка день у день валяли ліс для шахт Донбасу під Городнею.

Та не розкаялися. Повернувшись з в'язниці, гнали самогон для домашніх потреб.

Зробив і Василь другий заводок. Міліція натрапила, розбила, як безхозний.

Був дядько Василь, на диво, життєрадісною людиною. Влітку возив воду косарям, зробив човен і ставив на греблі ятери, в які ловилась маленька й велика риба.

Їздив на «Запорожці». Завзято грав у карти. Першим у селі після весілля купив патефон... Шкодував лишень за одним, що ніколи з Надією вже не повальсує під «Амурские волны».

ХАТА ЗГОРІЛА Б ДОТЛА. ТА, КАЖУТЬ, СТАРА БІБЛІЯ СПАСЛА

Через п'ятнадцять літ після сина народилась у Василя і Надії донечка. Так їм мила – Людмила. Як знахідка. Тоді ще вони не знали, що попереду чекає Чорнобиль. Що забере він на той світ зі своєю лихою позначкою Петька – заповзятого колгоспного механізатора, який по саме горло наковтався на полях радіоактивної пилюки.

І добре, що не знали. Будували собі і дітям на радість нову просторішу хату. Скільки біля неї намучились, поки стіни звели. Копійку до копійки складали. Спасибі державі, допомогла каліці півторатисячним безпроцентним кредитом.

Петя у шістдесят дев'ятому повернувся з армії уже в нову хату. А згодом і невістку сюди привів. Та через дванадцять літ, як свічка, спалахнула та хата.

Варив Василь у веранді на керегазі їжу поросяткам (за іншою сільською версією, гнав самогон). А Надія сапувала картоплю в кінці городу за хатою. Пішов її кликати, щоб погодувала худобу. І в цей час спалахнув керегаз. Поки приїхала пожежна машина з сусіднього села, згоріли веранда, сіни і дах. Згоріла б до фундаменту і вся хата. Та, кажуть, Біблія, яка лежала на комині, спасла. З діда-прадіда у спадок Надії перейшла. Ще за царя Олександра I Святійшим Синодом видана. Тепер як дорогоцінну реліквію бережуть її родичі.

Головував тоді у місцевому колгоспі Микола Павлович Петрусенко (царство йому небесне, дуже хазяйновитий був чоловік). На другий день після пожежі зібрав він правління і розпорядився, щоб інваліду Великої Вітчизняної війни I групи Василю Кужельному хату відбудували.

Пожежа трапилась 2 червня, а на Петра, 12 липня, у ній уже за храмовим столом погорільці гостей частували.

ЗІБРАЛИСЬ НА ВЕСІЛЛЯ ГОСТІ, А ЖЕНИХ НЕ ПРИЇХАВ

Яких тільки викрутасів «не підкидало» подружжю життя. А такого ще не було.

...Наче ще вчора Людку в колисці колисали, в коси стрічечки заплітали, а тут уже, дивись, до неї здалека свататись приїхали, шукати у хаті «куницю-красну дівицю».

Її подруги-ровесниці в місто за щастям подалися, а вона і не збиралася. Жила з батьками. Працювала ветеринаром у місцевому колгоспі.

Родичі познайомили з симпатичним хлопцем – родом з приміського села Півці, біля якого день і ніч злітали і сідали військові літаки. Жив у Ленінграді. Та після одруження збирався оселитись у батьківських хоромах. На це, здавалось би, вже була повна гарантія.

Коли з обох сторін відбулися оглядини, жених заздалегідь перевіз до своїх батьків придане Людмили.

І ось настав день весілля, до якого Василь Васильович з Надією Олександрівною готувались з особливою ретельністю, щоб не осоромитись перед багатшими сватами.

Звідусіль поз'їжджались у село з подарунками гості. Але як не виглядали весільного кортежу з молодим, а він так у селі і не з'явився.

Уявіть себе на місці нареченої. А її батька й матір. Не знали де сісти, де стати.

Для дядька Василя це було останнє тяжке життєве випробування. Через три роки його не стало.

На річницю смерті чоловіка повезла Надія Олександрівна панахиду в Чернігів. Спочатку планувала доручити це його брату, який тут мешкав, а потім передумала. Хай почує Василь на тому світі її щире християнське слово.

Поставила за упокій «новопредставленого раба Божого»

свічку. Пом'янула святою молитвою у Воскресенській церкві. Роздала милостиню жебракам.

До відходу автобуса ще було чимало часу. Вирішила заглянути на базар у м'ясний павільйон, щоб прицінитись «почім в городі жири». І треба ж такому статись, стріла тут за прилавком «свата». А трохи віддалік стояв у чеканні, поки батько наторгує грошей, його син, отой Людчин жених. Побачивши «тещу», почервонів з сорому і загубився у натовпі покушців.

Від «свата» дізналася, що син став наркоманом (Людмила й раніше це підозрювала). І нібито перед отим весіллям мав він у Ленінграді сім'ю з двома дітками, про яку батьки і не знали. Отже, плакатись за таким женихом було нічого.

...Людмила невзабарі вийшла заміж. Народила двох синів. Сашком старшого назвали. На честь Надіїного батька, який благословив на шлюб з калікою Василем. З яким у мирі і злагоді прожила 40 років.

Чернігівський вісник.–2001.–29 березня.

«Я БАЧИВ БАГАТЬОХ ГЛАВ ДЕРЖАВ СВІТУ»

Олег Олексійович Яриловець мій земляк. Та бачимося з ним дуже рідко. Давно живе він у Бобровиці (у тій, що під Києвом, кажуть його батьки). А оце спекотної липневої суботи зустрілися на сіножатях на околиці рідного села.

Високий, широкоплечий. З доброю лагідною посмішкою на вустах.

«Справжнісінький дядя Стьопа», – побачивши його, захоплено вигукнув мій юний племінник Женя, який щойно прочитав книжечку з віршами Михалкова про дядю Стьопу-міліціонера. А мені він здався схожим на одного з трьох билинних героїв з відомої картини Васнецова «Богатирі». І мимоволі подумалося: недарма ж ось таких козарлюг відбирали колись на службу при царському дворі.

Олегу Яриловцю випало служити у найтитулованішому елітному військовому підрозділі колишнього Радянського Союзу – Першій Окремій роті Почесної варти, яка, за офіційним протоколом, зустрічала і проводжала найпочесніших гостей держави, брала участь у церемонії покладання вінків до могили Невідомого солдата біля Кремлівської стіни, першою йшла із знаменами на військових парадах, вітала делегатів партійних з'їздів у Кремлі...

– *А як ти потрапив на таку престижну службу?* – запитує Олега Олексійовича.

– Після закінчення Чернігівського кооперативного технікуму направили мене на роботу в Новобасанське роздрібно-торгове підприємство Бобровицького району, де я обіймав посаду заступника голови. Та попрацював я недовго. 11 жовтня 1974 року одержав повістку з облвійськкомату про призов на строкову військову службу

– *Напевно, ти тут уже значився в особливому списку: високий, стрункий, симпатичний та ще й з дипломом?*

– Та ні, мабуть, все було дещо по-іншому. На призовний пункт приїхали «купці» з Москви. Ходили, придивлялися, прискіпливо читали особові справи. І я чимось запав їм в око. Зарахували мене у команду №20. А що воно за команда, де служитиму не знав, аж поки не привезли в Москву у знамениті Альошинські казарми, де квартирували батальйон і рота Почесної варти, підпорядковані військовому коменданту м. Москви генерал-майору Серих. Роздивився – усі хлопці як на підбір: високі, стрункі, симпатичні (сюди відбирали зростом не нижче 172 см, я мав без двох сантиметрів метр дев'яносто).

– *А далі?*

– Долю новобранців вирішував півторамісячний солдатський карантин. Тих, хто слабував із строювою підготовкою, направляли у батальйон по патрулюванню Москви, а тих, хто

високо піднімав у строю ногу і чітко ставив її на землю – у роту Почесної варти.

– *І ти скоро став у отой елітарний стрій при повному параді?*

– Ні, до цього строю ще більше як півроку до сьомого поту по три години на день з навчальним карабіном марширував на плацу Альошинських казарм. А ще були дві години фізичної підготовки на усіляких спортивних тренажерах. І уроки поточної політики.

Окрім того, кожен з нас мав ретельно слідкувати за формою, тримати в чистоті зброю (а це три карабіни –навчальний, бойовий і зустрічний).

Від такого навантаження можна було по-первах впасти. Та, слава Богу, годували нас у солдатській ідальні класно: подвійне м'ясо, твердий сир, згущене молоко, масло, усілякі смачні салати...

– *Мабуть, дуже хвилювався, коли перший раз поїхав на аеродром у Внуково-2 зустрічати поважних гостей?*

–Аякже. Молодих, як правило, ставили у другому ряду. У першому марширували «діди», які слідкували, щоб на одному рівні здіймались над головами багнети карабінів і по шнурочку піднімали ноги. Командував ротою майор Макаров. Хороший чоловік. Він був усім нам як батько рідний. Це отой Макаров з бездоганною військовою виправкою, шашкою в правиці, який першим крокував з рапортом до високого заморського гостя, а потім супроводжував його при обході строю Почесної варти.

– *Отож ти надивився за час служби і на президентів, і на королів, і на принців...*

– Я бачив глав багатьох держав світу. Бувало, що двічі на день виїжджали на зустріч чи проводи високого гостя на аеродром у Внуково-2 або Шереметьєво. Все це у мене документально зафіксовано у двох товстих «дембельських» альбомах. Ми не мали змоги фотографувати під час церемонії. Це робили

фотомайстри з ТАРС. А через тиждень наш ротний писар Валерій Якимов брав у них кілька відзнятих кадрів плівки і ми самі робили у солдатській фотолабораторії знімки на згадку. На них тодішні президенти Франції Валері Жіскар д'Естен, Федеративної Республіки Німеччини – Вальтер Шеель, Італії – Джованні Леоне, яких зустрічав і проводжав Л.І. Брежнев, прем'єр-міністр Індії незабутня Індіра Ганді, Великий герцог Люксембурзький Жанн, президент Гамбії Маріам Нгуабі... Та хіба всіх перелічиш.

– ***Чи довго тривала церемонія зустрічі або проводів?***

– 25-30 хвилин. Але рота Почесної варти приїжджала на аеродром за годину до церемонії. Бувало, що літак з високим гостем з якихось причин затримувався. Чекати його у великий мороз чи спеку було нелегко. Всяке траплялося: приморожували хлопці і вуха і ноги, а, бувало, що й непритомніли. «Швидка допомога» завжди чатувала на аеродромі. За будь-яких погодних умов ми мали з честю виконати свою почесну місію. Приємно було читати відгуки іноземців про нашу службу. Ось що сказав про нас начальник Почесної варти США полковник В.Кірос: «Почесну Радянську варту по автоматизації рухів не можна зрівняти з жодною Почесною вартою світу».

– ***А що найбільше запам'яталось з армійської служби?***

Це 103-й Парад військ Московського гарнізону на Красній площі 7 листопада 1975 року. За нього я одержав відпустку, яку надав сам комендант м. Москви. З'їздив на гостини до батьків у рідний Звеничів. Пам'ятаю, мати так просила тоді мене, щоб я хоч раз зі строю помахав їй рукою під час зустрічі високого гостя. А то, мовляв, ніяк не впізнає сина на телеекрані.

Довелося вітати делегатів партійного з'їзду у Кремлі. Це з радісного. Та були й сумні хвилини. Наша рота Почесної варти брала участь у похоронах Міністра оборони, маршала Радянського Союзу А.А.Гречко. Бував на його підмосковній дачі під час одного зі святкових прийомів (козиряв високим чином при

вході). У нас на службі вельми шанували цього бойового маршала.

– А яку форму ти вдягав під час церемонії: сухопутну, морську чи льотну?

– Це залежало від роду військ поважного зарубіжного гостя у військових погонах, якого зустрічали. Але в основному я носив парадну загальновійськову форму. Усі ми в строю були з погонами рядових солдат. Хоч були серед нас і сержанти.

Коли нашу роту перевели у казарми Лефортово, я на одному з тренувань пошкодив коліно. Півтора місяця лікувався у госпіталі. Після одужання деякий час був помічником коменданта військового містечка Лефортово. За сумлінну службу він присвоїв мені звання ефрейтора. Але я чомусь соромився нашити оту вузеньку ефрейторську личку на погони своєї буденної форми. Та командир роти Макаров примусив.

– Чи служили з тобою земляки з Чернігівщини?

– Служили. Це Анатолій Бисько, Віктор Медведський, Олександр Судак, Петро Ларченко. Хороші хлопці. Вірні друзі. Цікаво, що після мене у Першій Окремій роті Почесної варти служив ще один звеничівець Олег Ледовий, син нашого сільського вчителя.

– Напевно, часто згадуєш армійську службу, своїх бойових побратимів?

– Вони мені і нині часто сняться. Із задоволенням дивлюся по телевізору, як карбують крок на державних церемоніях біля стін президентського Маріїнського палацу в Києві українські хлопці з Почесної варти.

Чернігівський вісник.-1998.- 28 серпня.

ЖИЛА-БУЛА БАБА КАТЯ,

яка півстоліття вела на своєму городі наукову роботу по вирощуванню картоплі і знайшла ефективний спосіб боротьби з її виродженням.

Солдатська вдова Катерина Петрівна Ходаш запам'яталась мені тихою, привітною і набожною. Повернувшись з роїщенської церкви, казала: «На два тижні душу наситила». Жила вона самотньо у куценькому сільському кутку за бородатим дідом Адамом, де колись «звили» собі гніздечка чотири господарі. Її маленька хатка з пожухлою солом'яною стріхою, ніби змагаючись з сусідами наввипередки, забігла на пагорб і назавше прикипіла до широкої призьби, утепленої сухим бадиллям, пришитим до стіни торішнім соняшничинням. За глухою стіною оселі збігав до обмілілої копанки кусень бабиного городу, захищений густою стіною молодого вільшаника.

У селі бабу Катю прозивали Спекулянчихою. А за що – ніхто толком не знає. Кажуть, довго силували її до колгоспу, упиралася, як могла. Лише по війні несміливо прибилася до колективу. Мала з того одні палочки-трудодні. Бідні-пребідні.

Годувала її грушка, яка щороку рясно родила і якою баба Катя дуже дорожила, картопелька і яблунево-сливовий садок... Ото виростить щось, продасть у Чернігові на базарі (як молодшою була, пішки через Халявін туди ходила), або обміняє корзину картоплі у селі на якийсь домашній товар.

А оце недавно земляк – науковий співробітник Інституту сільськогосподарської мікробіології Української академії аграрних наук, що діє в Чернігові, Олександр Єгорович Мамчур зробив для мене своєрідне відкриття про бабу Катю.

Виявляється, що Катерина Петрівна Ходаш півстоліття вела на своїй присадибній ділянці плідну наукову роботу – займа-

лась селекцією картоплі. Вирощувала її із звичайнісіньких насінин, зібраних на сухому бадиллі.

Картопля у нашому краї – головний продукт на столі. Немає картоплі – нічого їсти. Любимо її вареною, смаженою, печеною і тушкованою. З сальцем, маслом, сметаною, простоквашею... У супі, борщі, розсолюнку. Мабуть, ніхто у світі не знає скільки сотень страв з картоплею придумали кулінари. Нікому і ніколи вона не набридає. Хочемо, щоб рясно щороку родила. А вона, бува, то вродить одна в одну по добрячому кулаку, то по манюсінській горошині.

– Головна проблема сучасного картоплярства, – розповідає земляк-мікробіолог О.Є. Мамчур, – так зване виродження картоплі: з кожним новим поколінням рослин зазнає змін їх надземна частина, знижується урожайність. Кожний новий сорт картоплі, на створення якого витрачається 7-10 років, перебуває у виробництві в середньому півтора року і лише 10 відсотків – понад 20 років.

Виродження картоплі запримітили ще південно-американські індієць з Перу, звідки вона родом. Вони одухотворювали цей божественний харч. Зниження урожайності бульб пояснювали тим, що у них заслаб картопляний дух. А раз так – готували пишне жертвоприношення богам.

Європейці дізнались про «заморське земляне яблуко» лише наприкінці XVI століття (з Південної Америки його завезли іспанці. У наших краях вона з'явилася за царювання Петра I). Французи спочатку вирощували картоплю на аптекарських городах. Першим її достоїнства по праву оцінив паризький агроном і аптекар Антуан Огюст Пармантьє. Казав, немає жодної рослини на землі, яка б заслуговувала на увагу добрих господарів так, як картопля.

Якось Пармантьє запросив до себе в гості урядовців, почастував їх для реклами стравами із «земляного яблука». Ті після гостин розщедрилися йому наділом землі для вирощування картоплі.

Аби швидше оцінили її достоїнства більше людей, Пармантьє вдався до хитрощів: грядки з картоплею вдень пильнувала озброєна охорона, яку він знімав вночі. Допитливі селяни почали красти заборонений плід і саджати у себе на городі. Ось так аптекар-агроном прищепив зацікавленість до нової культури (і донині вдячні нащадки саджають на його могилі картоплю).

Та згодом Пармантьє з хвилюванням помітив, що картопля починає вироджуватися. У 1786 році він висунув першу наукову теорію, яка відповідала рівню знань того часу: картопля старіє від розмноження бульбами. А щоб цього не трапилось, запропонував «оздоровлювати» її новими сортами, висіваючи для цього насіння з картопляних ягід. Теорія Пармантьє стала відтоді домінуючою на довгі роки (у неї, правда, удосконаленої, і досі є чимало прихильників).

Сумніваємось, щоб баба Катя із Звеничева коли-небудь чула про великого француза-картопляра. Вдатися до наукових експериментів змусили її не тогочасні урядові циркуляри про насінництво картоплі, а гірке життя. Чого тільки не їла у голодоморні тридцять роки. Пекла оладки з цвіту конюшини, чечевиці, варила суп з лободи... Аби якось вижити, почала збирати ягоди картоплі, висушувати їх і вибирати з них насіння. Висіяла його в маленький парничок, горщики на підвіконні. Потім розсаду висадила у відкритий ґрунт. Восени викопала маленькі бульбочки. Відібрала кращі, щоб наступної весни висадити в землю. Одержала набагато крупніші. Ось так у пошуках виживання Катерина Петрівна захопилася селекційною роботою, яку вела все життя.

Сіянців на її городі було небагато: 5-10 відсотків. Але і цього було достатньо, щоб попередити виродження картоплі, адже вірусні хвороби через насіння не передаються.

Якщо у когось з односельців погано родила картопля, йшли до неї «за розводом». Сама ж вона ніколи не саджала на городі чужої картоплі.

На її дослідних грядках квітували виведені нею популяції

давно списаного універсального сорту Стахановський, який баба Катя найменувала Стахановкою. А ще місцеві родючі сорти Тупичівка, Виписна, Мішуринка (напевне, Мічурінка), Сорочаденка та інші. Кожен сорт на грядці звеничівської дослідниці дуже відрізнявся від своєї родички-праматері не лише за фізіологічними властивостями, а й за смаковими якостями.

Проста селянка без будь-якої підказки знайшла ефективну життєву методу боротьби з виродженням бульб, в якій елементи дворічної культури картоплі насінням поєднувалися з селекційною роботою по відборі продуктивних форм для вегетативного розмноження.

Урожайність бульб на присадибній ділянці баби Каті сягала у розрахунку за 200 центнерів з гектара. Вона, безперечно, могла б бути і набагато вищою, якби дослідниця мала можливість забезпечити належний агрофон. Баба ж Катя, якщо і вносила під картоплю органічні добрива, то хіба що по чайній ложці (з-під кролів та курей, іншої живності не тримала). Та в основному удобрювала землю попелом. Головними знаряддями праці на грядках були лопата і сапка. А технологія вирощування картоплі чимось нагадувала сучасну, голландську. Бульби, щоб краще прогрівалися на сонці, вона якщо і закопувала, то дуже мілко. Здебільшого клала їх просто на ґрунт, присипаючи розпушеною землею.

Кожен сорт картоплі зимував на грядках в маленьких купках, накритих листям і присипаних восени землею, а взимку ще й снігом.

Якось, дізнавшись про сільську дослідницю, до неї завітали вчені-мікробіологи з Чернігова. Вони були здивовані результатами її багаторічної «наукової праці». Серологічний аналіз в інститутській лабораторії показав: 36 відсотків кущів картоплі на городі Катерини Петрівни були безвірусними.

Два роки чернігівські мікробіологи тісно співробітничали з бабою Катею (поки та була жива). Їх дослідження на грядках селянки стали основою для цікавої публікації у збірнику науко-

вих праць вчених-картоплярів світу «Современные проблемы семеноводства картофеля на безвирусной основе» (Владивосток: ДВНЦ АН СССР, 1985).

І донині вони зберігають в інституті мікробіології пакетики з насінням картоплі, зібраним на грядках сільської дослідниці (до речі, насіння картоплі не втрачає схожості до 20 років).

Експерименти з картоплею К.П. Ходаш науковці продовжили на дослідних ділянках обласної станції юних натуралістів, багатьох сусідніх шкіл. Цікаво, що окремі кущі дали аж по 3,5 кілограма бульб.

Сьогодні мікробіологи ведуть плідну наукову роботу над методами діагностики вірусних хвороб картоплі (нині відомо більше 20 вірусів), пошуки ефективних шляхів боротьби з ними. Вважають, що саме віруси головним чином спричиняють її виродження. Основні методи боротьби – селекція вірусостійких сортів і оздоровлення посадкового матеріалу. Щоб одержати безвірусні рослини, вирощують їх з клітин у спеціальному живильному середовищі в пробірках за методом культури апікальної меристеми. А це дуже складний і дорогий процес. У кращі часи щороку відправляли з лабораторії інституту до розсадників спеціалізованих картоплярських господарств області до 10 тисяч рослин, вирощених у пробірках. Один такий безвірусний паросток коштував два карбованці.

Ось чому безвірусна картопля на городі К.П. Ходаш так здивувала тоді вчених-мікробіологів з наукового академічного інституту України. Про її наукові експерименти вони невдовзі розповіли у науково-популярному журналі Академії наук СРСР «Химия и жизнь».

-У 70-х роках нашого століття, – розповідає О.Є. Мамчур, – з'явилась ще одна гіпотеза, яка стверджує, що спричиняють виродження картоплі не віруси, не екологічні фактори і не старіння, а ослаблення чи повна втрата рослинами імунітету. Але вона не прижилася. Можливо, будуть і інші гіпотези, які пояс-

нюватимуть виродження картоплі з позиції генетики чи, приміром, молекулярної біології.

Немає сумніву, наукові дослідження процесу, який спричиняє шкоду картоплярству, дуже потрібні. Потрібні і нові способи боротьби з виродженням бульб. Але є ще один перспективний шлях – пошук на селі місцевих сортів і популяцій картоплі, які б мали потрібні високі якості. Чи можливо, щоб такі сорти створювались не в селекційних наукових центрах, а на присадибних ділянках і городах? Так. Про це засвідчує піввіковий досвід звеничівської селянки-селекціонерки баби Каті.

Чернігівський вісник. -1998.– 18 вересня.

ЗУСТРІЧАЛА РАДО ТЕЩА ЗЯТЯ ...

У житті Катерини Антонівни Хоменко було багато тривоги і печалей. Та душа її не зміліла. Тітка Катя – свята простота, що на думці, те й на язиці:

– Як забирав мене зять Гриша на зиму в город, казав, що може уже й не вернуся весною в село. І чого б ото він так подумав? Наче й признаку до смерті не подавала. А що така слаба? Так ось уже скільки літ по землі ледь шкандибаю. І ноги, і руки покарлючив клятий поліартрит. Та не здаюся у свої сімдесят п'ять. Закладу ніж поміж мизинцем у правицю і ще три картоплини собі на борщ очищу. Ось на оцих ковіньках-помочах до грядки часнику с'як-так дочалапала і прополола. А на Георгія огірочки посіяла.

Жито он за вікном яке вимахало. Дасть Бог, з оцієї латочки, що Гриша восени засіяв, всю зиму хліб їстиму.

Тітка Катя все говорить і говорить. А я слухаю і записую. Аж рука зомліла.

Що ні згадка у тітки Каті про давнину родини: розкуркулення, голодомор, втрати на війні – то гірка сльоза. А плакати нічим. Виплакала.

Та невже, тітко Катю, у вас радісної днини не було?

– Як це не було? – схаменулася. – Миша Хоменко, Іпатіїв син, з армії прийшов. Побралися. У листопаді п'ятдесят п'ятого весілля відгуляли. Двадцять два роки прожила з ним душа в душу. Путящий був хазяїн. Великий трудяга. Справедливо ставився до мене. Правда, горілочку любив (а хто її з наших сільських не любить?) Занапастила вона його: вкоротив собі віку.

Мабуть, судьба нам така з Мишею випала. Часто згадую, як верталися з сусіднього Петрушина з-під вінця. Сідав він у машину і загубив вінчальну обручку. Дешево. Золото тоді нам і не снилося. Наче доля в осінню квашу під ногами тоді скотилася.

Похвалилась матері. Скрушно похитала вона головою: погана, доню, прикмета.

Невдовзі привіз Миша з невяклянського лісу дві молоді берізки. Посадили їх поруч біля погребка. Як пам'ять про нашу любов, про наше спільне життя. Одна росла-росла, та й молододу всохла. А друга, он глянь, з обламаними сухими гілками ще тріпочеться на вітру. Як я, квולה, немічна. А до життя тягнеться.

Єдиною відрадою після наглої смерті чоловіка для Катерини Антонівни була донечка Тоня. Як вже училася у старших класах дев'ятої чернігівської школи, стали заглядати хлопці. Приїде ото додому в село до матері, а вони тут як тут. Аж з Івашківки, що по той бік Замглайського болота. Один до неї, а другий – до подружки. І трапилось так, що отой другий, Григорій Рись, повернувся з армії, а подружка – замужем. Став він залицятися до Тоні, яка після школи вивчилася на продавця і працювала в «Дитячому світі». Скоро й побралися.

– Яка це була щаслива сім'я! – не нахвалиться тітка Катя. – Після Ніжинського технікуму Гриша закінчив у Києві сільгоспакадемію. У новій двокімнатній квартирі, яку допомогла викупити, щебетало двоє діток Віталік і Наташка. І все було б добре, якби...

Тоня все частіше і частіше стала скаржитися на головний біль, погіршення зору. Лікарі поставили діагноз – рак головного

мозку. Куди тільки не возив Гриша молоду дружину. І до світил медицини, і до знахарок. Після операції, яку зробили в Києві, Тоня попросилась до матері в село. Меншій Наташці було тоді півтора, Віталіку – шостий. А тут ще й баба Катя, не доведи Господи, каліка калікою. Згадує той час, а голос бринить.

– Тоня як янгол на білих подушках лежала на ліжку. Хочє щось сказати, та немає сили. А я з малими онуками біля неї повзаю на полу. Всякі билиці і небилиці розказую. Вона все розуміла. Але одразу забувала.

Три з половиною годочки отак пролежала, промучилась. І я з нею хвороб собі доточила.

Поховали Тоню у травні вісімдесят восьмого. Було їй тридцять два.

Гриша пам'ятник на могилі поставив. На ньому написав: «И вернуть тебя нет силы, и силы нет тебя забыть».

Після смерті дочки тітка Катя ще рік внучку Наталочку ростила. Забрав її Гриша перед школою.

Якось приїхав він з дітьми до тещі в гості (постійно до неї навідувався). Стали на нічліг лаштуватися. Віталік ні з того ні з сього до нього:

– А навіщо тобі тату женитися? У нас же бабуся є.

– Так женись ти, – тихо кинув у відповідь.

– Я ж іще малий.

На тому розмова й закінчилася б.

Та з печі обізвалася теща:

– Гришо, Тоню уже не піднімеш. Шукай собі дружину. Але будь і мені за сина.

Одного разу тітка Катя заїхала з братом до зятя в гості. У хаті вже господарювала нова хазяйка.

– Так гарно вона зустріла нас, – згадує ту хвилину. – Та у мене і в горлі пересохло: слова не можу сказати. Тут колись ходила моя Тонечка-кровиночка. Сіла я на краєчку дивана і мовчки заплакала. А нова Гришина дружина (Оля її звати) й собі стала плакати, про свою долю розповідати.

Одразу сподобалась вона мені своєю відвертістю і простою, а ще любов'ю до моїх двох онучат. У неї була донечка Інка. На три роки старша за Віталіка (нині уже замужем). Мають Гриша і Оля уже й спільну дитину – восьмирічну Маринку.

Згодом вона приїхала до мене в село. Побілила хату. Все випрала. Город допомогла впорати. Дуже беручка до роботи.

Як тільки нова родина одержала житло, Гриша одписав стару двокімнатну квартиру в Чернігові тещі Катерині Антонівні, яку вона колись для нього і дочки Тоні купила. Ось уже скільки літ зимує тут з онукою Наташкою, – чистюлею, куховаркою і рукодільницею. Цього року середню школу закінчила.

У теплі і добрі зимує. Тітка Катя каже, як у тюрмі. Бо весь час у хаті й у хаті.

Та лишень потеплішає, додому у село рветься, де душею і тілом відпочиває. На дідовому городі, біля материнського порогу. Разом з тіткою Катєю вертаються у село і її восьмеро курок, яких всю зиму доглядає нова зятева дружина.

У селі в неї все є. Гриша зять і дров навозив. І газ заправив, і всілякого харчу накупив. Куди не глянь – і те і се зробив... Щотижня приїжджає провідати тещу.

Внучка Наталочка часом і губи дме.

– У тебе, бабусю, весь час на вустах любий зять та Віталік. А я?

– І ти, внучечко, мені любя. І твою нову маму шаную з Інкою та Маринкою. То також мої онучата.

Ніхто з них не цурається баби Каті. Гриша своїм трактором город виорав. Аж з Харкова примчав онук Віталік (після армії там навчається в одному з вишів). Допоміг картоплю посадити і мерщій назад до дружини.

Слухав я розповідь Катерини Антонівни і думав: скільки ж то лиха звалилось за життя на голову. Та не зміліла її душа на земні щедроті. Готова зігріти своєю материнською любов'ю і добротою цілий світ.

*Чернігівський вісник. – 2001. – 19 липня.
Зі скороченнями.*

ЧИСТІ КРИНИЦІ ДИТИНСТВА

1. Загелготали у дворі гуси: просяться на пашу. Мені не спиться. А мати хоче, щоб довше поспав. Набрала з діжки полумисок пшениці, посипала біля хвіртки. Гуси принишкли.

А на вулиці заторохтів віз. То дядько Василь, чоловік моєї тітки Наді, приїхав по воду косарям. Казав тато, що у нього ноги ніколи не мерзнуть. Бо дерев'яні. На війні відірвало снарядом. У вісімнадцять літ.

Розбирає мене цікавість, як то дядько Василь на дерев'яних ногах черпатиме з криниці воду. Миттю вилітаю з-під колючої ряднини на вулицю. Однією міцною рукою дядько обіперся об цямрину (долоня у нього, як у татка картуз), другою тягне з підземелля цеберку студеної води.

Скрипить колодязний журавель. Скриплять у дядька дерев'яні ноги. Скриплять милиці. Мені шкода дядька Василя. Зіскакую на воза. Хочу допомогти йому спорожнити цеберку у пузату бочечку. Холодна вода бризкає на босі ноги. Як ошпарений ховаю їх в оберемок сіна.

Дядькові смішно: «Це тобі, голубе, не діда Сашка за бороду смикати».

Образили мене оці слова. Мав такий гріх з дідом. Одного разу спересердя смикнув його за бороду, бо дражнив мене, що нібито влюбився у сусідську дівчину.

А тут ще й дядько Василь глузує. Хотів уже з воза на густий спориш стрибнути. А дядько вслід: «Хочеш, спіймаємо сонечко і повеземо його косарям? Приходь перед обідом».

Ще ніколи я не чекав так дядька Василя, як того дня. Приїхав він у наш куток ополудні. Підхопив мене на руки: «Он бачиш на дні криниці плаває сонечко? Зараз спіймаємо».

Затим хутко опустив цеберку і витягнув її з таємничим сонечком. А коли перелив воду у бочечку, підморгнув хитрувато:

«А заглянь-но сюди». З вузької горловини усміхалось до мене сонечко.

Отак я возив з дядьком Василем сонечко косарям. Ті спрагло пили воду, прихвалювали: «Ох і смачна водиця з сонечком». Після обіду за їх спинами лягали на лузі широкі покоси.

...Уже тоді зятявив, що мамині паляниці, спечені на дубовому листі, були найсмачніші у селі. Бо кропила вона їх, після того як витягала з печі, сонячною водою з нашої чистої криниці.

2. Немає уже у нашому кутку отої давньої криниці. Обіч, як пам'ятник, стоїть самотній журавель. Потрух у землі дерев'яний зруб. Чи то майстра не знайшлося. Чи сміливця, щоб відремонтувати його .

Зібрали сусіди гроші. Привезли з райцентру бетонні кільця для нового колодязя. Копати, так навіки!

Копач у селі був один. Тихий, роботящий чоловік. Звали його Олексієм. Жив на вигоні біля Погону. Мав велику сім'ю. Кажали, віра у нього була така: скільки б не вагітніла дружина, мала розродитися. А, може, як отой циган, вельми любив «оту» роботу. Бо й досі не второпаю, як він, набожний чоловік, насмілився так швидко залишити наодинці дружину з дитячим табором і податися до іншої молодиці у сусіднє село.

...Прийшов копач до нас у куток рано вранці по росі. Метрів три відступив від старої криниці, подумки помолився і заходився завзято орудувати маленькою гострою лопаткою.

Шестеро кілець загнав у землю, а води немає. Сьоме застрягло зверху. І так і сяк гуртом мудрували, а воно не йде. Ледь-ледь під вечір трактором утрамбували.

Якось несміливо пішла на дні вода. Її перше замулене відро глухуватий дядько Йван вилив стомленому копачеві на замурану спину: щоб пілося і всім вистачало (і де він здивав таку прикмету?).

Рахту (у селі так називають гулянку після закінчення спільної важливої роботи) пили у вусатого діда Кліма. Копач не пив

(віра у нього така). А дядько Йван з дідом Климом по гранчаку засадили. Розчервонілися. «Марусю» заспівали. І здалося мені, що тоді, після толоки, мій мовчазний батько, обтяжений житейськими клопотами, вперше в житті заспівав.

...Над новим колодязем – чепурна хатка-надбудова (колгосп розщедрився). Води у ньому доволі. Тепер бригадних коней уже напувають у річці. А скільки її треба на двох господарів? Потихеньку відходять з кутка люди за вали тисячолітнього городища... На вічний спочинок. Хто ж завтра питиме чисту воду з нашої криниці?

3. Було це влітку п'ятдесят дев'ятого, коли батько почав нову хату будувати. Облетіла нашу округу новина: якась набожна тітонька викопала у сусідній Великій Вісі криницю з цілющою водою. І посунули звідусіль у село німечні люди. Та влада хуленько оту криничку прикрила. А мені все кортіло побувати на тому місці.

За багато літ по тому випала нагода побувати у відрядженні до Великої Вісі.

... З Марією Павлівною Рябчук стою поміж вербами в кінці її передзимнього городу.

– Ось тут була ота криничка, – показує на ярк, зарослий пожухлою осокою. – Скільки десятків літ пройшло звідтоді, а люди й досі пам'ятають. Нещодавно з Городні один чоловік приїжджав, хотів святої води напиться. Приїжджайте, кажу йому, весною, коли земля оживе джерельцями. Колись і зимою тут був потічок, який не замерзав. А він мені з сумом в зачахлих очах: «Чи доживу?»

Марія Павлівна неквапом переповідає гучну давню історію. Отією набожною тітонькою, яка першою повідала селу про чудотворну криницю була її свекруха Явдоха.

Нібито до неї уві сні прилетів ангел Божий. Тихий, сумирний. З рум'яним личком. І сказав, що саме їй, Явдосі, Господь довіряє зцілювати від усіляких земних болячок страждених.

А для цього вона має піти в кінець городу, де гілки двох верб пересікаються у формі хреста. Тут з-під землі пробивається джерело, яке треба звільнити. Позвала вона сусідку-ровесницю. Знайшли під «вербовим» хрестом вологе місце, покрите мохом. Копнула лопатою і вдарив «живець». Поглибили ямку. Опустити туди діжку без дна і кришки. І наповнилася ота діжка святою водою.

Коли копала Явдоха оту криничку, то ніби весь час висвічувався з води їй пречистий образ Богоматері. І це з подвійною силою вселяло їй віру у віщій сон.

Кажуть, першою посмакувала чудодійної водиці приятелька Явдошки баба Горпина, яку гнула до землі тяжка хвороба. Звечора вона випила кухлик святої води, вмилася, витерла поперек. А вранці прокинулася, як на світ божий заново народилася. Аніскілечки поперек не болить. Аби сусіди повірили, і так, і сяк перегиалася. Не болить.

І пішли, поїхали звідусіль до села прочани і стражденні люди. Не тільки з України, а й з Білорусі та Росії. Пили, вмивалися, набирали з собою додому банки, барильця з водою. Просилися на нічліг, а той їй пожити тиждень-другий у селі. Один гендлюватий чоловік навіть збирався звести тут капличку і торгувати водою.

Та недовго поїла і вмивала німечних ота криниця. З'явився з району розгніваний райкомівський посланець: «Такі-сякі партійці, серед білого дня дримаєте, а чудотворці у спідницях по головах ходять... Де ж це видано, щоб у селі за рік лише три лекції проти Бога у клубі прочитали...» Гримав так, що жили на шиї випиналися, ніс потом укривався. Наказав негайно засипати святу криницю. І коли над нею виріс могильний горбик, зі злістю потоптався хромовими чобітьми.

Та не встиг посланець з «білого дому» доїхати до Ріпок, як хворобливі приїжджі знову добралися до води.

Назавтра подзвонив у село сам перший секретар. Посипалося важке «райкомівське каміння» на буйну голову керівника

колгоспу: «Який же ти член нашого партійного бюро? Ти ж помазаник божий!»

Після такої гнівної критики звелів голова колгоспу супроти людської волі, а, може, й супроти власної совісті, прислати бульдозера і загнати Явдошину криницю на той світ. Люди плакали, не давали глумитися над нею. Приїжджі черниці лягали під ківш бульдозера. Та даремно. Міліція та місцеві активісти «забезпечили боротьбу з релігійними пережитками». Джерело закидали землею і камінням. Утрамбували. А для надійності ще й гноївкою зі свиноферми зверху полили.

Треба ж такому статися, скоро й сам голова колгоспу у розквіті літ трагічно відійшов з життя: втопився у Дніпрі біля Кам'янки під час районного фестивалю тваринників. А, кажуть, здорово плавав.

Подейкують у селі, що ще один чоловік взяв гріх на душу, коли Явдошка викопала криничку. Знічев'я скаламутив вербовою гілкою образ Божої матері, який ввижався копальниці. Мовляв, мене не обдуриш. Поклала ікону на дні джерела та й баламутить людей. Ікону не знайшов, але збурих пісок і пропав образ Богоматері. Через кілька днів, проїжджаючи на мотоциклі мимо придорожньої верби, випадково наткнувся на гілку та й покалічив собі око. З тих пір носить на ньому більмо.

Та не судить суворо судом совісті грішників, люди добрі. То була пора така. Безбожна. Бережіть чисті криниці душі своєї!

Чернігівський вісник.-1992.- 13 березня.

З доповненнями.

«Я ЗАКОХАНИЙ В ТЕБЕ, МІЙ КРАЮ»

Максим Денисович Хоменко (1918 – 1997) з покоління, якому випало пережити жорстоке лихоліття минулого століття: насильницьку колективізацію і страшний голодомор, спопеляючу смертоносну війну.

Та не зміліла, не збідніла його душа на людські щедроти – любов до рідного краю, милосердя і добро. Ці духовні цінності успадкував він від матері Уляни Данилівни, яка водила його у «царство дитинства», до цілющих народних джерел. Вона так безмежно любила все суще на землі. Та забрав її у вічність голодоморний тридцять третій рік.

У генах Максима Хоменка променилось велике завзяття і працелюбність батька Дениса Яковича, який «так любив по деревах збирать рої», і сам був невтомним, як бджілка, дбаючи про родинний статок, за що й жорстоко постраждав. За несплату непосильного податку державі забрали у нього все, вигнали з рідної хати. А самого запроторили на довге заслання в безмежні степи Казахстану. Вслід за ним був репресований і страчений, як політично неблагонадійний, його старший син ратай-працелюб Тихін – дядько Максима.

Скільки страждань, скільки поневірянь зазнав Максим Хоменко у лиховісні тридцяті роки! Вивів його у люди старший брат Іван, якого доля закинула у білокам'яну Москву. Забрав до себе. Був він йому і за батька і за матір. Шість років мешкав Максим Денисович у столиці. Працював на фабриці медичних препаратів, здобув середню освіту. У 1939-му вступив на економічний факультет Московського державного інституту історії, філософії та літератури. Та згодом був призваний до армійських лав.

У перші місяці війни в одному з жорстоких боїв під Житомиром потрапив він у німецький полон. У тимчасовий табір, де його утримували, приїздили старости з навколишніх сіл, щоб забрати односельчан. Одному з них Максим допоміг скласти їх список, куди записав і себе. Добрався у рідне село. З осені сорок першого до весни сорок другого навчав дітей початкових класів у Політрудні, що поблизу Тупичева.

А як радянські війська звільнили рідний край від фашистських загарбників, знову пішов на фронт. За мужність і героїзм у боротьбі з ворогом нагороджений двома медалями «За відва-

гу», а ще медалями «За взяття Берліна» та «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років».

Навіки розлучила його жорстока війна з рідним братом, якого так любив. Присвятив йому один з найкращих віршів. Упродовж всього життя він прагнув знайти його сліди на фронтових дорогах. Завзято шукає дядька Івана, що не повернувся з війни, і старший син Михайло. І лише у 2011 році його онука натрапила в Інтернеті на скупі інформацію про нього.

Ім'я нашого земляка Івана Денисовича Хоменка, 1915 року народження, занесено до 20-го тому Книги пам'яті Москви. Служив він у штурмовому авіаполку стрільцем-радистом. Зник безвісти на Далекому Сході.

По війні Максим Хоменко закінчив Ніжинський педінститут імені Миколи Гоголя. Тривалий час працював вчителем російської мови і літератури середньої школи села Дібровне, що на Городнянщині. В ту пору, як і Звеничів, воно входило до складу Тупичівського району.

Весною 1958-го 28 випускників-десятикласників школи, де вчилися діти не лише з Дібровного, а й з Смичина, Конотопа, Великого Дирчина та Лашуків, вирішили написати листа одному з найвидатніших вітчизняних поетів, автору поем «Страна Муравия», «Василий Теркин», «Дом у дороги» та інших, на той час редактору журналу «Новый мир», уже двічі лауреату Державної премії СРСР Олександрю Твардовському, творчістю якого так захоплювались. У листі вони написали, що вчить їх палко любити поетичне слово, літературу талановитий вчитель, класний керівник М. Д. Хоменко, який закоханий в поезію, сам пише чудові ліричні вірші. А ще розповіли, що цієї ж весни під його керівництвом вони посадили неподалік школи пам'ятну алею. Кожен – своє деревце.

І Твардовський невзабарі відгукнувся щирим листом, який тут друкуємо. Правда, про це випускники школи дізналися лише через 20 років, коли знову зібралися у рідній школі. Приїхав на зустріч із Звеничева і М.Д.Хоменко. Прочитав їм відпо-

відь Олександра Твардовського, надіслану на його ім'я. Випускники, звісно, на неї й не сподівались. Мовляв, такій видатній людині не до них. Лист поета з щирою подякою учням і їх вчителю до глибини душі зворушив тоді всіх учасників пам'ятного зібрання.

Крізь усе життя Максим Денисович проніс світлий образ першої вчительки Анастасії Семенівни Христович в «коричневій хустині», яка поклала до літер його «палець в букварі». У просторому класі земської красуні-школи з широкими сонячними вікнами, звучало мудре Кобзареве слово. Здавалось тоді Максимові Хоменку, що лилось воно з вуст самого Тараса, який прівітно дивився з великого портрета на стіні.

На початку шістдесятих він повернувся з Дібровного у рідний Звеничів, вчив тут сільську дітвору любити рідну землю, своїх працелюбних земляків. А як школу закрили, ще й на восьмому десятку вчителював у сусідньому селі Велика Вісь.

Я пишаюся, що був його учнем. Завдячую Максиму Денисовичу тим, що передалась його велика любов до рідного слова, до рідного краю.

Після закінчення філологічного факультету гоголівського вишу у Ніжині мені довелося працювати в рідній ріпкинській районній газеті «Колгоспне життя». Максим Денисович завжди радо відгукувався на моє прохання – надсилав нові вірші до «Суботнього літературного вогника», якого він запалив з місцевими поетами і прозаїками ще на початку шістдесятих. Цей «вогник» і досі світить шанувальникам художнього слова поліського краю. Його вірші залюбки друкували обласні і столичні газети.

Ім притаманна ліричність, образність, правдивість, любов до своїх героїв. А героями поезій Максима Хоменка, як правило, були славні земляки. У золоту скарбницю рідного краю увійшли його поеми про сільських орденоносок доярку Марію Івко, свинарку Єфросинію Чиріцю, вірші про поштаря Олексія Єфіменка, вчительку Анастасію Христович...

Максим Хоменко був по-синівськи залюблений у рідний край. Барвистим поетичним словом він передавав читачеві величну красу батьківського саду з білопінним квітом яблунь і груш, сільської околиці, «де плавають в полі серпанки, де жито пробилось з ріллі», «де нив роздолля й гаї чарівні».

Недарма ж малював тут пейзажі український художник Іван Рашевський, дворянський рід якого мав у селі і ставок, і водяний млинок на річці Свинь, і лісок. Для вчителя-поета найкоштовніший скарб – «клаптик поліського неба», «у лузі калина», «музика в полі бджолина», «зозуля в саду». Найзаповітніше його бажання – аби «квітла садами Вітчизна – єдиний мій скарб і єдина весна». Звучить воно, як заповіт роду, майбутнім поколінням.

Друкуємо тут чотири вірші з посмертної збірки Максима Хоменка «Мої бджоли – любов моя», яку видав син Михайло.

ЗВЕНИЧІВ

Хвилюється жито навколо,
Колосся співає мені:
Вклоняйся звеничівським долам
Чудовій своїй стороні!
В час грізний не раз і не двічі
В походах, в тривожнім бою
Я згадував рідний Звеничів –
Село в придеснянським краю.
Тут трави буяють на лузі
Сріблом розливається птах,
Важкі качани в кукурудзі
І колос співучий в житах.
В садах солов'ї голосисті
І в травні бузок запашний,

Пшениці у нас колосисті,
Блакитні, мов небо, льони.
Тут мріють вали городища
Про сиву віків давнину.
Можливо Олег отут віщий
Топтав ворогів-сарану.
І срібнії плавають хмарки
Над далечню лук і гаїв.
Відомі завзяті доярки
В Звеничеві славнім моїм.
Важку і безрадісну працю
Забули у нашім селі,
Будинки, неначе палаци,
Колгоспники наші звели.
Ой доли, ви доли широкі,
На луках стежини в'юнкі!
Дівчата у нас ясноокі,
У праці завзяті жінки...
І тому не раз і не двічі
В походах. В кривавім бою
Я згадував рідний Звеничів –
Село в придеснянськім краю.
1969 р.

БРАТОВІ

Не повернувсь мій брат із бою
О скільки літ уже знову!
Схиливсь назавжди головою
Мій дзвоник скошений в траву.
Вже скільки раз всміхалось літо,
Змінялась веснами зима!

Уже рокам не зводжу ліку,
Тебе ж нема, нема, нема...
Які тобі вклонились трави,
Які заплакали сніги?
Чи впав на волзькі ти заплави,
Чи в пеклі Курської дуги?
А, може, впав ти під Москвою,
Що зміг, віддав Вітчизні все
І став берізкою живою
На Ленінградському шосе?
А в мене в серці й досі болі,
І їх не зв'яти літам,
Бо ти не пройдеш вже по полю
І не уклонишся житам.
Весною знову житні хвилі
Вирують ніжно-голубі.
Тобі ж не сняться далі милі
І я не снюся вже тобі.
Наш край одягсь в цвітіння знову,
Співають любі береги,
Хоча серпаночком ранковим
Прилинь до мене, дорогий.
Прилинь хоч щебетом пташиним,
Шептанням ниви повесні,
Чи трубним сумом журавлиним
В моїй поліській стороні.
І я заслухаюсь тобою
І тебе ближче підзову.
Схиливсь назавжди головою
Дзвіночок, скошений в траву.

1974 р.

ПЕРШІЙ ВЧИТЕЛЬЦІ

*Анастасії Семенівні Христович
присвячую.*

Бажаним птахом прилетів
Ваш лист до мене вчора.
Відчув од ваших теплих слів
Я власних весен зорі.

Здається років тридцять три
Промчав відтоді вітер,
Коли мій палець в букварі
Поклали ви до літер.

А я той світлий бачу клас
В серпанках часу й нині
І біля дошки бачу вас
В коричневій хустині.

До болю радісно мені
Згадать наш клас просторий,
Портрет Шевченка на стіні,
Книжки «Червоні зорі».

В дитячі душі ви любов
Вливали ніжну, чисту
До нив співучих, до дібров
І до заплав росистих.

Як скарб любов я цю прони́с
В буремні роки грізні
Під шум ялин і плач беріз
На всіх шляхах Вітчизни.

Прислали картку ви в листі...
І я згадав минуле –
Дитинства ранки золоті,
Що в далях промайнули.

Без жалю роки сивину
Поклали в ваші коси,
Та в вас побачив я весну,
Безсмертя стоголосе.

Бажаним птахом прилетів
Ваш лист до мене вчора
Відчув від ваших теплих слів
Я власних весен зорі.

1968 р.

ЛИСТОНОША

Олексію Єфіменку присвячую

Чи то дощик, чи пороша,
Чи осіння сльота –
Гість бажаний – листоноша
В кожну хату завіта.
Поспішає щоб роздати
Всіх новин нестримний вир,
Щоб дихнула легше мати,
Звеселить коханій зір.
Щоб події всього світу
Розійшлися по селі,
Щоб одержали привіти
І дорослі і малі.
І в село птахи казкові,
Мчать конверти дорогі

З заполярної будови,
З забайкальської тайги.
Із Ташкенту також линуть
До звітної мети,
Із Кавказу, Сахаліну,
Із Ігарки, із Чити...
І селу весь край мій сниться,
Доля сонячна, ясна,
І над ним зоря столиці
Усміхнулась, мов весна.
Так щодня наш листоноша
В кожну хату завіта –
Чи то дощик, чи пороша,
Чи осіння сльота.

1971 р.

«ВЧИТЕЛЬКО МОЯ ...»

Згадана тут Анастасія Семенівна Христович (Ремболович) (1889-1980) – перша вчителька Звеничівської земської школи, відкритої Ілютого 1910 року (таких шкіл у Городнянському повіті в ту пору було 57). Приїхала вона в село разом з чоловіком – педагогом Архипом Митрофановичем (1886 -1951), який став директором цієї школи. Першими її учнями стали 43 хлопчики і 17 дівчаток.

У селі народились і виросли діти Христовичів – донька Галина (1916 – 1981) та син Анатолій (1919-1984). Галина Архипівна закінчила Харківський торгівельно-економічний інститут. Жила і працювала за фахом у Житомирі. Анатолій Архипович закінчив філологічний факультет Харківського університету. Викладав українську мову і літературу в Остерському будівельному технікумі.

Після Звеничева Христовичі вчителювали у селі Максим Козелецького району. 1947 року назавжди переїхали до Остра.

Я розшукав у Києві їх найменшу онуку Ірину Анатоліївну Пшеничну (Христович), яка надіслала мені давні фотографії дідуся і бабусі, поділилася спогадами про них.

«Бабуся була дуже привітною, любила людей, – згадує вона. – З дитинства пам'ятаю, як до нас дуже часто приїздили знайомі з Максима. Бабуся радо приймала гостей. Пам'ятаю і дядька Максима Хоменка, який приїздив провідати сина Миколу, що навчався в Остерському будівельному технікумі, заходив і до своєї першої вчительки».

Максим Хоменко був улюбленим учнем Анастасії Семенівни. Цитуємо уривок з її листа до нього, написаного у другій половині шістдесятих років минулого століття (*переклад з російської на українську автора книги*):

«... У 1911 році я посадила біля школи у Звеничеві сад. Але мені бракувало знань догляду за ним. Отож просто перекопувала землю довкола саджанців і добре удобрювала її органікою. Як прекрасно ріс сад!

Пригадую, на початку тридцятих ми з Архипом Митрофановичем назавжди виїжджали на велосипедах із Звеничева. Нас зустрів по дорозі дядя Семен Ганжса. Зупинив, побажав всього найкращого і запитав: «Чи не шкода покидати такий сад?». До нас ще підбігали селяни, хто саме, не пам'ятаю, але це були хуторяни. Усі щиро проводжали, висловлювали найліпші побажання.

У 1947 році я знову побувала у Звеничеві, де побачила чимало змін, а нині, звичайно, ще більше змінилося тут на краще.

Щиро дякую тобі, Максиме, за вірш, який подарував мені стільки радощів. Адже, що може бути найкращим для людини, коли твої учні-діти стали дорослими і дали високу оцінку душевним якостям свого вчителя!

Через 33 роки я зустрілась з вами, двома учнями – тобою, Максиме, і Артемом Пархоменком. І ви обоє, ніби змовившись,

не приховували щирих почуттів. І я з вами, перша стара вчителька, так само ніжно розчулилась до сліз. Ваша пам'ять для мене – найкраща висока нагорода. Дякую ще раз за ваші теплі слова. До смерті зберігатиму їх у своєму серці».

21 жовтня 1971 року А.С.Христевиц надіслала у подарунок «дорогому і незабутньому подружжю – Наталії Іванівні та Максиму Денисовичу Хоменкам», їх діткам «на вічний і добрий спомин» своє родинне фото, зроблене 28 серпня 1969 року, на якому поруч з нею син Анатолій з дружиною Любою та онуки – діти дочки Галини Валя і Ніна та сина Анатолія Лідія і Ірина. І на його звороті написала щирі напутні слова:

*«Идите, не падая душой,
Своею верною тропой,
Встречая грудью молодой
Все бури жизни трудовой.
Будите уснувших во мгле глубокой,
Упавшим руку подавайте,
И слово истины высокой,
В толпу, как луч живой, бросайте!»*

У продовження освітянської теми додамо: у Звеничеві в другій половині тридцятих років минулого століття вже діяла семирічна школа. Через дорогу, навпроти колишньої земської школи, було збудоване з розкуркулених селянських осель ще одне трикласне приміщення.

Довоєнним директором сільської семирічки був Микита Васильович Тимошенко з Вихвостова. З відомих нам вчителів – Маргарита Куриленко, Борис Данилович Косахівський, Петро Якович Третяк, Павло Іларіонович Вовк та Павло Пошайда, який викладав українську мову .

Зі спогадів Прокопа Хоменка був випадок, коли Пошайдою зацікавились компетентні органи. За те, що його учень – четвертокласник, син Купріяна, Микола Яриловець продекламував на уроці не поетові рядки про вождя:

*Сонечко сходить,
Та все звідтіля.
До Сталіна батька
Сміється земля.
А десь почутий народний віршик:
Товариш Ворошилов,
Война на носу,
А конница Буденного
Пошла на колбасу.*

По війні директором школи був Шарпатий Петро Іванович з Бурівки. У семирічці вчителювали: його дружина Шарпата Марія Михайлівна, Теренковська Таїсія Іванівна, Яриловець (Кошова) Марія Пилипівна, Півень Ніна Іванівна, Лебеда Надія Данилівна, Ледовий Іван Васильович, Ходаш Іван Петрович, Козловська Тетяна Пилипівна.

На початку п'ятдесятих школу надовго очолив уродженець Вихвостова Мамчур Єгор Андрійович. Окрім деяких тут згаданих вчителів, у школі працювали: Бицай Надія Іванівна, Желдак Євдокія Василівна, Бугрим Галина Свиридівна, Мамчур Марія Хомівна, Куцак Єфросинія Федорівна, Хоменко Максим Денисович.

1961 року відбувся перший випуск Звеничівської восьмирічної школи. Серед 11 її випускників був і автор цих рядків. З появою ще одного класу бракувало місця для навчання. Довелося його відкрити у будинку для вчителів, де мешкав з родиною директор школи.

Назріла нагальна потреба у добудові до приміщення колишньої земської школи додаткових класів. Директора восьмирічки Є.А.Мамчура тут підтримали земляки-звеничівці, які були тоді при владі (І.П.Ходаш очолював місцеву сільраду, а М.Л. Ходаш – колгосп, який виділив кошти, забезпечив будівельними матеріалами).

У зведенні добудови на шість світлих кімнат активну участь брали школярі та їх батьки, вчителі. Працювали професійні бу-

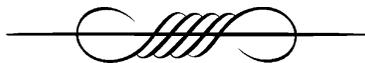
дівельники з Ріпкинського міжколгоспбуду. Прибудову зробили цегляною. Цеглою обклали і стіни земської школи. У приміщенні встановили водяне опалення. Новосілля справили 1972 року. А у старому приміщенні, що по той бік дороги, розмістили виробничі майстерні.

У останні два десятиліття у сільській восьмирічці вчителювали подружжя Кравченків – Володимир Васильович та Валентина Павлівна (дівооче прізвище Лугина), Шорстка (у заміжжі Марущенко) Діна Максимівна (як хімік-аналітик вона згодом обіймала у Києві високі посади, пов'язані з ювелірним виробництвом), Борздий Микола Михайлович, Хоменко (Шепель) Надія Яківна, Велігорський Василь Макарович, Ведмідська Варвара Миколаївна, Хоменко Олександр Олександрович та деякі вище згадані тут вчителі.

Та недовгим був вік оновленої школи. З кожним роком у селі все меншало учнів. Сюди після закінчення початкової школи багато літ ходили діти з сусідніх хуторів Пітелів, Пасічний, Рудки та села Розвинівка сусіднього Городнянського району. Згодом вони перейшли на навчання до Вихвостівської восьмирічки.

У 1984 році районна влада назавжди закрила сільську восьмирічку. Її останнім директором був звеничівець Яриловець Валерій Миколайович.

Після закриття школи тут деякий час розміщувався літній спортивний табір для призовників району. А потім на неї чекало повне запустіння. Тепер від колишнього добротного приміщення, що було окрасою села, залишились лише стіни. А від шкільного приміщення на три класи, що стояло по той бік дороги, уже і сліду не лишилося.

A decorative border with intricate, symmetrical scrollwork and floral motifs, framing the central text. The border is composed of multiple layers of lines, creating a sense of depth and elegance.

Розділ шостий

**НАРОДНА
ТОПОНІМІКА**

КНИГА ЗЕМЛІ МОЄЇ

Всі географічні назви називаються топонімами, а наука, яка їх вивчає, називається топонімікою. Це слово походить з грецької: *topos* – місце, *onima* – ім'я.

Топоніміка вивчає не лише власні географічні назви, а й сукупність цих назв на певній території. Це важливе джерело для дослідження історії.

Часто в основі топонімів зустрічаються слова, які уже давно вийшли з розмовного ужитку, або ж вживаються дуже рідко. Але вони можуть розповісти нам про давні звичаї і обряди наших предків, про те як вони жили, чим займалися на рідній землі...

Топоніміку ще називають «мовою, або книгою землі», в якій упродовж століть записується історія людства. Скажімо, у Звеничеві це своєрідний усний путівник місцевих народних назв вулиць, полів, луків, ярів, островів, лісків тощо на географічній карті села та його околиць, що передаються з покоління в покоління і служать орієнтиром на місцевості для тих, хто тут мешкає чи колись мешкав.

Кожен з нас має знати минуле отчого краю, своєї «малої» батьківщини, міцно триматися свого земного коріння, поважати свою історію. Бо той, хто не знає і не шанує минулого, не вартий майбутнього.

Розшифровуючи минувшину, ми ніби відмикаємо двері у щось дивовижне, казкове, романтичне, в таїну історії отчого краю, яку творили наші славні пращури.

Подаємо в алфавітному порядку зафіксовані у Звеничеві та на його околицях власні географічні назви з їх тлумаченням, як з наукових джерел, так і з вуст старожилів села. У дужках зазначено ці назви саме так, як звучать вони у місцевій говірці, на північному діалекті Чернігівщини.

Болітце (Балуотце) – місцина на західній околиці села «за Батяйовою хатою», ліворуч від дороги на Липняк. Стоїть, ніби чаша, зусібіч обрамлена польовими пагорбами. У 50-ті роки тут було невелике озерце. Понад дорогою стояли колгоспні силосні ями, викопані вручну. Сюди селяни возили підводами з болота Широкими лугами запашний аїр, по-місцевому «струочки». Трохи пізніше край дороги біля Болітця було вирито довгу та широку силосну траншею.

Болото (Балото) – прадавня величезна грузька територія торф'яників зі стоячою водою на сході і півночі села. Осушена меліораторами в 50-60 роках минулого століття.

Для селян вона безіменна. Просто Болото. Одначе у науковій літературі воно має історичну назву Замглай (Самглай). Біля Звеничева – Південний Замглай. Це частина величезного болотного масиву, що простягається від берегів Дніпра і Сожу до Десни. Як засвідчує Енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона, його довжина сягає «55в., ширина до 7в.». Це одне з найбільших боліт Українського Полісся. Давня широка долина Дніпра.

У складі Замглаю декілька болотних масивів. Найближчий до Звеничева – Развин з однойменним лісом (звідси походить назва сусіднього села Развинівка Городнянського району, в офіційних джерелах вона звучить чомусь інакше – Розвинівка).

У селян на величезному болоті є свої орієнтири: Оленьов, болотне городище, Чухистин острів тощо. По війні частину території звеничівського болота було передано сусіднім колгоспам, яким бракувало луків. Під Оленьовом – Осняківське, за Оленьовом – Тупичівське. Праворуч магістрального Каналу (р.Замглай), неподалік Звеничева, – Хмельницьке, за ним південніше, під Петрушином, – Роїське.

Споконвіку селяни заготовляли на Болоті сіно, випасали худобу, по війні добували торф. Пам'ятаю, як у перші роки меліорації на лівому березі магістрального каналу біля одного з

північних островів вони масово заготовляли рясний мох, що має наукову назву сфагнум. Це надзвичайно живуча рослина, яка добре вбирає воду. Його селяни висушували на острові і використовували як пакувальний, а ще ізоляційний матеріал при будівництві власних дерев'яних осель (для прокладки між колодами) та возили на продаж підводами забудовникам Чернігова.

Бугри (Бугри) – сільська назва курганного могильника 10 ст., який згадується у письмових джерелах 1874р. «Толковий словарь...» Володимира Даля тлумачить слово «бугор» як «всякое отлогое возвышение, возвышенность, горб, холмъ, курган».

Звеничівський курганний могильник розміщений на північній околиці села на невисокому пагорбі серед заболоченої по обидва боки низини, неподалік від Каналу (р. Замглай). Тут зафіксовано 20 насипів висотою 0,3-1,5 метра, діаметром 6-12 метрів, які розміщені компактно. Три з них розорані.

У другій половині минулого століття (1976-77р.р.) під час археологічних розкопок у курганах виявлено поховання за древнім обрядом трупоспалення. Поруч з небіжчиком ставили посуд, клали зброю, знаряддя праці, тварин, які мали пригодитися йому на тому світі. І все це «очищали вогнем» – спалювали на вогнищі.

У курганах знайдено уламки кружальної кераміки, одnobічний гребінь з двома накладками, з'єднаними мідними заклепками, калачоподібне кресало, металевий наконечник ремня, бронзову бляшку серцеподібної форми зі стилізованим орнаментом, залізну застібку сумки, бронзову ажурну накладку з штифтами для кріплення на зворотному боці тощо. Ці знахідки зберігаються у фондах Чернігівського історичного музею імені В.Тарновського.

На Івана Купала ходять селяни у Бугри, аби назбирати тут цілющих трав: чебрецю, звіробою, безсмертника...

Звеничівський курганний могильник, як археологічна

пам'ятка, охороняється чинним законодавством України. Тут встановлено спеціальний знак.

Вигін (Віган) – від слова «вигоняти». Означає громадське місце, де пасеться худоба; пасовище. Вигін в селі займає доволі велику територію. Колись казали: «Пачинаєцца Віган ад Кладі Заваротнаї і канчаєцца ле Майсія Скітера».

На початку минулого століття тут було збудовано прекрасну земську школу з двома просторими класами, яку відкрито у 1910 році, і ошатний будинок для вчителів. У 30-х роках через дорогу навпроти зведено ще одне шкільне приміщення на три класи, від якого уже і сліду не лишилося.

На Вигоні у 50-х роках минулого століття збудовано електростанцію, дитячі ясла, радіовузол, контору колгоспу (згоріла наприкінці минулого століття). Трохи пізніше у цьому адміністративному центрі села зведено магазин, а над братською могилою загиблих і померлих від ран визволителів Звеничева у 1975 році встановлено пам'ятник радянському солдатові. Світлу пам'ять визволителів та односельчан, які не повернулися до рідних домівок з фронтів громадянської та Великої Вітчизняної воєн, увічнюють меморіальні плити з їх іменами.

21 листопада 2008 року на відзнаку 75-річчя голодомору в Україні, який забрав у селі близько сотні душ, поруч встановлено і освячено високий дубовий хрест.

Вигін в усі роки використовувався як громадське пасовище для худоби і гусей. Але селяни згадують як одного разу у 30-х роках його зорали і «пасієлі тут проса. Уражай був добрий».

У другій половині минулого століття тут у низині, де збиралася вода, вирили ставок для пожежної безпеки. Це було улюблене місце сільських рибалок. У ставку зимою заготовляли лід для охолодження молока від колгоспних корів.

Вир (Вір) – назва маленької річечки, що бере початок на північно-західній околиці села, справа від Липняка. Її згадує у відо-

мій праці «Чернігівського намісництва топографічний опис...» (1786р.) Опанас Шафонський.

Річка щороку нагадує про себе весняними водами. Під час повені тече двома рукавами. Розмиває дорогу на Розвинівку перед Поляннюю і за Поляннюю. Впадає у річку Замглай (Канал). Бували роки, коли вода у лозах Виру стояла і влітку. Затяті сільські рибалки наповнювали тут мішки карасями.

На лівому березі Виру знаходиться Звеничівський курганний могильник (Бугри) – археологічна пам'ятка 10 століття.

Звідки походить назва річки? Вир у тлумачному словнику В.Даля (т.1, стор.206) означає: «омут и водоворот, ямина с колотоворотом быстрого течения».

В енциклопедичному довіднику «Чернігівщина» (стор.121) згадано р. Вир – праву притоку Сожу у Ріпкинському районі, що починається із Замглайського болота. Її довжина 30 км. На березі Виру стоїть сільце Вир Клубівської сільради. Поблизу Виру розташовані Ловинь, Голубичі, Плехтіївка.

Вільшаник (Алешнік) – колишня широка долина літописної річки Свинь. Від Греблі до Копанок вона заросла (здебільшого на правому березі) струнками вільхами (по – місцевому «аліщинами»). Алешнік – улюблене місце гніздування ворон.

Гонча дорога (Гонча дарога) – так називали сторожили, що народилися ще в позаминулому столітті, довгу центральну вулицю села.

До речі, назву Гонча (нині імені Горького) колись носила і одна з найдавніших вулиць Чернігова. Сюдою від поштової станції, що на Валу, гнали в давнину гінці коней на Петербург, Смоленськ, Москву...

Відомий на Чернігівщині журналіст-краєзнавець, автор книги «Вулиці старого Чернігова» Володимир Сапон припускає, що і назва вулиці звідси пішла.

Одна із стратегічних доріг з Києва і Чернігова в давні часи пролягала через Звеничів до Гомеля, Могильова, Полоцька, Пскова... Себто була Гончою дорогою.

Гора (Гара) – так називають селяни довгі відроги Пристриженського лесового плато, що тягнуться на південній околиці Звеничева. З Гори село – як на долоні.

Старожили розповідають, що звідси до війни у хорошу ясну погоду було видно п'ятиярусну 58-метрову дзвіницю старовинного Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря, споруджену 1775 року на Болдиних горах. У 19 ст. це стверджував і чернігівський архієпископ, дослідник історії Сіверського краю, автор «Историко-статистического описания Черниговской епархии» у семи книгах Філарет Гумілевський: «По гористому положению места, на котором устроена, и по высоте своей (с крестом 82 аршина) она видна более нежели за 20 верст на дорогах, идущих в Чернигов...»

Нині вночі з Гори видно як світяться червоними сигнальними вогнями 148-метрова (а ще плюс висота антен) Чернігівська телевізійна вежа, зведена в центрі міста наприкінці осені 1959 року.

У перші роки колективізації на Горі при Роїській дорозі стояла оселя з криницею Тихона Михайловича Яриловця на прізвисько Бритік (це місце селяни і досі називають Бритіковою горою). Трохи нижче на схилах Гори жив Іон Васильович Костирко (пізніше він переселився на Вигін, до школи).

У 60-х роках минулого століття на найвищій точці Гори (між Поповим рівчаком і дорогою на Роїще) стояла доволі висока дерев'яна вежа, споруджена для потреб геодезії та картографії.

Городище (Гарадіще) – старослов'янське «град» – укріплення. Розташоване на північно-східній околиці села. Це колишня державна великокняжа фортеця, гарнізон якої контролював прохід серед непрохідного Замглайського болота – літописний «шлях у радимичі» (по сучасному в Білорусь).

Споруджено фортецю на місці попереднього поселення не пізніше 10 ст. Вірогідно, що Звеничів, як і інші населені пункти довкола, запустів під час монголо-татарської навали. Від старо-

давніх часів тут залишився лише «земляной городок, городищем прозываемый». Його залишки порівняно добре збереглися до нашого часу. Адже вали городища ніколи не розорювалися. Лише в минулому столітті знищена придорожня північна частина зовнішнього валу.

У «Ведомости» одного з володарів посполитих дворів у Звеничеві Павла Мокрієвича від 9 травня 1767 року сказано: «В оном селе владения моего принадлежностей: городок впусе без строения находящийся».

Назва Городище у селян передусім асоціюється з центральним сільським кладовищем. На цьому історичному місці здавна хоронять померлих. Про це засвідчують записи у метричних книгах сільської Петропавловської церкви, що зберігаються в облдержархіві. Найдавніша з них датується 1875 р.

Анастасія Пилипівна Кошуба, 1918 р.н., (дочка мудрого діда Семирозума) розповідала, що на Городищі буцімто «перваю пахавалі бабу Беляблїху» – хрещену її матері.

Де наші предки ховали померлих раніше? Або біля церкви, або більше всього у своїх садах та на городах, а в люті зими нерідко у хлівах. Кладовища стали влаштовувати в Малоросії з 1768 року.

До Городища від колишньої сільської церкви ведуть дві дороги – головна, асфальтована, «повз Будніка» і Панським кутком.

Городище на болоті (Балотнеє Гарадіще) – згадується як «другий городок» на болоті Замглай в Рум'янцевському опису 1767 року у названій вже «відомості» бунчукового товариша Павла Мокрієвича. Розташоване воно на далекій східній околиці, за 2,3 км від села, по той бік осушеного болота (лівіше від ліска Оленьов). Досліджене 1976 року. На думку чернігівських археологів, це типове болотне городище датується 6-4 століттями до нової ери, належить до милоградської культури.

За тисячоліття з часу заснування воно дуже вгрузло в болото. Але його близький до квадрата майданчик і досі має чіткі

контури валу шириною 10-15 м, висотою до 1,5 м. Під час археологічних розкопок 1976 р. тут під товстим шаром торфу було знайдено фрагменти ліпної кераміки, залишки вугілля та кістки тварин. Матеріали зберігаються у Чернігівському історичному музеї імені В.Тарновського.

Старожили села розповідають: «Тут мі калісь сушілі скошену асаку. А як балото асушілі, через сее гарадіше навпростец можна було вийти на Глибоку Дарогу, шо перед Віхваставам».

Граничний рівчак (Гранічний равчак) – на Горі, праворуч від польової дороги до Петрушина. Знаходиться він на території сусіднього Чернігівського району і по суті здавна є межею («граніцаю») між звеничівськими і петрушинськими землями.

Це найглибший і найдовший з чотирьох нагірних рівчаків на південній околиці села. Утворений він дощовими і талими весняними водами, що століттями стікали з Гори в напрямку замглайського болота. Обсаджений деревами листяних і хвойних порід.

По той бік рівчака пролягає нагірна дорога з Роїща на болотні сіножаті – Горбачовщину.

Гребля (Гребля) – земляний вал, насипаний впоперек русла річки для утримання води, яка спускалася через затвор (вешняк). З давніх-давен на ній стояв «млин о двух колесах хлебомельных». Вперше, як і саме село Звеничів, він згадується у рукописній Переписній книзі 1666 року. Доглядав за ним бідний бездітний мельник «Василей Иванов».

На той час це був доволі потужний млин з двома водяними колесами на звеничівській греблі, яка мала весною великий запас води. Несла її південною частиною замглайського болота аж з-під Голубич літописна річка Свинь, яку жили численні потічки, що збирали талі весняні води з великої території Гори.

Як стверджують інші письмові джерела, у різні часи звеничівський млин (млини) мав кількох господарів. 12 серпня 1677 року «козак и обыватель Черниговский» Гнат Лескович Якимен-

ко, який служив у запорізькому війську і мав нагальну потребу в коштах, продав свою частку млина, якого ще його покійний батько тримав, «з одною заставкою и с колом одним мучним рабочим, на реце Свине стоячим, у селе Звеничове» «за готовие гроши золотих сто и десять личбы литовской на вечность пану Ефиму Лобку, козаку и обивателю також Черниговскому».

Другу частку «отчизного млина» мав у Звеничеві і пан Філон Гапонович Свяцкий, «товариш полку Черниговского, сотни пана Николая Кгрембецкого Сибирезкой» (свого часу він був другим сотником Сибирезької (Ройської) сотні, мешкав у Сибережі – І.К.).

16 липня 1679 року він продав під Києвом у колі вельми поважної козацької старшини за «трыста золотих полских» Вибельському сотнику Чернігівського полку Юхиму Григоровичу Лобку «в другой клетце часть мельницкую в гребле, в камене, в скрынях, во всяком начине и во всяких вимерах збожя...»

У 1742 р. млином-вешняком (працював він тільки під час великої весняної води) «о двухъ колах мучныхъ» у селі на річці Свині вже володів бунчуковий товариш (з жовтня 1728 р.) Йосип Григорович Рашевський (близько 1710 р.н.), який мав родовий маєток в Оснях. Цей млин дістався йому у спадок від діда – козацького сотника Юхима Лобка.

А ще про нього у письмових джерелах сказано, що «мав заїжджий двір у Чернігові, шинок при млині біля с.Гучин Білоусівської сотні (1750р.), греблю і млин з кількома хатами на р.Білоус нижче д. Ямищ в Ройській сотні, на р.Свині млин в два кола спільний зі своїм братом і Мокрієвичами (його дружина Наталія Іванівна походила з цього дворянського роду, який здавна володів кількома дворами звеничівських селян – І.К.) при селі Звеничів, на р. Стрижні млин-вешняк при д.Оснях».

Й.Г.Рашевський працював у польовій рахунковій комісії (1751, 1763р.р.), брав участь у сулацькому, польському, кримському та очаківському козацьких походах.

У Генеральному опису Лівобережної України 1767 року сказано, що в «селе Звиничеви на речке Свине плотина, на коей мельниц две о чотирох камнах; една бунчукового товарища Йосифа Рашевского, а при оной мелници его, Рашевского, двор старой, в нем хата». А ще є письмова згадка про те, що він «мав плотину з двома амбарами у с.Звеничів (1781р.)».

Селяни в ту пору міряли зерно міркою (посудиною на пуд або півпуда), лантухами (5 пудів). А ще збіжжя міряли корцем, який містив 8 пудів. Урожай обчислювався копами (60 снопів), хурами та возам. Щовесни треба було намолоти борошна, щоб його стачило на весь рік.

У «ведомости сотни Ройской всякого звання работних наемних людей» 1751 року записано, що «при мельнице бунчукового товарища Йосифа Рашевського мерочник Кондрат Семенов».

Про широку греблю з млинами ще у другій половині минулого століття нагадували дебели дубові підмурівки-палі, що стирчали з води під дерев'яним мостом і обіруч нього. Однієї зими останніх десятиріч минулого століття їх для господарських потреб повиягували загребельці Василь Іванович Хоменко та Микола Овсійович Белябля. Згадують селяни: «Єни біліся за сіє палі».

У 2012 році Віктор Миколайович Яриловець та Микола Миколайович Чириця (мешкає у Санкт-Петербурзі) відкопали з глибини на лівому березі річки Свинь біля мосту металеву конструкцію колишнього водяного млина.

Гребля з мальовничими краєвидами: плавнями-острівцями, затокою в кінці Будникового городу, жовтим та білим лататтям (водяними ліліями) на її широкому плесі, старими Федотовими вербами (посаджені ще в тридцяті роки головою місцевої сільгоспартілі Федотом Климовичем Кужельним), що схилились над водою, була улюбленим місцем відпочинку селян, особливо дітвори. Тут купалися, ловили рибу, плавали на човні, скаліче-

ного Другою світовою війною, безногого дядька Василя Васильовича Кужельного.

У 90-х роках вздовж Греблі було прокладено меліоративний канал, який осушив і звузив її широку водойму, чим знівечив колишню красу. А на початку нинішнього століття за розпорядженням тогочасних керівників місцевої влади було розібрано старий дерев'яний міст – останній символ колишньої старовинної сільської греблі. Натомість збудовано бетонну кільцеву переправу.

Одна з обласних газет тієї пори писала, що нібито сюди вивезли залишки улюбленого фонтану чернігівців «Жабки», що стояв у сквері імені Попудренка біля приміщення виконкому міської ради (на його місці збудовано світлово-музичний фонтан).

Гречановщина (Гречанавщина) – пагорб, що тягнеться вліво від Поляни в напрямку до Липняка. Село ще в давнину славилось високими на той час врожайми гречки у Городнянському повіті. І, напевно, це одна з площ, де вирощували цю цінну круп'яну культуру.

Гриневщина (Грінєвщина) – територія, що прилягає до Звеничева з боку х.Пасічний (колись він входив до складу Звеничівської сільради, нині у складі с. Розвинівка Вихвостівської сільради Городнянського району).

Назва Гриневщина походить від прізвища пана М.Д. Гриневського-Корвальського, який у 19-му на початку 20-го століть володів Вихвостовом. Мав сотні десятин землі, в тому числі і на північній околиці Звеничева.

У ніч на 27 жовтня 1905 року вихвостівські селяни-бідняки повстали проти цього пана, розгромили його винокурний завод, економію, відібрали хліб і худобу. 31 жовтня сільські багатії вчинили самосуд над повстанцями. 16-х з них забили до смерті. 46-ох було відправлено у далекі краї на каторгу. Серед них і звеничівця Сафона Ілліча Кужельного, який жив тут у приймах.

Вихвостівська трагедія лягла в основу повісті М.Коцюбинського «Фата моргана».

Після погрому пан Гриневський, боячись нової революційної бурі, продав свою землю Чернігівському поземельному банку. У 1907-1910 роках, в період столипінської реформи, її почали скупувати вихвостівські багатії Бобровник і Тищенко – організатори розправи над повстанцями. Але землю пана Гриневського неподалік Звеничева селяни і досі ще називають Гриневщиною.

Довга (Довга) – частина Широких лу́гів, що прилягає до Поляни і вузькою смугою тягнеться від дороги на Розвинівку аж до Липняка. Це заболочена долина колишньої річки Вир (притока Свині) за селом, яку згадує у «Топографическом описании Черниговского наместничества (1786г.)» О. Шафонський. На її протилежному березі – звеничівський курганний могильник 10 ст. (Бугри).

Довгі лу́ги (Довгіє Лагі) – починалися «за Домною» – останньою хатою на південній околиці села, ліворуч від дороги на Роїще. Через луг пролягала польова дорога до Петрушина.

У 60-х роках минулого століття на цьому довгому рівному лузі – польовому аеродромі – чи не щоліта базувався літак сільськогосподарської авіації АН-2 («кукурузник»). Тут заправляли його мінеральними добривами для підживлення колгоспних полів і сіножатей. Щоліта на Довгих лу́гах випасали велику череду колгоспних корів. Нині вони переорані.

Дьоготярня (Дегатярня) – за Цариною, праворуч від польової дороги на Велику Вісь. Сюди, на луг весною стікає з Гори тала вода. Колись тут в озерці, розповідають старожили, дід Левон (Ходаш Леонтій Онисимович, 1885 р.н.) плавав на човні, ставив ятері, ловив щук і карасів.

А назва урочища походить від слова «дьоготь» (темна смолиста, пригоріла рідина), яку викурювали з берести беріз. Дьоготярнею називали невеликий заводик, на якому виготовляли

дьоготь. А ще так називали в давнину місце, де щось смолили дьогтем, щоб міцнішою була деревина, не боялась вологи.

Загребелля (Загребелє) – невелика частина села за Греблюю. У другій половині минулого століття тут було 13 дворів, де мешкало майже 50 осіб.

Загорок (Загарок) – (наголос на першому складі) – віддалена від села місцевість позаду гори, за горою, обіруч польової дороги на Роїще. Прилягає до «сталінської» дубової лісосмуги, що розмежовує не лише звеничівські і роїські поля, а й території двох сусідніх районів – Ріпкинського і Чернігівського.

У сівозміні на Загорку колись місцевий колгосп сів зернові, гречку і льон. Тепер щороку виснажує тут землю кукурудзою і соняшником ТОВ «Чернігівська індустріальна молочна компанія», яка орендує земельні паї селян.

Канал (Канал) – так називають у селі рукотворну річку Замглай – праву притоку Десни у басейні Дніпра, що несе свої чисті води на південний схід. Її довжина 26 км, площа басейну 492 кв.км.

Починається вона з кар'єрів болота Північний Замглай, на території між селами Чумак Ріпкинського і Бурівка Городнянського районів, де десятки літ добували торф – сировину для Замглайського торфобрикетного заводу. Впадає у Десну біля села Улянівка (колишня назва Свинь). В історичних літописних джерелах згадується як річка Свинь. Як річка Замглай позначена на схематичній карті Любецького повіту Київської землі литовського періоду. У східній болотистій частині повіту вона 1523 року документально служила межею з Чернігівським повітом.

Чому селяни називають її Каналом? Бо прокладена вона меліораторами вздовж болота як магістральний канал у 50-х роках минулого століття. Припускаємо, що в окремих місцях цей канал пролягає по давньому руслу річки Замглай (Свинь).

На Каналі (р.Замглай) біля звеничівського Городища встановлено шлюз. Тут, на «новій греблі», люблять купатися влітку дітлахи.

Крім Звеничева, на березі річки розташовані також села Розвинівка Городнянського, Терехівка, Березанка та Киселівка Чернігівського районів.

Назву болота і однойменної річки Замглай виводять від слова «мгла», «імла», «мла», себто густий туман, котрий у давнину завжди стояв тут над його непрохідними хащами. Кажали люди: «Он там, за мглою».

Є й інша версія науковців. Назві Замглай добре відповідають курдські *zong* «болото» і *leu* «потік».

У художника І.Г. Рашевського, який мав у родовому осняківському маєтку свою майстерню, є картини «Луг на Замглаї» (1910р.), «Болото Замглай» (1909р.), «На болоті».

А відомий український письменник Володимир Дрозд, який народився у сусідньому Петрушині, написав повість «Замглай». В одній з її «небилиць» є ось такі філософські роздуми: «Над Замглаєм зоріло небо, чуже, непотрібне болотові й від того дивакувате... Зорі блимають, – думаю, – а в болоті тепло. Мох лоскочеться. Осока з вітерцем жебонить. Качки у заводі полощуться. Жаби кумкають. І кому воно усе те треба, щоб по землі безтямно метлятися? То холодно тобі, то жарко, то муляко, то болить тобі, то іншому боляче робиш, а навіщо? Все одно, рано чи пізно, а там, під Замглаєм, усі будемо». (Останнє речення сприймається як натяк на старовинне звеничівське городище – кладовище, що на краю замглайського болота, де за стільки літ уже знайшли вічний спочинок сотні наших земляків – І.К.).

Катовщина (Катовщина) – підвищена місцевість на Загребеллі, що тягнеться до Копанок.

За сільськими переказами ця місцевість має таку назву тому, що тут «калісь без суда катавали за більшу правину людей. Клалі їх на довгій широкій услон і білі розками стуолькі раз, скуолькі присуділа грамада».

Словник В.Даля тлумачить слово «катовщина» як каторгу,

місце, де збирались у час заслання каторжани на роботу під суворим наглядом.

Коваленків куток, Коваленківщина (Каваленкав куток, Каваленкавщина)— друга коротенька вуличка, що відгалужується вліво від дороги, яка веде на Городище. Завершується вона біля болота тупиком.

Її назва походить від родового прізвища Коваленко. У другій половині 19 століття тут мешкав з дружиною Євдокією Степанівною селянин-приватник Лев Якимович Коваленко. Кажуть, що його брати нібито переселилися з села на Далекій Схід.

Подружжя Коваленків виростило чотирьох синів: Конона, Василя, Данила і Федота, які мешкали з сім'ями неподалік від батьків, а також дочок Параску, Уляну і Ганну. Тепер у кутку жодного Коваленка.

Копанки (Копанкі) – колишня долина літописної річки Свинь, яка починалася під Голубичами із Замглайського болота і несла свої води в Десну. Низина з півдня прилягає до високого пагорба, де колись був колгоспний сад з левадою, на якій вирощували городину для дитячих ясел. Рясно родили тут навіть кавуни.

Назва «Копанки» походить від того, що тут у 50-х роках минулого століття копали (добували) вручну торф для місцевої електростанції, яку збудували неподалік на Вигоні, та «кухні» колгоспної свиноферми, що славилась у тодішньому Тупичівському районі.

Учасники торфорозробок І.І.Івко, І.Т. Хоменко, Ф.А.Яриловець розповідали, що тут були глибокі запаси палива «на сем штиков резака». Оці різакі (спеціальний інструмент для добування торфу) і досі зберігаються у багатьох селян.

Тут торф створювався віками, а, може, навіть і тисячоліттями. Вважається, що його щорічний приріст складає 0,5 – 1мм. Отже, для шару торфу 1-1,8 м треба близько 2000 років.

Кужельний куток (Кужіельний куток) – відгалужується одразу вліво за колишньою Петропавлівською церквою від вулиці, що веде на Городище. Його неофіційна народна назва походить від прізвища селян, що тут мешкали. Офіційно – нині це вулиця Кутузова.

У «Сказках» про службу 1724 року» зафіксовано прізвище отамана Звеничівського козацького куреня Ройської сотні Чернігівського полку «Бориса Кужелного», який був у своєму першому бойовому поході під Самарою ще 1688 року. Мав він брата Павла. Від них з сивої давнини починається розлоге родове дерево всіх однофамільців села.

Їх прізвище у багатьох козацьких ревізіях до 1781 року здебільшого записано як «Кужелний», рідше як «Кужілний». Так само і в метричних книгах сільської церкви за 1875-1919 роки – «Кужельный» і «Кужильный» (другий варіант масово простежується у реєстрації церквою громадянських актів в селі упродовж кількох років на початку минулого століття).

Двоякість написання прізвища пояснюється тим, що на місцевому діалекті воно звучить як «Кужіельний», (з дифтонгом «іє»). У двомовних свідочтвах про народження і смерть селян після Великої Вітчизняної війни це прізвище згідно з правописом українською мовою записано «Кужільний», російською – «Кужельный». Та все діловодство в Радянському Союзі велося російською мовою. На український лад це прізвище, як і деякі інші (наприклад, Ледовой – Льодовий), писали лише в школі у повоєнні роки. А офіційно у паспортах звеничівців воно зафіксоване як Кужельний (Кужельная).

Відомо, що у згаданому Кужельному кутку в другій половині 19 століття мешкали роди Івана Юхимовича та Якова Пилиповича (обидва прадіди автора цих рядків по батьківській і материнській лініях), а ще Митрофана Олександровича, Петра Івановича, Максима Ілліча та Самійла Никифоровича «Кужельных». Нині маємо уже п'яте покоління їх нащадків.

У «Кужіельному кутку» уже немає жодної людини з таким прізвищем. Останнього «Кужіельного» – мого молодшого брата Миколу – поховали на місцевому кладовищі 3 жовтня 2006 року. А в селі це прізвище поки що збереглося.

Цікаво, що і в сусідньому Вихвостові, де на початку минулого століття пустив свої глибокі корені рід звеничівця Сафона Ілліча Кужельного, один з провулків села нині носить офіційну назву «провулок Кужельного».

Липняк (Ліпняк)– невеликий лісок на західній околиці села. Це вже територія сусіднього Городнянського району. Колись ліском пролягала дорога з хутора Пасічного до села Велика Вісь. Тут ростуть дерева листяних порід. Здебільшого осика, вільха і береза. Дуже багато кущів ліщини.

Незважаючи на назву Липняк (липовий гай, ліс), липи тут нині немає. Напевно, її колись вирубали на колоди (борти) для роїв бджіл, на побутові вироби – ночви, ложки, посуд, інший хатній інвентар, різьблені прикраси, які виготовлялись з цього найм'якшого дерева, що після сушки не жолобилося і не тріскалося. І на личаки (постоли) – основне літнє взуття селян, яке плели з кори липи у давні часи. Скажімо, щоб виготовити лише одну пару личаків, треба було обдерти три молодих деревця віком 4-6 років. Лико заготовляли у травні, коли сік підіймався вгору й кора легко відокремлювалась від дерева.

Багато дерев у Липняку було вирубано на дрова під час минулої війни. Селяни не лише Звеничева, а й сусідніх Великої Вісі та Розвинівки заготовляють у ліску на зиму горіхи та опеньки.

Під Липняком у липні 1942 року був скинутий на парашутах з літака десант у складі трьох чоловік. Одного парашутиста у Звеничеві схопили місцеві поліцаї і відправили до Тупичівської жандармерії. Подальша доля радянських десантників і досі залишається таємницею.

Майстровичова (Майстровичева) – місцевість вздовж правого берега Каналу (р.Замглай), що прилягає до Бугрів і тяг-

неться до «посьольської землі» (угідь розвинівської бригади вихвостівського сільгоспідприємства «Надія»).

Припускаємо, що її так названо на честь колишнього господаря цих болотних сіножатей – майстровитого у селі чоловіка-ремісника, який вмів щось дуже якісно робити своїми золотими руками. Згідно з переписом 1883 року у Звеничеві серед ремісників було 11 теслярів і один чоботар. А ще кустар, що робив міцні сита.

Марковичі (Маркавічі). Назва походить від чоловічого імені Марко. Це найдовший у селі куток, що відгалужується від центральної вулиці біля двору колишньої колгоспної бригади.

Колись за городом Терентія Михайловича Будника з кутка починалася найкоротша сільська болотно-лісова дорога до Петрушина, яка вела через урочища Сібунів олешник (Алешнік), Ігруще, де росло багато диких груш (цих урочищ тут уже нема: вирубані), Какадіїв луг, Сквородщину, Піски до Граничного рівчака. Старожили розповідають, що «сяя дарога ще при німцах була».

Марковичі весною 1930 року пережили жахливу трагедію: під час найбільшої відомої сільської пожежі залишились без даху над головою багато родин, які мешкали у цьому кутку.

Оленьов (Аленьов)– невеликий листяний лісок на далекій східній околиці села, по той бік замглайського болота під х. Горбаха (нині входить до складу с.Вихвостів Городнянського району).

Назва ліска (гайка) так співзвучна з родовою назвою відомої дикої тварини. У давні часи тут у північних лісових хашах жили благородні олені. Тепер селяни зрідка бачили у лозах на болоті лише рогатих красенів лосів.

З Оленьовом пов'язана ось така подія. Восени 1993 року на теплому Олексія тут знайшли мертвою самотню жительку Звеничева похилого віку, тричі вдову Пелагею Михайлівну Аніщенко, яка заблукала у лісі. Жила вона біля Городища.

Осмолов Круг (Асмалов Круг) – місцевість на Горі під Роїською Слободою. У тлумачному словнику В. Даля слова «осмолять, осмолить» означають щось «обмазывать, покривать жидкою смолою», щоб не гнило чи не протікало.

Осмолов Круг – так, напевно, називалось місце посеред лісу на круглій поляні («смольний майдан»), де в давнину стояв смоляний заводик чи пристрій з допомогою якого викурювали з березових пнів, бересту і плах деревний сік – згущений дьоготь. Тут же добували і соснову живицю.

Смолою обробляли конопляні і лляні вірьовки, бочки, діжки, човни, стовпи і дубові палі для спорудження прибуткових в ту пору водяних млинів тощо.

У давні часи на Горі росли буйні ліси. Колись Роїська (Роїська) Слобода стояла «при столбовой дороге из Чернигова в Добрянку; от пахотного поля на ровном месте при небольшом яру и лесу»-, згадується в одній із старовинних книг позаминулою століття.

Реєстри Роїської сотні першої половини 18 століття засвідчують, що у Звеничеві мешкали козаки Максим Осмул та Єфрем Осмоленко, прізвища яких походять від слова «осмолять». Можливо, хтось з них в ту пору був причетний до Осмолового круга.

Острів (Остров) – так і досі називають старожили один з найбільших болотних островів на східній околиці села. Неподалік від нього справа впадає в Канал (р. Замглай) річечка, що тече через Греблю з-під Липняка. Нині вона безіменна. Але без сумніву, це колишня літописна річка Свинь.

Канал розділяє Острів на дві частини. По війні тут тривалий час були селянські городи, де вирощували картоплю, кормові буряки, гарбузи і коноплі.

У п'ятдесяті роки минулого століття в районі Острова була дерев'яна переправа через Канал. Над його правою притокою біля гирла обладнано міцний металевий місток для переходу на

праву частину Острова. Він діяв ще на початку нинішнього століття. Невідомі лиходії викрали його і порізали на металолом.

Панський куток (Панській куток) – вуличка, що відгалужується праворуч від головної дороги, що веде на Городище, біля колишньої Петропавлівської церкви. Вона також впирається у Городище і завершується сюди стежкою.

У цьому кутку, розповідають старожили села, у давнину жив пан. Хто саме, ніхто не знає.

З історичних джерел відомо, що у Звеничева з другої половини 17 століття було кілька заможних володарів з козацької старшини. З кінця 1688 року село майже на 200 літ переходить до знатного роду Мокрієвичів. Першим його володарем став любецький сотник Іван Мокрієвич – син генерального писаря при гетьмані Дем'янові Многогрішному, Чернігівського полкового судді Карпа Івановича Мокрієвича. Його нащадки мали маєтності у Сибережі та Гучині.

У Звеничеві вони володіли лише кількома дворами посполитих (селян). Бо тут здебільшого мешкали родини вільних козаків. У «Малороссийскому родословнику» В.Л.Модзалевського зафіксовано, що останнім відомим володарем помісних душ у селі був Павло Якимович Мокрієвич, який народився близько 1811 року. Про це засвідчує ось такий факт. У Звеничеві народилися троє його дітей: 20 вересня 1833 року син Іван, 10 березня 1835 року донька Олександра і 23 червня 1840 року син Андрій (дати вказано за старим стилем).

Ймовірно, що саме цей пан мешкав у згаданому кутку на мальовничому родючому пагорбі.

Мешканець Панського кутка Микола Олександрович Костирко, 1932 р.н., розповідав як у вересні 1943 року на місці, де колись стояв маєток пана, провалився у обкладений берестом погріб радянський танк.

Як стверджував його сусід Сергій Васильович Скітер, посилаючись на особливі земляні прикмети, саме на колишньому

панському дворіщі він збудував для родини простору оселю.

Пастівник (Паставнік) – слово діалектичне, розмовне, означає місце для випасання худоби: пасовище, випас, паша. Звеничівці у минулому столітті називали «Паставніком» луг, що праворуч від дороги за Греблею. Тут худоба випасалась і пила воду з широкої водойми. Далі попід канавою (колишньою річкою Свинь) розміщувались осушені болітця. Кожне з них мало свій іменний номер (перше, друге, третє...).

Був Пастівник і біля городища.

Піски (Пескі) – піщана місцевість на пагорбі за Довгими луками, що межує на далекій південній околиці села з територією Чернігівського району, у витоках глибоченного Граничного рівчака. Пісок з нього за сотні літ рознесли по болотній долині весняні та дощові води.

Погін (Пагун) – від слова «погонять». Урочище «за дарогаю, що веде з вігана на балото, кала хати, екую купів у Івана Ледавога Алексей Панько».

До революції це було улюблене місце дозвілля сільської молоді. Володів цим мальовничим куточком природи пан Рашевський. Тут був великий сад. Милував око широкий став (по сільському «сажалка»), що розкинувся в обрамленні лісу. Тут напували і купали коней. Над самісінькою водою на старих дебелих деревах було обладнано кілька орель (гойдалок).

Старожили розповідають, що у Погоні пан збирав заможних мисливців, які полювали на вовків. В урочищі були спеціально викопані ями-вовківні. Для приманки лісових сіроманців на їх дно клали шматки м'яса, а то й живе порося. Ями-ловушки маскували гіллям, листям і травою. І чатували на здобич.

До настання радянської влади за великим панським садом і ставком у Погоні наглядав мешканець села Яків Якович Солодовий, якій мав 10 десятин землі, що годувала родину з восьми осіб.

Тепер тут жодного сліду від колишньої краси. Ні саду, ні лісу.

Панські дуби, берези і осики розпродали на кореню у перші роки нової влади. А від ставка у широкому полі після меліорації залишилося лише маленьке «блюдне».

Старожили Хутора і досі називають землі, що прилягають до Погону, Єрашевщиною (себто Ращевщиною).

Поляна (Паляна) – місцевість на високому пагорбі «за Ковальом» по дорозі на Розвинівку, прокладеній через болото напередодні Великої Вітчизняної війни. У давні часи тут була лісова поляна.

На Полянні, при дорозі праворуч, селяни десятки літ добувають будівельний пісок. Глибокий піщаний кар'єр час від часу колись служив шкільним тиром, де під керівництвом вчителя фізкультури учні старших класів місцевої семирічки (восьмирічки) вчилися влучно стріляти по мішенях з малокаліберної гвинтівки.

Попів рівчак (Папуов равчак) – на Горі, неподалік від дубової лісосмуги, що колись розмежувала землі звеничівського колгоспу «Ленінський шлях» і великовіського «Соціалістичний шлях».

Це другий за розміром рівчак на околиці села. Він утворений упродовж багатьох років талими і дощовими водами. Починається під Роїською Слободою. Його гирло спрямоване до болота.

В «Описании рек и речек Черниговского полка 1754г.» сказано, що в «Слободе Ройской значкового товарища Миколая Мокриевича ... устроенные на ровчаках мельницы для весняного наводнения, о едних колах мучных впусе всегда состоят...»

Для зміцнення берегів Попів рівчак густо обсаджений листяними і хвойними деревами. Частина стройових сосен винищено наприкінці минулого століття за вказівкою тогочасного керівника місцевого сільгоспідприємства. Для його власних потреб.

У війну, перед приходом у село німців, тут переховувались багато його мешканців. Рівчак був міцною німецькою лінією

оборони під час визвольного наступу радянських військ у вересні сорок третього року. 15 загиблих невідомих визволителів поховано у братській могилі с .Велика Вісь. Одна з могил (до перенесення в центр Звеничева) знаходилась на правому боці рівчака.

Назва Попів рівчак походить від колишнього господаря цієї землі. За Рум'янцевським переписом населення 1765-1768 років духовенство Звеничівської Петропавлівської церкви володіло 28 десятинами поля.

Додамо, що у сусідньому Роїщі є урочище, яке селяни іменують Поповою горою (тут у 12 столітті було слов'янське поселення).

За колгоспною фермою біля Попового рівчака донедавна пролягала польова дорога із Звеничева на Роїщенську Слободу.

Поплав (Поплав, наголос на першому складі) – луг, що тягнеться за городами від Греблі в напрямку Городища. Ще у першій половині 50-х років минулого століття він в окремих місцях під час повені заливався весняними водами річки Свинь аж до городів.

У квітні-травні тут яскраво квітла жовтим цвітом болотна калюжниця (по-сільському –лопух), яку використовували для фарбування пасхальних яєць.

А як сходила із заплави вода, селяни розстеляли на Поплаві для відбілювання вимочені у деревному попелі довгі сувої щойно витканого полотна. Влітку тут випасали худобу і гусей.

Поруб (Поруб) – широкий пагорб перед Липняком, де на початку минулого століття густо росли віковічні дуби. Тут під хутором Пасічний на початку минулого століття стояла лісопильня (тартак) пана Петра Дасюка, на якій виготовляли міцний дубовий паркет для маєтків вітчизняних і закордонних вельмож. І який, напевно, прикрашав його чернігівський «Гранд-отель» – один з найкращих у старовинному місті над Десною (розміщувався в районі сучасного кінотеатру імені Щорса).

Всі дуби вирубали. Місце «порубки» дістало назву Поруб. У перші роки радянської влади селянам, які бажали мати додатковий шматок землі, дозволили викорчувати тут міцні пні. А під час насильницької колективізації одним махом усупільнили її до сільськогосподарської артілі.

Повз Поруб з давніх часів і аж до війни пролягала через Греблю головна дорога на х. Пасічний, Розвинівку та інші села, що стояли по той бік замглайського болота. До волосного, потім районного центру Тупичів, до головного повітового міста – Городні.

Ліворуч лугової дороги, на пагорбах Порубу, стояв невеликий сільський столипінський хутір, де мешкали родини Віників, Ващенків та Будників.

Пуньки (Пунькі) – слово «пуня» (пунька) у тлумачному словнику російської мови В.Даля означає «поветь, сеновал, половня, сарай, отдельный чулан, плетневая клеть». Старожили-звеничівці Пуньками називали далеку сільську околицю під Петрушином, де колись стояли пуні – повітки для сіна.

Путівці (Путінци) – у селі за Полянню колись розходились два польові путівці (на місцевому діалекті «путінци»). Один – на хутір Пасічний (Пітелев), другий – на «Пасьолак» (так селяни називають сусіднє село Розвинівку). Ця місцина в низині висихала лише в спекотне літо. Не раз можна було почути від селян: «Загрузла мая падвода у Путінцах».

Синоніми до слова «путівець» – путь, шлях, ґрунтова дорога. У перекладі російською воно означає «проселочная дорога, проселок». Як щиро написав про путівці поет:

*Путівці, польові путівці,
Скільки вас у степах українських!
Ви зажурено вдаль простяглись.
Під озерами синіх небес.*

Рожок (Ражок) – маленька сільська площа-моріжок зі східного боку колишньої Петропавлівської церкви, між дорогами у Кужельний куток і на Городище. Тут щодня збиралися селяни, коли виганяли худобу на пасовище. Тепер – це одна із торгових зупинок приїжджих бізнесменів.

Сади (Сади) – так називають у Звеничеві територію з великими садами селян в кінці їх городів, що тягнуться до «Алешні-ка». Це сади колишнього заможного селянина, розкуркуленого радянською владою, Наума Кіндратовича Костирки (помер у голод 1933-го), Левона Онисимовича Ходаша, Михайла Петровича Ходаша, Чурханової Маші (Марії Степанівни Яриловець)...

Тут росли (та ще й досі подекуди ростуть) старі яблуні і груші багатьох сортів, полум'яніють восени розлогі кущі калини. У саду згаданої тут останньої господині плодоносило єдине в селі деревце з маленькими райськими яблучками (червонобокими «раєчками»). Пригадую, як Марія Степанівна з гордістю розповідала нам, хлопчикам, що такими яблучками смакували колись у райському саду біблійної країни Едем перші, створені Богом люди, – Адам і Єва.

Ми щороку з нетерпінням чекали осені, щоб нишком поласувати дивовижними райськими яблучками з тітчиного саду.

Через Сади пролягала натоптана стежка від Греблі до Вигону, якою колись щодня ходили, їздили велосипедами селяни. Особливо ранньої весни і дощової осені, коли було важко пройти центральною розгужою вулицею (у 80-х роках минулого століття її заасфальтували).

Свинь (Свінь) – річка, що «тече із вічності, з прадавності тече». З цією назвою вона не раз згадується у кількох літописах доби Київської Русі. У топографічному опису Чернігівського намісництва (1786р.) Опанаса Шафонського читаємо: ця річка «под селом Звеничевым из болота началась и выше Чернигова за 11 верст в деревне Свине (теперішня Улянівка – І.К.) в Десну впала, имея 18 верст своего течения». Вона маленькою «змій-

кою» позначена на генеральній карті Малої Росії часів козаччини на території Чернігівського полку.

За легендою колись у наших місцях на суходолі водилося багато диких свиней. Від них і гідронім Свинь. Є версія, що в основі назви лежить протослов'янське «су веу» – «коричнева вода» (а й справді коричнева від торфу вода текла на болоті).

Свинь несла свої води через непрохідні Замглайські болота, захищала від ворога Чернігів з півночі і північного сходу.

У енциклопедичному довіднику Чернігівщини вона згадується як річка Свинка, права притока Десни, що бере свій початок біля села Голубичі Ріпкинського району і впадає у Десну поблизу села Брусилова Чернігівського району. Однак ви не знайдете її біля Голубичів. Як і назви на карті. Ця річечка починається на далекій околиці Великої Вісі, за лісовим урочищем Липняк (див.топографічну карту «Чернігівська область, 1:200000, 1992р.»).

Зазначимо, що русло річки Свинь достеменно пролягає звеничівською Греблею, де у далеку давнину її весняні води крутили колеса двох млинів.

Нині це права притока Каналу (р.Замглай). Ще у першій половині минулого століття (до прокладання магістрального каналу) Свинь крізь вільшаники і верболози несла свої чисті води на широке болото. Під час весняної повені вона підступала аж до селянських городів.

Тепер великих весняних розливів немає. Від Греблі русло річки спрямоване рукотворним каналом у річку Замглай.

Середній рівчак (Середній равчак) – за селом на Горі, другий від Граничного.

Соловійова околиця (Салавійова аколіца) – нині заросла верболозами місцевість, праворуч за Полянню. Звісно, влітку співають тут солов'ї. Та назва її походить від прізвища колишнього господаря – заможного селянина Демида Федоровича Солов'я, який тут мав до колективізації болотяні сіножаті.

Тризна (Трізна) – луг на Хуторі «за Карпавім Гришею, к балоту».

Слово «тризна» має багато значень. Це заключна частина поховального обряду у древніх слов'ян, який супроводжувався військовими іграми, боротьбою та іншими змаганнями в пам'ять небіжчика; гучні поминки з їжею і вином. У винагороду покійному робили жертвоприношення трьох видів тварин, які символізували три світи – підземний, земний і небесний.

Це урочище на південній околиці села звеничівці називали ще Тризниною долиною. Припускаємо, що воно могло належати поміщикаві на прізвище Тризна, який мав кріпосних селян у сусідньому Роїщі. У цьому селі бракувало лук і завжди було сутужно з сіном.

Хоменків Ріг (Хаменкав Руог) – так називається низинна місцевість, що одразу за городами прилягає до Бугрів (курганного могильника). До війни тут стояли три великі дуби. У невеликому Хоменковому Розі, порослому кущами, у другій половині минулого століття випасали селяни корів і гусей. Мабуть, це було єдине місце за селом, де росла чемериця – багаторічна трав'яниста отруйна рослина з товстим коротким кореневищем з родини лілійних, якої цуралася худоба і домашнє птаство і так остерігалися пастухи.

Назва місцевості походить від прізвища колишнього господаря.

Хутір (Хутар) – так іменують селяни південну частину Звеничева в кінці Вигону, хоч він ще до війни мав офіційну назву – х. Філіповка (Пилипівка) Звеничівської сільради.

Ця назва зафіксована у списках населених пунктів Городнянського повіту Чернігівської губернії за 1866 рік. На карті Шуберта 1853 р. він позначений як «х. Звеничевській». У 1883 році тут було 5 дворів. У 1893-му – 14 (мешкало 44 особи чоловічої статі і 44– жіночої). Хутір заселявся переселенцями з інших

мість Чернігівщини, а, можливо, і Білорусії на прізвище Клименок, Кошкін, Вовк, Горбач, Ганжа, Сібун... І досі тут діє своє кладовище. По війні на хуторі було близько півсотні дворів.

Його назва походить від чоловічого імені у російському правопису –Филипп. У метричних книгах сільської церкви трапляються записи «х. Пилипов». Ймовірно, так звали першого поселенця. Іншої такої назви населеного пункту не було ніде у величезній Чернігівській губернії. Хутір по війні було приєднано до Звеничева. І він перестав існувати як окрема адміністративна одиниця.

З історії відомо, що у Пилипівці весною 1926 року трапилась велика пожежа, від якої дуже постраждали хуторяни.

Царина (Царіна) – околиця, край села, застава; вигін за селом, пасовисько, необроблюване поле. Кажуть у селі: «як переїхати віган, за хатаю Мітра Піліпавага Царіна пачінаецца». Сюдою, навпрошки, через Дьоготярню, і нині пролягає лугова дорога, путівець на Велику Вісь.

Колись у Царину, за спогадами одного із старожилів села, «на талаку (толочити, випасати) ганялі гусей, коней і авечек. Расла тут куріная слепата, з екої плелі венкі».

Царичанська Софа – так величали у Звеничеві селянку Софію Яриловець, що мешкала неподалік Царини.

Цвинтар (Цвінтар) – церковний двір; подвір'я і кладовище біля церкви. Цвинтарем старожили села називають невелику територію довкола колишньої Петропавлівської церкви (у письмових джерелах 1729 року вперше згадано її священика).

У роки моєї юності на цвинтарі з північного і західного боків росли дві груші («вадічка» та «іллінка») і дві яблуні (висока «сахарка» і «путінка» з похилим стовбуром). За кілька кроків від останньої, навпроти північної частини хрещатої церкви, виднілися залишки цегляного надгробку. Припускаємо, що саме тут 10 серпня 1914 року було поховано сільського добровольця Митрофана Олександровича Кужельного, який помер у 69 ро-

ків, (про це записано у третій метричній книзі дореволюційного села). Це була авторитетна і вельми шанована у селі людина. Багато хто мав за честь взяти його хрещеним батьком для новонародженої дитини або поручителем під час укладання шлюбу. І, як засвідчують записи у тогочасних метричних книгах, він радо на це відгукувався.

За переказами старожилів, він 1884 року виділив чималі кошти на спорудження церкви (напевно, на місці старої).

А 1911 року церковний староста, козак М.О.Кужельний виготовив за власний кошт у парафіяльну церкву великий дорогий кіот (раму чи шафку для ікон), вартістю 300 рублів. Селянка козацького роду Ірина Дорошенко пожертвувала рідному божому храму кипарисовий хрест із зображеннями Божої Матері та євангеліста Іоанна Богослова, вартістю 200 рублів. Обом у журналі «Черниговские епархиальные известия» (№3, 1 февраля. Часть официальная, стр.85) було оприлюднено «Архипастырское благословение Его преосвященства».

Нова рублена дерев'яна церква була обшита шалівкою (по сучасному вагонкою) і пофарбована у синій колір. У 80-х роках минулого століття за ініціативою тодішнього голови колгоспу, справжнього господарника Миколи Павловича Петрусенка колишню будівлю церкви (нині сільський клуб) із західного і північного боків було добудовано. Стіни приміщення по всьому периметру обкладено білою силікатною цеглою. Відремонтовано дах. Збудовано кінобудку. Встановлено нове опалення. Докорінно оновлено інтер'єр залу.

З давніх часів цвинтар обіруч від дороги був обрамлений липами. Кілька з них і досі милують око селян. На одній, що навпроти колишнього церковного вівтаря, скільки й знаю, гніздяться лелеки. У західній частині цвинтаря край дороги була могила визволителя села. У 70-х роках його прах перенесено до братської могили, що на Вигоні.

Чухистівка (Чухіставка) – південна околиця Пилипового

хутора, куток з вулицею, що виходить на роїську дорогу. Тут колись мешкав рід на прізвище Чухиста.

Чухистин острів (Чухістін острів) – великий болотний острів на далекій східній околиці села, під хутором Рудки (цього хутора уже немає). Назва острова походить від прізвища його колишнього господаря.

Широкі луки (Широкіє лагі) – просторі луки поміж невисокими пагорбами на західній околиці села «за Кліміхаю», праворуч від дороги, що веде до Липняка. Мати автора цих рядків не раз згадувала: «У галадуовку я часто хаділа на Широкіє лагі з меньшаю сестрою, Надею, медуовкі (цветочкі клевера) у шаньку на еду збірять. Єкая салодкая то смаката була!»

Шупиків рівчак (Шупікав равчак) – на Горі між Роїською дорогою і Граничним рівчаком. Ця назва походить від сільського прізвища Шупик, яке вперше згадується в «Ревизских сказках с.Звиничев» від 19 травня 1782 року (остання серед ревізій 18 ст., пов'язана з ліквідацією козацького устрою і запровадженням Чернігівського намісництва). Носила його родина козака-підпомічника 35-річного «Есипа Есипова Шупика» – зятя вдови Феодосії Мехедчихи. У минулому столітті Шупиками в селі прозивали рід заможного козака Василя Васильовича Довгого.

ЩО В ПРИЗВИЦІ ТВОЇМ, ЗЕМЛЯЧЕ ?

Кожного з нас від колиски до могили все життя невідступно супроводжує прізвище – оформлена офіційним документом родова назва людини, яка приєднується до її імені і яку вона одержує після народження, або в шлюбі та, як правило, передає своїм нащадкам. 1)

Та чи завжди мала родову назву людина? Як засвідчують давні літописи, за часів Київської Русі були тільки імена, наприклад, Олег, Володимир, Ольга, Ярослав. Інколи додавали до них назву по батькові: Ігор Святославович, Всеволод Ярославович,

або ж прізвисько Ярослав Мудрий, Юрій Долгорукий, Данило Галицький...

Дуже велика частина теперішніх родових прізвиськ виникла саме з колишніх прізвиськ. Лише 1632 року Київський митрополит Петро Могила доручив парафіяльним священикам вести метрики народжених, одружених і померлих.

Але це ще не означало, що звідтоді в усіх з'явилися родові прізвиська. Так, у Чернігівському полку 1649 року було заєстровано 997 козаків. Але 12 з них записані лише на ім'я (Дмитро, Филимон); з вказівкою на родинні взаємини (Хведір Василев зять, Іван Семенів син) або із зазначенням військово – адміністративної посади (Пилип, сотник тощо). 2)

1666 року царським урядом був здійснений перепис міщанського і селянського населення Лівобережної України з метою його оподаткування до московської казни. Власники дворів села Звеничів записані у Чернігівській переписній книзі по-старому, без прізвиськ, на зразок « Федор Иванов, Василий Иванов » – себто обоє по батькові Івановичі. 3)

Але тут з давніх-давен живуть чотири найпотужніші козацькі роди на прізвиське Костирко, Хоменко, Яриловець і Кужельний (Кужільний).

Загляньмо хоч краєчком ока у село 1922 року. На той час тут у 167 дворах мешкало 908 душ.4) У 34 – Костирки (182 особи), У 25 – Яриловці (121), у 24 – Хоменки (131), у 21 – Кужельні (105 осіб). Як бачите, більше як півсела.

Без сумніву, брали вони участь у багатьох кампаніях національно-визвольної війни під проводом Б.Хмельницького, ходили походами від древнього Чернігова до Балтики і Каспію, Азова і Чорного моря, кували славу « русского оружия», мурували фортеці, рили канали, зводили мости...

Звідки ж походять ці козацькі прізвиська? Почнемо з останнього. Кужельний (Кужільний) – корінь прізвиська бере свій початок від слова кужіль –чесаний льон, приготовлений для пря-

дива, намотаний на кужівку (частина пряжки у вигляді кілка, на який намотують пряжу). В українській мові зафіксовано слова кужелиця, кужелина, куделя кужільний – зроблене з кужеля, наприклад, кужільний мотузок. 5)

У російській мові – кудель (сверток избитой шерсти барашка), куделя, кужель, куделеватый, кудельный (мохнатый, растрепанный, мохровый). 6)

Отже, першими носіями прізвища Кужельний (Кужільний), напевно були люди з кучерявим волоссям – кучеряві. Ось приклади зі словників: «Очі як небо сині, а коса як кудель», «Дим кужелем», «Бык железный, хвост кудельный».

А як тут не згадати популярну народну пісню «Кину кужіль на полицю» 7):

*Кину кужіль на полицю,
Сама піду на вулицю .
Нехай кужіль миші трублять,
Нехай мене хлопці люблять.*

*...Я нікого не любила,
Тільки Петра та Данила,
Грицька, Стецька та Степана,
Вийду заміж за Івана.*

*Полюбила гультяя, –
Така доля моя !
Я думала – кучерявий,
В нього чуба нема !*

За нашими дослідженнями у Звеничеві простежуються сім багатодітних родів, що носили прізвище Кужельний (Кужільний), корені яких глибоко сягають у давнину .

Одного з них по лінії мого батька прозивали у селі Москальчуків. Напевно за те, що прадід Іван Юхимович Кужельний довго-довго служив у москалях (царському війську). Пізно одру-

жився. Та це не завадило йому виростити семеро дітей. Мав він шістьох синів (мій дід Григорій, а ще Ілля, Андрій, близнюки Максим і Федот, наймолодший – Дмитро) та дочку Ганну. Як на сьогодні, у нього – 25 онуків (лише у Андрія було дев'ятеро дітей), 37 правнуків, понад 40 праправнуків.

По лінії моєї матері прадіда звали Яків Пилипович Кужельний. Нарекли цей рід Удовинчиковим (колись були у ньому водночас три вдови). Переважало жіноцтво. Отже, рід по чоловічій лінії майже згас.

Така ж доля роду Вавильових (за йменням діда Аввили (Вавили Михайловича Кужельного). Один з найпотужніших у селі – рід Ілльовичів (у Іллі Івановича Кужельного було чотири сини – Клим, Максим, Сафон і Василь). У останнього було восьмеро дітей.

Чим славен цей рід? Сафон Кужельний брав активну участь у революційних подіях 27 -28 жовтня 1905 року в сусідньому Вихвостові (жив тут у приймах), де сільські повстанці розгромили маєток і гуральню пана Гриневського. Вони змальовані у повісті Михайла Коцюбинського «Фата моргана». Образ Хоми Гудзя в ній так схожий на Сафона Кужельного 8).

Йому вдалося втекти від самосуду-розправи над повстанцями. Упіймали жандарми. Запроторили до каторги.

У Сафона Ілліча було п'ятеро дітей. Його онук Валентин Васильович Кужельний наприкінці минулого століття тривалий час очолював фінансово-економічний відділ обласного управління сільського господарства.

З роду Ілльовичових був також Кужельний Микола Васильович (1939-2009). Після сільської семирічки він закінчив Чернігівський кооперативний технікум. Працював у облспоживспілці бухгалтером. Потім служив в армії.

У 1968 році закінчив Київський інститут народного господарства (нині національний економічний університет іме-

ні В.Гетьмана). Доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України.

Більше як 40 років працював у цьому виші. Спочатку очолював кафедру обліку та аудиту в промисловості, а в останні роки завідував кафедрою обліку підприємницької діяльності, яка об'єднувала 33 науковців.

Він автор 90 наукових та навчально-методичних праць. Головний напрямок досліджень нашого земляка – вдосконалення системи управління економікою та її важливими функціями – обліком та контролем.

Був науковим керівником магістерської програми «Облік та аудит в управлінні підприємницькою діяльністю». 76 його вихованців стали кандидатами, а 8 – докторами економічних наук.

Любив працювати на дачі, збирати гриби. Захоплювався грою в шахи. З особливою шаною ставився він до рідного Звеничева, до своїх незабутніх земляків.

Його двоюрідний брат Володимир Петрович Кужельний більше як 40 років працював оператором на Чернігівському обласному радіо, де заслужив повагу і високий авторитет. Гілку родоводу продовжує син Володимира Андрій Кужельний – перший на Чернігівщині майстер спорту з кікбоксингу, заслужений тренер України, володар бронзової медалі чемпіонату Європи з цього виду спорту (2000 р.).

Працелюбом з великої літери залишився у пам'яті звеничівців сільський тесля-стельмах Тимофій Васильович Кужельний, який багато літ майстрував для колгоспу такі класні вози і сани.

З цієї гілки роду правнук Василя Ілліча Ігор Леонідович Кужельний, який має вчену ступінь кандидата технічних наук. Народився він у сусідній Розвинівці. Нині живе і працює в столиці України.

Крім названих родів Кужельних, – ще три: Череднички (пасли сільську череду. На початку минулого століття це були сини

Івана: Сава, Іван та Семен з родинами), а ще Самійлові (Трохим Самійлович, його батько Самійло Никифорович) та Лаврінові або Сергієві, батька яких звали Петром Івановичем.

Без сумніву, всі вони – гілки з одного дерева роду, коріння якого сягає у далекі козацькі часи. Про те, що рід Кужельних прадавній та козацький засвідчує й однойменна назва одного з кутків, що в центрі старовинного села. Тут на початку минулого століття жило 10 сімей (в їх числі мої діди Олександр і Григорій), які носили прізвище Кужельний (Москальчуки, Удовинчики, Самійлові, Лаврінові або Сергійові на прізвисько Качні). Вавильові жили біля городища, а Череднички – у кутку, який іменується Марковичі.

Мабуть, жоден з тих, хто носить в селі козацьке прізвище Костирко, не підозрює, що починається воно із звичайнісінької гри в кості – костирства. Костирник – саме так називали того, хто захоплювався цією азартною грою.

У народній думі співається: «Которі костирники не хочете в кості програвать, ідіть до мене в охотне військо погулять».

В одному лексичному ряду української мови стоять слова «костирь, костирник, костиронько...» Де грали в кості, там лилась горілочка і всяка міцненька наливочка. Казали люди: «А він шельма, Костиронько, превеликий п'яниченько». 9)

Це фольклор. Життя ж засвідчує, що Костирки – люди сумлінні, працьовиті та майстровиті.

Звеничівець Іван Антонович Костирко став заслуженим будівельником України. Це почесне звання йому присвоєно за участь у будівництві міста чорнобильських енергетиків-атомників – Славутича.10)

Майже півстоліття розбудовував він Чернігів висотними панельними будинками. 12 років очолював Чернігівський домобудівний комбінат.

Був знаною у Чернігові людиною Дмитро Іванович Костирко.

18 років працював він у тресті їдалень, 17– очолював міський оптово-роздрібний плодоовочевий комбінат, який обслуговував не лише обласний центр, а й міста Прилуки, Ніжин, Бахмач і Новгород-Сіверський.

Випускник Білоруського державного університету Володимир Федорович Костирко все своє життя присвятив журналістиці. Тривалий час був власним кореспондентом двох провідних центральних газет Литви. Працював у московській «Правде» і «Гласности», редагував одне з видань СНД у Мінську. Автор публіцистичних книг.

Його батько Федір Павлович Костирко був сільським активістом, в роки тимчасової німецької окупації – підпільником. По війні оселився в Литві. Все життя співробітничав з пресою. Перша його замітка з'явилась ще до війни у «Сталінському шляху» (Тупичів). У газетах Литви опублікував понад 300 кореспонденцій. Серед них спогади про Україну, розповіді про Т. Шевченка, І. Мазепу, М. Коцюбинського... У далекій чужині весь час передплачував українську періодику. Уболівав за рідний край, рідну мову.

Про мужність і героїзм жителя села Степана Васильовича Костирки в роки Великої Вітчизняної війни засвідчують бойові нагороди. Повернувся він додому з орденами Слави другого та третього ступенів, Вітчизняної війни, медаллю «За бойові заслуги», іншими нагородами. 11)

Як на наш погляд, заслугове уваги і біографія звеничівця Павла Максимовича Костирки. Він мешкав у Києві і охороняв дачу видатного державного і політичного діяча України Д.З. Мануїльського, який подарував йому за сумлінну службу породисту вівчарку. Наш земляк тримав у маленькій київській квартирі на Куренівці співучих кенарів.

За сільськими переказами, мати старезного діда Пундиря (Дмитра Михайловича Костирки) Марина була полонником:

молилася Богу у Єрусалимі і Віфліємі. А серед звеничівців, які ходили поклонитися нетлінним мощам святих православної церкви у Києво-Печерській лаврі, була рідна сестра мого діда по матері Параска Яківна Кужельна.

А кожен мій земляк, носій прізвища Яриловець, впевнений, що воно таке ж давнє, як і весь слов'янський рід. Бо ж іще у язичницькі часи наші предки низко вклонялися богу родючості на ймення Ярило, від якого «земля яриться і все суще на ній». У людській уяві поставав він молодим, красивим, на білому коні у білій одежі та босоніж. Зігрітий першим теплом, зустрічав він весну першим ралом, першою борозною.

З благоговінням казали в давнину: «Ярила ходит по нивам, ростит рожь, приносит новорожденных». А як тут не згадати рядки з пісні «Благослови, Берегине» (Слова А. Демиденка, музика О. Семенова) :

*Ой світив нашим пращурам
веселий Ярило,
Веселий Ярило – золоте покотило.
Та була в наших пращурів
слов'янська богиня,
Слов'янська богиня – життя берегиня,
Ой заповідали нам пращури,
як найбільшу святиню,
Як найбільшу святиню,
берегти Берегиню.*

Отже, вірогідно, що перших носіїв прізвища Яриловець визначали як людей добрих, мудрих, хлібодарів-ратаїв.

Цікавий факт: звеничівець Олег Олексійович Яриловець за брежнєвських часів служив у найтитулованішому елітному військовому підрозділі колишнього Союзу РСР – Першій Окремії роті Почесної варти. 11)

До речі, в цю пору у Першій Окремій роті Почесної варті служив ще один виходець із Звеничева Олег Іванович Ледовий.

Яриловець Володимир Федорович (1956) закінчив Ризьке морехідне училище. Багато років працював на суднах далекого плавання. Побував у десятках країн планети. Нині очолює одну з приватних чернігівських фірм.

У багатьох козацьких реєстрах зустрічається прізвище Хоменко. Утворене воно від популярного в ті часи власного українського імені Хома. Такого ж походження прізвища Аніщенко, Андросенко, Артюшенко, Акімов, Іванов, Івко, Єфіменко, Євфімовський, Каленіченко, Клименок, Логвин (римське родове ім'я, у перекладі – довгий), Михайленко, Нікітін, Осипець, Панько (Пантелеймон – з грецької милостивий, ласкавий, жалісливий), Пархоменко, Тимошенко, Тимошевський, Савин, Семенчук, Сенюк, Христович, які звучали, а то й досі ще звучать у селі.

Та повернімось до корінного селянського прізвища Хоменко. Як тут не згадати його носія – художника, творця унікальних гобеленів Анатолія Михайловича Хоменка 13). Багато літ звеничівець трудився на Дігтярівській фабриці художніх виробів, що на Срібнянщині.

З іменем колишнього політв'язня, а згодом відомого державного і політичного діяча, Героя України Левка Лук'яненка тісно пов'язано прізвище звеничівця Прокопа Сергійовича Хоменка, який служив з ним в армії і за радянських часів поділяв його «крамольні націоналістичні погляди», переховував у себе вдома програму Робітничо–Селянської спілки, яка закликала до створення незалежної української держави мирним конституційним шляхом. 14)

Світлу пам'ять про себе залишили в селі знаний в районі фельдшер, відмінник охорони здоров'я Тетяна Михайлівна Хоменко (її фото на початку 70-х років минулого століття було

занесено на районну Дошку Пошани) та вчитель Максим Денисович Хоменко – автор поетичної збірки «Мої бджоли – любов моя», якому навіть надіслав листа видатний російський поет, лауреат Ленінської і Державних премій Олександр Твардовський. 15)

Про незвичайну гірку долю Ірини Тихонівни Хоменко, яка побувала на засланні за Полярним колом, чернігівський письменник і журналіст Віталій Леус написав хвилюючу книгу «До пекла – по трупах». 16). А відома дослідниця історії Чернігівщини, краєзнавець-енциклопедист Людмила Валентинівна Студьонова – ліричну сповідь-спомин «Звеничівська мадонна» про її велику дружбу з однокласником Федором Корнійовичем Костирком, яка надрукована у журналі «Літературний Чернігів» №4, 2003р.

Довгожительку села, підпільницю Марфу Гаврилівну Хоменко, яка в роки війни брала участь у переховуванні першого секретаря Чернігівського райкому партії єврея Симона Катаманіна, одну з небагатьох в області, названо «праведницею». Вона удостоєна високої нагороди незалежної України. 17)

У переліку прізвищ, утворених від власних імен, ми назвали давнє сільське козацьке прізвище Івко. На наш погляд, воно походить від чоловічого імені Ів, Іва, а, може, й від родової назви дерева, зафіксованої у російській мові – «ива», «ивка» (лоза, ракітняк, верба, ветла).

Серед носіїв цього прізвища відомий в мистецьких колах Чернігівщини звеничівець співак-тенор Антон Петрович Івко (з 30 років творчої роботи – 20 був артистом Чернігівської обласної філармонії). Працював у Державній заслуженій капелі бандуристів України, 5 років був артистом хору Київського театру опери і балету імені Т.Г. Шевченка. Двічі (у 1960 і 1964 роках) брав участь у декадах мистецтв України в Москві. Співав у складі хору на сценах Великого театру і Кремлівського палацу

з'їздів. Тричі бував на місячних гастролях в Криму, дарував пісні жителям Брянської і Гомельської областей. Часто виступав на сцені клубу в рідному селі.

Доярка місцевого колгоспу Марія Іванівна Івко стала кавалером ордена «Знак Пошани», була депутатом районної ради.

Рідна сестра Антона Івка Таїсія має шлюбний зв'язок з родом Пархоменків, корні якого сягають у 19 століття. А походить він з сусіднього Петрушина. Усі чотири правнуки Герасима Пархоменка – Володимир, Анатолій, Жанна і Микола (діти його онука Андрія) здобули вищу освіту. Перші троє – у престижних вишах Ленінграда. На обійсті їх батьків (колишньому посаді давньоруського Звеничева) знайдено один з найбільших скарбів 10 століття у Східній Європі. 18)

Серед прізвищ села можна вичленити групу таких, що утворені від назви професії або заняття: Будник, Звіницький, Мельниченко, Кушніренко, Коваленко. Як і Кужельні, Коваленки мали у Звеничеві свій родовий куток, де у 19 столітті народились і вирости діти Лева Коваленка: Конон, Василь, Данило, Федот, Параска, Уляна та Ганна.

Син Федота Львовича Михайло був справжнім майстром-ковалем. Його прізвище воістину відповідало давній козацькій професії.

Перед Великою Вітчизняною війною з'явився у селі вчитель Петро Якович Третьак (загинув на фронті). Прізвище його утворене від числівника три. Як тут не згадати відому народну казку про бичка-трейтячка (тварина, якій три роки). А ще у давнину третяком називали молодшого пастуха при чабані і личмані (старший пастух овець) 19)

Цікаве походження прізвища Будник. Воно бере свій початок з далеких середніх віків, коли вирубкою лісів займалися будники – робітники на поташному заводі (їх ще називали сторожі, будочники), зорганізовані в арти (з німецької мови – герд, огнище), що працювали в лісових будах. 20)

Багато таких буд згодом стали населеними пунктами. А їх жителі стали носити прізвище Будник. Є село Буда в Корюківському районі, Буди – в Ічнянському і Куликівському, Буда-Вороб'ївська у Новгород-Сіверському районах. На Чернігівщині аж сім сіл носять назву Будище (в Городнянському, Козелецькому, Коропському, Корюківському, Новгород-Сіверському і Чернігівському районах). 21)

Значніші ліси будники вирубували, а менші просто випалювали на попіл (поташ), який йшов на вибілювання полотна. Поруч з будниками працювали дегтярі і смолярі, які добували в соснових та березових лісах дьоготь і смолу. На околиці Звеничева є урочище Дьоготярня, а на горі за селом – Осмолів Круг, назви яких пов'язані з лісорубами-будниками.

З 19 століття відомий у Звеничеві рід Михайла Будника, який мав трьох синів. Найстарший, Григорій, був чоботарем, майстровито крив соломою дахи сільських осель. Середульший, Федір, славився як кравець чоловічого одягу, а ще був завзятим пасічником. Його старша дочка Ніна також стала кравчиною. Найменший, Терешко, мурував у селі печі, груби, лежанки, захоплювався інкрустацією соломкою.

Син Григорія Михайловича Будника, мій однокласник, Анатолій став професійним залізничником. Майже два десятки літ він був заступником начальника Чернігівської дистанції колії Південно-Західної залізниці, потім заступником начальника Чернігівського депо. Почесний залізничник Союзу РСР. За самовіддану сумлінну працю в екстремальних умовах зони підвищеної радіації в результаті аварії на ЧАЕС указом президента СРСР Михайла Горбачова від 5 жовтня 1990 року нагороджений орденом Дружби народів. Помер рано після тяжкої недуги. Похований у Чернігові.

Чимало сільських прізвищ співвідносяться з назвами тварин, рослин, птахів, комах, знарядь праці, різних предметів домаш-

нього вжитку, страв тощо: Вовк, Віник, Баран, Кошка, Косахівський, Олійник, Овчаренко, Соловей, Чижевський, Дроздов, Волошко, Солодовий, Ледовий, Пугачова, Бобок, Теренковський.

Ось як характеризує людину-кішку Володимир Даль: «ласкательная, скрытная и лживая». 22) У селі живуть нащадки давнього роду Лавріна Кошки. Його онук Федір Петрович (мій однокласник, уже покійний) був будівельником-реставратором, відновлював знамениті собори у Чернігові, Новгороді-Сіверському та інших містах області. Захоплювався грою на баяні. Правда, його чомусь гнітило власне прізвище (незважаючи на те, що під таким прізвищем колись прославився моряк-севастополець, герой Кримської війни 1854-1855р.р. Петро Кошка). Після армії воно уже стало звучати в його паспорті не Кошка, а Кашко. Старший брат Федора Василь був талановитим чернігівським музиком, віртуозно грав на баяні.

У 1880 році на хуторі Пилипівка мешкав їх предок – казенний селянин Федір Трохимович Кошечкін. Восени 1891 року у Звеничів приїздив спеціальний посланець Чернігівської духовної консисторії, щоб внести офіційну поправку у це прізвище. Не Кошечкін, а Кошкін – записав він у метричній книзі села. А Кошкін пізніше став Кошкою і Кашко. Ось такі лексичні зміни упродовж століття відбулися лише в одному сільському прізвищі.

Прізвище Косахівський носив сільський батюшка. Його син Борис Данилович вчителював у місцевій семирічці. Вчив дітей музики і співу. Чудово грав на скрипці. 23) Загинув на фронті Великої Вітчизняної війни.

Залишилась у пам'яті звеничівців сумлінною трудівницею Секлета Антонівна Соловей, свинарка місцевого колгоспу. У 1940 році вона одержала від кожної свиноматки по 17 поросят і єдина з 29 свинарок тодішнього Тупичівського району стала учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки. 24)

Значно розрісся в селі рід Кузьми Михайловича Ледового, який за твердженням його нащадків, переїхав до Звеничева з сусіднього Петрушина. Було це в другій половині 19 століття. Тут народились його діти Христя, Євланка, Горпина, Митрофан, Василь, Борис і Фадей.

Онуки Кузьми Іван Васильович та Іван Митрофанович Ледові стали вчителями. Перший вчив мене рідної мови і літератури у сільській восьмирічці. Другий – тривалий час був директором середньої школи у селі Мньов Чернігівського району. Сини Олексія Митрофановича Ледового Михайло та Микола стали професійними військовими. Перший мешкає у м. Алмати – колишній столиці Казахстану.

Звідки ж походить прізвище Ледовий? Ледовий – напевно, холодний як лід. А, може, воно походить від слова «ледовый, ледяной – кристаллизованная соль» (себто людина з твердим характером).

Ще одну групу прізвищ складають прізвища, утворені від прізвиस्क батьків за зовнішніми ознаками чи певними вадами: Балако («болтун, говорун») 25), Ганжа («гандж, ганжа – вада») 26), Горбач, Диравий, Мислицька, Довгий, Куцак, Лют, Мудрик («мудрый, разумный, смышленный»), Ходаш, Чухиста, Полегенько («полегкарь-человек легкомысленный, любитель легкой, нетрудовой жизни, все делает неспеша»). 27) З цього списку згадаємо одного з відомих у селі носіїв прізвища Ганжа. Марія Пимонівна Ганжа більше як 30 років працювала у місцевому колгоспі дояркою. Нагороджена орденом Трудового Червоного прапора і медаллю «За трудову відзнаку».

Тут же виділимо рід Ходашів. Микола Леонтійович Ходаш багато літ очолював місцевий колгосп. Його старший син став професійним будівельником. Працює у Чернігові. Молодший, Олексій, – ось уже чверть віку Задеріївський сільський голова Ріпкинського району.

Помітний слід залишив у Звеничеві Іван Петрович Ходаш. Вчителював у сільській школі, очолював Великовіську сільраду, якій підпорядковано Звеничів. Вся його родина з п'яти осіб грала на музичних інструментах, виступала на сільській сцені з концертами. Старший син Микола став професійним музикантом, викладав у музичній школі міста Слонім Гродненської області Республіки Білорусь.

А Катерина Петрівна Ходаш прославилась у селі як селекціонер-самоучка. Півстоліття вела вона на своєму городі дослідницьку роботу по вирощуванню картоплі і знайшла ефективний спосіб боротьби з її виродженням. Звеничівською селекціонеркою зацікавились чернігівські вчені з Українського науково-дослідного інституту сільськогосподарської мікробіології. Про її досліди на городі біля хати вони розповіли у науково-популярному журналі Академії наук СРСР. 28)

Ймовірно, що до згаданої тут групи прізвищ належить і прізвище Туренок (походить від назви тварини, а, може, й від «туренка – башня, дзвіниця»). 29) Так могли називати людину високого зросту. Це єдине в селі прізвище носив мій однокласник Микола Іванович Туренок, який нині живе у місті Мозир Гомельської області. У Білорусі закінчив він сільськогосподарський інститут, працював у районному агропромисловому управлінні, очолював один з колгоспів на Гомельщині.

За нашим дослідженням можна виокремити в селі групу носіїв прізвищ, утворених за місцем проживання: Бугрим, Велигорський, Горицький, Заворотний («хозяйственный, обиходный, зажиточный; за воротами, вне двора»), Лугина, Лесун, Пасічний, Печерний, Садовий, Скітер (згадаймо скит, де жили скитальці).

За родинними переказами нібито останнього з них вихвостівський пан Гриневський виміняв за собаку у Ганнівці, що біля Олешні, де мав цегельню, «слабоокого, хромого» кріпака

на прізвище Скітер. А потім змусив його одружитися на доньці вдови-кріпачки. Один з їх нащадків Юхим Іванович Скітер пустив глибоке коріння у Звеничеві. Тут народилися його діти Василь, Мойсей, Григорій, Мотрона, Клавдія.

У списках загиблих у роки Великої Вітчизняної війни селян значиться загадкове прізвище Шваб. З'ясувалося, що його носій, Микола Єсипович, (саме так по батькові викарбувано на гранітній плиті пам'ятника) – син баби Танцорки (білоруски Марії Михайлівни Загрецької), яка після громадянської війни прийняла до себе полоненого «мадьяра» з Австро-Угорської імперії. Прізвище Шваб – німецького походження. У буквальному перекладі – німець. 30)

Швабія – так називалася у ранньому середньовіччі місцевість розселення алеманнів (швабів) – одного з племені герцогств королівства Німеччини у другій половині 13 століття.

А після Другої світової війни поселився у Звеничеві сибіряк на прізвище Троян, яке так співзвучне з древнім містом Троя. Як тут не згадати «Іліаду» і «Одіссею» Гомера, де йдеться про десятилітню Троянську війну коаліції ахейських царів на чолі з Агамемноном – царем Мікен проти Трої, отого міфічного троянського коня, в якому заховались грецькі воїни, що взяли в облогу Трою. Троянці, не підозрюючи хитрощів греків, ввезли його до себе. Вночі греки вийшли з коня і впустили у місто решту війська, яке спалило Трою.

За словником Б.Д.Грінченка, «Троян – отец, имеющий трёх близнецов; тройка лошадей; род танца».31)

Цікава етимологія сільського прізвища Кошуба. Кошубами називають етнографічну групу поляків, що живе переважно у Східному Помор'ї на захід від нижньої течії Вісли.32)

Коли і звідки прибився рід Кошуб до Звеничева, невідомо. А от його працелюбство в історії села зафіксовано. У списку учасників Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1941 року по місцевому колгоспу «Ленінський шлях» Тупичівського району

поруч з трудівницями ланковою Кулиною Прокопівною Беляблею, членами ланки Ганною Трохимівною Костирко, Євдокією Василівною Довгою, які відзначились на вирощуванні махорки, стоїть прізвище і ланкової Анастасії Семенівни Кошуби. 33)

До речі, Звеничів, як і сусідній Вихвостів, славився вирощуванням цієї технічної культури. Про досягнення місцевого колгоспу в цій галузі знали і в Москві. Головвиставком Всесоюзної сільськогосподарської виставки затвердив його учасником у 1941 році.

Іншомовного походження прізвище Бей (зі мною у сільській восьмирічці вчилася Надія Бей). Виявляється, що це титул дрібних феодальних власників або вищих чиновників у султанській Туреччині та в давні часи у татар. 34)

З цих заморських країв бере свій початок ще одне сільське прізвище Чубук. Чубук турецькою мовою – дерев'яна дудка, на яку насаджують тютюнову трубку і порожнистий стержень люльки, крізь який курець втягує тютюновий дим. 34) Звісно ж, важко нам уявити українського козака без люльки. Пригадаймо народну пісню, у якій співається про козака, «що проміняв жінку на тютюн та люльку».

Чубуком ще називають живець виноградної лози, який використовують для садіння.

Оскільки тут мова зайшла про козаків, то доречно згадати і прізвище Чугай, яке поширене в сусідній Бурівці Городнянського району. Тимчасове проживання його носія зафіксоване і в Звеничеві (був у 30-х роках минулого століття головою сільради). Отже, знайте, що чугай – це верхній одяг, рід свитки.

Багато звеничівців добрим словом згадують свою першу вчительку Євдокію Василівну Желдак, яка переселилася до села з маленького хутора Рудки, що колись стояв по той бік Замглайського болота.

Її прізвище походить з сивої давнини. Колись гетьмана охороняли піші козаки, яких називали жолдаками. 35) При Івано-

ві Мазепі було 80 жолдаків. Вони одержували грошову плату і пайку 1 крб. на рік, і хліб. Отаман охоронців мав 4 крб платні. Жолдакам видавали форму – верхній грубошерстний одяг білого кольору. У польському війську солдати не дворяни йменувались також жолдацтвом, вояки ж з дворян називали себе товариством.

Жили в селі дяк Іван Морачевський (чи, бува, це не родич Пилипа Морачевського, який першим переклав на українську мову святе письмо – Біблію ?), заможні селяни-хлібодари Іван Сібун та Іван Литвин. Головував у колгоспі перед війною Григорій Шишов з сусіднього Вихвостова (нині у селі живе його рідня). Директорами школи по війні були Петро Іванович Шарпатий (родом з Бурівки) та Єгор Андрійович Мамчур (з Вихвостова). В останнього тут народились два сини. Старший, Володимир, вивчився на стоматолога. Молодший, Олександр, незважаючи на тяжку недугу (на четвертому році життя його безжально скалічив полімієліт) закінчив на стаціонарі біофак Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка і майже чверть віку працював науковим співробітником Чернігівського інституту сільськогосподарської мікробіології Української академії аграрних наук (УААН).

Як співзвучне красивому слову «батьа» єдине сільське прізвище Батяй. Його носій – шофер і тракторист, фронтовик Віктор Іванович Батяй – був справжнім «професором колгоспної техніки». Більше як два десятки літ тому у списках села з'явилося прізвище Ботюх.

Дуже шанували селяни велику трудівницю, кавалера ордена Трудового Червоного прапора Єфросинію Миколаївну Чиряцю, яка все життя працювала свинаркою у місцевому колгоспі. Як згадують її рідні, була учасником ВДНГ СРСР. У складі групи переможців соціалістичного змагання зустрічалася і сфотографувалася у Москві зі «всесоюзним старостою» М.І. Калініним.

Чиряця Микола Миколайович (1961) закінчив Ленінградську

морехідну школу. Чверть віку працював на суднах далекого плавання під прапорами СРСР та іноземних компаній. Побував у багатьох країнах світу. Нині приватний підприємець. Мешкає у Санкт-Петербурзі. Захоплюється боністикою і нумізматиною. Основу його нумізматичної колекції складають старовинні монети, знайдені у рідному селі.

Овіяне загадковістю сільське прізвище Гіневський. Воно належало майстру на всі руки, люблячому батьку Михайлу Семеновичу Гіневському – колишньому сільському поштарю.

Півстоліття живе у Звеничеві Іван Дасюк – нащадок роду пана Дасюка, який на початку минулого століття мав біля села свій невеликий лісопильний завод, де виготовляли паркет для палаців багатіїв. А ще він був власником першокласного чернігівського «Гранд-Отелю», що знаходився по вулиці Всеволодській (нині Кирпоноса).

Багато згаданих тут прізвищ уже давно зникли зі списків подвірних книг села. Натомість, з'явилися нові, носії яких – здебільшого дачники (село вимирає). Споконвіку мігрують люди. А з ними мігрують і прізвища. І все ж чи не кожне село по своєму імените родовими прізвищами. Так само і Звеничів.

Кожна людина прагне знати походження свого прізвища. Одні з них розгадуються швидко і просто. Інші несуть у собі таїну давно забутих як своїх, так і чужинських, або ж штучно придуманих слів, до змісту яких так важко докопатися.

У багатьох мовах звучить слово «фамілія». Походить воно з латинської – «сім'я». Отже, «фамілія» (прізвище) – сімейне найменування, додане до імені і по батькові людини.

Ім'я дають нам батьки, «батьківство» передається від імені батька, яке кожен з нас одержує після народження. Ось такий він безперервний родовий ланцюг, який тягнеться крізь віки і з'єднує усіх нас з далекими предками, з глибоким корінням родоводу.

Сіверянський літопис. – 2007. – №4. – С.140-148.

Із змінами та доповненнями.

ЧИЄІСЬ ДОЛІ ОСТРІВЕЦЬ

Скільки їх, козацьких, столипінських хуторів і донині стоїть на древній чернігівській землі. Куди не глянь на карту-двокілометровку області, чи не біля кожного великого села – чорні квадратики хат у зеленому вбранні верб, осокорів, ясенів. Як маленькі острівці людських доль, тривог і надій. Доживають у цьому «раї» на землі працюючі ратаї-хлібороби, для яких оцеї куточок планети – наймиліший, найрідніший.

Виглядають по вихідних на хутірській околиці з ближнього полустанку, автобусної зупинки сина чи доньку з онуками. Не треба їм заморських бананів чи ананасів. Найкращий для них гостинець – м'якенький буханець хліба.

І досі не збагну, чому в такій державній немилості хутори і хуторяни. Чим завинили вони перед світом праведним?

Рідко де на хуторі ви побачите бодай маленький продовольчий кіоск. Дорога сюди – дві глибокі колії, порослі споришем. Ні коня, ні борони, ні воза. А колись же, як мали власні десятини землі, вони стояли у кожному дворі.

Сто років тому у Городнянському повіті (від Єліно до Любеча) було 239 поселень. Третина з них – хутори. Від багатьох з них лише назви та згадки лишилися.

СТОЇТЬ ГОРБАХА НА ГОРБОЧКУ

З високих древніх валів Звеничівського городища, що на східній околиці села, вся округа як на долоні. Он там, за широким Замглайським болотом, притулився біленькими хатками до гаю з милозвучною назвою Оленьов хутір Горбаха.

Живуть тут нащадки переселенців-бідняків з Волинської губернії (її центр був у Житомирі) та Білорусі, яких на початку 20 століття в часи столипінської реформи царської Росії закинула

у наші краї гірка доля. Титорчуки, Ващенки, Шишови, Мамчурри, Поліщуки, Кондренки, Пилипчуки, Таратини, Бугрими... У 1920 –му тут було вже 38 дворів, 281 мешканець. До речі, і під Черніговом був колись хутір Волинський, через який пролягав найкоротший шлях звеничівців до міста над Десною.

Чим же запала мені в душу з дитинства Горбаха? Передовсім тим, що тут на тлі звичного діалекту північної Чернігівщини на зразок «супіні ле пня каня» («зупини біля пня коня») звучала чарівна українська мова волинян. Та й сьогодні, незважаючи на те, що горбахівці змішалися в шлюбах з навколишнім людом, звучить вона і в четвертому поколінні.

Щороку на Петра приїздив у Звеничів до сусіда – діда Кліма Костирки горбахівський дядько Яків Кондренко з родиною. Випрягав у дворі баского фермівського коня і спішив до храмового столу. Після «дебелої» третьої чарки він, розчервонілий, виходив на вулицю перекурити на колодах. З яким захопленням розповідав мені легенди свого незабутнього отчого краю. Вабила до себе мовою і красою його донька Галя.

Горбаха на горбочку як жила так і живе. Та на жодній сучасній карті ви не знайдете цього хутора. З великої волі колишніх державних мужів і як відгук «на побажання трудящих» Горбаху приєднали до Вихвостова. Отже, є Горбаха, а читайте Вихвостів.

Місцеве колективне сільськогосподарське підприємство імені Коцюбинського (нині «Надія») три роки тому очолив вчений-агроном, онук волинських переселенців Микола Кондренко. Не нахваляться селяни своїм головою. Піднялося з колін господарство. Той, хто давно не бував тут, буде приємно вражений. Вихвостів немов помолодшав. У центрі села з'явилися дитячий садок на 50 місць і нова церква, які збудували талановиті майстри із Закарпаття. П'ять мільярдів купоно-карбованців виділило господарство на реконструкцію каскаду ставків, викопаних на місці маленької річечки Чижмиж. Пробиваються кришталевою

водою на світ Божий замулені джерела. Отак і в людей оживає надія: завтра житимемо краще.

Був колись і біля Звеничева хутір Філіповка (Пилипівка). Подвірний опис 1883 року засвідчив не лише його назву, а й статистику. На хуторі і в селі налічувалось тоді 120 дворів, у користуванні яких було 1792 десятини землі. За десять років, у 1893-му, у Пилипівці було 14 дворів, 88 мешканців.

Цей хутір з роками з'єднався з селом. Я ніколи не чув, щоб хтось називав його по імені. Просто кажуть: такий-то живе на хуторі.

Горбасі і Пилипівці ще пощастило. А от сусідньому хутору Рудки – ні. На карті – ніякого знаку. А в житті – над зарослими могилами з поваленими хрестами (останки загиблих воїнів під час звільнення хутора у сорок третьому перенесені у сусідню Розвинівку і поховані біля сільського клубу, який, на жаль, уже згорів) сумують тут на кладовищі старі берези. Чатують білокорі вічний спокій і вічну пам'ять тих, хто ось тут, край Замглайського болота, на суходолі, міцно тримав чепіги селянського плуга, клав у пухку ріллю золоте зерно, аби проростало воно на радість працьовитому роду тугим житнім колосом.

На початку 60-х остання хуторянка Євдокія Іванівна Желдак покинула Рудки, переїхала до Звеничева, де весь вік вчителювала у сільській восьмирічці. Вчила малюків читати по складах перші слова «мама», «Батьківщина»... Добра, мудра, чесна і чуйна людина. Похована на городищі.

ЖИВІТЬ ДОВГО ПАСІЧНИЙ І ПІТЕЛІВ

Із Звеничева від Ковалевої хати до Пасічного хутора прудкому на ноги 15-20 хвилин ходу. В усі пори року милує зір його світлий радісний березняк, де ще у сімдесяті роки діяла початкова школа. Весною тут можна на все літо запастися цілющим

березовим соком, якби тільки сила була та час. А їх уже в багатьох хуторян немає.

Мої двоюрідні тітки Надія та Анастасія Кужельні вертаються сюди з міста у травні, щоб засадити картоплю, квасолею і морквою та іншими овочами город. А кому нікуди прихилитися, і зимують, і літують тут біля десятка курей та кози. З пізньої осені до ранньої весни борються з холодом (добре ще хоч гайок з хмизом є під боком), а влітку – з капосним напасником – колорадським жуком.

На всю округу славився тут пасікою дід Мельник. На його дворищі і нині стоїть старезний в'яз. Кращого місця для пасіки, ніж тут, не знайдеш. Довкола, скільки сягає око, буяють різнотрав'ям запашні луки. Добре родить гречка. На околиці Звеничева під Пасічним одне урочище споконвіку так і зветься Гречанівщиною. Ці землі за кадастровою оцінкою фахівців у 1883 році належали до V розряду (від 41 до 50 пудів з десятини). До цього розряду у Городнянському повіті належали Великий Листвен, Голубичі, Суличівка, Вихвостів, Церковище (нині Новоукраїнське). Та гречку сіяли лише у Звеничеві, бо тут вона родила. За Гречанівщиною – мальовничий гай, який зветься Липняк. Правда, липок тут майже немає. А от ліщини доволі.

Хутір Пасічний мені завше нагадує про дитячі гостини у тітки Уляни – двоюрідної батькової сестри, чоловік якої Василь Лугина був учасником параду Перемоги в Москві влітку 1945 року. Ніколи не забуду, як у спеку смакував тут холодною медовухою – березовим соком, збродженим на медових сотах.

Нині у Пасічному і Пітелевому (цей хуторець поруч, біля річечки Замглай, заснований на початку 20 століття переселенцями з Церковища (нині Новоукраїнське) Ріпкинського району, Козла (нині М.Коцюбинське) та Андріївки Чернігівського повіту, інших сіл) 14 дворів (у 1920-му лише в останньому було 16

дворів, 105 мешканців). У дев'яти – мукають корови. А Микола Лугина тримає їх аж дві. Ще й коня купив.

Маленький Пітелів в усі часи славився працьовитими людьми. Багато з них у тридцятих роках потрапили під жорстокі жорна колективізації. Жахлива історія родини Івана Марковича Приходька, яку він розповів у книзі про голодомор на Чернігівщині в 1932-1933 роках «Пам'ять народу неубієнна» (Чернігів, 2003.– С.12-15) та у листі про історію своєї сім'ї «крамольному» на той час радіо «Свобода» (в 1995-2000 воно вело свої щотижневі передачі з Праги, див. книгу Анатолія Стреляного «Ваші письма на «Свободу».– С.71-74) . Ось уривки з них:

«У колгосп батько не спішив: – Діло нове. Чого це першим маю свою шию у якесь ярмо всувати, – відповідав на запрошення влади. –Роздивлюсь, подумаю.

Та, як з'ясувалося, тим, хто роздивляється і думає, влада одразу вирішила перекрити дихання... Арештували батька, забрали все до цурки. Ми залишилися голі-голісінькі. Хати нашої спочатку не чіпали. Не руйнували і нас не виганяли. Мабуть, думали, що робити далі з хатою і її мешканцями. А ми сиділи в ній незвично порожній: тільки чотири стіни і піч. Сиділи і пухли. Я не міг навіть ворухити ногами, тіло не слухалося. На третій день ноги відтухли. У цей час повернувся батько, що втік з холодної при Звеничівській сільській раді. Але ненадовго. У квітні 1938-го його арештували. А через місяць стратили у Халевинському лісі. Посмертно реабілітували.

А тоді, після втечі батька з сільрадівської холодної, приїхала до нас на хутір бригада погромників, рознесли нашу хату. Вивезли до Звеничева і побудували з неї ще одне, трикласне, приміщення школи. Воно і нині стоїть, мов розіп'яте на Голгофі, на сільському вигоні. Без вікон, без дверей, як лиха наша доля. Стоїть в такому догниваючому стані, як і весь комунізм.

Ми ж поселилися тоді у погребі: мати і троє дітей. А по-

тім у землянці. «Якщо хто візьме, дасть притулок, – попередили представники влади, – тому перепаде, та так, що й десятому зажаже!».

Вчився і я в цьому приміщенні школі, так гірко оплаканому родиною Приходьків. Може й добре, що прочитав оцей сумний спомин через тридцять п'ять літ після закінчення сільської восьмирічки. А то б гнітили душу шкільні стіни з Приходькової хати тяжким злочином, скоєним моїми земляками.

Ти пробач, рідна школо, що твої ж учні нині так скалічили тебе: повітягували вікна, зняли двері, зірвали підлогу. Тепер стоїш скривджена, холодна, сліпа і боса, як стояли отак у лиховісних тридцятих роках у землянці діти Гаші і Марка Приходьків. Збудуть тебе за безцінь спритному чернігівському дачнику, або ж згориш дровами у печі заможного сільського чоловіка. Якщо ж така тобі судилась доля, то ліпше було б якби ти зігріла останнім своїм теплом забуту владою солдатську вдову. (Нині від того трикласного приміщення школи і сліду не лишилося. Така ж доля спіткала і оновлене приміщення колишньої земської школи та велику прибудову до неї. Від них залишились лише стіни. – *І.К., 2010р.*)).

Даремно ви шукаєте хутори Пасічний і Пітелів на карті. Нічим вони не прославились у світі білому. Правда, відомий краєзнавець М.П.Таратин з Вихвостова стверджував, що з Чернігова через ці хутори старою дорогою до Вихвостова їхав вивчати криваві події самосуду 1905 року в селі великий український письменник Михайло Коцюбинський, аби залишити нам на віки прекрасну повість «Фата моргана». Але, напевно, це художній домисел відомого літератора-краєзнавця.

Як і інші 110 хуторів області Пасічний і Пітелів влилися до найближчого села. Рідною матір'ю стала для них сусідня Розвинівка.

* * *

Коли вже були написані ці рядки, біля Пасічного трапилась незвичайна пригода, яку аж ніяк не можна обійти увагою.

...Моя троюрідна сестра Ольга Михайлівна Петренко (у дівоцтві Коваленко), яка в той час працювала з чоловіком на Чернігівській фабриці по ремонту взуття, «догулювала» у Звеничеві відпустку.

– 9 липня 1995 року обідньої пори згрібала я у кінці батьківського городу отаву, – розповідає вона. – Підняла голову і зомліла: біля Пасічного палахкотіло над деревами. Ластівкою кинулась до хати, схопила ікону «Достойная есть» з образом Богоматері, сіла на велосипед і щодуху помчала на хутір сусіднього Городнянського району. Слідом побігли батько і племінниця. Дужий вітер – суховій ніс навстріч хмари їдкою диму і пасма обгорілої соломи. Горіло житнє поле, яке з усіх боків опоясує Пасічний і Пітелів, підступає до самісінької хати моєї самотньої тітки Уляни. Коли під'їхала ближче, вогонь стіною гоготів над верховіттями дерев при дорозі. Кинулась з іконою супроти стихії. Стала читати молитву, якої навчила покійна тітка Настя:

«Иже в Купине, огнем горящей и несгораемой, показавый Моисеови Пречистую Твою Матерь, Христе Боже, огонь Божества неопальне во чреве Примшцю и нетленну по Рождестве Пребывшю. Тоя молитвами от пламене и страстей избави нас и от огненных запалений град Твой сохрани, яко Многомилостив».

То тут, то там бігали край поля безпорадні хуторяни. Обважнілий колос в лабетах вогню боляче тріщав обвугленим зерном. А Оля Петренко з молитвою сміливо йшла проти пекельної злої сили, просила Господа і Матір Божу повалити вогненну стіну. І, о диво: полум'я стрибнуло високо вгору і опустилося до обгорілої землі. Кинулась з іконою в інше місце, де здійсвалось полум'я. І там згасло.

Усяких див надивилися хуторяни Ганна Грицан та Надія Лоб-

ко на своєму віку, а такого ще не бачили. Аж сльози виступили на очах.

Невзбарі приїхали з Вихвостова пожежники. Ніяк не могли повірити, що без них так швидко вдалось вгамувати вогонь, який знищив лише три гектари хліба. А всього ж тут жита, сухого як порох, гай-гай, гектарів на сто з гаком. Голова КСП імені Коцюбинського Микола Кондренко після пожежі довго ходив з Ольгою Петренко навколо обгорілого лану, все розпитував, як вона рятувала хліб. А назавтра, зваживши всі обставини, приїхав до хати звеничівського коваля Михайла Коваленка, щоб ще раз доземно вклонитися його доньці-рятівниці. І вручив дарунок – двох поросятко і тонну зерна.

Через тиждень я побував на місці пригоди. Бачив добрий шмат вигорілого поля (певно, хтось із заїжджих рибалок необережно кинув у жито недопалок), обуглені дерева і вжахнувся: а що б тут було, якби не вгамувався вогонь?

Звідтоді, як у п'ятдесяті роки блискавка влучила у хату старого коваля – Олиного діда Іллі Івановича Кужельного, у її родині неабияк боялися вогню.

Вдруге ледь не згоріли, як сусідка запалила бур'яни на городі.

– Вітер валом котив полум'я на наше дворище, – згадує Олина мати Наталія Іллівна. – Я заходилася перед ним перекупувати землю. А старша сестра Настя винесла ікону Богоматері «Достойная есть» і стала молитися. Лихо чудом обминуло нашу оселю. А це ось, бачите, ікона знову заступила вогонь.

...З історії відомо, що наші предки у давнину оберігали від вогню своє дворище іконами «Неопалима Купина» та «Достойная есть» зі святим образом Богоматері і молитвою «Иже в Купине...». Отже, хочете вірте, цій історії, хочете ні.

На місці, де Ольга Петренко з іконою та молитвою приборкала вогонь на хлібному полі, встановлено і освячено пам'ятний хрест. А її чудотворну ікону забрали до вихвостівської церкви.

НА ХУТОРІ П'ЯТИХАТКИ – ЧОТИРИ ХАТКИ, А П'ЯТА БУДУЄТЬСЯ

П'ятсот три роки тому Христофор Колумб відкрив Америку, а я весною цього року відкрив для себе хутір Миколаївський. І не десь там у городнянських чи ріпкинських лісах, а під самісіньким Черніговом, праворуч гомельського шосе. Отам, де починається об'їзна дорога на Київ.

Як засвідчує довідник «Чернігівська область. Адміністративно-територіальний поділ», видання п'яте (на 1 січня 1982 року), Миколаївський з 45-ма такими ж маленькими хуторами (Окопи, Табір, Чабани, Русів, Іванчики, Канавки, Червоні Гумна, Красна Глинка – які гарні назви!) виключені з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів. Виходить, хутора давно немає, а він живе. Правда, не так як раніше, коли хуторяни молодшими були.

У Маври Іванівни Ященко (їй стукнуло 70) уже дев'ять років як немає корови. Вона єдина на хуторі сорок літ тримала Лиску, а як хазяїн вмер, поплакала-поплакала та й збула. Бо хто їй тепер сіна на зиму накосить? Сина Гришку, доньку Любку обсядають міські сімейні клопоти. Прискочать на вихідний, то те, то се допоможуть, а потім напакують сумки і до Ведмедів на автобусну зупинку, що біля обласної психоневрологічної лікарні. Сядуть на «двійку» і додому.

За дітьми, за онуками, за сірими буднями (там мукає, хрюкає, гавкає, кудкудахтає, город заростає...) вік баба Мавра домогосподаркою звікувала. Ні ферми, ні бригади на хуторі ніколи не було. А до Полуботок чи Чернігова щодень пішки на роботу не находишся. Тепер ось має маленьку соціальну пенсію на хліб. Інколи на базарі приторговує.

Жив би її Василь, воно б якось по іншому було. Зібралися б

цьогоріч у грудні на Михайла на золоте весілля роудиною. А так тільки спомини душу тривожать.

Приїхала Мавра Іванівна на хутір у 34-му. Раніше про Миколаївський і сном-духом не відала. Жила з батьком-матір'ю, сестричками Настею та Федосею неподалік Звеничева у Івашківці (нині Городнянського району). Мали теплу хату, простору клуню, комору, пасіку, корову, коня... І все це добро в один день ляснуло. Сільська влада як мітлою вимела, а сім'ю працелюба Івана Татаренка на вулицю викинула. За те, що з бідним колгоспом не поділилася нажитим добром.

Пішов батько у Чернігів заробітків шукати. Він майстровитим теслею був. Якось один хазяїн підказав, що на хуторі Миколаївському три черниці дешево продають земляночку.

Ось так і стали івашківці хуторянами. Перед війною старий Татаренко купив зруб у Замглаї. Перевезти перевіз, а поставити не встиг.

– Тут, на підступах до Чернігова, в сорок першому такі бої точилися! – згадує Мавра Іванівна. – Не доведи Господи. Весь хутір у рівчаку солдати окопами зрили. Хату Пінчукову снарядом на друзки рознесло. Не вернулися з фронту дівер Яків Яценко, сусід Павло Воєдило. Його донечці Олександрі, як почалася війна, було три годочки. Живе й тепер у батьковій хаті.

Поховала Мавра Іванівна на хутірському кладовищі батька, матір, чоловіка, зовицю, дівера, свекруху. Це її рідна земля. Острівець долі, на якому ще й досі стоїть материнська хата. Господарює тут сестра Настя.

Четверта хутірська оселя – Миколи Білоуса, який прибився сюди з міста. А п'ята – будується. Зводить хороми чернігівець Анатолій Жалкін, який працює у халявинському КСП «Прогрес». Значить, ще довго житиме на світі білому хутір Миколаївський.

– Мавро Іванівно, а звідки назва хутора пішла? – цікавлюсь у співбесідниці.

– Напевно, на честь останнього царя-батюшки назвали, бо за радянської влади стали його вже іменувати Радянським. Тепер це просто – П'ятихатки.

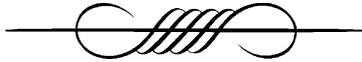
– А якщо я вам листа напишу, яку адресу вказувати ?

– Так і пишiть: П'ятихатки Халявинської сiльради. Раз у мiсяць з пенсiєю i листа привезуть.

Газет на хуторi нiхто не передплачує. Радiо тут нiколи не було. А от електрику дев'ять рокiв тому провели. Отже, якщо не натомиться за день вертка, худорлява баба, то ще й «Поле чудес» у п'ятницю по телевiзору з цiкавiстю подивиться.

Чернiгiвський вiсник.-1995.-1вересня.

З доповненнями.

Розділ сьомий

**НЕЗВИЧАЙНІ
ІСТОРІЇ
ТА ПРИГОДИ**

ГРАД З ГОЛУБИНЕ ЯЙЦЕ

28 липня 1917 року «Черниговская земская газета» надрукувала ось таку інформацію місцевого дописувача М. Костирки з села Звеничева Городнянського повіту: « 30 июня в нашем селе прошел сильный град, величиной с голубиное яйцо, уничтоживший в звеничевских сменах десятин около 300 жита, десятин 200 яровых посевов, все огородные растения и десятин 30 табаку.

Кроме того, град побил стекла в окошках домов; буря поломала деревья в садах и в лесу. Град причинил населению села до 25000 р. убитка. Звеничевцы остались без хлеба и огородных овощей».

У ЗВЕДЕННЯХ ЛУБ'ЯНКИ

24 липня 1919 року Чернігівська губернська Надзвичайна комісія розкрила контрреволюційний білогвардійський закат у Городнянському та Чернігівському повітах, головною метою якого було повстання і захоплення радянських установ. Про це вона оперативно повідомила у Москву, на Луб'янку.

У закаті брали участь близько сотні осіб. Головним його керівником був студент-медик Карл Ернстович Лайкс-Шантель, який під прикриттям медичної практики оселився у Терехівці Чернігівського повіту, звідки роз'їжджав по сусідніх селах, де створював контрреволюційні організації. Направляв його дії представник штабу армії Денікіна, колишній морський офіцер, лейтенант Владислав Нашекін (псевдонім Серьогін).

Об'єднуючим центром білих був хутір Глібовка, що по той бік болота, за Івашківкою. Чекісти розкрили білогвардійські штаби у Чернігові, Городні, Вихвостові, Івашківці, Ріпках, Терехівці, Куликівці, Хрипівці, Тупичеві, Петрушині, Звеничеві і Седневі.

Згідно з розробленим планом тут мали відбутися збройні виступи, щоб потім з'єднатися у Городні і звідти повести наступ на Чернігів, де розстріляти всіх радянських працівників (для цього штаб білих заздалегідь склав список).

Перший (і єдиний) виступ контрреволюціонерів у Хрипівці, що біля Городні, було розбито частинами Червоної Армії. Учасники заколоту в селах були схоплені і лише небагатьом з них вдалося уникнути арешту. Під час арешту і обшуку у семидесяти трьох заколотників знайдено 638 гвинтівок, 354 револьвери, 10 станкових кулеметів «максим», набої, бомби, піроксілінові шашки. У багатьох вилучені посвідчення, видані їм начальниками загонів Денікінської добровольчої армії. Керівника білих Лайкс-Шантеля було вбито під час спроби втечі з-під арешту. Про це розповіла Чернігівська губернська газета «Известия», № 152 від 31 липня 1919р.

Як промовистий історичний факт, ця резонансна подія ввійшла до багатьох книг і підручників, які розповідають про успішну боротьбу чекістів з ворогами радянської влади у перші роки її становлення. Зокрема, чернігівець Микола Єрмоленко взяв її за основу для написання художньо-документальної повісті «Операцію проводить губчека».

Хто із звеничівців входив тоді до підпільної організації контрреволюціонерів-заколотників, нам невідомо.

КУРИВ ЛЮЛЬКУ І ЗАПАЛИВ СЕЛО

Весною 1930 року в селі трапилась велика пожежа. За спогадами його жительки Євдокії Юхимівни Костирко, 1911р.н.: «Старезний дід Падашака (Яків Івко), глухий, як пень, возив з онуками гній на поле. З люлькою у зубах накидав його на віз. З неї випала жарина, від якої запалали хліви.

Я в цей час допомагала сестрі Степаниді на Загребеллі висаджувати розсаду тютюну. Ні з того, ні з сього задзвонив три-

можно церковний дзвін. Ми покидали розсаду і мерщій у село до домівок. Сестрина хата і хлів були по сусідству з дідовим обійстям. Полум'я через вузьку вуличку перекинулось на її клуню.

Вітер-суховій поніс його далі на віддалений куток Марковичі. Згоріла чоловікова оселя, куди я тільки-но після одруження переселилася від батьків. Нам, погорільцям, дали хату Наума Костирки, якого щойно розкуркулили. Цього дня постраждало від вогню десь 12 дворів.

Миттю прийшов на пожежу зі святою іконою батюшка Степан Євфимовський, став ревно молитися. Боялися, що вогонь винищить на своєму шляху всі будівлі в кутку аж до болота. Та, дякуючи Богові, цього не сталося».

З розповідей матері знаю, що під час цієї великої пожежі згоріла у Марковичах й хата старшого дідового брата, її рідного дядька, Кужельного Івана Яковича, яку він з такими великими потугами будував заново.

ВПОЛЮВАВ ОРЛА-БЕРКУТА

20 грудня 1959 року обласна газета «Деснянська правда» розповіла про випадок на полюванні, який трапився на околиці села. Житель сусідньої Роїщенської Слободи Петро Печерний вирушив по зимовому сніжку полювати на зайців. Коли дійшов до Звеничівських рівчаків, що на горі, раптом побачив як в небо піднявся незвичайний птах із здобиччю в пазурах.

Мисливець прицілився і вистрілив. Птах випустив здобич, але продовжував летіти. Пролунав другий постріл, і на землю впав орел-беркут – рідкісний у наших краях птах. Розмах його крил – 2 метри 20 сантиметрів, довжина – 80 сантиметрів.

Пригадую як мисливець передав цю здобич нашій сільській школі (я тоді вчився у 7 класі і був свідком цієї події). Вчителька біології Єфросинія Федорівна Куцак зробила з нього опудало,

яке тривалий час прикрашало великий зоологічний куточок у просторому класі приміщення колишньої земської школи.

У КЛУБИ КІНО, А НА ВУЛИЦІ ТАНКИ

Влітку 1963 року у Звеничівському сільському клубі демонстрували на шару такий нудний двосерійний художньо-документальний пропагандистський фільм «Русское чудо», присвячений історичному розвитку Радянського Союзу. Про його «економічне диво» за часів керівництва Микити Хрущова. Цей фільм вважався тоді великим досягненням кінематографістів НДР. Створений він подружжям режисерів Аннелі і Андре Торднайк і знятий цього ж року на кіностудії «Дефа».

А поруч на головній вулиці села була інша, більш захоплююча, картина. У довжелезній колоні, піднімаючи густу пилюку, верталися через Загребелля з військових навчань танки та інша важка бронетехніка. Навпроти клубу, за рогом крамниці, дорога круто повертала направо. Один танкіст, не справившись у тьмяному синьому освітленні з керуванням, заїхав у хлів самотньої баби Гербихи (Євдокії Костирко). Знівечив стіну, провалив дах. Ото було для сільської дітвори справжнє кіно!

РЕВЛА ВОДА ЧЕРЕЗ ДОРОГУ

У 1956 році на Благовіщення була в селі велика повідь. Одразу за мостом, на Загребеллі, розмиваючи дорогу, ревла вода. На два дні вона відрізала від центру села з десятків осель. Залила величезне болото. Стояла вода у декого в погребях. Але не завдала великої шкоди домівкам звеничівців, бо текла по широкій долині старовинної річки Свинь поза селом.

Старожили згадують, що така ж весняна повідь була тут і 1928 року.

Велика повідь на річці зафіксована і у другій половині квітня

2013 року. Текла вода на Загребеллі через дорогу. З боку села перед бетонним мостом утворились дві глибокі вирви. Стояла вода і у погребях селян. Повінь спричинена надзвичайно великими весняними снігами, що випали того року на Чернігівщині.

ХЛІБ, ЦІНОЮ ЖИТТЯ

30-річний Микола Івко (син колишнього повоєнного голови сільради Петра Самоновича Івка) був першим колгоспним комбайнером на причіпному комбайні «Комунар». Радів, що влітку на жнивах заробив хліба для родини.

15 листопада 1956 року по першому сніжку повіз він змолоти збіжжя до млина, який тоді розміщувався у приміщенні електростанції, що стояла на краю Вигона. В одній половині працював на торфу і дровах локомотив, який виробляв електроенергію, в іншій – від її напруги крутилися жорна млина.

Микола дочекався своєї черги, засипав у ківш зерно для млива. Підставив мішок під тепле житнє борошно...

І тут раптом розірвало важкий мукомельний камінь, якого чомусь не обкували металом. Його шматки з шаленою швидкістю вдарили у міцну дерев'яну стіну. Ніби потужним снарядом вирвало в ній величезну дірку.

Гранітний осколок влучив Миколі у скроню. Непритомного його доставили у Тупичівську районну лікарню, де він на завтра, не приходячи до тями, помер.

Стала третьою вдовою у рідній оселі його 24-річна дружина Наталія Порфирівна. Як і її мама та бабуся по батьковій лінії (обидві – Меланії Іванівни Андросенки).

Залишилися без батька напівсиротами два сини – дворічний Володимир та чотирирічний Михайло. Виростила. Хорошими людьми стали. Мешкають у Городнянському районі. І сама згодом туди переїхала. У сусідню Розвинівку – бригадне село ві-

домого в області Вихвостівського сільгосптовариства «Надія». Каже, продала у Звеничеві рідну нещасливу хату – «дім вдів», бо він своєю негативною енергетикою, начебто видавлював з себе усіх представників сильної статі. З його стін так рано відійшли у вічність дідусь, Василь Якович, у 27, тато, Порфир Васильович, у 26 і коханий чоловік, Микола Петрович, у 30.

ЗАСУДЖЕНО ДО СМЕРТНОЇ КАРИ

Ця трагічна подія, яка трапилась вранці 24 березня 1990 року, сколихнула все село. Валерій Третьак, що мешкав у кутку Марковичі зарубав сокирою красуню-дружину Валентину, яку так шанували селяни (багато років була вона сумлінною листоношею), і середульшого сина Сергія, який восени повернувся додому зі строкової трирічної служби на підводному човні у морфлоті.

Карну справу про подвійне вбивство було передано для розгляду до Чернігівського обласного суду. 20 вересня 1990 року відбулося його відкрите засідання. Враховуючи всі обставини справи, а також те, що підсудний учинив тяжкий злочин умисне, не розкався за це і не усвідомив свою тяжку провину за скоєне, суд дійшов висновку, що підсудний становить надзвичайну небезпеку для суспільства і застосував для нього виняткову міру покарання. На підставі ст. 93 п. «Г» КК УРСР засудив Третьака В.П. до смертної кари.

13 листопада 1990 року по скарзі засудженого і його захисника справа була розглянута судовою колегією по кримінальних справах Верховного суду УРСР, який затвердив смертний вирок Чернігівського обласного суду і він вступив у дію. Про це повідомила 11 грудня 1990 року Ріпкинська районна газета «Колгоспне життя».

Тіла покійних родичі поховали у Нижегородській (Горьков-

ській) області Російської Федерації, де народилася у багатодітній родині Валентина. Познайомився з нею Третяк під час служби у радянській армії. Залишилися сиротами два їх сини – найстарший, Юрій, який на той час уже був одружений і жив у Чернігові, та наймолодший, Віктор, якому вдалося сховатися і дивом уникнути жорстокої батькової розправи у рідній хаті. Спорожніла ще одна простора оселя в селі.

ЗАСНУВ ЮНАК У БОРОЗНІ...

Одразу по війні у звеничівському колгоспі було лише два трактори на керосині, які селяни називали «НАТІ» і «ХТЗ». На першому працювали трактористами Федос Пархоменко і Федос Ходаш (пізніше обидва з сім'ями виїхали із села на інше місце постійного проживання). На другому - Іван Гіневський і Михайло Івко. Тракторами орали поле і вдень і вночі.

Зі спогадів Ірини Тихонівни Хоменко: «Восени п'ятдесятого трапилась на оранці трагічна пригода. Я в цю пору працювала колгоспним обліковцем. Тракторист-фронтовик Михайло Олексійович Івко орав у нічну зміну в п'ятому полі. Допомогавав йому причіплювач 22-річний Андрій Костирко.

Гони були довгими. Від колгоспної комори за Гору. Андрій з дозволу тракториста пішов попити води. У чеканні трактора, поки той об'їде коло, приліг і задрімав біля борозни. Тракторист при поганому освітленні фар не помітив свого помічника і наїхав на нього.

Потягала міліція Івка, але до суду не дійшло. Андрія – молодшого сина баби Єфросинії Костирко, її надію і опору (старший Павло загинув на війні) поховали біля входу на сільське кладовище, справа на високому валу. Як вона бідна горювала за ним».

І БЕЗ ВІЙНИ ЗНИК БЕЗВІСТИ

Мій колишній сусід – худорлявий синьоокий вусань Анатолій Никифорович Печерний, 1950 року народження, після закінчення школи мешкав у Чернігові. Як померли батьки, порав частину їх городу і ягідники біля добротної отчої хати з дахом під цинковою бляхою.

Захоплювався риболовлею: ставив снасті на шук та карасів на річечці в кінці городу і на Каналі. А ще він був майстром з вилову ондатр, які тут водилися. Їх красиве тепле хутро забирав у місто на дорогі шапки. А з м'яся, що так пахло рибою, варив у селі смачний суп, яким любив пригощати у рідному кутку старого парубка-сусіда.

І раптом прийшла у Звеничів тривожна новина: Анатолій Печерний одного дня вийшов зі своєї міської домівки і не повернувся. Востаннє його бачили у грудні 1997 року. Зник безвісти і без війни.

Перед цим він мав у селі конфлікт з Володимиром Трояном, який повернувся з місць ув'язнення, в результаті якого ударив його ножом у живіт. І нібито потерпілий після одужання переказав своєму кривднику, що за нього помстяться «братки».

Хто і за яких обставин відправив на той світ Печерного, невідомо. Чернігівське міське управління МВС України оголошувало в місцевих газетах про розшук зниклого, але безрезультатно.

ЗГУБИЛА КЛАДКА ЧЕРЕЗ РІЧКУ

Восени 2002-го за вказівкою місцевої влади розібрали у селі на Греблі старий дерев'яний міст з високими перилами. І треба ж було за всіма правилами безпеки обладнати поруч через річку тимчасову пішохідну переправу з поручнями. Скільки тут деревини було!

Натомість з'єднали два береги однією вузькою колодою з розібраного мосту. І тієї ж осені за місяць трапилась тут трагічна пригода.

26 жовтня самотня жінка похилого віку (колишня остання сільська бібліотекарка) Ганна Іванівна Хоменко верталася вечірнім автобусом з Чернігова додому. Вийшла на кінцевій зупинці біля клубу з важкими сумками у густу осінню темінь. Аж тут під руку нагодився підліток Олександр Яриловець. Попросила провести до Греблі та допомогти перенести кладкою поклажу. І той погодився.

Хвацько переніс підліток на загребельський берег бабусині сумки і одразу хутко майнув знову до клубу на гульки.

А бабуся Ганна, переходячи вузьку кладку-перемостку без перил, оступилася, та й шубовснула у воду. Хоч і неглибоко тут було, та у п'ятмі не зорієнтувалася, до берега так і не дісталася.

ЗАБИВ ДО СМЕРТІ БУГАЙ

У понеділок 22 червня 2009 року 61-річний Микола Максимович Хоменко, що мешкав на Хуторі у батьківській хаті, повів парувати корову (за іншою версією припинати на пашу). Побачивши її, зірвався з ланцюга міцний бугай колишнього сільсько-го листоноші Михайла Гіневського, якого той завжди припинав випасатися на лузі.

Він кинувся колоти рогами і топтати ногами господаря корови. Та так, що забив того до смерті.

Микола Хоменко свого часу працював в одній з проектних організацій в обласному центрі по забудові населених пунктів. Зокрема, як фахівець, він брав участь у проектуванні села Наумівка Корюківського району – одного з найкращих по забудові на Чернігівщині. Проектував асфальтову дорогу у рідному Звеничеві.

Залишившись без роботи, приїхав у село доглядати стареньку матір. Та й залишився тут надовго. Регулярно постачав сім'ю (дружину з двома синами), що мешкала у місті, продуктами харчування. Допомігав людям. Радо відгукувався на прохання місцевої влади підсобити на громадських роботах. Особливо на впорядкуванні сільського меморіалу на честь визволителів та загиблих односельчан. Ставив біля нього пам'ятний хрест на честь жертв голодомору.

Життерадісним був. Косив на лузі і співав...

За два роки перед трагічною загибеллю поховав він матір Катерину Іванівну, яка також загинула трагічно. Після обмолоту власної хлібної нивки захотілося їй заглянути у бункер комбайна, чи, бува, не зосталося там зерно. Оступилася зі сходинок і смертельно вдарилась головою.

ПРИЇХАВ НА МОГИЛУ ДО МАТЕРІ... І ПОМЕР

Вранці у неділю, 22 квітня 2012 року, за два дні до Радуниці, 59-річний киянин, уродженець Звеничева Володимир Хоменко пішов на Городище прибрати могилку матері. І там йому стало зле.

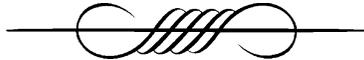
– Володя з дружиною поїхали на центральний сільський цвинтар раніше, а я зі своїми родичами – трохи згодом, – розповіла Ніна Максимівна Хоменко, чоловік якої, Федір Львович, хрестив Володимира Хоменка. – Дивлюся, а вони вже назад повертаються. Я похристосалася з Володиною дружиною та й питаю у неї, чому так рано йдуть, а вона відповідає, що чоловікові зле. Підійшла до Володі, а він такий блідий-блідий. Я до нього: «Христос воскрес!», а він тільки рота розтуляє, а сили відповісти мені вже немає. Я поцілувала Володю в одну щоку, потім в другу, а він на бік став завалюватись, схопився за хреста на одній з могил, щоб не впасти... і помер.

Поназбігалось людей, викликали з району міліцію, «швидку», та лікарі вже нічим не могли зарадити.

– Кажуть, і в лікарні б не змогли врятувати, – продовжила Ніна Максимівна. – Після розтину у Ріпкинському морзі судмедексперт нам сказав, що у нього щось лопнуло під серцем і воно наповнилося кров'ю. А такий же добрий чоловік був! Не пив, не палив, вів здоровий спосіб життя...

Володимира Хоменка 24 квітня поховали у столиці. Так вирішили діти, які там живуть.

Про цю трагічну подію 26 квітня 2012р. розповів своїм читачам обласний щотижневик «Гарт».

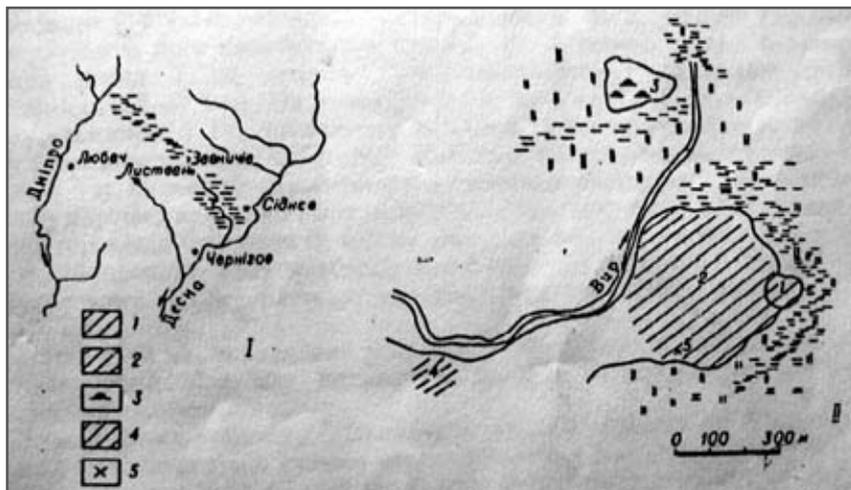
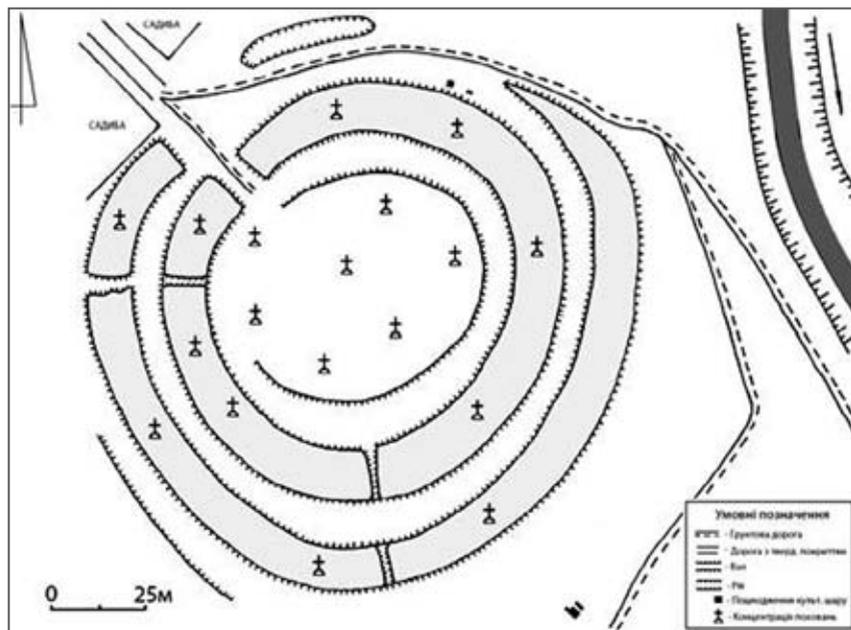
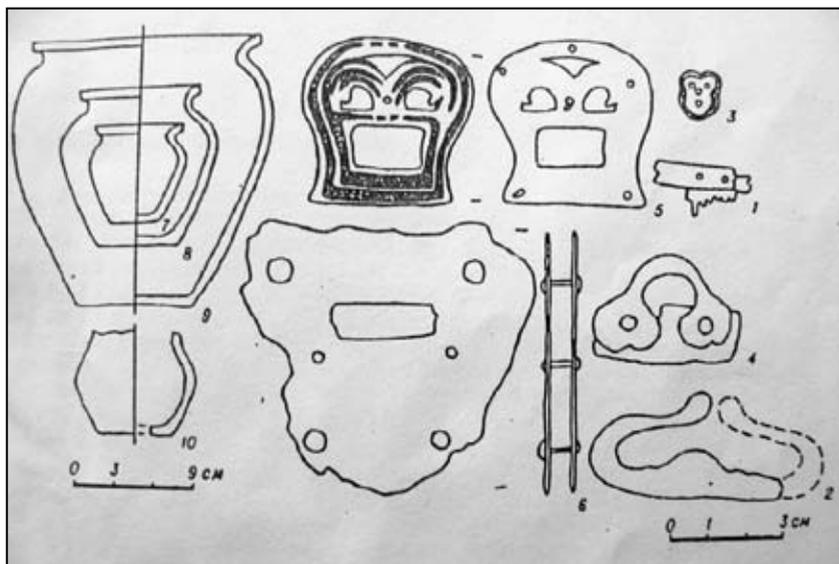

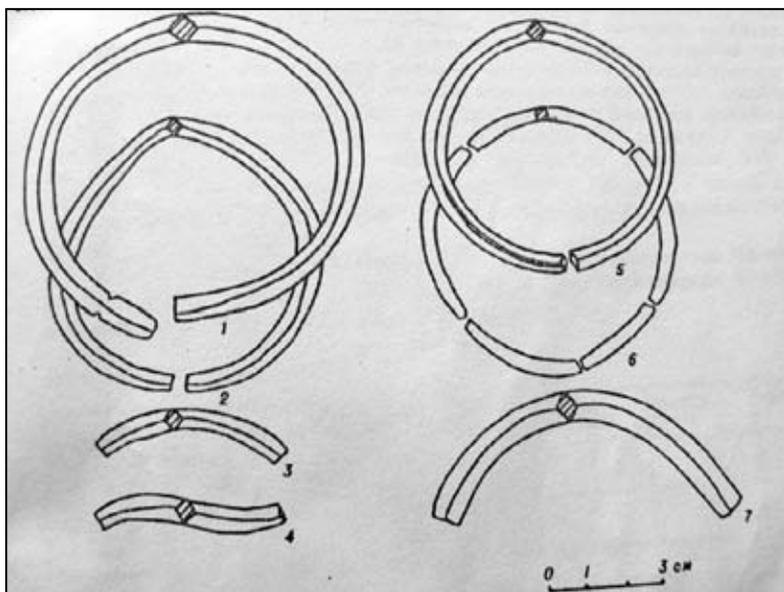
Схема розміщення (I) та комплекс давньоруських пам'яток (II) поблизу с. Звеничів. 1–городище; 2 – поселення-посад; 3 – курганний могильник; 4 – селище; 5 – місце знахідки скарбу.

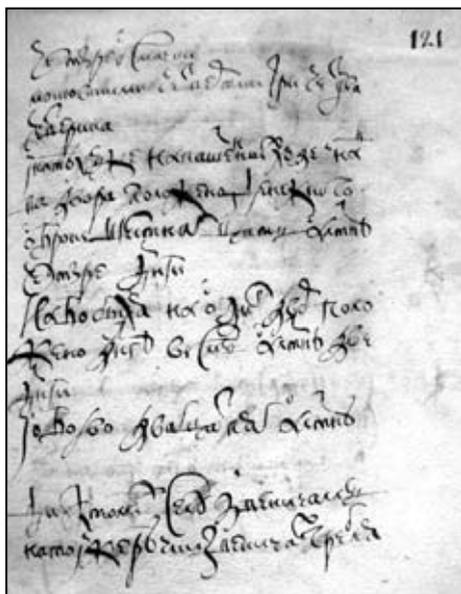
План Звеничівського городища. Топозйомка науковця О.М.Бондаря, 2010 р.

*Знахідки із курганів давньоруського Звеничівського могильника.
(1-кістка; 2,4,6 – залізо; 3,5 – бронза; 7-10 – кераміка).*

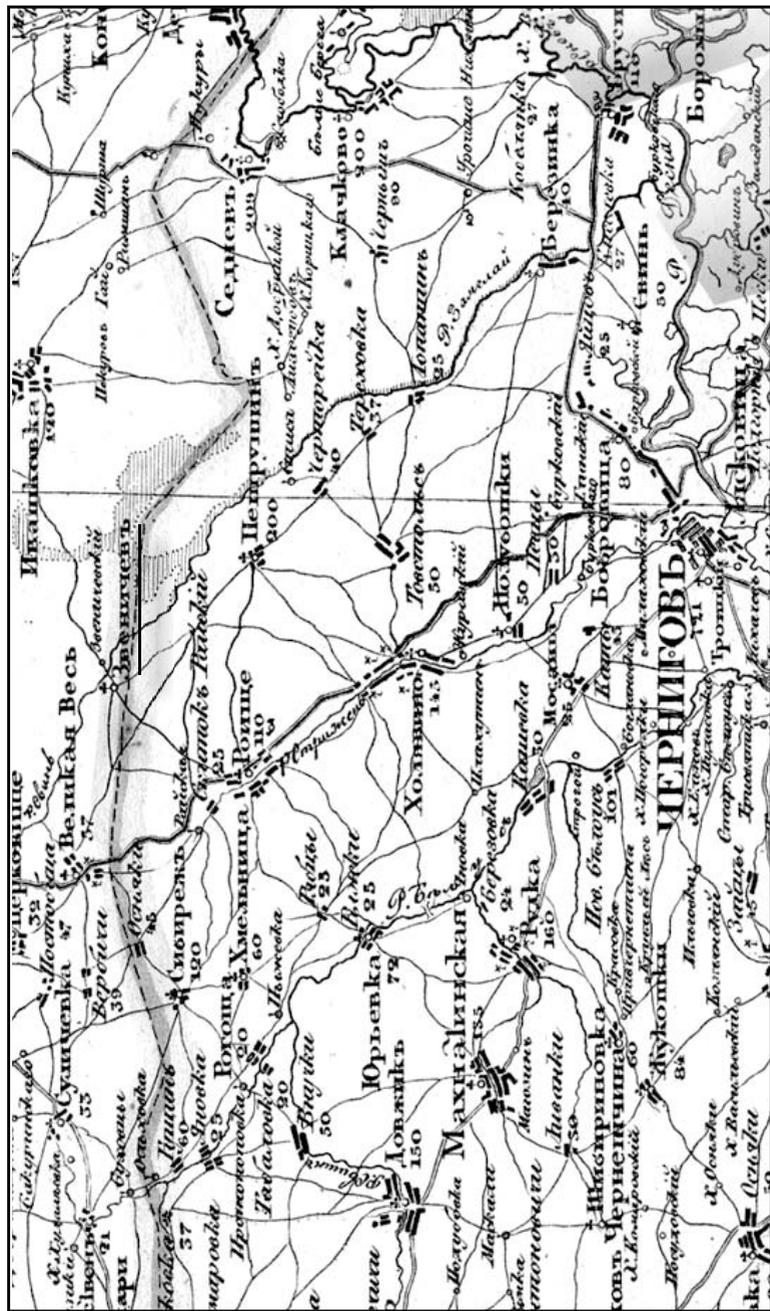
*Срібні браслети із звеничівського скарбу, знайденого 1971 року
на посаді біля городища.*

Одна із сторінок першого опису Звеничева у Переписній книзі 1666 р.

Звеничів на карті Лівобережної України козацької доби кінця 70-х років 18 століття.

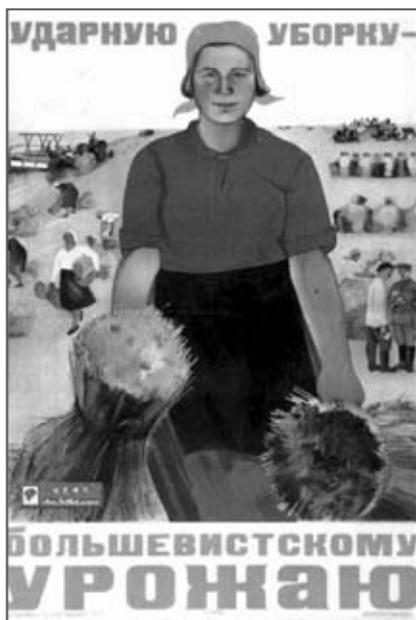
Звеничів на карті Шуберта. 1853 р.

*Будівля колишньої Петропавлівської церкви (з південного боку).
Згадується у писемних джерелах початку 18 ст.,
перебудована 1884 року.*

Плакаты 30-х років

21 листопада 2008 року на відзнаку 75-річчя голодомору в Україні у Звеничеві на честь його жертв було встановлено і освячено у центрі села високий дубовий хрест Пам'яті і Скорботи. На знімку: Великовіський сільський голова Ірина Миколаївна Костирко з пам'ятною табличкою для хреста напередодні цієї події.

Івко (Яриловець)
Євдокія Семенівна
(1923-2013) пережила
голодомор 1932-1933 років.

Костирко Наталія Гаврилівна (1882-1957) у 1908 році з великою ріднею переселилася на Далекий Схід.

Її син Костирко Олександр Андрійович (1907-1998) – автор спогадів про звеничівських переселенців.

Онук Костирко Сергій Павлович (1949) –московський письменник. У травні 2014 року вперше побував на землі своїх предків у Звеничіві.

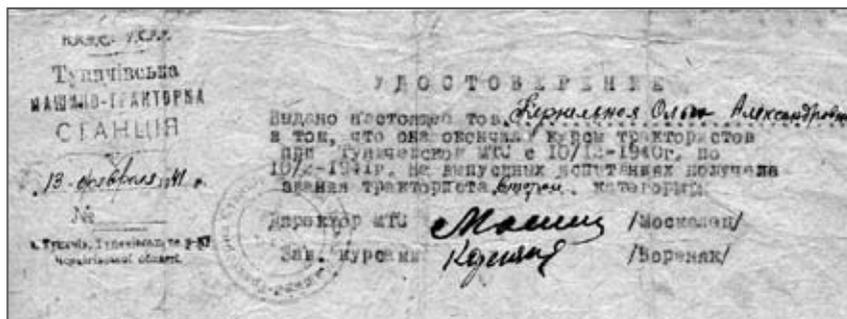

Сини Кліма Ілліча Кужельного Федот (зліва) та Василь.

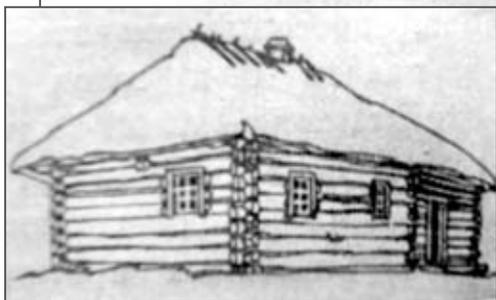
Перший – довоєнний голова місцевого колгоспу.

У 1942-му арештований поліцаями як член підпільної групи села.

Розстріляний. Його син-сирота Георгій став сином полку, військовим льотчиком. Василь Климович – батько професора Миколи Васильовича Кужельного, зник безвісти на фронті.

«Диплом» тракториста Кужельної Ольги Олександрівни. 1941 р.

Одне з типових народних жител у нашому краї кінця XIX – початку XX ст. За цим проектом збудована хата мого діда Кужельного Олександра Яковича. На фото вгорі. 1965 р.

А ось у такій оселі живе нині в селі його онука Яриловець (Кужельна) Людмила Василівна.

*Син полку, льотчик
Кужельний Георгій
Федотович
(1932-2000).*

*Юний борець, 1944 р.,
Польща.*

Курсант.

*З дружиною Емілією
та донькою Оленою.*

*З двоюрідним
братом Миколою
Яриловцем під час
служби у Німеччині.*

Хоменко Петро
Михайлович

Карточка № 157

1. Фамилия Хоменко 2. Имя Петр

3. Отчество Михайлович Военное звание С. С. М. Серж.

5. Наименование части 5. С. С. М. М. М.

6. Занимаемая должность Возд. сир Рад.

7. Уроженец Чернивецька обл. Стучинський р-н с. Звенигород

8. Год рожд. 1920 Партийність Н. В. К. П. Націон. Україн.

11. Соц. положення Служб.

12. Кем призван Чернивецьк. Укр.

13. Время и причины выбытия Кельозбор. 25/209. 13.6.43г.

14. Где похоронен _____

15. Адрес родственников Вилли Хоменко Михайло
Зерас. мамі Хоменко М. Самойл. Чер-
нивецька обл. Стучинський р-н
с. Звенигород
25/209 1943г.

Відом. по поселянню Відом. 1929г.

Підпис М. М.

Картка повітряного стрільця-радиста, гвардії молодшого сержанта Хоменка Петра Михайловича, який в роки війни служив в авіації Чорноморського Флоту, літав на гідроплані і 13 червня 1943 року не повернувся з бойового завдання.

Шаги части
 №3 стр. полк
 полное наименование
 19 апреля 1945 г.
 № 018-293

Районному (городскому)
 военному комиссару
 области (края)
 Гор. Чернигов

Форма № 5811
СЕКРЕТНО
 Экз. № 1

ИЗВЕЩЕНИЕ

Прошу известить гр-ку Хоменко Евдокию
 Романовну, проживающую в г. Чернигов, улица Шевченка
 № 116, в том, что ее (ее) сын
Иван Михайлович Хоменко в бою за
 Социалистическую Родину, верный воинской присяге, проявив героизм и
 мужество, погиб 17 апреля 1945 г. и похоронен с отставным
 воинских почестей на территории мемориала в Бадельском и
м.с. Гуринского р-на, возле Моравы Октябрьск (Тетовина)

Командир части
 Начальник штаба

20

«Похоронка» про героїчну загибель в бою у квітні 1945 року на землі Чехословаччини нашого земляка, артилериста Хоменка Василя Романовича.

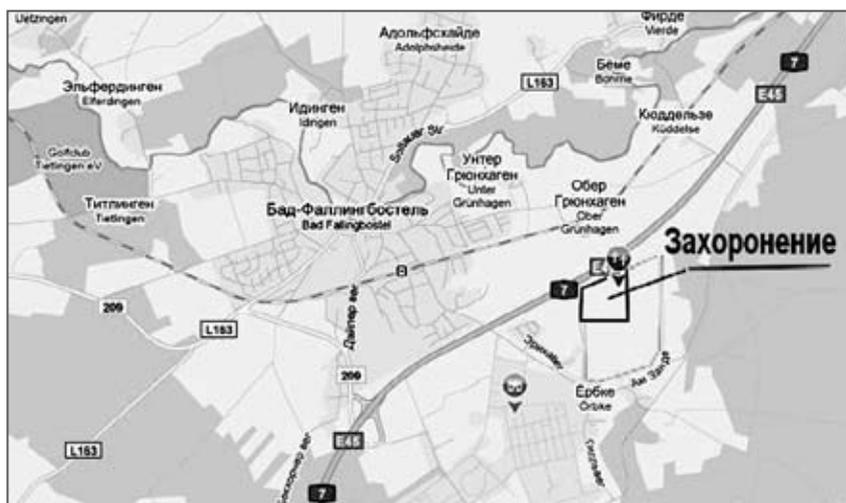

Горина Степанівна
 та Іван Михайлович
 Костирки.
 Фото 30-х років.

Фашисти утримували Ю.Ф. Яриловця у стаціонарному солдатському таборі XI D (321), що розміщувався в населеному пункті Ербке (Німеччина, федеральна земля Нижня Саксонія). Тут він помер 5 грудня 1941р. На кладовищі цього шталягу захоронено 30094 радянських військовополонених.

*Пам'ятник визволителям
і загиблим односельчанам.*

*Пам'ятник загиблим
визволителям села,
похованих на городищі*

*Павло Вікторович
Лугина у квітні
1941 року*

*Костирко Степан Васильович – фрон-
товик, кавалер двох орденів Слави. Мал.
сільського художника А. М. Хоменка.*

*Василь Вікторович
Лугина з родиною:
синами Миколою та
Петром, дружиною
Уляною (поруч з нею
її сестра Наталія).*

*Фото 50-х років
минулого століття.*

Кужельний Сафон Ілліч, учасник вихвостівських подій 1905 року. Прототип Хоми Гудзя у повісті Михайла Коцюбинського «Фата моргана».

Кужельний Олександр Якович (1883-1959) – перший голова Звеничівської сільської ради.

Репресований Хоменко Денис Якович з дітьми. Поруч з ним найстарша дочка Ходора, яка все життя прожила у рідному селі, народила трьох доньок, у другому ряду - сини Іван та Максим. Немає серед них сина Тихона (за колгоспною роботою ніколи було). Фото 30-х років минулого століття.

*Брати Митя, Іван та Петро Кужельні.
Їх родина жорстоко обпалена минулою війною.*

Кужельна Ольга Олександрівна (1918-2003) у роки минулої війни була в армійському обозному загоні, очолювала рільничу бригаду місцевого колгоспу. Нагороджена медаллю «За доблесну працю в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945р.р.» та ювілейними медалями.

Батьківська хата

Ветерани Другої світової війни (зліва направо): Яриловець Ф.А., Яриловець О.А., Ледовий О.М., Скітер С.В., Хоменко О.О., Костирко С.В., Ходаш І.П., Хоменко Ф.Д., Горбач А.М., Кошуба І.С., Хоменко В.М., Батяй В.І. біля пам'ятника визволителям села та загиблим односельчанам на День Перемоги, 1984 р.

Івко Іван Іванович (1923) – останній фронтовик Звеничева. Восени сорок третього форсував з боями Дніпро біля Любеча. Звільняв від фашистських загарбників Білорусь. Був тяжко поранений. Лікувався у тилових госпіталях Росії. Має бойові нагороди.

Івко Антон Петрович (1932-2000). Багато років був солістом Чернігівської обласної філармонії.

Ходаш Микола Леонтійович (1921-2008) у повоєнні роки тривалий час очолював місцевий колгосп. За заслуги перед Батьківщиною відзначений бойовими і трудовими нагородами.

Будник Анатолій Григорович – був почесним залізничником СРСР. Нагороджений орденом Дружби народів. Студентське фото 60-х років.

Брати Будники (зліва направо): Терентій Михайлович був майстровитим теслюю і пічником, Федір Михайлович – кравцем та пасічником.

Ірина Тихонівна Хоменко після ув'язнення на далекій Півночі.

Іван Тихонович Хоменко служив на Балтійському флоті. Закінчив Харківський зооветеринарний інститут. Тривалий час працював фотокореспондентом Городнянської районної газети, співробітничав з «Деснянською правдою». Фото 1953 року.

Відомий чернігівський краєзнавець, автор багатьох книг про рідний край Людмила Валентинівна Студьонова зі своєю героїнею – звеничівкою Іриною Тихонівною Хоменко.

*Костирко Іван Антонович (1928) –
заслужений будівельник України.*

У колі родини

Кужельний Микола Васильович (1939-2009) – доктор економічних наук, професор.

Кужельний Володимир Петрович (1943) 40 років працював на обласному радіо.

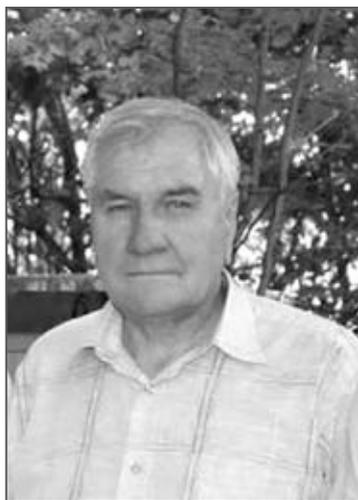

Кужельний Андрій Володимирович (1974) – заслужений тренер України.

Три покоління Яриловців

Глава роду Андрій Гаврилович Яриловець (зліва) під час служби в царській армії. 1912 р.

Онук Анатолій Федотович (1948р.) мешкає у райцентрі Ширяєво, що на Одещині. Обіймав тут посади директора хлібокомбінату, голови правління райспоживспілки, заступника голови райдержадміністрації. Має нагороду за заслуги перед українським народом.

Його син Федот Андрійович відважно боронив Вітчизну від фашистських загарбників. Під час Смоленської битви був тяжко поранений. Фото 1941 р.

Біля клубу. На передньому плані – сільський музикант Олексій Андрійович Яриловець з дружиною Наталією Миколаївною. Фото 60-х років.

Яриловець Олег Олексійович служив у Москві в елітній Першій Окремій роті Почесної варти.

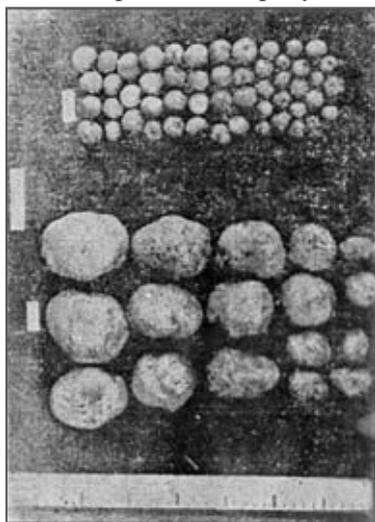

Сільський селекціонер-картопляр Катерина Петрівна Ходаш (справа) зі старшим науковим співробітником відділу вірусних і грибкових хвороб Українського науково-дослідного інституту сільськогосподарської мікробіології (м. Чернігів) М.Я.Курбалою на своєму городі. Фото 80-х років.

Урожай бульб і ягід з одного куца картоплі популяції сільської дослідниці, розмножений насінням. Вгорі урожай ягід (360г), внизу – бульб (1850г).

П.С.Хоменко (зліва), з майбутнім Героєм України Л.Г. Лук'янеком під час армійської служби. Австрія. 21 травня 1949 року.

*Хоменко Максим Денисович
(1918–1997) – вчитель і поет.*

*Хоменко Михайло Максимович
(1943р.) – лікар, мешкає у Летичеві
Хмельницької області. Написав
книгу про свій рід, де розкриває
багату історію Звеничева.*

*Костирко Федір Павлович
(1918-2004) член підпільної
групи села в роки окупації. По
війні мешкав у Литві. Автор
спогадів про історію села.*

*Костирко Володимир
Федорович (1940). Журналіст.
Працював у газетах Литви,
Москви та Мінська.
Автор публіцистичних книг.*

Москва, 28. VII. 58.

Дорогой Марселю Декиевич!

Мне очень жаль, что по нежелательной
занимательности в последнее время, всегда
в назначении на должность гл. редактора
журнала "Новый мир", я не смог еще ответить
на письмо Ваших друзей, письмо
очень трогательное, душевное. - Мне
важно из письма, какие абсурды еще
разбегались в разные стороны и эти
приветы и все мои коммюникаты уже не
могут заехать их на место, т. е. в шкатулку,
которую вы, выкуривники, покачали.
Если у Вас случаются с нами какашки
либо свисты, я очень прошу удовлетворить
мои приветы и благодарности за хорошее
письмо. - И Вам лично, Марселю Декиевичу,
Большое спасибо, - ведь это Вы направили
привет рад посылаете и спасибо посылаете.
Мило. Вам всем доброго.
А. В. Бардвель

*Ледовий Олег Іванович
служив у роті
Почесної варти в Москві.*

*Багаторічний сільський
листоноша Олексій Єфіменко.*

Гребля. На мосту. Фото 1975 р.

*Дружина А.М. Хоменка –
майстер живопису
Марія Парфентіївна
Хоменко.*

*Автобарельєф художника,
майстра гобеленів
Анатолія Михайловича
Хоменка.*

*На картинах нашого земляка: молодший брат Віталій
Михайлович та його дружина Марія Максимівна.*

Комплекс сільської восьмирічки, який включає приміщення колишньої земської школи, відкритої 1 лютого 1910 року, трикласну будівлю, зведену у тридцятих роках (на передньому плані), та навчальну майстерню. Фото 1964р.

Учні 4-го класу з класним керівником Кравченко (Лугиною) Валентиною Павлівною. Фото 1971 р.

Сільська школа у 70-х роках

*Будинок для вчителів, зведений водночас із земською школою.
Після закриття школи (1984р.) тут розміщувався
сільський медпункт та магазин.*

*Перші вчителі
Звеничівської земської
школи подружжя
Архип Митрофанович
та Анастасія
Семенівна Христевичі
в юності та у
сорокові роки
минулого століття.*

Випускний клас сільської семирічки 1954р. У центрі – директор школи Мамчур Єгор Андрійович, зліва – вчитель Леодвій Іван Васильович, справа – вчитель Ходаш Іван Петрович.

Хор Звеницької восьмирічної школи. Зліва керівник – І.П.Ходаш. Фото 1962 р.

Сільські парубки (зліва направо) у першому ряду: Полегенько Федір Пантелійович, Костирко Михайло Іванович, Костирко Микола Михайлович, Хоменко Іван Денисович, Хоменко Віталій Михайлович, Ходаш Федос Леонтійович, Костирко Віктор Іонович; у другому ряду: Хоменко Іван Іванович, Костирко Михайло Петрович, Козловський Валентин (з Пасічного) та Ходаш Михайло Петрович. Фото 50-х років.

На обмолоті льону. Фото 50-х років.

«Цигани» з весіль Івана Денисовича Хоменка та Михайла Петровича Ходаша. 1955 р.

На першому Дні села 19 серпня 2004 р.

Однокласники Євгеній Желдак, Микола Туренок, Іван Кужельний та їх односелець Володимир Ледовий. 12 липня 1968 р.

У Панському кутку.

*У Кужельному
кутку.*

*Юлія Сапон
біля прадідової криниці.*

На майдані кутка Марковичі.

Вертаємось із Загребелля.

Дорога на городище і Замглайське болото.

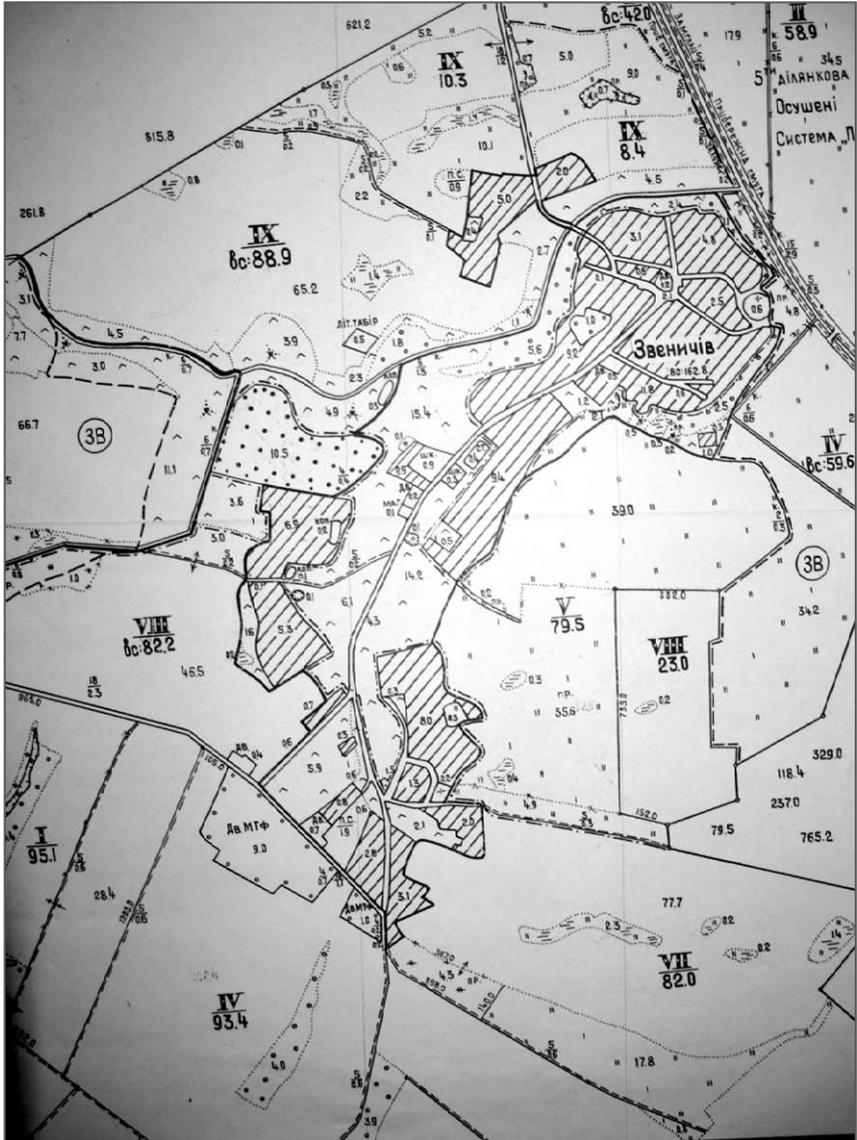
*На околиці села.
Мал. Анатолія Хоменка.
1943 р.*

В'їзний знак до села з боку Великої Вісі.

Дорога на Загребелля.

Топографічний план села Звеничева. Остання чверть 20 ст.

Влітку 1995 року звеничівка Ольга Петренко (Коваленко) здивувала всю округу: молитвою та іконою з образом Богоматері приборкала вогонь на хлібному полі вихвостівського колективного сільгоспідприємства. На цьому місці, біля хутора Пасічний Городнянського району, встановлено і освячено пам'ятний хрест.

*Автор книги
Іван Кужельний.*

27 жовтня 1995 року. На святкуванні ювілею Чернігівської районної газети «Наш край» у селищі Михайло-Коцюбинське. Зліва направо: автор книги Іван Кужельний, журналіст Павло Повод, поетеса, автор слів до пісні «Козачка» Надія Галковська, письменник, лауреат Шевченківської премії України Володимир Дрозд, журналісти Юрій Ганжа, Григорій Янушкевич, Володимир Сапон та ветеран праці, колишній бухгалтер редакції Василь Василець.

A decorative border with intricate scrollwork and floral patterns, framing the central text. The border is symmetrical and features a central floral motif at the top and bottom, with flowing lines and circular accents on the sides.

Розділ восьмий

**ВЕСЕЛІ
ОПОВІДКИ**

У СЕЛІ НА ПОСИДЕНЬКАХ

У історії мого рідного Звеничева міцно переплелися всі кольори веселки: трагічні і смутні, веселі і безжурні, драматичні і комічні...Ці жартівливі, лаконічні за формою, оповідки, я записав з вуст земляків, які самі були свідками чи учасниками анекдотичних історій, чи почули їх на колодках-вечорницях від сільських мудреців-пересмішників. Усі їх сюжети взяті безпосередньо з буденного життя.

Але, звісно, не всі вони абсолютно правдиві і документальні. І ось чому. Деякі уже пережили своїх перших оповідачів. Припускаємо, що хтось, переповідаючи їх на сільських посиденьках, добавляв до фабули своє, смішніше.

Отже, будь ласка, сприймайте ці простенькі веселі історії з гумором, такими як є, зокрема, і навіть ті, де йде мова про ваших далеких чи близьких родичів.

У цих іскрометних, життєрадісних комічних оповідках, як у дзеркалі, відбилися характер і вдача наших земляків, їх чиста, щедра, щира і добра душа, їх мудрість, дотепність і веселоці.

Колись відомий француз Жюль Ренар, заохочуючи своїх співвітчизників розповідати смішні історії, зауважував: «Це прекрасний шанс посміятися на цьому світі, бо у пеклі, очевидно, буде не до сміху, а в рай невідомо чи й потрапимо».

Що ж це за благо, що ж це за багатство, що за радість така – сміх? Сміх – це сонце, яке проганяє зиму з людського обличчя. Сміх не тільки ознака сили, але й сама сила. Сміх украй важливий для емоційного здоров'я людини. Гумор допомагає нам справлятися з труднощами, переживати важкі часи. Він на якийсь час розвіює печаль і життєві прикроці. Це, на думку одного східного жартівника-мудреця, – солодка втіха для страждальців, цілющий бальзам для засмучених і скривджених,

обділених долею і обійдених увагою. Кажуть у народі: «У дім, де сміються, приходить щастя». Отож, допоки існуватиме світ, люди завжди веселитимуться і сміятимуться над іншими і над собою.

Будурадий, якщо хтось із вас, земляків, поділиться зі мною новими смішними історіями з життя нашого села. Про якийсь незвичайний випадок чи комічну ситуацію з несподіваним і дотепним (нерідко дошкульним) ефектним закінченням. Разом посмісь. На щастя, на добро, на здоров'я!

ВЗУВ ВОЛИКА У ПОСТОЛИ

За метрикою хрещений мого батька значився як Яриловець Пилип Микитович. Та у селі всі його прозивали Семирозум. Був він від природи кмітливим і розумним. Прожив на світі близько сотні літ.

Дід Пилип, як отой шолоховський Щукар, був на усілякі вигадки мастак. По-сільському – штукар.

На початку тридцятих минулого століття за те, що не захотів добровільно віддати у колгосп віялку і молотарку, запроторила його влада до Чернігівської тюрми, де він просидів півроку. Відпустили, бо заступилося все село.

– Тебе ангел підняв на волю, – сказав йому на прощання начальник тюрми. – Їдь додому і помагай колгоспу.

Та Пилип Яриловець так і не вступив до колгоспу. Все життя прожив «індусом» («індивідуальним собственником»). А дітям не перечив йти колгоспною дорогою.

Скільки жив, стільки й тримав у господарстві їздового волика (останні три роки – бичка-парувальника), бо коня влада забороняла йому тримати.

Як одноосібник, він мав право випасати волика тільки на сільському вигоні, де часом і для гусей було мало паші. До яких тільки хитрощів не вдавався тут Семирозум. Взував волика у ваянки, щоб не залишав слідів, і вів нишком ввечері через город

у Царину на колгоспний луг випасати. А взимку, коли їздив на Замглайське болото збирати залишки сіна на оденках з-під стогів сусіднього роїського колгоспу, прив'язував волику до копит постолі, щоб не ковзався на льоду під снігом.

Дід Пилип славився у селі міцним самогоном. Часто любив повторяти: «Горілка – не Бог, але добре помагає».

Він першим у Звеничеві змайстрував міні-заводик (посільському – заводок) для виготовлення самогону, який через усіякі трубки-з'єднання називав «телефоном».

Час від часу дільничні міліціонери з району робили на дідів промисел облаву. Та він, зачувши про небезпеку, одразу ж мудрував як їх перехитрити. Бувало, швидко пакував самогонний заводик на воза, накривав лахміттям і волик, пасучись, катав його по вигону. А сулію з перваком клав у торбину, яку вішав на стіні, прикривши старою куфайчиною.

Якось міліціонер прийшов трусити у діда самогон з сільрадівським активістом Василем Горицьким. Нишпорив по усіх закутках. Аж упрів від пошуку. Пішов до криниці води з цеберки попиту. А понятий в цей час зачерпнув кухлик у відрі, що стояло на лаві біля печі. Ковтнув, аж там самогон. Та не продав він Семирозума, пожалів за кмітливість.

І все ж одного разу страж порядку підловив таки діда з перваком. Справа дійшла до суду. Але й тут він вийшов сухим з води. Розповідав допитливим у селі як це сталося. Мовляв, відвіз судді півкабана та баклагу самогону. Спробував він його і сказав, що такого міцного й за царя-батюшки у Городні не гнали. Та й відпустив додому.

Заробляв собі Пилип на прожиток не лише самогоном. Їздив воликом аж у Невклю за деревним вугіллям для самоварів і прасок, яке потайки возив на продаж у Чернігів. Торгував тут садиною і городиною.

А одного разу восени накопав кілька мішків кореня хрину на своєму та сусідських городах та й майнув поїздом на базар у Ленінград, де цей товар був у ціні. Торгаша з України запримі-

тили місцеві вурки, стали за ним полювати аби поцупити гроші. Та Семирозум пошив їх у дурні. Забіг до магазина, накинув на голову стару хустину і чорним ходом вискочив на вулицю.

Бувало, вертаючись з далеких доріг, дід випрягав волика біля двору, прив'язував до колеса, а сам влягався спати на воза під літнім небом.

Сільські парубки-жартівники відв'язували нишком волика, а сонного Пилипа везли у Царину, чи на той бік вигону. Прокидався він під ранок і ніяк не міг второпати, що з ним сталося. Впрягався у воза і тягнув додому.

Частенько підлітки просили діда аби їх покатав. Садовив він дітлахів на передок воза. І віз з вітерцем. Та як тільки-но волик починав «свистати» з-під хвоста молодією зеленню з нічного випасу, хлопчаки миттю зіскакували з воза і бігли на греблю прати одяг. Семирозум же чинно завертав до сільської лавки, аби прицінитися по чім тут господарські товари.

– Ти, Пилипе, краще собі нові штани купи, – якось, посміхаючись, зауважили дядьки. – А то он уже дірки на колінах світяться.

Мовчки пішов на вулицю за лавку, перевдягнув штани задом наперед.

– Ну що, хлопці, тепер нема дірок на колінах. То навіщо ж нові штани купувати?

Таким ось штукарем запам'ятався звеничівцям життєрадісний кмітливий дід Семирозум.

І досі в селі згадують його побрехеньку-небилицю про штурм Зимового палацу у Петрограді 1917-го року. Не моргнувши оком, дід Пилип завзято розповідав, що буцімто один звеничівець, який служив у гвардійському Кексгольмському полку, рішуче ввірвався у Тронний зал. А там – на троні цар-батюшка Микола II. Він до нього: «Злазь!» Та цар не повів й бровою. Тоді наш земляк хутко схопив його за ноги і стягнув додолу. А сам чинно всівся на позолочений трон.

З ЯКОГО ЗВІРА?

У повоєнні роки голова сільради Степан Костирко чи не щовечора після колгоспної роботи запрошував на сувору розмову боржників натурального податку. Дійшла черга і до Гаврила Горбача, що мешкав на хуторі Пилипівка.

– М'ясо державі здав? – пронизуючи гострим поглядом, запитав голова ще з порога платника податку.

– Здав.

– А масло, цибулю, яйця?

– Сьогодні хазяйка в район віднесла.

– А Махаринову – шкуру? – на одному подиху продовжував атакувати Гаврила грізний страж сільської влади.

– Тхора, куницю, зайця знаю. Про шагрєневу шкіру вчителька розповідала. А от про звіра махарина їй-бо ніколи не чув, – переминаючись з ноги на ногу, мовив спантеличений Гаврило.

– Та ніякий це не звір, – посміхнувся суворий голова. – А такий, як ти, дядько на прізвище Ма-ха-ри-нов, що приймає в Тупичеві телячі і свинячі шкури.

– Так би одразу й сказав, – посміливішав Гаврило. – Заколю рябу свиню, здеру з неї шкуру та й повезу на чоботи оцьому Махарину. Отам і познайомимось.

На radoшах, що все добре скінчилося, він хутко зачинив за собою сільрадівські двері та й почалапав через усе село додому.

УТОЧНИЛА

Наприкінці серпня сорок першого року вступили у село німці. Селяни заздальгідь поховалися хто куди: одні у погребі, інші у верболози, окопи в кінці городу.

А баба Орина Мельниченко залізла у простору глибоку яму, яку викопала за хатою для зимового зберігання картоплі.

Не встигла як слід примоститися на оберемку соломи, аж тут як тут і німець. Напевно, розвідник. Обвішаний важким військовим причандаллям, він біг городом, зачепився за бадилля і ледь не впав у яму сторч головою. Схопившись на ноги, заходився випитувати у баби, чи давно радянські солдати покинули село.

– Рус, рус? Рус, рус? – безугаву белькотів він під ніс.

А баба думала, що він питає у неї, якої вона національності.

– Да, на pewno ж, рус, – гаркавлячи, мовила з переляку.

А коли фріц спересердя махнув рукою (що з баби візьмеш) і зник за хатою, Орина отямилась, висунула з ями голову і крикнула йому вслід:

– Да не рус же я, а українка. Вік у рідному селі прожила.

«ГІПНОТИЗЕР»

Як тільки-но мороз сковував землю, багато звеничівців кликали Миколу Мудрика заколоти свинку чи кабанчика. Своє діло він добре знав. Плати великої не брав. Та й випивав на свіжині в міру.

Якось перед Різдвом запросив до себе невибагливого колільника й Іван Яриловець.

За хорошої погоди впорали вони удвох кабанця. Випили по чарці і прямо зі сковорідки сито поласували гарячою свіжиною.

– А ти знаєш, Іване, я – гіпнотизер. Як гляну, не мигаючи, витріщивши очі, на свого пса – миттю задкує у будку, – почав вихвалитися після смачного обіду Мудрик. – Ось побачиш, і твого загіпнотизую.

Затим схопив шапку і вискочив на вулицю. Іван метнувся за ним. Рудий Шарик, побачивши незнайомця, сердито загарчав на ланцюгу.

А Мудрик згорбився, витріщив очі і тихенько попрошкував до нього зі своїм «гіпнозом». Та Шарик замість того, щоб сховатись у будку, хвацько стрибнув на «гіпнотизера» і боляче вкусив за носа.

Не чекаючи на такий перебіг подій, заюшений кров'ю Мудрик кинувся за швайкою, щоб помститися капосному Шарикові. Та Іван перепинив дорогу.

З Шариковими «відмітками» Мудрик ходив усе життя. І після прикрої пригоди він уже ніколи не «гіпнотизував» у селі чужих собак.

ЗЛЯКАВСЬ... ОПУДАЛА

Як тільки-но Іван Яриловець привів матері з лісової Невклі невістку Марусю, та відділила молодятam не лише півхати, а й півгороду.

І заходилась молода хазяйка хвацько господарювати-експериментувати. Чого тільки не сіяла, не садила на свекрушиному наділі!

Одного погідного літа щедро вродила чумиза. Висока, густа, з добірними китицями. Та клятї горобці, як на лихо, внадились. Зграями налітали з усього села на врожай. Не давали спокою.

І змайструвала молода хазяйка їм на острах кремезне опудало у довгих штанях, старій куфайці, з шапкою-вушанкою на гарбузяній голові. А в праву руку приладнала ще й довгий кийок, войовниче піднятий угору.

Того дня ввечері вертався з роботи городами молодий господар, що працював у будівельній бригаді. Згорбившись, ніс за плечима велику в'язанку трісок на розпал. Біля чумизи підняв голову і жахнувся: ні з того, ні з сього на нього замахнувся кийком грізний чоловік. Подумав, що то бригадир перестрів.

З переляку кинув Іван в'язанку і впав ниць головою у чумизу. Але ніхто не вперіщив по спині.

Встав, роздивився, аж то опудало, яке поставила його роботяца Маруся.

– Тьху ти! – полегшено зітхнув і почалапав до хати.

Про цей смішний випадок розповів дружині тільки через рік. Соромився, що такий молодий, міцний, а злякався опудала.

У КАСТРУЛЬЦІ З ОДНИМ ВУШКОМ

Солдатська вдова Олена Анастасівна Івко понад усе любила худобу. Навіть на схилі літ тримала у дворі корівку-годувальницю. Глечик-два для себе і рудого kota залишала, а решту у «молочар» здавала.

А як молодшою була, у Чернігів на базар і молоко, і сир, і сметану возила. Частенько і кавалок масла у кошик на полотнину клала. Бувало, влітку, поки доведе, все в дорозі розтане.

Якось, розпродавши молочне, купила Олена собі за виручку білу гарненьку каструльку з одним вушком і червоними квіточками на полуді. Як їхала знову на базар, налила туди холодної води, поклала грудку свіжого масла і накрила кришечкою, щоб не розтало. Думала, миттю продасть. Та простояла до обіду. Хто не йде мимо, гляне спочатку на каструльку з одним вушком, де в холодній воді плавало жовте, як віск, вершкове масло, а потім з-під лоба – на бабу-чепуруху і похитає головою. І так, і сяк припрошувала Олена покупців – ніхто не бере. А чому, підказала рожевоцока сусідка, продавши свій товар.

– У тебе, бабо, каструлька з одним вушком, а треба – з двома. Докумекала?

І тут Олену ніби вогнем обпекло від сорому. Згадала, як бачила у колгоспних яслах «каструльки» з одним вушком, себто нічні горщики, на які нянечки садили дітей справляти нужду.

Та масло вона того дня все-таки продала. На біленькій полотнині. А «каструльки» з одним вушком уже ніколи на базар не брала.

А ТА КАЧКА-ДРІБНОСКАЧКА...

Історія ця аж ніяк не схожа на відому казку Андерсена про гидке каченя. А втім, послушайте.

Жила-була у моєї матері стара біла качка. Нанесла вона яець та й заходилася малят висиджувати. З півтора десятка лише

одне вилупилося. Біленьке, пухнастеньке. Розсердилася мати на качку за такий виводок, взяла та й на борщ зарізала. А каченья-сиротину понесла до сусідки, де бігала старшенька качина зграйка. Але та не прийняла малятко до своєї сім'ї. Носила мати його по селу, одначе ніхто притулку маляті не надав. Повернулася додому, посадила у батькову шапку-вушанку, поклала на піч вигрівати, де поруч на гарячому черені муркотіли два котики-братики, буцім коліскову співали. Жодного разу вони не зобидили сирітку.

Покладе було мати жменю сиру на сковорідку для каченяти. Сидять коти, облизуються, та жоден не підійде, поки сирітка не поїсть.

Змалечку привчилося каченятко за моєю мамою бігати. Як нитка за голкою. Тільки грюкне дверима – мерщій за нею надвір. І в хлів, і на город, і на луг слідом. Біля ніг лащиться і все щось крякає-розповідає.

Кури спочатку клювали каченятко. Та старий півень, напевно, розпорядився: не зобижайте сирітки. Перестали від спільного обіду проганяти. Завжди сердитий на набридливих курей пес Топик і той проявив до каченяти лояльність. Навіть дозволяв залізти в простору будку.

Пухнасте каченя стало восени великою білою качкою. Мати виміняла для неї за корзину картоплі молодого селезня. Відтоді качка і селезень стали ходити по городу в парі.

Але качка свою хазяйку не забувала. Як та десь на стільчику присідала, тулилася до неї і так люб'язно викрякувала, наче за щасливу долю дякувала.

«ЗЛІТАВ»

Мабуть, не було в селі такого хлопчика, якого б не манило своїм простором, незвіданістю і загадковістю небо.

Із вуст в уста, з покоління в покоління передають звеничівці ось таку історію.

Наслухавшись у школі розповідей про перших льотчиків Нестерова й Уточкіна, міфічного Ікара, що разом з батьком піднявся на крилах у небо, сільські хлопчак Митя і Гриша Акимови задумали і собі політати.

Гриша (все життя прозивали його Греком) прилаштував до найбільшої корзини дебели гусячі крила і затягнув її вірвовкою на гребінь солом'яної стріхи. Всівся у «літак» з добрим наміром злітати до тітки, аби взяти літр молока і трохи картоплі.

Братові Миті наказав довгою жердиною штовхнути корзину так, щоб у небі затріпотіли гусячі крила і понесли його на інший край села до гостинної тітоньки Олени Анастасівни.

Та замість того, щоб приземлитись на її подвір'ї неподалік церкви, опинився на густому кущі смородини біля рідної хати, а потім скотився в кусючу кропиву.

Бажання летіти вдруге уже не було.

«ХІБА ВСЕ РОЗКАЖЕШ»

До Мані Хоменко, що жила на Загребеллі, по війні пристав у прийма Микола Мудрик з сусідньої Розвинівки. Був він чоловік хазяйновитий, роботящий, чемний і доброзичливий, шанований у селі, але малограмотний.

Одного разу поїхав Мудрик з гуртом звеничівців колгоспною машиною у Чернігів на базар. Продав городину. Купив Мані і тещі гостинців, а собі велику газету, аби довести селянам, що таки ж він грамотний.

І коли ті зібралися, щоб вертатись додому, поважно витяг її з нагрудної кишені і зробив вигляд, що уважно читає. А газета, як на лихо, була без ілюстрації. І тримав її Мудрик заголовком униз.

Побачивши це, хтось з односельців лукаво запитав:

– А що ж, Колю, там пишуть?

– Та багато чого... Хіба все розкажеш, – мовив той багатозначно і сховав газету за пазуху.

А якось привіз він додому газету вже з ілюстраціями. Перевернувши її догори дригом, жахнувся від знімка, на якому була машина з людьми, що їхали в поле. Злякано мовив: «Ти поглянь, Маню, сюди – знову крушеніє».

ВИНУВАТИЙ ВІТЕР

По війні будували у селі колгоспну комору. Завзято махав тут гострою сокирою і тесля на прізвисько Сек.

Підійшов до нього бригадир будівельної бригади, щоб оцінити роботу і жахнувся: колода, яку той тесав, була геть вся в кривулях.

– Щось ти, Юрію Михайловичу, не по шнуру тешеш. Трудодня не запишу, – суворо зауважив йому бригадир.

– А причому тут я, – став у позу скривдженого Сек. – Винуватий вітер. Ось поглянь як сокиру заносить.

ЗВІДКИ ІМ'Я ВАВИЛО?

Було це давно-давно. У сільську Петропавлівську церкву принесли хрестити малюка.

Рум'янощокий, ласий до дарунків батюшка, перед тим, як здійснити боже таїнство хрещення, поцікавився у батьків новонародженого:

– А курку принесли?

– Ні.

– А чому?

– Та ловили, ловили, але не зловили.

– Якщо ловили та не зловили, то бути вашому синку Вавилою, – не заглядаючи у святці, мовив незадоволено. Так і записав у церковну книгу.

Доброго діда Вавилу Михайловича Кужельного поважала моя мати (пасла з ним вночі у дитинстві коней).

Я ж знав його дочку – бабу Машу. У її хаті після другого закриття церкви була молитовня.

Не знаю, чи вимагав приїжджий батюшка у мирян, що хрестили тут дітей, дарунків. Але Вавил у нашому селі вже не було. У сільраді новонароджених записували по-новому.

«ДАВАЙ ЧОРНОГО»

У стару лавку, з підсліпуватими вікнами, що стояла біля сільської пожежної, навпроти клубу, заїхав за товаром заїкуватий дядько Петро Акименко. Жив він на сусідньому хуторі Пасічний, а головував у Вихвостові.

Походив туди-сюди, подивився на прилавки і до лавочника Федора Яриловця:

– Д-д-дай мені одну бу-бу-ханку бі-бі-бі...

А потім, розгнівавшись на себе, що ніяк не може вимовити «білого хліба», у смак матюкнувся і махнув рукою:

– Давай уже краше дві чорного...

ПІДЖЕНИВ

У п'ятдесятих роках приїхала у село з дочкою-школяркою нова вельми завзята вчителька Єфросинія Куцак, яку поселили неподалік клубу у великій нічийній хаті.

Невзабарі об'явився і її чоловік, якого сусідка баба Гапка чомусь прозвала Харламом.

Через три-чотири годочки стали крутитись біля дочки вчительки сільські парубки. Прийдуть ото осіннього вечора і не-терпляче гупають кулаками у зачинені віконниці, аби та скоріше вийшла на гульки.

Це неабияк дратувало нервового Харлама. Якось до парубків пристав за компанію сусід-малоліток у важких бурках з бахилами і довгому зимовому пальті на виріст.

Гупають ті у віконниці, і він біля них під кушем бузку весело підстрибує. Аж тут рипнули сінешні двері, з яких вискочив розлючений Харлам. Парубки вихором хто куди: одні залопотіли вулицею на городище, інші – у густі зарості сливняку біля клу-

бу. А сусід-малоліток прожогом метнувся на бабин город. Та зачепився бахилами за кукурудзиння і, як важкий клунок, гепнувся на розгрузлу землю. Тут і наздогнав його сердитий Харлам. Схопив дебелу соняшничину і вперіщив по спині втікача.

З переляку «женишок» аж напудив у штани.

Довго насміхалися над ним сільські парубки: «Ну що, підженив тебе Харлам?».

«ХВОРИЙ» ДІД НІМЧИКА ВИТУРИВ

Восени сорок третього гнали наші німців з боку Городні через болото. Тікали ті без оглядки. Забігли кляті фріци у село і нумо нашвидкуруч по хатах нишпорити, їжу шукати.

Мій дід Сашок так боявся, аби двох дочок не забрали з собою в Німеччину. Вирив нору у стіжку з лепехою, що стояв під хатою, і сховав їх туди пересідати день-два.

А сам зняв верхній одяг і у спідньому влігся на полику у старенькій хаті, наче хворий-прехворий.

Аж тут і німчик плюгавенький через поріг:

– Млеко, яйкі, – забелькотів зголодніло.

Та побачивши худого старого, що «корчився в муках», нараз шугонув у сіни, вигукуючи сердито на ходу:

– Ой, не гут! Ой, не гут!

ЯК ЗГУЛИСЯ ТА ЗГУЛИСЯ

Добродушного дядька Альошу Костирка, що мешкав у кутку Марковичі, за очі прозивали Диким Биком. І ось чому.

Одного разу пішов він на замглайське болото нарізати у лозняку дубців на корзину. І стрів тут старого лося. Неабияк злякався, бо зроду-віку не бачив такого рогатого звіра. Прибіг захеканий назад у село і став переповідати кожному стрічному дивну пригоду, як за ним гнався величезний дикий бик.

Чудернацький був Альоша чоловік. Якось пригнав він на пашу у Царину колгоспних коней. Став лічити – одного гнідого нема. Як крізь землю провалився.

Знайшла коня тітонька, що порала по сусідству город.

– Та ти ж, чоловіче, верхи на ньому сидиш, – засміялася на весь луг.

А ще про дядька Альошу розповідали таке. Приїхав він у відпустку з армії додому. Погостював тиждень та й назад на службу. Хтось із родичів вранці відвіз його підводою на вокзал у Чернігів. А під вечір солдат знову тут як тут – витирає пилюку з чобіт на порозі.

– Що трапилося, Альошо? – питають сусіди.

– Та паровози на вокзалі як згулися та згулися, що не придумав, на який сісти.

ЧОБОТИ, ЧОБОТИ ВИ МОЇ...

По-вуличному глухий дід Чилей, а за метрикою Федот Львович Коваленко, жив на родовому дворіщі у родовому кутку, що ніби прудкий кінь, розігнався з пагорба вдалину, та його перепинило грузьке замглайське болото.

Хода у діда була особлива: ступав не широко, наче боявся, що загубить взуття, але ногу ставив так лунко, як солдат на плацу. Любив він носити розкішні горностаївські бахили, що аж лопотіли на росяній траві.

А якось поїхав у Чернігів на базар і придбав собі литі гумові чоботи. Радів, що дешево купив їх на руках. Приміряв один на праву ногу, а другого не встиг – продавець кудись дуже спішив.

Приїхав додому, покликав з городу бабу Варку, щоб та оцінила обнову. Став взувати чоботи, аж ті обидва на праву ногу. Сплюнував спересердя та втішив себе тим, що дешево купив.

І весною, і влітку гриміли у Коваленковому кутку просторі гумові чоботи на праву ногу. Всі знали: то дід Чилей за астраханською тюлькою у лавку йде. Якби вмів, то ще й пісню б заспівав: «Чоботи, чоботи ви мої, наробили клопоту ви мені...»

СТРАШНЕ ДІЛО

У Федора Михайловича Будника під осінь з'явився в хаті квартирант – Микола Борздий, молодий вчитель сільської восьмирічки.

До батьків у Сиделівку, що на білоруському прикордонні, йому було добиратись не лише далеко, а й незручно. Отож майже безвиїзно жив у селі від канікул до канікул. Справно платив за житло і столування.

Хазяїн тримав корівку, мав курок, качок, а ще добру пасіку. І був у селі відомим кравцем. Шив жінкам спідниці і кофти. Чи не всі чоловіки в ту пору носили міцні суконні галіфе, пошиті у Будника.

Мав він на них газетні викройки, як кажуть, на всі випадки життя.

Та трапилась ось така катавасія. На якийсь престольний празник засмажила хазяйка своєму постояльцеві жирну качку, поставила на стіл печеню з хрумтячими корнішончиками і гранчак міцненької слив'янки налила. Той добряче пообідав. А потім узяв газетні викройки (не знаючи, не відаючи як їх беріг хазяїн) та й витер ними, як серветками, масні від качиноного жиру губи і руки і жбурнув у грубку. Чим дуже розгнівав хазяїна-кравця.

– Страшне діло трапилося у мене в хаті, – довго ділився він своєю бідою з односельчанами. – Це ж треба, викройки на галіфе зіпсував!

ЗНАЙШОВ ВИХІД

Якось повоєнного літа троє звеничівців поверталися підводи з Чернігівського базару. Завернули до одного, другого магазину – всюди стільки люду за хлібом, хоч з ночі у чергу ставай.

Під'їхали до останнього на П'яти кутах – і там така ж картина.

– Хлопці, а я додому без хліба не поїду, – хвацько зіскочив з підводи за рогом магазину Мойсей Скітер.

– Та годі тобі байки розказувати, – обірвали його на півслові попутники.

– Б'юсь об заклад, що за п'ять хвилин візьму, – не здавався той.

Потому рішуче закинув на спину полотняну торбинку, затис у зубах новеньку десятку і, прикинувшись калікою, навколішках поповз до магазину.

Люди співчутливо пропустили його до прилавка з хлібом. А коли вертався назад і за порогом став на здорові ноги, кинулись на хитруна з кулаками. Добре, що підвода стояла напоготові. Миттю скочив на воза і вперіщив батогами коня...

У ліску за Халявином базарювальники сіли повечеряти. Із «закладу», який виграв у них Мойсей, випили по чарці за його здоров'я, закусили ковбасою і запашним чернігівським хлібом.

«ПШОНКА»

Було це ще до суцільної колективізації. Сільський жартун Володимир Яриловець на прізвисько Квуож сидів на улюбленій лавочці біля сільради у чеканні, аби з кимось потеревенити.

І тут до нього підсів новий уповноважений з хлібозаготівель з самого Чернігова товариш Довбиш (село тоді входило у приміську смугу).

– А ви, шановний, часом не в курсі, чому селяни так повільно виконують завдання по здачі хліба державі? – запитав з неспішною цікавістю.

– Озиме жито уже здали, а ярина ще не дозріла, – відповів йому неохоче Яриловець.

У цю мить мимо проторохтіла підвода, доверху навантажена сухими стрічками болотного аїру, який селяни заготовляли на паливо і на підстилку худобі.

– А що то за жниво дядько повіз? – угледів уповноважений.

– І ви не знаєте? – начебто здивувався пересмішник. – Схоже, ніколи в житті не їли пшоняної каші з молоком.

– То чому ж цієї «пшонки» не молотять та не здають державі? Вона ж уже дозріла.

– Ось про це, шановний уповноважений, і запитайте сільську владу.

Того вечора Довбиш вчинив сільрадівцям неабиякий рознос, назвавши їх саботажниками, що зволікають з обмолотом і здачею державі «пшонки».

Вертаючись додому, заїхав попиту водиці до молодиці Гопгопихи, що жила на околиці села. А потім став приставати до неї з любощами. Та схопила великого гнилого гарбуза і наділа на голову зухвалому залицяльнику.

Більше Довбиш у село не приїжджав.

ЗРОБИВ ВИСНОВОК

Звеничівець Іван Тихонович Хоменко у сімдесяті роки працював фотокореспондентом городнянської районної газети «Сільські новини».

Одного разу редактор відрядив його у Хотівлю сфотографувати краших доярок місцевого колгоспу імені Попудренка.

Хто з них краща, можна було довідатись біля контори з червоної дошки «Крокують попереду». Але вона була порожньою. Пустувала поруч і чорна дошка «Відстають».

У ту пору партійні «ревізори» оцінили б побачене як провал роботи партійної організації в ідеологічному забезпеченні соціалістичного змагання. Саме так оцінив його і безпартійний Хоменко.

Знайшов шматочок крейди і на дошці «Відстають» великими літерами написав прізвище колгоспного парторга Коваленка.

Через годину, вертаючись з ферми, знову заїхав до контори.

Обидві дошки уже рясніли прізвищами передовиків і відстаючих. Переляканий парторг швидко зробив висновок.

А БІДА Ж ЯКА?

Наш сусід Ничипір Сільвестрович Печерний мав у селі репутацію людини порядної, покладистої і дуже розважливої. Він навіть заповів поховати себе на прадавньому городищі одноосібно: не за валами, а при дорозі, щоб кожен, хто проходив мимо, вклонився його світлій пам'яті.

Якось на початку п'ятдесятих призначили його завідувати фермою. Та не встиг він як слід утвердитися на новій посаді, як без його в тому провінни тут загинула половина маленьких гусенят.

І так і с'як картали Печерного на засіданні правління колгоспу. А він, усміхаючись, на те:

– Так це ж, либонь, півбіди.

– А біда ж, по-твоєму, – питають, – яка?

– По-вашому, мужики, не знаю яка, а по-моєму – це коли гусак уже не в змозі осідлати гуску, – з глибоким натяком на інтимне подружнє життя відповів той прискіпливим правлінцем.

Ничипорову «півбиду» списали актом, як загадкову гусячу хворобу. А йому самому згодом підшукали іншу, уже не керівну, роботу.

ПОКУКУКАВ

Звільнене від фашистських окупантів село працювало на фронт, на Велику Перемогу.

Голова сільради Клим Федосович Костирко зібрав увечері колгоспних активістів, аби з усією суворістю воєнного часу спитати у них: чому так погано несуть кури яйця.

На столі кволо блимала гасова лампа. Попід стіною сиділи, похнюпившись, ті, хто відповідав за заготівлю яєць державі.

А голова у присутності фінагента з району до безтями розпікав «винуватців»: розчервоніло гамселив по столу важким кулаком і гнівно кричав «туди-розтуди...».

І раптом з вулиці в розчинену вузьку квартиру просунулась чиясь голова з найжаченим чубчиком і, наче зозуля у червні, так лагідно закукувала:

– Ку-ку, ку-ку... (пізніше з'ясувалося, що то був Василь тітки Кладі).

Ольга-бригадирша в цю мить намацала в кишені старенького жакета тверду зимову грушу, яку не встигла згризти в обід, і шарахнула нею по лобешнику кукувника.

Той, не сподіваючись на таку «гостинність», так рвонув голову, що аж раму висадив. І побіг з нею, мов кінь з хомутом, по Тихонишиному городу. Ото вже сміху було. Навіть суворий фінагент до сліз розреготався.

«НА ЧОМУ СИДЖУ, ТЕ Й ГЛЯДЖУ...»

Тихін Яриловець жив на горі край села, яку іменують Бритиковою. Був він людиною відчайдушною, кмітливою, але злодійкуватою.

Якось увечері через дірку у солом'яному даху Тихін заліз у комору до Ригора Полегенька, де поцупив клунок сала. Став нишком піднімати на гору та, зачепившись за бантину, ледь не впав додолу. З переляку випустив клунок, який, скотившись з даху, важко гупнув на землю. Та так, що хазяїн оселі, схопившись з ліжка, вискочив на вулицю. Кинувся за хату, аж там Тихін, згорбившись, стоїть і так благально просить:

– Любий земляче, переховай оцю торбинку до ранку. Дорого віддячу...

– Забирайся геть під три чорти! – сердито гримнув на нього благочестивий Ригір. Хутко піддав злодієві на плечі важкий клунок і виштовхав з двору. А коли вернувся до хати, стала його дружина Ганна розпитувати: що ж там трапилось? Розказав усе, як було. Недослухавши, вона миттю кинулась через сіни у комору.

– Ой, лишенько, Ригоре! Клятого Тихона ти з нашим салом потуриш!

А було ще й таке. Одного разу Тихін Яриловець украв клунок зі свіжиною у сусідньому Роїщі. Невзабарі хазяї по гарячих слідах примчали до нього в хату робити трус. Почувши їхні кроки, хитрющий, як лис, Тихін одразу зметикував: поклав клунок під діжку, що стояла серед хати, всівся на неї та заходився шити чоботи. Де тільки не шукали пропажу роїщенці – не знайшли. А Тихін, погойдуючи ногами, все сидів собі на діжці з дратвою в зубах, весело мугикаючи під носа: «Хто на чому сидить, те й глядить». Подивилися на нього косо пришельці та й пішли ні з чим. А на вулиці отямилися: «Що ж це він там «глядить»? Чи не наше сало бува?» Мерщій до хати. Заглянули під діжку, а там порожньо. Меткий Тихін встиг переховати клунок в інше місце.

ЩОБ У ЦЕРКВІ НЕ СВИСТАВ

Звісно, що дід Яків Івко ніколи в житті не сидів на золотому троні падишаха у жодній з арабських країн як Близького, так і Середнього Сходу. Та його усі чомусь прозивали на сільський манер Падашакою. Був він глухий, як пень.

А дід Андрій Костирко ніколи не зодягав капральського мундира, бо це звання в російській армії скасували задовго до того, як він з'явився на світ. Та в селі без будь-яких вагань величали його Капралом. (І досі рід «носить» це унтер-офіцерське звання).

Мав дід Капрал пишні губи. Кажуть, у юності дуже любив цілуватись з дівчатами.

Падашака та Капрал жили у різних кінцях села. Якось стрілись вони на богослужінні у Петропавлівській церкві.

Глухий Падашака ревно молився, раз у раз поглядаючи, як кланяються Богові його односельці, бо не чув ні батюшки, ні півчих. А Капрал, поставивши губи бантиком, уважно прислуховувався до кожного слова, мовленого у Божому храмі.

І здалося Падашаці, що той свище у церкві. Скільки не кидав на нього оком, весь час губи свистком тримає. І така того злість

взяла. Після служби стали розходитись прочани по домівках. А Падашака до Капрала. Схопив того міцно за барки, так як затопить у вухо: «Оце тобі, бісів сину, щоб у церкві не свистав».

НЕ ВІНЧАТИ Ж ПОПАДИ

Сергій Кужельний, дід мого ровесника, посватав на початку минулого століття у сусідній Великій Вісі роботящу дівчину-красуню і надумав після Покрови весілля зіграти.

Заздалегідь прийшов з проханням до сільського священика, аби той повинчав у церкві.

Знаючи, що на це урочисте таїнство у того немає твердої ціни, запитав несміло з порога:

– Скільки ж коштуватиме ваше благословення на шлюб, батюшко?

Почувши суму, яку загнув святий отець, жених отетеріло став чухати потилицю.

– А дешевше не можна? – поцікавився.

– Ні!

Сергій і так, і сяк до нього, аби скинув хоч трішки. А батюшка як сказав, наче відрубав.

– Та повинчай уже їх, отче, дешевше, – не втрималася на юнакове благання матушка. – Бери скільки дає.

– Ось ти бери і сама за таку платню вінчай, – відповів на те сердито.

Довелося Сергію розкошелюватися: де ж це видано, щоб попада вінчала молодят у церкві.

ВЕРНУВСЯ ЦАР БЕЗ ХАЛЯВ

По війні за нашим селом по той бік болота жила на хуторі Рудки гарненька вдова з двома малолітніми синами, яка вчителювала у Звеничеві. Став до неї учащати жонатий колгоспний об'їждчик, що вартував на болоті стоги з сіном сусіднього Рої-

ща. Не дав йому Бог ні вроди, ні домашнього багатства. Але всі чомусь називали його Царем. Мабуть, через те, що з парубоцьких літ їздив як цар у сідлі на красивому коні. А ще і в свято, і в будень носив начищені до блиску хромові чоботи.

Приїде ото нишком на хутір, припне під старою грушею за повіткою свого гнідого і мерщій у вдовину хату. То окраєць хліба, то кусень сала привезе хлопчикам від зайця. Менший наїжачено брав гостинця, ліз на піч і ревниво виглядав із-за коми-на, чи, бува, не лапає чужий вусань за мамину сиську.

Якось Цар потрапив під густий осінній дощ і задлявся у вдовиці, аби просушити одержу. Після вечері сопів-сопів та й захріп на теплому черені. А хлопчик тим часом схопив Цареві чоботи, заховався за скриненю і повідрізав халяви. Щоб до мамки не залицявся.

З тої пори Царів кінь уже ніколи не завертав на хутір до молоденької вдовиці.

АЖ СІК З ТОПОРИЩА БРИЗНУВ

Якось сільські дядьки після чаркування біля греблі стали хизуватися чудернацькими історіями, які нібито траплялися у їхньому житті. Дійшла черга і до Миколи Мудрика.

– Пішов я, хлопці, минулої осені під вечір по лозу на обручі у Соловійову околицю. А там такі нетрі. З острахом подумав:

– Може й вовки тут водяться. Вирубав одну, другу, третю лозину. Підняв голову, аж на тобі – навпроти мене вовчисько очима світить. Я з переляку так стиснув нове кленове топориче, що аж сік з нього підштаники промочив.

Розреготалися хлопці:

– Ну й брехун ти, Миколо, ну й вигадник, як отой барон Мюнхгаузен. Ще може скажеш, що й вовка зарубав.

– Замахнувся я на нього та як уперішив. А потім у сутінках півгодини сокиру зі старого корча витягував.

ХОЧ І В ОБОХ ГРОШІ ПОЦУПИЛИ

Біля сільської лавки ділився враженнями від недільної поїздки на чернігівський базар дід Андрій Полегенько, що жив при грузькій дорозі, яка біля його хати круто повертала на Велику Вісь. Мав він прізвисько Матюшенко. Мабуть, за те, що часто матюкався.

– Випрягли ми з кумом раненько коня на базарі, що біля церкви, – став весело розповідати. – Та не встиг мій дорогий родич прицінитися у рядах по чім садовиною торгують, як вурки гроші у нього поцупили.

– Ну, а ти, Андрію, втругував багато, – поцікавились сільські дядьки.

– Багато, то багато, – став нервово чухати потилицю і переминатися з ноги на ногу. – Та у пивнушці злодії кишеню з грішми вирізали. Але тішу себе тим, що кум таки дурніший за мене: у нього гроші вранці вкрали, а у мене лишень ввечері .

РОСЛИ ГАРБУЗИ ЧЕРЕЗ МЕЖУ

Через межу від Клавдії Заворотної жив у старій хатинці приїжджий батюшка, який не тільки ревно правив у селі службу Божу, а й вправно клав на колгоспних луках стоги, майстрував на подвір'ї бригади вози.

Був він кмітливим, застережливим чоловіком. Любив часто повторювати прихожанам: – «Береженого й Бог береже».

Весною насадив батюшка попід сусідською межею гарбузів, а як тільки ті підросли, ножичком позначив на плодах свої світські ініціали.

Осіnnю зібрався урожай збирати, а гарбузів – катма. Прийшов до сусідки тривогою поділитися. Аж тут гарбузи, прикриті картоплинням, у купці лежать. Копирснув ногою, підкотив до себе одного, другого і побачив на них свої зарубцьовані позначки.

– Ой, батюшечко, то, мабуть, мої діти через межу їх ненароком перекотили, – сплеснула сором'язливо об поли сусідка, та й заходилася переносити жовтобокi гарбузи йому під хату.

З тої пори уже ніхто в селі не чіпав гарбузів батюшки.

ТЯГЛИ ВОЛИ МАШИНУ НА БРИТИКОВУ ГОРУ

По війні купив звеничівський колгосп «Ленінський шлях» у Білорусі трофейну автомашину. Заходився її ремонтувати Іван Денисович Хоменко, який знався з армійською технікою. Та скільки не длубався у вузлах авто, так і не зміг його завести.

– А якщо з Бритикової гори машину покотити, – подав ідею фронтний шофер Степан Костирко. – Може на швидкому ходу заведеться.

Назавтра запряг дядя Гриша (Григорій Лаврінович Кужельний) три пари найкращих колгоспних волів, які через все село під вигуки допитливих дітлахів покотили машину на Бритикову гору, що на карті-двокілометровці позначена як висота 153.

Півдня тягали її круторогі воли по роїській дорозі на гору. Та як не старалися у ярмах, не загув двигун авто. Довелося бідолахам тягти ту машину на моріжок до сільської пожежної.

Розповідають старожили, що завів автомашину умілець із сусіднього Вихвостова. Довго їздили на ній селяни на чернігівський недільний базар торгувати.

ОЙ ГИЛЯ, ГИЛЯ, ГУСОНЬКИ, ДОДОМУ

Восени з широких луків на осушеному Замглайському болоті злетіла над вечір зграя наших гусей, що паслися без нагляду, хоч досі завжди ночували вдома. Куди вони завернули, ніхто не бачив.

Назавтра на домашній раді вирішили шукати їх по сусідніх селах. Батько попрошкував у Роїську Слободу, де жили наші родичі. Мати подалася у Вихвостів. А я сів на велосипед і майнув до Петрушина, що маячів на горизонті банями старовинної

церкви Різдва Богородиці. Це десь сім з гаком кілометрів від батьківської хати.

Край чужого села на спорожнілій колгоспній фермі сиділа зграйка сірих гусей. Довго придивлявся: наші чи чужі? (Я їх рідко бачив, бо на той час уже не жив у Звеничеві). Мати казала, що їх мало бути 28. А тут – 27. Подумав, мабуть, хтось з петрушинців оскуб нашу гуску на холодець.

Став гнати їх попід горою курним путівцем додому. От-от мав уже минути Граничний рівчак, що розмежовував землі двох сусідніх колгоспів. І тут раптом схаменувся закличним криком горбоносий гусак. Пожвавішали й обізвалися гуси. Замахали крильми і дружно знялися у небо назад до Петрушина. Скочив я на велосипед і помчав захекано вслід за ними. Хвала Богу, приземлилися на тій же фермі, на тому ж дворіщі.

Розгнівавшись за отаку непередбачувану польотну витівку, загнав гусей у старий порожній корівник. Знайшов шматок алюмінієвого дроту і перев'язав кожній пташці крила.

Довгенько гнав їх у рідне село. Спересердя підфутболював тих, що відставали. Мовляв, це вам за те, що завернули назад і відцуралися домівки.

Це була остання гусина осінь у нашому дворі.

ЗНЕСЛА КУРОЧКА ЯЄЧКО

Рідко коли пустувала довга лава під парканом виконкому Звеничівської сільської ради – місце цікавих зустрічей селян. Чи не щодня тут солодко смакував самосадом її колишній перший голова, мій дід по матері, Олександр Кужельний, якого звали в селі ласкаво Сашок.

Біля нього, як дзиглики, жваво крутилися діти війни – босонігі сільські підлітки, аби дід дав їм хоч раз затягнутися міцним димом із самокрутки. Але Сашок, лукаво посміхаючись, відмовляв їм. Мовляв, від паління цигарок чиряк вискочить на язиці.

І хлопці з сусіднього Коваленкового кутка, вдовині сини Ми-

кола Костирко і Микола Хоменко вдалися до хитрощів. Подарували мені, малому, дзеркальце для «зайчиків», аби за те носив їм яйця з дідового лозяного курника. А потім через надійного дорослого «посередника» вони купували за них у діда міцний домашній тютюн. Виручені таким чином курячі яйця дід здавав у сільську лавку за якийсь ходовий товар.

Та недовго тривав такий «яйцеобмін». Дід з бабою забили тривогу: перестали нестися кури. Викликали мене на допит. І я «розколовся». Розказав все як на духу. Тютюнова афера завершилася тим, що дід Сашок нам'яв мені вуха. А потім спіймав одного з хлопців-призвідців і добряче огрів його сухою ліщиною кувальцею, щоб більше не дурив його, старого, і не спонукав до нечестивих пустощів малолітнього онука.

«А МИ СВИНКУ ЗАКОЛОЛИ»

У п'ятдесятих роках минулого століття селянин, що заколов кабанця, мав обов'язково здати його шкуру державі. А що то за сало без пахучої шкурки, обсмаленої на житній соломі?!

Якось батько весною потайки від сусідів заколов свинку і обсмалив її в лозах у кінці городу. А нам, дітям, суворо наказав, щоб про це ніде анічирк.

Днів за два по тому прийшла до нас погуляти всюдисуща, голосиста тітка Катя – колгоспна ланкова, дочка Конона Коваленка з сусіднього однойменного кутка.

– А ми свинку закололи, – хвацько висунула голову на печі із закапелка моя молодша сестра Надія. І в доказ цього радісно помахала новою іграшкою – висušеним і надутим свинячим міхуром з дрібкою гороху.

Мати сердито зиркнула на неї.

А та своєї:

– А ми свинку закололи, а ми свинку закололи...

– Не свари, Ольго, свого ангелочка, – мовила до матері, лагідно посміхнувшись, тітка Катя. – Її вустами сам Бог промовля.

У матері від цих ніжних слів аж на серці відлягло. Хутко заходилася накривати стіл і пригощати сусідку свіжиною.

Запитаєте, чи сварила вона після такого «одкровення» доньку. Та хіба можна сварити дитину за святу чесність і простоту.

«ФЕДОТ ПАССЯ В ТАБАКЕ»

Суворий сторож колгоспних полів, або просто об'їждчик, Григорій Акимов одного разу застав на тютюновій плантації зграйку сірих гусей, які скубли поміж рядками молоду пласкушу і молочай. Розпитав у хлопчиків-пастушків, що завзято грали в карти, чиї ж то гуси. А коли дізнався, огризком хімічного олівця написав на аркуші з учнівського зошита доповідну: «Яриловец Федот пасся в табаке. Прошу розібрать его на правлении...».

Та Федота «не розбирали» на «правлении». Голова звеничівського колгоспу Олексій Ледовий сам на сам посварив свого родича-сусіда, який мав за дружину його рідну сестру. Відтоді Федотові гуси уже ніколи не паслися «в табаке».

ВИПИВ ЧАРКУ ДАРМОВУЮ

Було це у другій половині двадцятих років минулого століття. Перед початком суворого Великого посту, що напередодні Великодня, за народними традиціями відзначали у селі Масницю або Колодія – веселе свято проводів зими, перемоги світла й тепла над холодом. Цього веселого тижня родичі «перетягували колодки», себто ходили в гості одне до одного на млинці.

Кожен його день, починаючи з понеділка, мав свою назву: Стріча. Загравальник, Ласунка, Розгуляй, Тещині посиденьки, Посиденьки і завершувався у неділю Прощеним днем.

Надумав Тихін Яриловець і собі на Масницю випити на халяву. Спустився з гори, де мешкав при роїській дорозі, на Чухистівку (куток у Пилиповому хуторі біля села). У суботу, на Посиденьки, забрів у хату заможного Івана Андрійовича Сібунна, де уже голосно співали:

*Масниця, Масниця, яка ж ти мала!
Якби ж тебе сім неділь, а посту одна!*

– Оце, хлопці, зайшов до вас випити на халяву,– мовив відверто з порога хитрий і нахабний Тихін.

Господар не вагаючись налив йому з сулії стакан міцного самогону.

– Пий, Тихоне на здоров'я,– мовив лукаво.

Той, одним махом смачно випив і простягнув руку до тарілки з гарячими млинцями.

– Е ні, дороженький, ти ж сказав, що зайшов тільки на дармову чарку,– хутко відвів його руку від закуски.

І налив йому залпом другий стакан перваку. А потім і третій.

П'яний як чіп пошкандибав Тихін додому на рідну Бритикову гору. Після такої Масниці ні до Сібуна, ні до його рідні більше на дармову чарку уже ніколи не заходив. А якщо до інших хуторян і заходив, то, про всяк випадок, тримав у кишені загорнуту у полотнину домашню закуску.

ГУЛЯВ ЗАХАРКО НА ВЕСІЛЛІ

1948 року дзвеніло у Великій Вісі весілля. Фронтвик-звеничівець Іван Іванович Сібун, який поселився в Чернігові, одружувався з троюрідною сестрою Галиною Федорівною Велігорською.

Приїхав сюди з міста вантажівкою ЗІС-5 його кмітливий і винахідливий дядько по материнській лінії Захарій Семенович Ганжа. Щоб смачно поїсти, поспівати, потанцювати, повеселитися у весільній кампанії. Випивав, чи лише пригублював, ніхто за столом його не контролював. Та розуму не втрачав. Бо знав: треба було везти до Чернігова молодят.

І ось ця пора настала. Повантажили на кузов авто придане: скриню з сувоями полотна, рушниками, одягом нареченої, а ще – вузлами з периною і подушками та рідкісною у ту повоєнну

пору швейною машинкою. Зверху весело повсідалися півтора десятка захмелілих учасників весілля.

Вслід за молодятами, які мали їхати у кабіні машини, вийшов з хати Захарко. Як глянув на кузов, розгубився:

– Де ж я розміщу на нічліг стільки гостей? А ще, бува, захочуть, щоб після гулянки відвіз їх знову з Чернігова у село. Треба щось діяти!

Вдаючи, що добряче сп'янів, похитуючись, пішов до машини. Довго длубався під капотом. Нарешті сів за кермо. Та не встиг проїхати кілька метрів, як зачепив крилом старий тин. Ввімкнув задню передачу: затріщала суха огорожа з іншого боку.

Де тут й веселощі у гостей поділися. З переляку на ходу повискакували з кузова. А Захаркові цього й треба було. Виїхав на старовинну тиху дорогу, що через Роїську Слободу, Роїще та Халявин вела до Чернігова. У кабіні, як голубочки, сиділи щасливі молодята.

ГОДІ, ХЛОПЦІ, ЗЕМЛЮ ГРІТИ

Бувало, що мого батька дехто з селян називав Негрієм. Та не тільки його, а й мене в дитинстві. Звісно, я ображався. Бо тоді ще не знав, що таїть у собі це дивне прізвисько з натяком на африканського негра.

Якось сестра розповіла історію його походження.

...Сільські чоловіки косили траву на лузі. Ополудні сіли пообідати з домашніх шаньок вареними яйцями, сирим і смаженим сальцем, зеленою цибулькою та іншим харчем, що Бог послав.

А потім заходилися у карти грати. Мовляв, куди спішити – косовиця не втече. Вже і сонце до горизонту стало хилитися, а вони азартно картами розмахують.

Батькові, який мовчки спостерігав за грою, було не по собі: норми ж не виконаємо, яку визначив бригадир, пора уже й за роботу братися. Спересердя штовхнув у плечі найзатятішого картяра:

– Не грій землю, бери в руки косу!

Звідтоді оце «не грій», як реп'яшок до галіфе, на все життя міцно приклеїлось до нього.

Які тільки прізвиська не звучали у нашому селі! Чумак і Дворянчук, Гоп-Гоп і Кльоц, Атюн і Кайбос, Бубун і Гудуха... Звідки вони походять, можна тільки здогадуватись.

ПОЧУВ ПРО КОЗЛА, ТА НЕ ПРО ТОГО

На початку 60-х у Великій Вісі відбувалися підсумкові річні збори об'єднаного колгоспу. Привезли сюди і групу активістів із Звеничева. Був серед них не байдужий до розвитку колгоспного виробництва Федот Яриловець.

Слухав-слухав він у залі сільського клубу довгі нудні звіти та виступи і мимоволі задрімав. Прокинувся, коли вели мову про... козла. Спросоння подумав, що у колгоспі збираються відкрити козячу ферму. І вже налаштувалися за це проголосувати.

Хутко схопився з місця:

– Люди добрі, схаменіться, у нас же он скільки рогатої і безрогої худоби в господарстві. Як важко прогодувати її взимку. А тут ще й козячу ферму затіваєте, – мовив на весь голос схвилювано. – Ви ж добре знаєте, що з козла ні шерсті, ні молока...

Почувши таку полум'яну Федотову «промову», учасники зборів аж вибухнули сміхом. Адже йшла мова не про заснування козячої ферми, а про обрання до складу правління колгоспу авторитетного у Великій Вісі чоловіка на прізвище Козел.

А ШТРАФ ОДНАКОВИЙ

У розпалі літнього трудового дня голова колгоспу Микола Петрусенко застав на полі механізаторів, які зупинили трактори і заходилися підстригатися до храмового свята.

Суворо нагримав на них. Пригрозив, що покарає карбованцем за польову перукарню.

А як оштрафував, молодий великовіський тракторист Михайло Ілленко став обурюватися:

– У кремезного дядька Сергія Скітера голова більша ніж у мене, малого та худого, а штраф за підстригання наклали на обох однаковий.

СПРАВА В ІНШИЙ БІК ОБЕРНУЛАСЯ

Побилися у селі Анатолій Троян та Трифон Хоменко. Останньому добряче дісталось. Пожалівся в район. Забрали Трояна у міліцію.

Щоб детальніше з'ясувати обставини бійки, прислали до села міліціонера з Ріпок. Приїхав він до Трифона, та вдома не застав. Знайшов його по сусідству, у хаті двох самотніх жінок, які попросили вигнати самогон.

Побачивши Трифона біля самогонного апарата, міліціонер вирішив, що у такій ситуації треба спочатку братися за справу про самогоноваріння, а вже потім – про бійку.

Покликав у поняті сусідів Федора Костирка на прізвисько Міна та Федора Солодового. Та перед тим як вилити на городі самогон, запросив їх підтвердити, що саме це гірке зілля налито до сулії. Ті випили по кухлю перваку, закусили дрібкою шкварок, що лежали на сковороді. Стало жарко. Розчервонілі повсідались на полику біля печі.

Міліціонер до них з протоколом, щоб підписали. А вони прикинулись такими п'яними, що ледь язиками ворущать, бо не хотіли документально свідчити проти сусідів.

Чим закінчились ці дві звеничівські історії? Трояна посадили за хуліганство. А Трифона покарали за самогоноваріння.

ХОТІВ КУПИТИ ПУДОВОГО КРОЛЯ

Анатолій Троян був гонористою людиною. За подвиг на війні мав високу бойову нагороду. І поза межами села за певних обставин і в потрібний йому час азартно нею козирав. Та так, що

іноді й районні чиновники розгублювались перед «фронтовим командиром батальйону», яким себе удавав.

Чужим людям, не моргнувши оком, він міг таких легенд про себе наплести, що часом і сам у них вірив.

Якось прийшли до Звеничева за покупками селяни з сусідньої Розвинівки. Побачили Трояна, що чинно сидів на східцях автолавки. Хтось з них простягнув йому руку для привітання. І він на це миттю відреагував:

– Як був я просто Трояном, то ніхто мене й не помічав. А як став бухгалтером-ревізором із золотими зубами, то уже й за руку здоровкаються.

А було й таке. На автостанції у Ріпках серед незнайомих пасажирів витягнув з кишені вольтметра і став хизуватись, який він класний телемайстер. Невзабарі один чоловік з Чепігівки приїхав на мотоциклі у село, аби забрати Трояна, щоб той полагодив йому і сусідам телевізори.

А дядько з Роїща щиро повірив у його переконливу розповідь про те, що він вирощує пудових кролів, яких ніяка хвороба не бере. І вже на другий день примчав до Звеничева, щоб купити у Трояна на розплід породистих вуханів.

...Звеничівці ж знали свого земляка як великого розбишаку, який не раз сидів у в'язниці за хуліганство. Бувало, напідпитку ходив він по селу, розмахуючи косою, як шаблею. І одного разу у Панському кутку нагнав такого жаху, що баба Мар'я хутко вибралась на горище, зробила дірку у солом'яному даху, висунула кризь неї розпатлану голову і на весь голос заволала:

– Ой рятуйте, люди добрі!

ЇХАВ БАРБУХА НА БІЛОМУ КОНІ

Дільничний міліціонер Барбуха натрапив у заростях молодого звеничівському вільшаника на самогонний апарат (напевно, хтось підказав). Поклав його на підводу, запряжену білим конем, і в добромум гуморі вертався до Ріпок.

На вигоні біля бригадної контори bravo зіскочив з воза, аби зарані повідомити в район по телефону про знахідку. Став настирливо набирати номер свого начальника, а зі слухавки лише короткі гудки.

Спересердя вийшов на вулицю і обімлів: нема підводи. І, як на зло, навколо ні душі, нема в кого спитати, куди ж вона поділася. Метався туди-сюди по вигону. Кинувся до колгоспного саду, до копанок... Слід на траві від коліс знайшов, а підвода як крізь землю провалилася.

Після пошуків сів пригнічений під конторською огорожею. Сподівався, що за знахідку премію випишуть. А тут така рахуба!

Десь за годину почув як неподалік заторохтів віз. На радіощах схопився на ноги. По вулиці з боку школи тупотів його білий кінь. Та уже без самогонного апарата на підводі...

Як пізніше з'ясувалося, цей апарат належав безногому інваліду війни Василю Кужельному. Здавав його в оренду селянам. Ті, криючись від стороннього ока у верболозах та вільшаниках, гнали на ньому міцний самогон.

Поки міліціонер у конторі добивався по телефону до Ріпок, Василева дружина хутко скочила на його підводу і надійно сховала за селом у канаві самогонний апарат.

...Після такого конфузу Барбуха зрідка приїздив до Звеничева. А от його білий кінь якимсь чином назавжди прижився у бригадній стайні. Селяни дали йому кличку Барбуха.

УКУСИЛА ДЯДЬКА СОБАЧКА...

Хвацький пес Каштан покусав у Звеничеві двох селян. Люди забили тривогу: а якщо цей пес скажений?!

Сільський фельдшер з колгоспним ветеринаром дійшли висновку: треба діяти по інструкції – пса умертвити, а його голову відправити до лабораторії на експертизу.

Назавтра вранішнім автобусом відрядили до Чернігова з акуратним пакунком Павлининого чоловіка Івана Коваленка. Та

той перед тим як здати собачу голову на дослідження, забіг до їдальні, що біля Центрального ринку, випив у буфеті гранчастий стакан дешевого міцного вина, закусив карамелькою і мерщій на вулицю – шукати лабораторію.

Біля Воскресенської церкви згадав, що забув у їдальні пакунок. Кинувся туди, а його вже хтось поцупив. Зчинив лемент. Позбігалися люди. А коли дізналися, що лежало в тому пакунку, розсміялися. Мовляв, уявіть собі стан злодія, який відкрив отой страхотливий пакунок.

Та Іванові Коваленку було не до сміху. Повернувся додому похмурий. Розказав все як на духу. У селі так ніхто і не дізнався, чи був той пес сказаним, чи ні, Але тих, кого він покусав, про всяк випадок, нашпигували болючими уколами.

«ТЕРОРИСТ»

У роки мого дитинства сільські хлопчачки розважалися усілякими саморобними пристроями для стрілянини, які гучно бабахали. Найчастіше це була стріляна гільза з малокаліберної гвинтівки. Наповнювали її сіркою з сірників і загинали. А потім, загорнувши у вату зі старої куфайки, підпалювали і чекали поки бабахне.

Одного разу взимку Петро Будник таку «бомбочку» приладнав до палиці, яку встромив у кучугуру снігу біля клубу. А в цей час прийшла сюди баба Олена Івко, яка мешкала поруч. Мовчки взяла оту палицю, щоб з її поміччю піднятися по слизьких східцях на високий клубний поріг. Петро – вслід. Став у тісному коридорчику забирати у баби палицю. І тут раптом бабахнула його розігріта «бомбочка». Баба з переляку впала на підлогу і на повен голос закричала:

– Убив ірод окаянний! Убив-в-в!

Повибігали з клубу люди. Побачили бабу Олену живу і здорову. Насварили Петра-«терориста» за необачну витівку.

...За кілька днів сільський учитель Іван Ходаш застав за високими валами городища гурт хлопчаків, які тут сховались, щоб постріляти. Наказав добровільно скласти «зброю».

Настало тимчасове затишшя після бабахання у селі.

ЯКОЇ МАСТІ СВИНЯ?

Наприкінці 20-х років минулого століття багато хто в селі розводив голубів. Мав таке захоплення і найменший син Василя Хоменка Михайло на прізвисько Гог (через заїкання важко давалась йому вимова звуку «г»).

Одного разу, буцімто, у пошуках зниклого улюбленого голуба заліз він до чужої голуб'ятні, де зненацька застав його господар і добряче нам'яв вуха.

Вдруге хлопець попався у сусідній Великій Вісі, де поцупив з дружком свиню.

На суді Михайло вперто не визнавав своєї провини. Та коли суддя раптово запитав про масть свині, не задумуючись відповів:

– Ч-ч-чорна!

За крадіжку свині відправили його під конвоєм на рік до колонії. Та з неї він додому не повернувся. Подейкували у селі, що хлопця вбили в'язні за вкрадену пайку хліба.

«А ДЕ Ж ШОФЕР ЦІЄЇ МАШИНИ?»

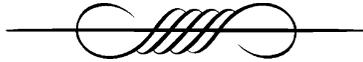
Сільський фельдшер Тетяна Хоменко після обходу хворих верталась додому. Аж раптом біля неї загальмував машину Прокіп Хоменко:

- Михайлівно, захворіла моя донька, – мовив схвильовано.
- Я зараз навпрошки підійду й огляну, – сказала йому.
- Навіщо йти, сідайте, миттю підвезу, – відчинив їй кабінку.
- Так ти ж напідпитку, – відповіла на пропозицію.
- А хто у нашому селі з шоферів і трактористів нині не п'є?
– відреагував Прокіп.

Вагалася Михайлівна, та все-таки сіла. Доїхали до греблі. І тут трапилась пригода. Чи то Прокіп задрімав, чи не справився з керуванням, машина покотилась з високого берега до річки. Зачепилася кузовом за гілляччя старезної верби з вивернутими коріннями, а передком кабіни шубовснула у воду.

Позбігалися люди. Визволили з кабіни переляканого фельдшера, а вслід і Прокопа. Той трохи полежав на травичці, а потім підійшов до гурту селян, які обговорювали пригоду. Глянув на вантажівку і здивовано запитав:

– А де ж шофер цієї машини?

З ДОБРОМ ДО ЛЮДЕЙ

Кужельний Іван Дмитрович походить зі старовинного козацького роду, три представники якого у 18 столітті були отаманами звеничівського куреня Ройської сотні Чернігівського полку. З'явився на світ Божий 5 листопада 1946 року у Звеничеві Ріпкинського району, що на Чернігівщині, в простій селянській родині.

Трудову біографію після закінчення Тупичівської середньої школи розпочав бетонярем по виробництву панелей для чернігівських «хрущовок».

Закінчив на стаціонарі філологічний факультет Ніжинського державного педінституту імені Миколи Гоголя (1969) та відділення журналістики Вищої партійної школи (1982).

Перша публікація (вірш на честь Великого Кобзаря) у Ріпкинській районній газеті п'ятдесят років тому на все життя поєднала його з друкованим словом.

Професійну журналістику розпочав 1 вересня 1969 року в Ріпках. Продовжував у Бобровиці. У районній пресі пройшов всі щаблі. Від старшого літературного працівника до редактора газети.

Опісля був консультантом з питань преси обласного партійного комітету. 12 років працював в обласній газеті «Чернігівський вісник» (9 з них редактором).

Автор багатьох новел, оповідань, етюдів юнацького періоду, документальної повісті «Про що шумлять рокити» (надрукована у Бобровицькій районній газеті 1979р.). Її уривки вміщені у столичних виданнях: «Дзвони пам'яті», Книзі-меморіалі «Вінок безсмертя» про спалені села України в роки минулої війни та історико-краєзнавчій книзі «Не бував ти у наших краях».

Він один з авторів та упорядників книг «Журналісти Черні-

гівщини» (1996), «З любов'ю до людей і до землі» (2006) - про депутатів - аграрників обласної ради, «Дзвони пам'яті» (2008) – про Ріпкинщину в роки Великої Вітчизняної війни. Брав активну участь у випуску сувенірного енциклопедичного видання «Чернігівщина» (2000), присвяченого 200 - літтю Чернігівської губернії та 70-річчю області.

Він також автор передмов до поетичних збірок земляка Максима Хоменка «Мої бджоли – любов моя» та чернігівця Станіслава Ковалю «Надвечір'я», спогадів про письменника Володимира Кезлю з Сибережі та літератора-краєзнавця Миколу Таратина з Вихвостова.

За цикл публіцистичних розповідей «Земляки» (про незвичайні долі звеничівців), опублікованих у дев'яностих роках минулого століття на сторінках «Чернігівського вісника», удостоєний звання лауреата обласної журналістської премії імені Василя Блакитного (1999). Лауреат III обласного фестивалю журналістів «Золотий передзвін Придесення» у номінації «Преса і пошта – разом до людей».

Відзначений найвищою відзнакою обласної влади – спільною Почесною грамотою облдержадміністрації та обласної ради, дипломами та грамотами секретаріату Національної спілки журналістів України, багатьма іншими нагородами.

За багаторічну сумлінну працю та вагомі трудові досягнення відзначений Почесною Грамотою Кабінету міністрів України з врученням пам'ятного нагрудного знака (2001).

Член Національної спілки журналістів України з 1980 року. Брав участь у двох її з'їздах. Делегат двох з'їздів Добровільного товариства книголюбів України.

Перед виходом на пенсію упродовж п'яти років обіймав посаду радника голови обласної ради з питань інформаційного забезпечення та зв'язків з громадськістю. Був редактором випуску інформаційно-аналітичного вісника обласної ради «Орієнтир».

Друкувався у парламентських виданнях. Співробітничав зі столичним журналом «Хобі».

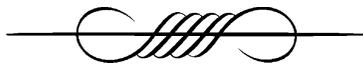
Десять років (половина з них за сумісництвом) був власним кореспондентом газети УДППЗ «Укрпошта» «Поштовий вісник» в Чернігівській області. Колеги-поштовики видали в столиці до 65-річчя від дня народження «власну марку» з його портретом.

Одружений. Батько доньки і сина. Дідусь трьох онуків.

Захоплення – краєзнавство, подорожі, вікторини, колекціонування. Був переможцем всеукраїнської вікторини, оголошеної газетою «Молодь України» з нагоди 30-річчя Перемоги, а також призером вікторин у журналі «Україна» та газеті «Сільські вісті», присвячених цій знаменній даті.

Восени 2011 року Чернігівське міське телерадіоагенство «Новий Чернігів» зняло фільм для рубрики «Моя колекція» про його цікаві колекції місцевих газет та мініатюрних книг.

Він зустрічався з багатьма видатними людьми країни. У великій домашній бібліотеці має десятки книжок з автографами письменників України та колишнього Союзу РСР.

ДЖЕРЕЛА, ЛІТЕРАТУРА, ПРИМІТКИ

Розділ перший. У легендах і переказах, пошуках і знахідках

Дзвонами віків озивається, або Звідки пішла назва села Звеничів

1. Оппоков Е.Ф. Материалы по исследованиям болот Черниговской губернии. – Чернигов, 1905. – с. V-VI.

2. Домонтович М. Материалы для географии и статистики России. – С-П, 1865. – С. 39; Коваленко В.П., Фомін О.В., Шекун О.В. Давньоруський Звеничів і скарб арабських дірхемів. «Археологія», № 1, 1992 р. – С. 60; Кужільний І. Свинь чи Змаглай? «Сіверянський літопис», № 3, 1995 р. – С. 82-83.

3. Шафонський А.Ф. Черниговского наместничества топографическое описание. – К., 1851. – С. 234; Самоквасов Д.Я. Северянская земля и северяне по городищам и могилам. – М. 1908, – С. 105; Константинович Н. Исторические памятники Черниговской губернии // Календарь Черниговской губернии на 1887 г. – Чернигов, 1886. – С. 627; Згадана праця в журналі «Археологія», № 1, 1992 р. – С. 60-62; Енциклопедичний словник «Чернігівщина», – К. 1990 р. – С. 267-268.

4. Згадана праця в журналі «Археологія» – С. 65-67; Енциклопедичний словник «Чернігівщина», – К. 1990 р. – С. 268; Попудренко М. «Звеничівський скарб», «Колгоспне життя» (Ріпки), 22 червня 1971 р.; Володимиров С. «Арабські монети... із Звеничева», «Комсомольський гарт», 7 листопада 1985 р.

5. Самоквасов Д.Я. Северянские курганы и их значение для истории // Труды III АС. – К. 1874 г. – Т.1. – С. 184; Уварова П.С. Городища и курганы. Выборка из дел Черниговского статистического комитета общества Нестора-летописца и гр. П.С. Уваровой // Труды Московского Предварительного комитета по устройству XIV АС. – М. 1906. – Вып. 1 – С. 77; Згадана праця в журналі «Археологія». С. 62-65; Енциклопедичний словник «Чернігівщина». – К. 1990 р. – С. 268.

6. Згадана праця в журналі «Археологія», № 1, 1992 р. – С. 67.

7. Нерознак В.П. Названия древнерусских городов. – М. 1983 г. – С. 76-77.

8. Лазаревський А. Обзорение Румянцевской описи Малороссии, –

Чернигов, 1866, – С. 69; «Черниговские губернские ведомости», Часть неофициальная № 826, 18 июня 1896 г.; Пащенко Д. Описание Черниговского наместничества (1781 г.), – Чернигов, 1868 г. – С. 33; Генеральное следствие о маестностях Черниговского полка, 1729-1730 гг., – Чернигов, 1908 г. – С. 16-17.

9. Пащенко Д. Описание Черниговского наместничества (1781 г.). – Чернигов, 1868 г. – С. 33; Сапон В. Село Звеничів у 1666 році. «Чернігівський вісник», 5 січня 1996 р.; Кужільний І. Звеничів – село козацьке. «Чернігівський вісник», 6 червня 1991 р.

10. Нерознак В.П. Названия древнерусских городов, – М. 1983 г. – С. 77; Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, т. II. – С. 86; Роспонд С. Структура и стратиграфия древнерусских топонимов // Восточнославянская ономастика, – М., 1972. – С. 9-89.

11. Семяновский А.С. Материалы для оценки земельных угодий по Черниговской губернии. т. XIV. Городницкий уезд, – Одесса, 1885, – С. 319; Гумилевский Ф. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 6, – Чернигов, 1877 г., – С. 135.

12. Труды Черниговской губернской архивной комиссии, вып. VII, Чернигов, 1908, Приложение: алфавитный список церквей Черниговской губернии. – С. 10.

13. Кужільний І. Це ж наші святині. «Чернігівський вісник», 20 серпня 1993 р.

14. «Життя Полісся» (Ріпки), 17 квітня 1999 р.

15. Таратин М. Родом... з «Фата моргана». «Чернігівський вісник», 21 лютого 1991 р.; Таратин М. У дорозі. «Колгоспне життя» (Ріпки), 19 вересня 1964 р.

16. Дрозд В. «Листя землі», – К. 1992 р. – С. 249.

Фортеця на «шляху у радимичі»

1. История городов и сел Украинской ССР, Черниговская область, К.-1983, -С.599.

2. Село Київської Русі (за матеріалами південноруських земель). -Київ.-2003.-С .30.

3. Коваленко В.П., Фомін О.В., Шекун О.В. Давньоруський Звеничів і скарб арабських дірхемів. «Археологія», № 1, 1992.-С.60.

4. ПВЛ.Ч1., М-Л., 1950, с. 14.

5. Домонтович М.. Материалы для географии и статистики России,

собранные офицерами Генерального штаба в Черниговской губернии.- Санкт-Петербург, 1865.-- С.39.

6. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание.-Киев, 1851.-С.234.

7. Коваленко В.П., 2001 // Портал «Археология России», archeologia.ru.

8. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник.-Київ,1990,- С. 267.

9. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии, Кн.6, - Чернигов, 1877,-С.263.

10. Кужільний І. Це ж наші святині.// Чернігівський вісник, - 1993. -20 серпня.

11. Коваленко В.П., Фомін О.В., Шекун О.В. Вказана праця,- С.60-62.

12. Макушніков А.А. Рубязі Гомійської волості у 12-14ст.ст.(спроба рэканструкцыі)// Гістарычна-археалагічны зборнік.Ч.2,- Мн., 1993, С.54-55. Макушников А.А., Радимичский центр. Песчанна-Песошенька.// Краязнаучы сайт Гомеля і Гомельшчыны, <http://nashkraj.info/content/view/90/49/>; Макушников О.А., Гомель с древнейших времен до конца XVIII века.- Гомель., 2002. - С.38-39.

13. Соловьев С.М.. Соч. Кн.1.История России с древнейших времен. -М., 1988.- Т.1,Гл. 5.С 133-134.

14. Там само.-Гл.7. С.179.

15. Полное собрание русских летописей,Т.34.-М.,1978.-С.88.; Соловьев С.М. Названа праця. Кн.2 .Т. 3,- М.,1988.- Гл.2. С.139. История городов и сел Украинской ССР. Черниговская область. - К.,1983. - С.102.

16. Попудренко М.Звеничівський скарб.// Колгоспне життя.-1971.-22 червня.

17. Коваленко В.П., Фомін О.В., Шекун О.В. Названа праця. -С.65-67.

18. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник.- К.,1990.- С.268.

19. Грушевський М. Ілюстрована історія України.Репринтне відтворення видання 1913р.- Київ., 1990.- С.42.

20. Архив ИА АН УССР. Отчет Веремейчик Е.М. и Кузнецова Г.А. за 1986 г., 1986/93.

21. Архив ИА АН УССР. Отчет Кузнецова Г.А. за 1976г, 1976/53.

22. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник,- К.,1990.- С.268.

23. Жаров Г.В., Жарова Т.Н. Охранные археологические исследования на Черниговщине. Сайт «Археология Чернигова». [http:// archeology.narod.ru](http://archeology.narod.ru).

З козацького кореня

1. Галушко О. Чернігівський полк у другій половині XVII-XVIII ст.: до постановки проблеми.//Збірник наукових праць. Україна на порозі століття: актуальні питання історії.- К.,1999.-С.34.
2. Генеральное следствие о маестностях Черниговского полка 1729-1730 гг.//Земский сборник Черниговской губернии.-1903.-№2.-С.295.
3. Ляшев О. Роїще – село, сотенне містечко.-Чернігів, 2002.-С.28-29; Галушко О.Ройська сотня (за реестром 1753р.).//Чернігівщина земля козацька. Календар.-К.,2000.- С.364; Горобець С.М., Ситий І.М. Чернігівщина козацька. Ройська сотня: історія, адміністративно-територіальний устрій, сотенна старшина. -Чернігів, 2008. - С.15-24.(Пробний прим.)
4. Даль В.Толковый словарь живого великорусского языка. Т.4.-М.1991.-С.172.
5. История городов и сел Украинской ССР. Черниговская область. - К., 1983.-С.27.
6. Там само.- С.31.
7. Сапон В.Село Звеничів у 1666р.//Чернігівський вісник.-1996.- 5 січня; Сапон В. Чернігівці 1666 року. //Деснянська правда.-1995.-25 листопада.
8. Черниговские губернские ведомости.Часть неофициальная.-1896.-18 июня. - № 826.
9. Универсал Черниговского полковника Лизогуба 1690г.//Киевская старина .- 1885. -март. - С.45.
10. Василенко Н.Генеральное следствие о маестностях Черниговского полка 1729-1730гг.- Чернигов, 1908.-С.16-17.
11. Там само. - С.275.
12. Там само. - С.276.
13. Там само. - С.277-278.
14. Кривошея В.Чернігівські родоводи (матеріали до історії козацької старшини).//Україна на порозі XXI століття: актуальні питання історії. Збірник наукових праць.- К.,1999.- С.44-45.
15. Лукомский В.К., Модзалевский В.Л..Малороссийский гербовник. Репринтное. издание книги, напечатанной в Санкт-Петербурге 1914г.-К., 1993. - С.116.
16. Василенко Н. Генеральное следствие о маестностях Черниговского полка1729-1730г. - Чернигов, 1908. - С.16-17.
17. Горобець С.Села Ройської сотні: Звеничів.-Чернігів, 2009.-С.9.

18. Там само.- С.23.
19. Там само. - С.28.
20. Семяновский А.С. Материалы для оценки земельных угодий. Том XIV. Городницкий уезд.-Одесса,1885. - С.319.
21. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. т.4.-К.,1914.-С 256-258.
22. Горобець С. Названа праця.-С.23, 30,48.
23. Там само.-С.23,30.
24. Семяновский А.С. Названа праця. –С.311,319.
25. С.Горобець.Названа праця.-С.38.
26. Там само.- С.48.
27. Там само.- С.10.
28. Там само.- С.9.
29. Там само.- С.14.
30. Там само.- С.14-16.
31. Там само.- С.16-18.
32. Там само.- С.9, 16, 28.
33. Там само.- С.17-22, 47, 54.
34. Там само.- С.39-49. Семяновский А.С. Названа праця.- С.316-119.
35. Семяновский А.С. Названа праця.- С.319.
36. Там само. - С.317.
37. Там само. - С.319.
38. Горобець С. Названа праця .- С. 41-42.
39. Там само.- С.40, 46.
40. Пащенко Д. Описание Черниговского наместничества (1781г).- Чернигов, 1868,-С.33.
41. Горобець С. Названа праця.- С.9,16,18,30, 39.
42. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии.Кн.6, Чернигов,1877.- С.135.
43. Горобець С. Названа праця.-С.9.
44. История городов и сел Украинской ССР. Черниговская область.- К., 1983.-С.29.
45. Крипьякевич І. Історія української культури.-К.,1994.- С.120-122.
46. Горобець С.Названа праця.С.39.
47. Горобець С.М., Ситий І.М. Чернігівщина козацька. Ройська сотня: історія, адміністративно-територіальний устрій, сотенна старшина.- Чернігів,2008.-С.63. (Пробний примірник).
48. Там само.-С.100.

49. Там само.-С.67. Горобець С. Села Ройської сотні: Звеничів.-Чернігів,2009.-С.9.

50. Горобець С. Названа праця. – С.10.

Гетьман Попович- так називали Івана Самойловича - сина попа. До гетьманування на Лівобережній Україні (1669-1672) був він чернігівським сотенним писарем, сотником, Чернігівським полковником.

Пантелеймон Радич- військовий канцелярист, довірена особа гетьмана Івана Самойловича,Чернігівський полковий суддя (1685), брав участь у бойових походах. Був послом у Турецькій землі, а потім в Москві. 26 серпня1687р. одержав гетьманський універсал на володіння Буянками, які на багато літ стали його ранговим селом.

Звеничівські козаки брали участь в походах на:

Азов- нині місто обласного підпорядкування у Ростовській області Російської Федерації, розташоване на лівому березі Дону, неподалік від Азовського моря. Споконвіку воно мало важливе стратегічне значення. Під час Азовського походу 1796р.р., в якому брали участь звеничівські козаки Федір Загуменний та Омелян Зенченко, турецька фортеця Азов була взята російськими військами та українськими козаками і перейшла до Росії.

Бихов – нині місто, районний центр Могильовської області Білорусі, на правому березі Дніпра. У 16-18 століттях тут була ливарна гарматна майстерня, де виготовлялись гармати, ядра, кулі тощо. У давні часи місто славилось своєю військовою фортецею. 1708 р. сюди, напевно, за зброєю, ходили в похід козаки Звеничівського куреня.

Гомель- нині місто, обласний центр Білорусі, на правому березі р.Сож. У 1569 р. він увійшов до складу Речі Посполитої. З цього часу став ареною численних наскоків і битв між українськими козаками, російським військом і поляками. Під час Північної війни тут стояло російське військо на чолі з Меншиковим. У 1775 р. Катерина друга подарувала Гомель і Гомельське старостатство у вічне потомственне володіння відомому російському полководцю П.О Румянцеву-Задунайському «для увеселения». У 1709 р. тут побували звеничівські козаки.

Замостя- нині місто в Люблінському воєводстві Польщі, закладене 1579р.Тут побували звеничівські козаки 1706р.

Ірклієв- нині село Чорнобаївського району Черкаської області.Засноване 1608 року з правом «слободи» на 20 років. Зазнавало жорстоких

набігів кримських татар, з якими 1710 р., напевно, й боролися під час військового походу наші земляки..

Кам'яний Затон- колишня земляна фортеця на південному російському кордоні, закладена Петром Великим 1696 року для охорони від набігів турок і татар. Була розташована на лівому березі Дніпра, навпроти Запорізької Січі на р. Білозерці. Опорний пункт на шляху до Перекопа. Тут 1689р. побували козаки із Звеничева.

Кизикермен (Казікермен) – з турецької «дівоча фортеця». Нині місто Берислав Херсонської області. У козацьку добу це стародавнє місто-фортеця було одним з опорних пунктів турецького панування у Північному Причорномор'ї. 31 липня 1695 року фортеця була захоплена російсько-українським військом Б.Шереметьєва та Івана Мазепи під час успішного Дніпровського походу, в якому брали участь і козаки Звеничівського куреня Ройської сотні.

Коломак- нині селище міського типу, районний центр Харківської області. Засноване 1668 року. 25 червня 1687 року тут відбулися вибори гетьмана України Івана Мазепи і підписані так звані Коломацькі статті. 1723р. у Коломаку побували звеничівські козаки.

Любар- нині селище міського типу, районний центр Житомирської області. Заснований литовським князем Любартом у середині 14 століття. Тут побували під час походу 1705 р. наші земляки.

На Іжорі під Орешком - земля розташована на березі Неви, обмежена Фінською затокою, річкою Нарвою, Чудським озером на заході та Ладозьким озером з рівнинами, що прилягають до нього, на сході. Орешек – міцна фортеця на цій землі, яка мала стратегічне розташування, а саме – вихід до Балтійського моря. Петро Великий під час Північної війни (1700-1721рр.), в якій брали участь і звеничівські козаки (1701р.), прорубав тут «вікно в Європу».

Паланку – (загін війська у зімкнутому строю). Згаданий тут похід 1692 р. був у Запорізьку Січ, яка ділилась на паланки, центром яких були слободи з невеликими укріпленнями, де розміщувався козацький гарнізон на чолі з полковником.

Перекоп- за часів Кримського ханства був головною фортецею, яка захищала Кримський півострів з боку континенту від набігів запорозьких козаків. В історії зафіксовані Кримські походи козаків Чернігівського полку. Тут згадано один з них 1689р., в якому побували козаки із Звеничева.

Самару- нині мільйонне місто на лівому березі Волги (Російська Федерація). З 1688 року виконувало функції військової прикордонної бази

і центру торгівлі зі Сходом. Фортеця Самара була і в районі сучасного м.Новомосковськ Дніпропетровської обл. В одній з них у 1688р., найдавнішому військовому поході, побували козаки Звеничівського куреня Борис Кужельний, Федір Загуменний та Григорій Івченко.

Смілу- нині місто, районний центр Черкаської області. Офіційна дата народження 1709р. У козацьку добу з 1660 року була під владою Польщі. Тут точилися постійні битви між поляками, татарами та турками. Згада-но, що в одній з них 1716р. брали участь і звеничівські козаки.

Терку- ймовірно, тут йде мова про похід 1723р. звеничівських козаків Івана Довгого та Аврама Костирка на Північний Кавказ, а саме в Кабардино-Балкарію, яка у 1557 році добровільно ввійшла до складу Російської держави. Ця місцевість зазнавала агресії з боку Туреччини і Кримського ханства. У республіці Кабардино –Балкарія (Російська Федерація) є районний центр м. Терек, на правому березі р.Терек.

Царицин- сучасне місто Волгоград у Російській Федерації. Стару назву носило з часу заснування (1589) і аж до 1925 року. Це колишня сторожова фортеця на південних рубежах Російської держави. Збудована на перехресті багатьох торгових шляхів, в т.ч. і головного Великого шовкового шляху з Китаю у Європу.За царювання Петра першого тут було розпочате будівництво Волго-Донського каналу, яке перервала Північна війна. Звеничівські козаки були тут у поході 1719р.

Чериків- місто в Білорусі на річці Сож, районний центр Могильовської області. У козацьку добу – сотенне містечко Могильовського (Біло-руського) полку. Тут були під час походу 1708р. наші земляки.

На Звеничівській дачі

1.Труды Черниговской архивной комиссии, вып.10. -Чернигов, 1913.- С.105-106.

2.Семяновский А.С. Материалы для оценки земельных угодий, собранные Черниговским статистическим отделением при губернской земельной управе, т. IV, Городницкий уезд.- Одесса,1885.-С.158.

3.Там само.- С.1598.

4. Там само.- С.159-161.

5.Там само.- С.161.

6.История городов и сел Украинской ССР. Черниговская область - К., 1983.- С.273; Семяновский А.С. Названа праця.- С.43.

7.Семяновский А.С. Вказана праця. - С.17-20.

8.Там само.- С.83.

9. Там само.- С.121.
10. Там само. - С.105, 133.
11. ДАЧО, ф.679, оп.10, спр.1975, арк..223.
12. ДАЧО, ф.679, оп.10, спр.2014, арк..34.
13. Обзор Черниговской губернии за 1890г.- С.24.
14. Дудко Олександр.Городня. Енциклопедичний довідник.-Чернігів, 2010.- С.58-59.
15. Обзор Черниговской губернии за 1884г.- С.31.
16. Студьонова Людмила. Чернігівське повітове земство.-Ніжин, 2003.- С.43-51.
17. Календарь Черниговской губернии на 1893г.- С.109, 160.
18. ДАЧО, ф.679, оп.10, спр.2014, арк..37.
19. ДАЧО, ф..679, оп.10, спр.2014, арк..424.
20. *Почесні громадяни – з 1832 року привілейований прошарок « міських обивателів» між дворянством і купецтвом в Російській імперії.. Вони мали особистий і потомствений статус. До почесного громадянства зараховувались, зокрема, діти особистих дворян, рядового духовенства, які мали належну освіту. Урядовий Сенат видавав на потомственне громадянство грамоти, а на особисте - свідоцтва. Почесні громадяни мали певні права і переваги: «в свободі от рекрутской повинности, от подушного оклада, от телесного наказания...». Звання почесний громадянин було скасовано декретом ВЦВК і РНК у листопаді 1917р.*

«Роботящим рукам перелого орать ... і посіяне жать»

1. ДАЧО, Ф.Р.-56, оп. 1, спр. 244, 245, 266.
2. ДАЧО, Ф.Р.-56, оп.-1, од.зб.13, арк.48.
3. ДАЧО, Ф.Р.-56, оп.1, од.зб.31, арк.6, 96.
4. Борьба трудящихся за власть Советов 1917-1919г.г., Чернигов, 1957. С.-91-93; ДАЧО, Ф.Р.-651, оп.3, спр.26, арк. 2. Копія
5. ДАЧО, Ф.Р.-7319, оп.1, спр.6, арк..65; Ф.Р.-7319, оп.1, спр.1, арк.10.
6. Ткаченко В.В.1933-й: Хроніка голодного геноциду//Філософська і соціологічна думка.-1991.-№1.-С.115.
7. ДАЧО, Ф.Р.-116, оп.1. спр.8, арк.1-96.
8. Пам'ять народу неубієнна: спогади очевидців. Чернігів, 2003. С. 12-15.
9. Колгоспне життя» (Ріпки), 19, 23 червня 1993р.
10. Коллективизация: как это было. Правда, 28 августа, 16 сентября 1988г.

11. Горобець С.М. Петрушин за часів голодомору 1932-1933 років. Ніжин, 2005.С.-41.
12. Там само. С- 40.
13. Там само. С.- 41.
14. Демченко Тамара. Колективізація та голодомор на Чернігівщині 1932-1933рр.Чернігів, 2007. С.1-72.
15. Там само. С- 42.
16. Колгоспна перемога (Чернігів), 8 жовтня 1933р.

Розділ другий. Як незгасна свіча, як гаряча сльоза

З Національної Книги пам'яті жертв голодомору...

1. Джерела мартирологу: ДАЧО, актові записи Ф.Р.- 9005, оп.1, спр. 59; Ф.Р.- 9001, оп.1, спр. 67; списки загиблих, Ф. -9030, оп.2, спр. 17; свідчення очевидців, Ф.-9030, оп.1, спр.37, 39, 127.

Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні, Чернігівська область, 2008, - С. 490-491, 496.

У списки Книги включено померлих селян х. Пітелів, який входив до складу Звеничівської сільради (прізвища Бовда, Лугина і, напевно, Гордієнко, Кондратенко, Полешко, Ребенко).

Сюди зі спогадів звеничівців помилково занесено прізвища Хоменка Тихона (репресованого і розстріляного у 1938р.), Костирка Антона (загинув 1941р. на війні) та Коваленка Федота Львовича (вмер у 1971р.). Вони вилучені зі списку.

«Отеє горе і ми пережили...»

2. Спогади Є.С. Івко (Яриловець) та І.І.Івка надруковані в обласній газеті «Деснянська правда» від 22 листопада 2008 року у матеріалі Миколи Будяньського «Доки горить свіча».

3. Спогади моєї матері О.О.Кужельної про голодомор, надруковані 23 липня 1993р. в обласній газеті «Чернігівський вісник», у книгах «За них скажемо», Чернігів, 1993. - С.16-18, та «Пам'ять народу неубієнна: спогади очевидців», Чернігів, 2003р.- С. 15-17 та у всеукраїнській газеті «Поштовий вісник» 27 листопада 2009 р.

4. Спогади, написані Ф.П.Костирком 20-22, 25-27 серпня 1999 року і надіслані авторові цієї книги. Вперше вони надруковані у названій тут «Національній книзі пам'яті ...». Помер автор спогадів у 2004р. Похований у Литві.

5. Спогади уродженця Звеничева Ф.І. Сібуна (мешкає у Івано-Франківську) надруковані в іншій редакції у «Нашій родинній книзі», яку написав його племінник, лікар-терапевт Михайло Хоменко (Летичів, 2006, С. 448).

6. Автор спогадів Лугина (Кужельна) Ольга Григорівна у 1982 році переїхала із Звеничева на постійне помешкання до молодшої дочки Люби в Ріпки.

Розділ третій. За п'ять років до війни

1. Кок-сагиз багаторічна трав'яниста рослина роду кульбаб. Її корені мають до 14 відсотків каучукових речовин у сухій вазі. Кок-сагиз в СРСР вирощували як технічну культуру, необхідну для виробництва гуми, бо каучук в ту пору був стратегічною сировиною, і придбати його країна могла лише за валюту. Із 1954 року у зв'язку з розвитком виробництва синтетичного каучуку плантації кок-сагизу уже не культивувались.

Розділ четвертий. Перемагать і жить

Оккупація. Из пережитого

1. Про підпільну групу в роки тимчасової окупації в селі Звеничів див. Кузнецов Герард. Край непокоренный. – Чернігов, 1995.-С.136-137.

«Це, Марфо, не прохання, а наказ!»

1. В архівній справі Ф-6, № 10338, арк.17, що зберігається в ГДА СБ України в Чернігівській області, вказано, що це був партизан з Роїща на прізвище Потапенко.

Тасмниця червеної ночі

1. З довідки ГДА (галузевого державного архіву) Служби безпеки України в Чернігівській області, підготовленої його працівниками на підставі архівних кримінальних справ (Ф-6) №№ 6843, арк.13,14, 10715, арк.16, 17, 10338, арк.21, 22, 23, 34.

З етичних міркувань у архівній довідці не вказані прізвища лісника та сільських поліцаїв. Всі вони за скоєні перед Батьківщиною злочини суворо покарані.

Постріли на дорозі

1. Для підготовки цього матеріалу використано спогади Ф.П.Костирка, Н.І. Коваленко та довідку ГДА СБ України в Чернігівській області, під-

готовлену його працівниками на підставі архівної кримінальної справи Ф-6, №6843, арк.28.

Не повернулись з вогняних доріг

1. За основу цього списку загиблих звеничівців взято всі прізвища, викарбувані на меморіальних плитах біля пам'ятника радянському солдатові в центрі села.

Під час пошуку виявлено і додано до списку нові прізвища земляків, що не повернулись з війни до рідних домівок.

Використані джерела інформації про загиблих: Черниговская область, т.7, Книга Памяти Украины.1941-1945.-К.. 2001.- С.725, 740, 792, 796, 840, 834, 958, 1006, 1007, 1070, 1109, 1110, 1119, 1136, 1170, 1184, 1186, 1187, 1195, 1200, 1224.

Книга Скорботи України, Чернігівська область, т.4, Чернігів, 2006. - С. 66, 74, 75, 138.

[www.memoiry-book.com ua /people/ book/50](http://www.memoiry-book.com.ua/people/book/50) (Електронная «Книга Памяти», Чернигов и Черниговская область).

www.obd-memorial.ru - обобщенный компьютерный банк данных, содержащий информацию о защитниках Отечества, погибших и пропавших без вести в годы Великой Отечественной войны, а также в послевоенный период (ОБД Мемориал).

У списку на меморіальних плитах є прізвища земляків, про яких у друкованих і архівних джерелах, що стосуються періоду Другої світової війни, не знайдено жодної інформації. Припускаємо, що це загиблі звеничівці на фронтах Громадянської війни.

З Росії і Казахстану, Туркменії і Молдови...

Імена загиблих визволителів села встановив ветеран війни, чернігівський пошуковець, полковник у відставці В.Д.Драгунов. За його ініціативою над їх могилами, що на сільському кладовищі, встановлено пам'ятник, а біля братської могили в центрі села – меморіальну плиту.

Імена загиблих визволителів Звеничева занесено до п'ятитомника В.Д. Драгунова «Их помнит Черниговщина». Див. Кн..1, Чернигов, 1993.- С.266, 284. Кн..2, Чернигов, 1993.-С.15, 262. Кн.3, Чернигов,1994. –С. 66, 279. Кн.4, Чернигов 1994.- С.157,165,240. Кн..5,Чернигов,1994.- С.11.

Розділ п'ятий. Земляки.

Родом ...з «Fata morgana»

1.Кужільний Сафон. Моє життя колись і тепер.// У збірнику Миколи Таратина «М.М.Коцюбинський і село Вихвостів» 2-га частина. -Петропавловськ-Камчатський, 2006.-С.91-93, Хазан М. Подорож у Вихвостів. // У збірнику Миколи Таратина «М.М.Коцюбинський і село Вихвостів». 1-ша частина. – Петропавловськ- Камчатський, 2006.-С.78-104.

2.История городов и сел Украинской ССР. Черниговская область.-К.,1983.-С.273-274.

Колючий сніг на весняному листі

1. Листи-трикутники написані російською. Всі вони перевірені військовою цензурою. Тут подано їх уривки у перекладі на українську, збережено стиль авторів. Здебільшого імена звеничівців супроводжуються у листах іменами їх батьків, дідів (Лаврінів, Парасчин, Ілльовичів, Сергєєва, Артѣмова, Кононова тощо) або ж вуличними прізвиськами (Пундир, Гавйощиха).

Розділ шостий. Народна топоніміка

Що в прізвищі твоїм, земляче?

1. Юридический словарь. – М. 1959-С.734.

2. Дзира І. Словотвірна структура та лексико-семантичні категорії прізвищ Північної Чернігівщини середини 17 ст., «Сіверянський літопис», №5, 1996р.-С.68.

3. Сапон В. Село Звеничів у 1666 році. «Чернігівський вісник», 5 січня 1996 року.

4. ДАЧО, Ф.-56, -оп.1, -спр. 244, 245.

5. Грінченко Б. Словарь української мови, т. 2.-К. 1908р.- С. 318, 320; Орфографічний словник української мови,-К. 1977,-С.-327; Словник української мови. Т.4.-К.1973.,-С.386; Великий тлумачний словник сучасної української мови, Київ – Ірпінь, 1991-2001.-С.471.

6. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка.-Т.2.-М. Русский язык, 1989,-С.211.

7. Народна лірика. Українські народні пісні. Репертуарний збірник.-К.1982,-С.100.

8. Таратин М. Родом...з «Фата моргана». «Чернігівський вісник», 21 лютого 1991р.; Таратин М. Моє село. Видавництво Камчатстатус (м. Петропавловськ-Камчатський), 2005,-С.6-14.

9. Грінченко Б. Словарь української мови.- Т.2,-Київ,1908, -С.291.

10. Терещенко О. Микита Хрущов прийняв правильне рішення. «Десянянська правда», 10 жовтня 2002р.

11. Атрощенко О. Два ордени Слави на грудях солдата, «Життя Полісся» (Ріпки), 15 січня 2000р.; Іваненко К. Солдатські дороги Степана Костирки, «Чернігівський вісник», 20 вересня 2000р.

12. Кужільний І. Я бачив багатьох глав держав світу..., «Чернігівський вісник», 28 серпня 1998р.; «Жовтнева зоря» (Бобровиця), 7 листопада 1998 р.

13. Турківський М. Майстер гобеленів, «Правда Прилуччини», 17 серпня 1991р.; Карась В. Твір монументального мистецтва, «Правда Прилуччини», 1 березня 1986р.; Пашенко В. Виставка художників-фронтівиків, «Правда Прилуччини», 19 жовтня 1994р.

14. Кужільний І. З вірою, надією і любов'ю, «Чернігівський вісник», 21 серпня 1998р.

15. Хоменко М. Мої бджоли – любов моя, Голосків, 2000р.; Кужільний І. Його любов – рідний край, «Чернігівський вісник», 22 жовтня 2000р.

16. Студьонова Л. Звеничівська мадонна, «Літературний Чернігів»,№4, 2003р., С. 148-151.; Леус В. До пекла по трупах, Київ, видавництво «Рада»,2003р.

17. Кузнецова В. Праведниці Корюковщини. Ежемесячная газета Черниговской еврейской общины «Тхия», №7, 2000г.

18. Коваленко В., Фомин О., Шекун О. Давньоруський Звеничів і скарб арабських дірхемів, «Археологія» №1, 1992р.- С.65-71.

19. Грінченко Б. Словарь української мови, Т.4.- К.1909,-С.281-282.

20. Крип'якевич І. Історія української культури, Київ, «Либідь», 1994, С.96.; Грінченко Б. Словарь української мови. Т.1, К.1907, - С. 106; Словник української мови, Т.1 К.1970,- С.248.

21. Чернігівська область. Аміністративно- територіальний поділ (на 1 липня 1968р.), Чернігів, 1968р.,-С.102-103.

22. Даль В.Толковный словарь живого великорусского языка.Т.2, М. Русский язык, 1989,-С.182.

23. Костирко Ф. Самодіяльне колгоспне мистецтво. «Сталінський шлях» (Тупичів), 22 лютого 1939р.

24. «Сталінський шлях» (Тупичів), 1 травня 1940 р.
25. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Т.1- М. Русский язык, 1989.,-С.-41.
26. Грінченко Б., Словарь української мови, Т.1, К. 1907,С.- 270-271; Словник української мови, Т.2., 1970,-С.26.
27. Грінченко Б.. Словарь української мови, Т.3, К. 1909р.,-С. 282.
28. Мамчур А.Е., Курбала М.Я. Селекция на приусадебном участке. «Химия и жизнь», №8, 1984г.-С.46-48; Кужільний І. Жила-була баба Катя...«Чернігівський вісник», 18 вересня 1898р.
29. Грінченко Б.Словарь української мови, Т.4, К. 1909р.,- С.296-297.
30. Там само. -С. 488.
31. Там само.-С.288.
32. Словник української мови. Т.4, К.1973,- С.126.
33. Газета «Сталінський шлях» (Тупичів), 21 травня 1941 року.
34. Словник української мови.Т.11, К. 1973, - С.372; Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Т.4, М.Русский язык, 1991,-С. 611.
35. Календар «Чернігівщина – земля козацька». К.1999, - С.413.

Про автора. З добром для людей

Надруковані про нього розповіді:

Миліч К. Редактор. - Під прапором Леніна (Ніжин).-1967.-5травня.

К.Кончар. Факультетська молодь.-Під прапором Леніна.-1968.- 6 березня.

Сальник М. Редактор стіннівки.- Комсомольський гарт.-1968.- 5травня..

Довбенко Любов. «Я б вступив у партію добра», -Чернігівський вісник.- 1996. - 8 листопада; Журналісти Чернігівщини. - Чернігів, 1996.- С.134-136.

Кириєнко В. Лисенко В. Журналістикою він проростав з дитинства. - Деснянська правда. - 2006. -7 листопада; Життя Полісся. - 2006. - 11 листопада.

Жити намагається за вищими законами. - Поштовий вісник. - 2006.- 3 листопада.

Будьмо знайомі. Чернігівський вісник. - 1995. -6 січня.

Калібаба Дмитро. Відомі діячі культури, науки, політики Чернігівщини. -Чернігів, 1998. С.120-121.

Краю Ріпкинський мій. - Київ, 2004. -С.116.

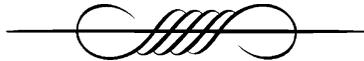
Щербонос Василь. Слово про колегу.- Чернігівські відомості. -1996.- 1 листопада.

Тютюнник Євдокія. Зустріч через роки. - Деснянська правда.-2008.-25 вересня.

* * *

Перша обкладинка книги: на урочистому Дні села 19 серпня 2004 року. На передньому плані у колі земляків (зліва направо) Марфа Гаврилівна Хоменко, Марія Семенівна Яриловець та Ірина Тихонівна Хоменко з автором цієї книги.

Друга обкладинка: час рікою пливе. Внизу літописна річка Свинь біля звеничівської греблі. Вгорі – річка Замглай, що хлюпочеться біля прадавнього сільського городища. Як дві сестри, несуть вони крізь віки свої чисті води у Десну, Дніпро, сине море.

ЗМІСТ

Від автора. З синівською любов'ю 3

Розділ перший. У ЛЕГЕНДАХ І ПЕРЕКАЗАХ, ПОШУКАХ І ЗНАХІДКАХ

Чернігів, Городня, Тупичів, Ріпки у «метриці» села 8
Дзвонами віків озивається, або Звідки пішла назва
села Звеничів 11
Фортеця на шляху «у радимичі» 25
З козацького кореня 40
На Звеничівській дачі 62
«Роботящим рукам перелого орать... і посіяне жать» 71

Розділ другий. ЯК НЕЗГАСНА СВІЧА, ЯК ГАРЯЧА СЛЬОЗА

З Національної Книги пам'яті жертв голодомору 96
«Отеє горе і ми пережили...» 103

Розділ третій. ЗА П'ЯТЬ РОКІВ ДО ВІЙНИ

Сільські новини зі старої підшивки 120

Розділ четвертий. ПЕРЕМАГАТЬ І ЖИТЬ

Окупація. Из пережитого 134
«Це, Марфо, не прохання, а наказ!» 141
Як Вовк поліцаїв обдурич 145
Тасмниця червневої ночі 146
Вдовиний рушник 151
Постріли на дорозі 153
І ми кували перемогу 155
Мати солдатська 158
«Мы вели машины, объезжая мины» 160
З першої шеренги 164
Фронтового гарту 168
Доля родини, обпалена війною 171
«Здрастуй, тату!» 183

Брати Лугини – відважні артилеристи, старшини	186
Не повернулись з вогняних доріг	187
З Росії і Казахстану, Туркменії і Молдови	197

Розділ п'ятий. ЗЕМЛЯКИ

Родом з «Fata morgana»	200
Поманила земля дальневосточная	203
Колючий сніг на весняному листі	210
З вірою, надією і любов'ю	234
Високе небо сина полку	244
Жарке літо 48-го	250
Художник, майстер гобеленів	253
Будівничий	265
Вона його за муки полюбила, а він її – за співчуття до них	270
«Я бачив багатьох глав світу»	277
Жила-була баба Катя	282
Зустрічала радо теща зятя	287
Чисті криниці дитинства	291
«Я закоханий в тебе, мій рідний краю»	295
«Вчителько моя»	304

Розділ шостий. НАРОДНА ТОПОНІМІКА

Книга землі моєї	310
Що в прізвищі твоїм, земляче?	339
Чиєсь долі острівець	358

Розділ сьомий. НЕЗВИЧАЙНІ ІСТОРІЇ ТА ПРИГОДИ . . . . .

Розділ восьмий. ВЕСЕЛІ ОПОВІДКИ

У селі на посиденьках	381
---------------------------------	-----

Про автора. З добром до людей	418
--	-----

Джерела. Література. Примітки	421
--	-----

ПОДЯКА

Автор щиро вдячний землякам за фінансову підтримку цього видання, а саме:

Кобзар (Будник) Наталії Федорівні

(с. Старий Білоус Чернігівського району).

Костирку Віктору Іоновичу *(м. Воронеж, Росія).*

Туренку Миколі Івановичу

(м. Мозир Гомельської області, Білорусь)

Ходаш Ніні Федосівні *(м. Алмати, Казахстан).*

Хоменку Петру Миколайовичу *(м. Чернігів).*

Чириці Миколі Миколайовичу *(м. Санкт-Петербург, Росія)*

Яриловцю Анатолію Федотовичу

(сmt Ширяєво Одеської області).

Яриловцю Володимирі Федоровичу *(м. Чернігів).*

А також за активну технічну допомогу у підготовці до друку цієї книги **Мамчурі Олександрі Єгоровичу** *(м. Чернігів).*

Історико-краєзнавче видання

Кужельний Іван Дмитрович

ЗВЕНИЧІВ І ЗВЕНИЧІВЦІ

Редактор **Володимир Сапон**

Технічний редактор **Олег Єрмоленко**

Комп'ютерна верстка та дизайн обкладинки **Олена Журко**

Коректор **Юлія Сапон**

*У книзі використані фото автора, Юрія Калюжного,
Миколи Тищенка, Михайла Хоменка, Миколи Кужельного,
Анатолія Яриловця, Сергія Костирки, Володимира і Олександра Мамчурів,
з домашніх архівів земляків та Інтернету.*

Підписано до друку 06.08.2014.

Формат 60x84/16. Папір крейдований. Гарнітура Times New Roman Cyr
Ум. друк. арк. 27,5+3,0 іл. Ум. фарб.-відб. 27,5+3,0 іл. Обл.-вид. арк. 25,57+2,79 іл.

Зам. 0048. Тираж 150 екз.

ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 4079 від 1 червня 2011 року

Тел.(0462) 972-664

Віддруковано ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»
14027 м. Чернігів, вул. Станіславського, 40

